

KORUNK

ROMANTIKA VAGY REALIZMUS?
A VÍVÓDÓ PETŐFIRŐL • ELŐRE
HÁT MIND, AKI KÖLTŐ... • A
PETŐFI-KULTUSZ HAZAI TÖR-
TÉNETÉBŐL • A SZILVESZTER-
KALAND • PETŐFI A DOBOGÓN •
FÁBRY ZOLTÁN SZÖVEGMON-
TÁZSA 1933-BÓL • BÁLINT TIBOR
NOVELLÁJA • HEINRICH BÖLL:
CSOPORTKÉP HÖLGGYEL (RE-
GÉNYRÉSZLET) • BAJOR ANDOR:
A MESSZESÉG ÍVE ALATT • •

1973 | 1

SZERZŐINK

BARÓT

Kisgyörgy Zoltán

BUKAREST

Balotă, Nicolae
Malița, Mircea
Szilágyi Domokos
Zirkuli Péter

CSÍKSZEREDA

Ágoston Vilmos

KOLOZSVÁR

Bajor Andor
Bálint Tibor
Balogh Edgár
Csordás Elemér
Farkas László
Gáll Erzsébet
Cs. Gyimesi Éva
Horváth István
Jordáky Lajos
Kántor Lajos
Kozma Dezső
Lászlóffy Aladár
Pászka Imre
Ritoók János
Solt Agoston
Szegő Katalin
Szilágyi Júlia

KOROND

Páll Lajos

MAROSSZENTGYÖRGY

Kapusy Antal

SEPSISZENTGYÖRGY

Bogdán László
Kósa Szánthó Vilma

TEMESVÁR

Izsák László
Toró Tibor

KÜLFÖLD

Alatas, Syed Hussein
Becsky Andor
Böll, Heinrich
Fekete Sándor
Gerskovics, Alekszandr
Nawrocki, Aleksander
Sánta Ferenc

Szervátiusz Tibor: Petőfi halála

KORUNK

**XXXII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM
1973. JANUÁR**

- SZEGŐ KATALIN** • A hagyomány természetéről 3
K. L. • A népért — a néphez 13
FEKETE SÁNDOR • A vívódó Petőfiről 13
NICOLAE BALOTÁ • Petőfi, a harcos költő (Csordás Elemér fordítása) 17
ALEKSANDER NAWROCKI • Romantika vagy realizmus? (Kapusy Antal fordítása) 20
BALOGH EDGÁR • A Szilveszter-kaland 23
KOZMA DEZSŐ • Petőfi-kultusz a romániai magyar irodalom első éveiben 27
ALEKSZANDR GERSKOVICS • Petőfi és a hatvanas évek Oroszországa (bevezette és fordította Gáll Erzsébet) 32
LÁSZLÓFFY ALADÁR • „Előre hát mind, aki költő...” 40
SZILÁGYI DOMOKOS • Forradalom után 44
SÁNTA FERENC • Egy nép szószólója 44
PÁLL LAJOS • Világos után (vers) 47
ZIRKULI PÉTER • Egy vers körülményei (vers) 47
BOGDÁN LÁSZLÓ • Mondd (vers) 48
BAJOR ANDOR • A messzeség íve alatt. Búcsú Földes Lászlótól 49
TORÓ TIBOR • Tudományos előrelátás a szubnukleáris fizikában 51
BÁLINT TIBOR • Vegyenek kérem vizet! (novella) 57
HORVÁTH ISTVÁN • Irtásban a hegyen, Menyecskek a magtárban, Aranyozás, A fekete mén (versek) 63
HEINRICH BÖLL • Csoportkép hölgygel (regényrészlet, bevezette Ritoók János, fordította Solt Ágoston) 65
FÁBRY ZOLTÁN szövegmontázsa 1933-ból (bevezette Jordáky Lajos) 72

JEGYZETEK

- KÁNTOR LAJOS** • Petőfi a dobogón 83
SZILÁGYI JÚLIA • Jubileum 85

FÓRUM

- KÁNTOR LAJOS** • Divatlap — Vasárnap 87

HAZAI TÜKÖR

- KÓSA SZÁNTHÓ VILMA** • A gidófalvi ifjúság integrációja 92

NEMZETKÖZI ÉLET

MIRCEA MALIȚA • Korszerű nemzetközi tárgyalások 99

FARKAS LÁSZLÓ • A tárgyalások elmélete és gyakorlata 107

SYED HUSSEIN ALATAS • Az intellektuális behódolás ártalmai 111

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BECSKY ANDOR • Idéző 116

TUDOMÁNYOS MŰHELY

KISGYÖRGY ZOLTÁN • Ösnövénykutatás Erdővidéken 122

SZEMLE

SZILÁGYI DOMOKOS • „Szállok a filozófiának“ 130

AGOSTON VILMOS—CS. GYÍMESI EVA • Egy könyvről két közelítésben 132

PÁSZKA IMRE • „... a tartalom összekerít“ 138

IZSÁK LÁSZLÓ • Petőfi első biográfusa és a temesvári Euphrosine 141

LÁTÓHATÁR

Tárgyilagosságot a rokonításban (Igaz Szó) 146 • Politikai döntés és környezetvédelem (Revista de filozofie) 146 • TTF (Társadalmi Szemle) 147 • Leko j és a bomba (Newsweek) 148 • A román irodalomkritika — távlatból (Tribuna) 149 • Diamond kontra Lévi-Strauss (Zygie Literackie) 149

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Ambrus Imre, Aranyossy György, Arkossy István, Collins, Csutak Levente, Desclozeaux, Hunyadi László, Kabán József, Kazinczy Gábor, Kopacz Mária, Kozma István, Mohr Lajos, Nagy Imre, Páll Lajos, Székely Dániel, Vigh Tamás

Gépellt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 2 54 68, 2 60 84, 1 38 05.

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A HAGYOMÁNY TERMÉSZETÉRŐL

Prológus Thomas Mann nyomán

Két ember ül a sátor árnyékában: Jákob, az igazságkereső, és József, a kedvenc fiú. A kedves pimasz játszik a történetekkel, a gondolatokkal; úgy tesz, mintha elfogadná az atya illúzióit. Engedi nyerni, mint az imént az ostáblában, és közben mérlegeli, ügyesen forgatja és válogatja a jákobi gondolatokat. Ő nyer, a gyakorlat nyílteszű embere, mert sohasem fogadja el az illúziókat — csak bűvészkedik velük.

Miről folyik a beszélgetés?

Mint a legtöbbször, a törzs történetéről és a szokásokról. Ezúttal az elavult szokásokról. A pesszah-ünnep szokása elvesztette eredeti jelentését. Márpedig ha elavult — így töpreng Jákob —, könnyen lehet, hogy erkölcstelen, ember ellen forduló. Ha tovább is él az, ami Jahvének nem kedvez, mi lesz a törzs jövője? Nem jutnak-e Lábán sorsára, ha lomha megszokásból ragaszkodnak a szennyhez, amin a kor túl akar jutni? Az aggódó Jákob a jövő érdekében meg akarja szüntetni a szennyes múltban gyökerező szokást.

József balszamos szavakkal nyugtatja atyját, s visszatartja a sietségtől és a rombolástól. „Kíméljük az ünnepet, és ne nyúljunk hozzá elhamarkodva története miatt, melyek helyébe idővel talán más történet léphet...” A szokást nem kellene, nem is nagyon lehet kioltani, telítődjék új tartalommal, és a törzs érdekében értelmezzük újra.

„A szokás és a sült jólesik, és ha feloldást adnak, oldjuk el magunkat mi is vidáman a szennytól általuk, megértve az urat és a kort! Nézd, ott az a fa... mily pompás a törzse és a koronája, atyáink ültették a késő nemzedékek örömére. Orma csillogva leng a szélben, gyökere pedig kőben és porban tapad az anyaföldbe, a mély homályban. Vajon a vidám orom tud-e a sáros gyökérről? Nem, hanem az Úrral együtt elhalad fölötte, ringatózik, és nem gondol rá. Azt gondolom, így van a hagyománnyal, a szennyel is, s hogy jóleső legyen a jámbor szokás, maradjon csak a mélye a mélyben.“

Fogalomzavar vagy sokféleképpen értelmezhető fogalom?

E mítosz korszerű megragadásakor a felvilágosult értelmiségi azt az égető kérdést feszegeti, hogy lehetséges-e s egyáltalán jogosult-e a felülről végrehajtott erkölcsi forradalom.

Jákob fanatikusan újat akar az elvont ráció jegyében. A „gyermek” tudja, hogy az új nem keletkezhet előzmények nélkül — ma így mondanánk: magasabbrendűségének kulcsa, hogy megtartva tagad. A hagyomány akár jó, akár rossz — hatalmas. Az egyéni szándék és tekintély a történelmet alapjaiban nem semmisítheti meg, legfeljebb befolyásolhatja.

Lényegében Thomas Mann azt fogalmazza meg költői nyelven, amit nem is olyan régen Kolakowskinál olvashattunk: ha az új nemzedék sohasem lázadt volna a hagyomány ellen, még most is barlangban élnénk; ha ez a lázadás minden vonatkozásban sikerült volna, már megint barlangban élnénk.

A hagyomány jelenbe épülése és szűrése — kétségtelenül minden társadalom élő, gyakorlatban megnyilvánuló kérdése. Élő, a szónak abban az értelmében, hogy az emberiség mindig felhasználta a múlt tárgyiasult értékeit, valamint kulturális tényként létező és ható szellemi eredményeit. Felhasználta, akár töprengett rajta, akár nem; akkor is, ha zökkenőmentesen, akkor is, ha megrázkódtatásokkal tette.

De mi is a hagyomány?

Vannak kifejezések (a „hagyomány“ is ezek közé tartozik), amelyeknek látzólag egyetlen tulajdonságuk van: olyan különleges fogalmakat jelölnek, amelyek a valóság elmosódó körvonalú, legtöbbször múltra utaló területeire vonatkoznak. Az ilyen terminusok elemzése hamarosan feltárja, hogy variálódó tartalmuk mélyén valamiféle egységes töltés van. Éppen ez a közös elem teszi lehetővé, hogy átfogó megjelölést használhatunk. Az ilyen széles, általános jellegű fogalmak dinamikusak: sokféleképpen megközelíthetőek, különböző nézőpontok érvényesülését, gyakran összeütközését teszik lehetővé, mivel maga a valóságterület, amelyre vonatkoznak, roppant szerteágazó és különböző irányba fejlődő. A nézőpontok sokféleségét a szellemi tevékenység valóságban gyökerező s egyre fokozódó megosztottságával is magyarázhatjuk. A hagyomány kérdését természetesen másként közelíti meg az etnográfus vagy a folklorista, másként az irodalmár, a muzikológus, megint másként a szociológus és az etnológus. Nemcsak a kutatás köre, hanem a módszerek is különbözőek.

A sajátos szemlélet nem valaminő szofista összevisszaságból fakad, a módszerek megválasztása sem önkényes. Bár a hagyomány adott társadalmi közegben egységes egészként működik, részei viszonylag önálló léttel és értelemmel rendelkeznek, saját objektivációs rendszereik vannak. Tárgyuk szempontjából az objektiváció kérdése másodrendű ugyan, de nem mellékes, ezért néhány lényegesnek tűnő mozzanatot megemlítenénk.

Az emberi megismerés tárgyiasulása elsősorban az anyagi javak termelésében nyilvánul meg. A munka terméke, az egész ipar Marx szerint nem más, mint az ember tárgyiasult lélektana, mivel az emberi tapasztalatok és ismeretek megtestesülése. Az anyagi javak termelése alapvető tevékenységforma az emberi lét és haladás tekintetében. Alapvető, de nem az egyetlen. A történelmi fejlődés során kialakulnak a szellemi tevékenység sajátos alakzatai is, a maguk viszonylag elkülönült objektivációs rendszereivel. Ezek a formák eltérő sajátosságokkal rendelkeznek, így tárgyiasulási rendszereik is különbözőek. A mindennapi tudat objektivációi — szokások, előítéletek, előzetes ítéletek és társadalmi beidegződések — jellegükben és szerkezetükben lényegesen különböznek a tudomány és a művészet tárgyiasulási rendszereitől. A vallás, az erkölcs objektiválódása más, mint a politikáé vagy a jogé. Közös jellemzőjük azonban, hogy a világ szellemi-gyakorlati elsajátításának formái, és szorosan kapcsolódnak a szellemi viszonyok, valamint a társadalmi intézmények meghatározott típusaihoz.

A hagyomány vizsgálatakor bennünket elsősorban az objektiválódott szellemiség érdekel, és csak másodsorban az értékek — vagy vélt értékek — létrejötté-

nek módozata, tehát nem annyira a folyamat, hanem a folyamat eredménye. A mindennapi élet körében a tapasztalatsor, az értékalakulás véglegesnek tűnő utolsó foka rögződik, tehát az érték lényegesen leegyszerűsödik. A tudatos szellemi munka viszont empirikus tapasztalatsor, és a megismerő folyamat eredményeit egyaránt megvizsgálja. A mindennapos tudat az eredményt egyszerűen (általában ösztönösen) felhasználja; a megismerő tudatosság a hagyomány felhasználhatósága mellett vagy ellen érvel. Az érvelés támasztéka kettős: egyrészt leírja (vagy egyenesen előírja) a hagyományos érték fejlődési lehetőségeit, másrészt az előbbi érdekében az érték kialakulásának legfőbb mozzanatait rekonstruálja. Ez utóbbinál megintcsak előtérbe kerülnek az elkülönült tevékenységi területek megkülönböztető jegyei.

A sajátos szemlélet tehát jogosult, mivel a differenciált tevékenységi formák objektivációnak különös jellegét és szerkezetét ragadja meg.

A sajátos fogalmak közös magva

Boncolgatva a hagyomány fogalmát, összevetve az eltérő értelmezéseket, kiderül, hogy a különböző jelentések mélyén egységes töltés lappang. Akármilyen sajátos a hagyomány megközelítésének módja, azonos mozzanat a hagyomány értéktartalmának kérdése, illetve az érték és értéktelenség ellentmondásának problémája. Ugyancsak visszatérő mozzanat a társadalmi örökséghez való viszonyulás, ami ma hagyomány és korszerűség összefüggéseként körvonalazódik.

Sajátos emberi tulajdonság, hogy tapasztalatainkat és ismereteinket felhalmozzuk, és valóságos vagy vélt társadalmi értékeként továbbadjuk.

A felhalmozás és örökítés eszköze a nyelv és az írás. Általános eszköz: az emberi érzelem, tényközlés és értés kifejezésének eszköze. Elvben-elvontan minden nyelvi formába önthető, ami elgondolható. Persze csak elvben-elvontan. Nehéz szavakkal elmondani azt az életérzést, amelyet a népdal vagy a tárgyiasult népművészet a maga eszközeivel szavak nélkül sugall. Nehéz, tökéletlen, de nem lehetetlen. Az más lapra tartozik, hogy szükséges-e, vagy egyáltalán mikor szükséges. Nos, a nyelv általános funkciói mindig sajátos formában nyilvánulnak meg. Az értés nemcsak a közlés gondolati tartalmának feltárulása, hanem a nyelvi forma értése is. Csak az a nyelv vagy azok a nyelvek vezethetnek az adott kultúra világába, amelyeket ismerünk. Elsődlegesen anyanyelvünk. Az anyanyelv ízelelése nemcsak egy zárt, sajátos társadalmi közeg értékeinek és gondolkodásmódjának elsajátítását eredményezi. Számunkra valóvá teszi az egyetemesen emberi értékek világát is. Sőt, a más nyelvi formák elsajátítása is innen indul.

A felhalmozás eszköze az írott és beszélt nyelv. De nemcsak az. Tapasztalataink, ismereteink szokásokban is rögződnek.

A szokásokról

A szokások a hagyomány pillérei. A társadalmi együttélésben kialakult viselkedési módokat és cselekvési formákat jelöljük a „szokás” szóval, amelyek mindig egy adott közösségre jellemzőek. A szokásokat kialakító társadalmi erők rendkívül változatosak, többnyire kifejtetlenül benne rejlenek magukban az emberi kapcsolatokban. E. Sapir, a jeles amerikai nyelvész és etnológus helyesen hangsúlyozza, hogy a szokás fogalmát nem terjeszthetjük ki olyan cselekvési formákra, amelyeket nyilvánvalóan biológiai okok határoztak meg. Nem tekinthet-

jük szokásnak az evés vagy a nemzés biológiai funkcióját, de szokássá válhat bizonyos ételek elkészítésének és fogyasztásának módja. Ugyanígy társadalmi okokkal magyarázható a sokgyerekes nagycsalád szokása (a Mezőség egyes falvaiban nálunk) vagy a közösséget csonkító „egykezés” Kalotaszeg Nádas menti falvaiban.

A szokások átörökítése nélkül nincs társadalmi folytonosság. Ez a folytonosság magára a szokások tartalmára is jellemző. Mindig valamiféle társadalmi szükséglet alapján jöttek létre, de gyakran akkor is fennmaradnak, ha kikopik mögülük az eredeti szükséglet. Ilyenkor sem válnak üres konvenciókká. Általában vagy új tartalommal, új szükséglettel telítődnek, vagy makacsul fenntartják a régi fejlődésgátló formákat.

Kétségtelenül Janus-arcuk van. Konzervatívak, erősen normatív jellegűek, de az együttélés folyamatosságát és olajozottságát is biztosítják. A társadalmi szükségletet, a közvélemény- és magatartásformát társadalmi beidegződésekben, előzetes ítéletek és előítéletek formájában közvetítik.

A szokások társadalmi erejét emeli az a tény, hogy formálják és rögzítik az erkölcsi érzékenységet és érzelmet. Az egyént és a csoportot hajlamossá teszik bizonyos élményanyag, bizonyos követelményrendszer és magatartástípus elfogadására. Más kérdés az, hogy ezek egy általánosabb szempontból lehetnek hasznosak, de károsak is, humánusak vagy embertelenek. Általában azt mondhatjuk, hogy megkönnyítik a tanulást a közösség tagjai számára, s egyben ébren tartják történelmi emlékezetünket. A szokások ugyanis összekapcsolják a jelent a múlttal, létrehozván így egy átfogóbb — a közösség előtörténetére is visszatekintő — „Mi“-tudatot, melynek összetartó ereje a valóságos vagy legendás múlt tekintélyére támaszkodik, s mintegy érzelmi és eszmei igazolását nyújtja a jelen gyakorlatának és a jövő perspektívájának. A „Mi“-tudat, az együvértartozás tudata erősen érzelmi töltésű, nem támaszkodik feltétlenül észkokokra. Az együttes cselekvési viszonyai hordozzák, ezeknek természetes, szokáshoz kötött tükröződéseként alakult ki és maradt fenn. *Valamely közösség életében kialakult és tartósult szokásrendszerek az önfenntartás, az önismeret és önkritika elősegítői, avagy éppen ellenkezőleg, akadályozói lehetnek.* A szokásrendszernek e funkciója a népesebb vagy kevésbé népes embercsoportokra — osztályokra, nemzetekre, nemzetiségekre, népcsoportokra, családra — egyaránt vonatkozik.

A szokásrendszerek közösségfenntartó erejét a társadalom tudatos erői is fokozhatják, illetve a közösség létét fenyegető, értéktelenné vált vagy egyenesen értéktelenséget konzerváló szokásokat korlátozhatják. Kísérleteztek már — adott esetben sikerrel — erejét vesztett, kihalt szokások háttérbe szorításával.

A szokások kettőssége, vagyis az a tény, hogy valamely közösség életében éppúgy tartósíthatják az értéktelent, mint az értékest, a szokásokhoz való tudatos viszonyulás kérdésének megvizsgálását tűzi napirendre. Kétségtelen, hogy valamely közösség szokásaihoz való tudatos-kritikus viszonyulás a kultúrahordozó értelmiség el nem hárítható feladata. E viszonyulás — általában kezdeti formájában — elvont-rationális kritikai álláspont, ami önmagában nem helytelen, de ha gyakorlati programmá válik, az esetek többségében kudarcra van ítélve. Ugyanis jakobi türelmetlenséggel felülről, kívülről dönt szokások felélesztése vagy eltüntetése felől. Az ilyen törekvéseket a valóság közegellenállása buktatja meg, hacsak magában a társadalmi létben nem adóttak az ilyen kezdeményezések sikerét biztosító feltételek.

Az ilyen gyakorlati tapasztalatok vezetnek el a kritikai viszonyulás igényesebb formájához, amely nemcsak ésszerű belátást, hanem a jelenségek szélesebb

összefüggéseinek megértését és feltarását követeli meg. Nem elegendő — adott esetben — azt a különben szükséges tényt felismerni, hogy valamely szokás hatása káros, nemkívánatos. Meg kell értenünk eredetét, valamint szükséglettel összefüggő kialakulását. Mert a ma káros szokások — legalábbis az esetek többségében — nem eleve haszontalanként rögződtek a közösség életében. Nyilván a megváltozott feltételek fordították őket fonákjukra. A nagyobb valóságismereten alapuló szemlélet sugallja azt is, hogy az idejétmúlt szokásoknak könnyebben szakad gyökerük, illetve a módosult szükségleteknek megfelelő új szokások könnyebben honosulnak meg a forradalmi változásoktól fellazított társadalmi talajban. Ugyanakkor a nagy múltra visszatekintő szokások szívóssága is szembeötlő. Hiszen nem egy közülük időlegesen eltűnt — főleg gyökeres fordulatok időszakában —, és előbb vagy utóbb újraéledt, rendszerint a megváltozott körülményeknek megfelelő új tartalommal.

Modern társadalmunk emberi közösségeit át- meg átszövik elmúlt korokból továbbélő szokások. Igaz, hogy tartalmuk néha többszörösen is változott az idők során. Ezek a szokások, akárcsak a hagyomány, általában a társadalmi valóság és a társadalmi psziché mélyebb rétegeiben gyökerező formák. Ezekkel szemben nem lehet közömbös a kritikai szellem, mert bár az új szokások kialakulása és az elavultak porladása spontán folyamat, mindazonáltal kétségtelen, hogy ezt a folyamatot hatékonyan befolyásolhatja a tudatos elem. Az e téren kínálgató tapasztalat azt sugallja, hogy különösen a fejlődés nem forradalmi szakaszaiban a szokások átértelmezése nem nélkülözheti a szellemi erőfeszítéseket, szívós, tudatos munkát igényel. Annál is inkább, mivel a rest ösztönösség csak azt tárja fel, ami látszat szerint van, s könnyen elmosza az érték és értéktelen közötti különbséget, felcseréli az igazság és használhatóság elvét. A fejlődés nem forradalmi időszakában az elavult szokások megszüntetése és merőben újak bevezetése általában nem célravezető. Ehelyett a hagyományosan kialakult szokások új tartalmakkal való feltöltése — természetesen az új igényeknek megfelelően — inkább sikerre vezethet.

És éppen ez az átértelmezés a legfelelősségteljesebb, a legbonyolultabb feladat.

Minden szokás önmagában is egész rendszer. E struktúra elemeit nem cserélhetjük tetszés szerint. Sőt, az sem mindegy, hogy mit és milyen egymásutánban cserélünk ki. Aztán minden egyes szokás maga is egy egész szokásrendszerbe épül, vagyis egy bonyolultabb struktúra egyik eleme. Ahogy a szokásrendszer egyes elemei (a szokások) egymáshoz kapcsolódnak, és egymást feltételezik, abból következik leginkább az, amit a szokások Janus-arcának nevezünk.

Jó és rossz, humánus érték és értéktelen, sőt káros — sokféleképpen tud összefonódni, nehezen választható szét a szokásokban, a szokásrendszerekben. Ezért van Janus-arcuk, ezért rendkívül problematikusak. Mégsem tudunk megenni nélkülük. A szokás, a szokások rendszere a hagyományozható értékek (és vélt értékek) felhalmozásának és folytonosságának eszköze — az írott és beszélt nyelvvel együtt.

Általános és különös. Időparadoxon vagy folytonosság?

Mi teszi hozzáférhetővé, felhasználhatóvá a hagyományt?

A kínálgató, nagyon is általános megállapítás ez: nem kezdhetünk mindent előlről, szükségünk van az elődök ismereteire és tapasztalataira. Axiómát mondunk ki, ami csak részben oldja meg kérdésünket.

A hagyomány mindig konkrét. Dialektikus értelemben az: az általános, sajátos és különös ötvözete. A konkrét jelleg az értékek kialakulására és a tárgya-
sulásra egyaránt érvényes. Általános, mert egyetemesen emberi értékévé válhat a sajátos társadalmi közegben, sajátos integráció talaján kialakult érték; s a már kialakult egyetemesen emberi különös társadalmi közegben objektíválódik újra.

Minden emberi közösség — osztály, nép, nemzet vagy nemzetiség — kisebb vagy nagyobb mértékben és más-más arányban, de a maga sajátos módján járul hozzá az általános emberi értékek kialakításához. Tudomásul kell vennünk, hogy a hagyomány-anyag részeinek egyensúlya csak összeméri, egyetemes szinten valószínűleg meg. Az egymásból és egymás után következő történelmi korszakok emberisége az elődök tapasztalatait kiegészíti, elveti vagy újra felfedezi, de semmiképpen sem egyforma mértékben használja fel a hagyomány minden elemét és minden ágát. Az intenzitás-különbség nemcsak az egymást követő történelmi korszakokra jellemző, hanem az egyidőben létező osztályokra, rétegekre, népekre, nemzetekre, nemzetiségekre, tehát az adott társadalom részben vagy gyökeresen ellentétes irányú integrációira is. Ez utóbbi megállapításunk nem ellenkezik azazal az igazsággal, hogy az előttünk járó nemzedékek értékei és tapasztalatai nagy vonalakban fennmaradnak.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a történelmi időt, akkor a hármas tagolódás új megvilágításba kerülhet. A múlt, jelen és jövő közötti határvonalak ugyanis viszonylagosak. Nem akarom ezzel a megszakítottság jelentőségét elhomályosítani, hiszen a diszkontinuitás egyrészt nemcsak az időben egymásutániságra jellemző, másrészt csak a látszatok valóságában abszolút tagadás. A tartalmilag új jelenség vagy jelenségcsoport, a radikálisan új is, csak valamihez képest megszakítottság, más vonatkozásban folytonosság: megtartva-tagadás. Az idősávok közé így elméletben sem állíthatunk áttörhetetlen falat, még kevésbé a gyakorlatban. Hiszen éppen a gyakorlati tevékenység a maga tagolt egységével — e folytonosság tartalma. A múlt tehát korántsem múzeumban tárolt régészeti lelet, egzotikus kövület, hanem *reális előtörténetünk*. Nem vezethet ez semmiféle idő- és erkölcsi paradoxonhoz, mint ahogy az egzisztencialisták feltételezik. Még csak a történelmet sem rendeljük alá a folyamatnak, hiszen tudjuk, hogy az idő a társadalmi fejlődésnek csak egyik — mindazonáltal fontos — együtthatója. A múlt tehát előtörténetünk, *most valóságos* történelmünk kiindulópontja; jelenidőnk terhes e múlt jó és rossz következményeivel, eredményei — bár sohasem teljesen — az újba épülnek, hibáiból új nemzedékek okulnak vagy vakulnak tőle. A jövő sem az elérhetetlen távol kódéba burkolózott világ, melyet csak homályos jóslatokkal csalogathatunk elő. A ma törvényszerűségeinek irányulásában és lehetőségeiben — jelenidőnkben — körvonalazódik; s a jövő felé törekvő társadalmi gyakorlat ezeket a lehetőségeket próbálgatja, tudatunk pedig célkitűzéseivel, a célnak megfelelő gyakorlati eszközök pontosabb vagy elnagyoltabb felismerésével óhajtja közelebb hozni a mához azt, aminek lennie kell. Általános, minden társadalomban érvényes jelenség ez, mely eddig a társadalmi harcok kereszt-tűzében nyilvánult meg.

A múlt mint előtörténet és előfeltétel, a jelen mint most valóságos történelem, a jövő mában fogant lehetőségei: viszonylag tagolt, egységes folyamat.

A hármas tagoltság az idő és időtartam megfordíthatatlanságát fejezi ki. A lényegi jegyek viszont ismételtelhetők. A társadalom értékei (és volt értékei) egymás után és egymásból alakulnak.

Megállapítottuk, hogy minden társadalmi integráció a maga sajátos módján járul hozzá az értékek kialakulásához. A sajátos jelleg nemcsak formai kérdés, egy nép életében és történelmében a lényeg tartozéka. A népek, nemzetek és nemzetiségek tevékenységében és gondolkodásmódjában vannak jellegzetességek, melyek egyedivé teszik helyüket a világ többi népe között. Sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy az általános életszemlélet, a magatartásfajták és a kor-szellem mindig sajátos módon nyilvánulnak meg. A hagyomány sem egyszerűen az általános értékek, tapasztalatok és ismeretek halmaza. *A hagyomány az a mód is, ahogyan értékeinket felhalmozzuk és továbbadjuk.* Ez a másféleség az értékek cseréjének alapja, és ugyancsak ez teszi érthetővé egy adott integráció értékesítő és értéktermelő képességét, valamint értékeinek egyetemesen emberi hatékonyságát is.

Ezek a jellegzetességek a történelmi szubjektumban testesülnek meg, és a történelmi szubjektum konkrét kormeghatározottságú szükségleteire utalnak.

Ide kívánczó példánkat fogalmazzuk meg kérdés formájában: mi a különbség a görög és a római típusú rabszolgatartó társadalom között? A közös tartalom ellenére miben tér el az olasz reneszánsz az angoltól vagy a franciától? A „későbbi“ vagy „korábbi“, „simább“ vagy „ellentmondásosabb“ — szükséges magyarázat, de nem elégséges. Az alapvetőbb viszonyok felmérése pedig mindkét kérdésünk esetében az európai fejlődés egy-egy szakaszának általános irányát tisztázná. Természetes, hogy minden kutatás innen indul, hiszen a sajátos az általános ismerete nélkül értelmét veszti, de önmagában egyik sem adhat megnyugtató választ a fenti kérdésre. A történelmi szubjektum általános törvények alapján sajátos társadalmi közeget formál, tanulmányozása bepillantást nyújt a „rejtélybe“, mivel így tárulkozik fel az általánosnak, sajátosnak és a különösnek történelemben megvalósuló egysége.

Elméleti szempontból rendkívül fontos, hogyan cselekszik és miben hisz egy társadalmi integrációt kifejező tudat, de a gyakorlatban talán még lényegesebb, hogy a különös tartalom és forma miként működik az adott integráció minden napjában, milyen jelentősége van számára. A sajátos társadalmi-történelmi közegben kitermelt értékek igazán hatékonyá akkor válnak, ha úgy épülnek a társadalmi integráció életébe, hogy életképes eszközzé és mintává válnak a kultúra új elemeinek feldolgozásához.

Természetesen számolnunk kell azzal a ténnyel is, hogy a gondolkodásmódban és a gyakorlati tevékenységben megnyilvánuló jellegzetességek a kultúra bizonyos elemeiben világosabban megkülönböztethetők, mint másokban. Ritka az a történelmi pillanat és az a történelmi szubjektum, mely a kultúra és a hagyomány harmonikus fejlődését minden vonatkozásban megvalósítja.

A történelmi körülmények a hagyománynak hol egyik, hol másik ágát tolják az elméleti érdeklődés homlokterébe. Ezek a körülmények lehetnek véletlenek, de általában mélyebb társadalmi okok alakítják ki őket. Ám nemcsak az elméleti érdeklődés hullámmó, a szellemi élet folyamatába beépülő hagyomány maga sem homogén. Jellegbeli és szintkülönbségek észlelhetők benne. A nemzeti sajátosság és az egyetemes kultúra viszonya sem a matematikai arányosság szabályosságával érvényesül szellemi életünk alakulásában. Petőfi és Arany alkotói elve — „A nép uralkodjék a költészetben“ — a magyar zenében valamivel később, a huszadik században valósult meg, és akárcsak Petőfi és Arany lírája a maga idején, világszínvonalú értékeket hozhatott létre. A különös egyetemessé válhatott.

A szellemi kultúra egyes összetevői eltérően és változó ütemben fejlődhetnek. Az ilyen különbségek bizonyos arányokban és méretekben belül természete-

sek: Veszélyessé akkor válhatnak, ha a részek spontán önmozgását nem javítja és nem irányítja az egészre figyelő tudatosság. A spontán önmozgás ugyanis elszigetelheti egymástól, atomizálhatja a szellemi élet összetevőit, megszüntetheti termékenyítő kölcsönhatásukat, s végül is a viszonylagos harmónia hiánya a szellemi szféra egészének a hatékonyságát teszi kérdésessé.

A hagyományok természetesen jelentős szerepet töltenek be a művelődési ágak egyenetlen fejlődésében. A különböző részterületek felhalmozott és értékesített hagyományanyaga sem elvben, sem a gyakorlatban nem azonos értékű, s így eltérő nyomatékkal járul hozzá az adott részegység önmozgásához — Janus-arcúsága következtében nemcsak pozitív előjellel. Tény, hogy az elavult elleni küzdelem is ott és abban a művelődési ágban a legeredményesebb, ahol régóta és folyamatosan gazdag hagyomány halmozódott fel.

De talán még fontosabb ebben a kérdésben a kialakult és érvényesülő hagyomány-szemlélet, főleg az, hogy mennyire maradt rabja ez a szemlélet az ágazati vagy nemzeti szinten megrekedő köldöknézésnek. A kritikai szellem érvényesítése szabadíthat fel bennünket az ilyenfajta beszűkülések nyűgétől, amely a sajátos feladatok szem előtt tartásával és azok előmozdítására a művelődés összes szféráját mozgósítja, és a kínálkozó nemzeti és nemzetközi hagyományörökséget felhasználja.

Viszonyulás a hagyományhoz

Mikor válik fontossá, igazán égetővé a hagyományhoz való viszonyulás?

Láttuk, minden társadalom problémája ez, ha nem tudatosul is elméleti szinten. Vannak korszakok, amikor a hagyomány úgy épül a jelenbe, és úgy egészül ki, hogy szinte észre sem lehet venni. Thomas Mann idézett szavaival: marad a mélye a mélyben. Máskor viszont az eszmei harcok keresztútjába kerül, szellemi izzással, jákobi gyötrődéssel ébren tartott problémává válik.

Ugy tetszik, a hagyományhoz való viszony mint tudatos téma a sűrű, a dinamikus korszakokban válik az ideológiai harcok ütközőpontjává, vagy akkor, amikor valamely emberi közösség léte veszélyeztetett. Az értelmiségi réteg esetében ez a tudatosság nem szintisztán elméleti jellegű. A megfelelő (vagy megfelelőnek vélt) magatartás és elkötelezettség tudatos vállalását is jelenti.

A különböző korok lehetnek mozgalmasabbak vagy viszonylag megállapodottak. A mozgalmas társadalmi idő a gyors, sűrű változások ideje. Ezek a változások nem mindig eredményeznek gyökeres átalakulásokat, de vannak közöttük radikális csomópontok. Csonka századunk mozgalmas, sűrű idejű társadalom: a szocialista forradalmak százada.

Mozgalmassága azonban nemcsak az alapvető társadalmi viszonyok körében észlelhető. Nincs ma a világnak olyan sarka, nincs a társadalomnak olyan területe, melyre azt mondhatnók, hogy megállapodott. Bárki joggal állíthatja, hogy a tizenyolcadik és rendkívül mozgalmas század volt. Csak hogy glóbuszunk meglehetősen szűk területére — Nyugat-Európára — korlátozódott, hatósugara pedig csak Közép-, legfeljebb Kelet-Európát érintette. Az alternatívák pontosan körvonalazódtak, amit valamivel később sűrítve a „Forradalom vagy Szent Szövetség?” kérdése fejezett ki. Ma a választási lehetőségek többirányúak, és nemcsak a politikai gyakorlatban azok. Soha annyi útkeresés, kísérletezés például a művészetben nem volt, mint a huszadik században. És a különböző irányzatok nem egymás

után, hanem egymás mellett, látszólag szinte egymástól függetlenül jelentkeztek. Sőt, ugyanazon irányzaton belül az alkotói módszerek, a kifejezési eszközök is változatosak.

Az események sodrában nehéz tájékozódni. Ilyenkor kétely és erkölcsi bizonytalanság támad, hogy az adott kor — korunk — gyakorlata és elmélete eléggé pontos választ ad-e cselekvésben, magatartásban és felfogásban a társadalom ki-termelte kérdésekre. A választ — a kérdések és a választási lehetőségek sokirányúsága mellett — még az is nehezíti, hogy a munkamegosztás az emberi tevékenységet átfoghatatlanul gazdaggá és egyben szétszaggatóttá tette. Ilyenkor az álláspontok könnyen sarkítódnak.

Vannak, akik a korszerűség nevében elutasítják a hagyományt mint teljesen elavultat. Az avantgarde irányzatok szinte teljes egészükben ezt tették és teszik — legalábbis elméletben. Holott egyfajta hagyomány elutasítása óhatatlanul valamely más hagyományhoz való kapcsolódást jelent — akkor is, ha ezt nem ismerik fel, vagy egyenesen tagadják. Gyakran a legtudatosabb alkotók sem veszik észre, hogy amikor rossznak minősítenek egyfajta hagyományt, hallgatólagosan jóként fogadnak el egy másikat. Nem beszélve arról, hogy a „jó“ és „rossz“ fogalma — figyelembe véve történelmi alakváltozásait is — szintén hagyományozott.

A másik véglet az egyfajta hagyományhoz való feltétlen ragaszkodás, a hagyomány minden körülménytől független elsődlegességének hangsúlyozása. Figyelemre méltó, hogy ez a felfogás radikális politikai nézetekkel is párosulhat, tehát nemcsak a maradiság mindenkori tünete. Mindazonáltal bármilyen formában jelentkezik, magában hordozza az elzárkózás és elfogultság lehetőségét. Ha megcsontosodik és bezárul, az új-keresést „gyökértelenként“ elutasítja. Gyökértelenség per-sze van, és valóságos veszély is. Ám azért, mert az alkotó új ösvényekre merész-kedik, még nem minősíthető gyökértelennek, aminthogy — mert az éremnek ez a másik oldala — korántsem fogadjuk el a hagyomány tetszetős jelmezével takar-gatott gondolatszegénységet.

Persze, ezek az álláspontok sohasem jelentkeznek vegytisztán. Mégis szükséges az ilyen sarkítás, hogy segítségével azonosíthatóvá váljék az, ami csupán törekvésként van jelen köztudatunkban, és nem is feltétlenül elméleti álláspont-ként, hanem sokkal inkább a magatartás és erkölcsi meggyőződés problémájaként. Márpedig az erkölcsi meggyőződés különösen fontos számunkra. Alkotóink szem-lélete sem kizárólag észkokokra támaszkodva alakul. Érzelmünk — közöttük erkölcsi érzelmeink — is kormányoznak bennünket.

Ebben a vonatkozásban nem a társadalmi örökségünk különben létező erkölcsi tartalmára célok. A hagyomány korántsem szűkíthető az erkölcsi mo-zzanatra, szélesebb és heterogénebb az erkölcs körénél. A hagyományhoz való tudatos viszony ellenben mindig világnézeti meghatározottságú, tehát indoklásai-ban erkölcsi jellegű. Ma is az. A hagyomány és korszerűség szétválasztódása gyakran erkölcsi konfliktusokban ölt testet, sőt, bizonyos ellentétek esetében — például a nemzedékek közötti konfliktusokban — elsősorban erkölcsi feszültség-ként nyilvánul meg.

Hagyomány és korszerűség viszonyának megítélésében is Gaál Gábor a kö-vetendő példánk. Legyen az erdélyi magyar író formájában is eredeti, küzdje ki hagyományaira támaszkodva a maga korszerű mondanivalójának megfelelő sa-játos formát! — így fogalmazta meg az irodalmi alkotómunka programját, hangoz-tatva, hogy idejétmúlt irodalmi formákkal nem lehet korszerű társadalmi tuda-tot kialakítani, holott az itt élő magyar nemzetiségnek erre van a legnagyobb

szüksége. Ezért üzent hadat az avas kritikátlanságnak, vidékiességnek. Ilyen megfontolásokból épült Gaál „itt és most“ felfogása, amely a helyi sajátos és az egyetemes emberi összevetése alapján úgy konkretizálódott, hogy egyben szervesen ötvözte magába a szellemi örökség humánus tartalmát.

Ez a Gaál Gábor-i követelmény ma is időszerű, s hasonlóan a harmincas évekhez, ma sem csak az irodalmi alkotásokra vonatkozik, hanem szellemi életünk egészére. Ma sem lehet feladatunk más tájak újtóinak másolása. De eredményeik hasznosításáról sem mondhatunk le, rájuk is figyelniük kell. Mindenekelőtt mélyre hatoló önismeretre, saját valóságunk hiteles ismeretére van szükségünk ahhoz, ami kultúránk egyetlen igazolása lehet: *saját eredeti mondanivalónkat korszerű, ám mégis sajátos formában kifejezni*. Persze ezt könnyebb programként vagy pedagógiai elvként megfogalmazni, mint művekben megvalósítani. De ez még nem változtat a program, az elv igazán.

Hagyomány és korszerűség viszonyáról gyakran olvashatunk leegyszerűsítő értelmezéseket. A kettő közötti kapcsolat kétségtelenül lényegbevágó, de korántsem közvetlen, hanem közvetett összefüggés.

Minden kor sajátos kérdéseinek gyökerét és az e kérdésekre adott adekvát gyakorlati és elméleti válaszok lehetőségeit a társadalom alapvető viszonyaiban kell keresnünk, s csak megannyi közvetítő közegen át juthatunk el a hagyomány és az újat kifejező korszerűség témájához.

A közvetítő közegek legfontosabbika az objektív érdekek hálózata, melynek meghatározó eleme a gazdasági érdekek csoportja és ezeknek politikai vetületei. Mégis hiba volna, ha az érdekek hálózatát csak ezekre szűkítenénk. Amennyi emberi szükséglet — annyi fajta az érdek. Ezt meggondolva, joggal szólhatunk a gazdasági-politikai érdekekkel egy sorban esztétikai, erkölcsi, elméleti és még egyéb érdekről is. A szükségletek koronként és társadalmi csoportonként változnak, az osztálytársadalmakban ellentétes irányúak. Az objektív érdekek valamilyen formában tudatosulnak, a szubjektív szféra szellemi mozgatóivá válnak, az integráció tudatában *érdekeltségként* nyilvánulnak meg.

Az első kérdésünk ebben a vonatkozásban: milyen érdekek alapján válogat egy adott emberi közösség? Ez azonnal kiegészül azzal a kérdéssel, hogy az adott integráció objektív érdekei milyen mértékben fejezik ki az emberi nem egyetemes érdekeit, és milyen mértékben gazdagítják a nembeli értékeket? Úgy is megfogalmazható, hogy a társadalmi csoport elősegíti-e vagy sem a haladást, erősíti-e vagy gyengíti a humanizációs folyamatot?

Az objektív érdekek sohasem automatikusan nyilvánulnak meg a hagyomány megtartásában és meghaladásában. Maga az érdekeltség kialakulása sem zökkenőmentes folyamat, és nem mindig adekvát tükrözés. Pedig az adekvát tudatra ma, különösen sietős századunkban, nagy szükségünk van.

Az adekvát tudat és kritikai szellem nemcsak a megismerés követelménye. Megismerés és egyben társadalmi önismeret a tudás, a magatartás és cselekvés szintjén egyaránt megnyilvánuló erkölcsi kérdés. A megismerés minden fajtája és az erkölcsi tudatosság — világnézeti megalapozottságú. A helyes tájékozódás kimunkált világnézetet, szilárd meggyőződést igényel. Itt és most: szocialista eszmeiségű világnézetet.

A NÉPÉRT – A NÉPHEZ

Sokan tüzték Petőfi nevét lobogójukra. Olyanok is, akiknek a költő fiatal életében nem sok közük volt hozzá, nem volt közük plebejus költészetéhez, plebejus forradalmiságához. A fehéregyházi csata után már nem tiltakozhatt a kisajátítások ellen, nem ellenkezhetett, amikor megpróbálták szalonképessé tenni — őt, a protokoll és etikett halálos ellenségét! — nem kiálthatta úri és irodalmi társaságok urainak és irodalmárainak finom füleibe a „Még kér a nép!“-et. Aztán évtizedek, egy évszázad múltán, megszámlálhatatlan ébresztéstől arra ébredhetett volna, hogy költészetének lobogóját fényes szelek fújják — de már-már elfújják a varázslatot is: emberi példaadásából, váteszi lobogásából jelszó lesz; majd e jelszót újabak követik, s az ő világhódító költészete visszaszorul évfordulós ünnepélyek szavalaiba, követését korszerűtlennek minősítik, mert a prófécia helyét a meditációnak kell elfoglalnia.

Valóban követhetetlen-e Petőfi? Lírája — anyanyelvén és nagysága előtt tisztelgő, más országbeli költők fordításában — már ereklje csupán? Az irodalompolitikai vitákban és viták után megújuló Petőfi-kutatás a régebbieknél árnyaltabb, elfogulatlanabb elemzéseket kínál, múltat és jelent, történelmi valóságot és költészetet reálisabban mérlegel; Fekete Sándor itt következő tanulmányrészlete ennek a korszerű irodalomtörténeti kérdésfeltevésnek, válasz-kísérletnek a jelzése. Nicolae Balotă, az ismert román irodalomtörténész (az abszurd irodalom tanulmányozója!) néhány évvel ezelőtt, a Jebeleanu-féle Petőfi-kötet megjelenése alkalmából közölt cikkének egész gondolatmenetével, az 1971-es lengyel Petőfi-kiadást gondozó Aleksander Nawrocki pályaképet felvázoló előszavának fontosabb passzusaiival ugyancsak arról győz meg, hogy a Szabadság Költőjének szavai századunk harmadik harmadában sem veszítették időszerűségüket, van még — lesz még mire figyelünk bennük.

K.L.

A vívódó Petőfiről

Oláh Gábor egész könyvet írt Petőfi képzeletvilágáról, de a bitófáktól nem vette észre e komplexus erdejét. Sorolgatja, hányszor ír költője a falevérről, a gulyáról, a felhőről és a szélről, de az *Élet és halál*ról szóló fejezetben meg sem említi e dolgozatban oly bőven idézgetett motívumokat, s ha máshol beléjük botlik, Hugóval és Heine „beteges álomképeinek“ hatásával magyarázza e szimptomákat. Az eredmény nem lephet meg. Így összegez: „túlélkesült fiú, mindig ég, lobog... megy szilajon és jókedvvel halála elé...“ Amit különben nem fogott fel igazán mélyen: „A halál megértéséhez és értékeléséhez hosszabb pálya kell, mint az övé volt.“

Ez a szilaj jókedvvel halálba — egy nem is értett pusztulásba — masírozó Petőfi vonult be a köztudatba. Gyulaitól Babitsig és tovább sokan munkálkodtak ekképpen, mindenesetre sikerült csaknem általánosan elfogadottá tenni. Így lett Petőfibről *kiváló* írók és tudósok szerint: „zseni-álarcos nyárspolgár“, aki „csak a felszín láttá, elveit naivul egyszerűsítette, és hitté tisztította“, akit nem vonzottak „a legmagasabb költői mondanivalók, a mulandóság, élet és halál, a kozmikus erők harca“, akinek volt egy tépelődő korszaka, de „kigyógyult“ belőle stb. Megszületett az örök Petőfi—Arany ellentét színvonalasan új, de a régi nyomokról induló

felfogása is, amely Petőfit „egy egyértelműen boldog történelmi pillanat címszereplő-jének“ mutatja, szemben Arannyal, aki egy hamleti kor megszenvedő médiuma. „Petőfi kapta a századközép ajándékát: a biztonságérzetet, Arany átkát: a bizonytalanságot.“ Vagyis Arannyal ellentétben Petőfi „a homogén, egyívű típus“.

Láttuk, milyen szorongások feszültek e „nyárspolgári“, „egészséges“ költőben, milyen makacs küzdelmet kellett megvívnia a „biztonságérzetért“, amely egyáltalán nem volt állandó lakója szaggatott, saját, 1847-ből való (!) szavaival „meghasonlott“ lelkének. De nemcsak érzésében és idegeiben hordozta azt a lüktető nyugtalanságot, *eszméire* sem az a jellemző, hogy a *Felhők* „betegsége“ után rezdületlen biztonsággal *csak* a forradalmi követelményeket hangoztatta! Ha csak befejezésül és röviden is, de erről is beszélni kell, két nyomós okból: 1. a Petőfi idegrendszerére, lelkére nehezedő szorongásnak nemcsak az eddigi elemzett, hogy úgy mondjam társadalmi-fizikai okai voltak, hanem *eszmeiek* is. 2. Új irodalomtörténetírásunk érdeme, hogy helyesen korrigálta a régi felfogásokat, és központba állította Petőfi forradalmiságát, olykor azonban leszűkíti e forradalmiság problematikáját, és túlságosan egysíkúvá teszi Petőfi világnézetét azzal, hogy a költő kételyeit a *Felhők* korszakára korlátozza.

A naivul egyszerűsítő, kételyektől mentes Petőfi képe persze nem mai keletű, még csak nem is Babits műve e kép. Körvonalai már a Petőfi-irodalom legelső, még újságkiki méretű dokumentumaiban fellelhetők. Sőt Petőfi első világirodalmi jelentőségű külföldi méltatása is erre a szemléletre épül. „Petőfi... annyira egészséges és primitív — írja Heine még 1849-ben — ... hogy Németországban senkit sem állíthatnék melléje; nekem magamnak is csak néhány ilyen természetes hangom van; ezzel szemben az a benyomásom, hogy szelleme nem túlságosan mély, s hiányzik belőle minden hamleti vonás, a maga és népe szerencséjére.“ Az utolsó félmondat enyhítő gesztusa ellenére világosan kiérezhetjük e sorokból, hogy Heine a hamleti vonások teljes hiányát negatívumnak érzi. S igaza is lenne, ha Petőfi valóban olyan egysíkúan naiv költő lett volna, mint amilyennek Kertbeny válogatása és interpretálása alapján hihette. Maga Petőfi viszont, mintha csak válaszolni akart volna azoknak, aki a hamleti vonásokat kéri majd számon tőle, a *Világosságot!* soraiban, e százhusz éve ellenére is élő remekműben egy modern, egy új Hamlet kérdéseivel vívódott. Az egész költemény tudatos kapcsolódás a hamleti problematikához, de oly módon, hogy az egyéni lét értelmének és céljának kérdését az egész emberiség céljának problematikájává szélesíti. Ha Petőfinek a francia forradalom és általában a forradalmi ideológia tanulmányozása végleges választ adott volna a *Felhők*-korszakban felsőtétlő kérdésekre, nem írhatta volna meg ezt a verset.

„Nyomorú ész, ki fénynek hirdeted magad...“ Már a költemény kezdete kiábrándult legyintéssel kérdőjelezi meg a francia forradalmi ideológia északultását. S aztán a folytatás szintén a francia forradalmárok szellemében állapítja meg, hogy a jók „az általános boldogság“ korát akarják megteremteni, de mindjárt utána magát a programot is problematikusnak érzi:

*S tulajdonképen
Mi a boldogság?
Hisz minden ember ezt másban leli [...]*

S végül a gyötrő gondolat: az emberi haladás lehetetlensége, a körbenforgás vicíó víziója:

*Bár volna célja a világnak,
Bár emelkednék a világ
Folyvást folyvást e cél felé,
Amíg előbb-utóbb elérné!*

*De hátha úgy vagyunk,
Mint a fa, mely virágzik
És elvirít,
Mint a hullám, amely dagad,*

*Aztán lesimul,
Mint a kő, melyet fölhajtnak,
Aztán lehull,
Mint vándor, ki hegyre mászik,*

*S ha a tetőt elérte,
Ismét leballag,
S ez így tart mindörökké:
Föl és alá, föl és alá...*

A legmodernebb pesszimizmus legdivatosabb képviselői sem tudnak ennél vigasztalanabb képet alkotni az emberiség jövőjéről. A *vándor*, aki a hegyre mászik, s ismét leballag, Camus Sziszüphoszt idézi eszünkbe. Igaz, a fiatal Camus modernebb érveléssel dolgozik, egyszersmind azonban enyhíti is saját látomásainak komorságát, amikor arról akar meggyőzni minket, hogy a hegyre szünet nélkül fel-le kínlódó Sziszüphoszt boldognak kell elképzelnünk. Ami önáltatás: mert ha csakugyan Sziszüphosz sorsa jelképezi az emberiség útját, ezt nem lehet derűsen nyugtázní, akkor ez csakugyan irtóztató, ahogyan Petőfi mondja:

*Irtóztató, irtóztató!
Kit még meg nem szállott e gondolat,
Nem fázott az soha,
Nem tudja még: mi a hideg?
E gondolathoz képest
Meleg sugár a kígyó,
Mely keblünkön jégcsap gyanánt
Vérjagylalón végigcsúszik,
Aztán nyakunkra tekerőzik,
S torkunkba fojtja a lélegzetet — — —*

Az eddigiek után talán nem kell bizonygatnom, hogy ez a nyakunkra tekerőző kígyó, mely torkunkra fojtja a lélegzetet, nagyon is közel áll a költő — nevezük így: bitófa és kötél komplexusának — hasonlat- és képtárához. Mint ahogy az egész problémakör (a Nagy Forradalom eszméinek megvalósulása, amely az eszmék megmástitását eredményezte s az ebből a tényből fakadó kétely) is a legszorosabban kötődik az üzött vad komplexusához: mi értelme van szembenézni az üldöztetéssel, a börtön vagy a vérpád fenyegetésével, ha *úgyis* értelmetlen a harc, hiszen az emberiség csak körben forog? Nem erőszakolt összekapcsolása ez két gondolatnak, valami mesterkéltné elmélet kedvéért, ezt az összekapcsolást maga a költő végzi el, ugyanennek a versnek megrázó kérdéseivel. Az első kérdés még bellik egy jakobinus forradalmár szájába:

*[...] hány volt, ki más javáért
A vért kiontá
Saját szívéből,
S nem lett jutalma!
De mindegy; aki áldozatnak
Od'adja életét,
Ezt nem díjért teszi,
De hogy használjon társinak.*

De a kérdés folytatása már idegen elem a jakobinus eszmevilágában:

*S használ-e vagy sem?
A kérdések kérdése ez,
S nem a „lenni vagy nem lenni?”
Használ-e a világnak, aki érte
Föläldozá magát?*

S valóban, ha az ember eldönti a lét—nemlét kérdését (s minden élő eldönti, pusztán azzal, hogy van), a kérdések kérdése csakugyan ez: hozzáidomulni a világ adottságaihoz vagy küzdeni megváltoztatásukért. S minek küzdeni, ha az eredmény a régi rossz új alakba való öltöztetése?

De másfelől is buktatókat állít a forradalmi indulat elé a kételkedő ész. A pesszimizmusnak nem csupán társadalmi, hanem univerzális, mintegy kozmikus okai is lehetnek. E vonatkozásban oly mély Petőfi költészete, hogy még Nietzsche is hatott. Ennek ellenére szeretünk elsiklani e téma fölött, aminek eredményeképpen Petőfi mai külföldi tisztelői épp úgy téves véleményeket alkotnak, amint annakidején Heine. Rousselot például elmarasztalja Petőfit, mert csak „hősies“, „mennydörögő“, de nem bonyolult. Vele szemben kiemeli Madách tragédiájának eszkimó-jelenetét, ennek metafizikai szorongásában Sartre-ék felé mutató előzményt lát. Nos, Petőfi az ember elaljasodásánál szorongatóbb víziót is átélt: Madáchhoz hasonlóan (csak sokkal korábban, noha egy évben születtek), az egész emberiség és az egész föld elpusztulását:

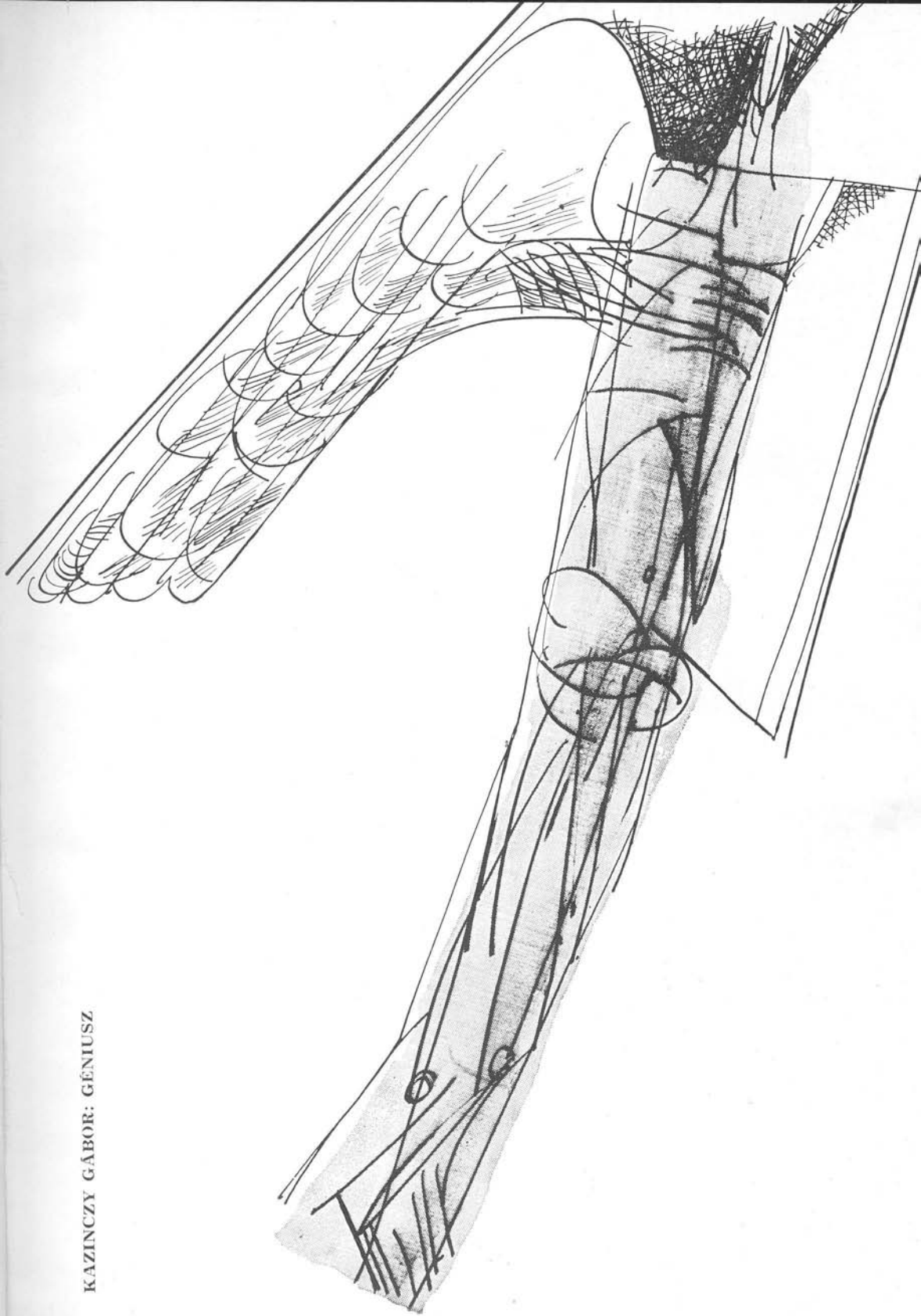
*A nép is elvesz, melyhez tartozol.
Az ország, melyben most él nemzeted,
Tenger volt egykor, s újra az lehet,
S e föld is semmiségbe oszlik el.
Kevély ember, miben kevélykedel.*

Olvasmányélmények itt is közrejátszhattak, ez természetes is, de a tényen nem változtatnak: a *Világosságot!* és *Az ember* (éppúgy, mint a *féltébbolyodott* műzsát idéző *Előszó* és *A szerelem országa*), e két „pesszimista“ remekmű a híres forradalmi versek esztendejében, azokkal *együtt* születik. 1847-ben, a *Felhők* korszakának lezárása, az úgynevezett „gyógyulás“ után! A szimpla képletet tehát, amely szerint a költő előbb válságban van, aztán kigyógyul, és hittel lobog a forradalomért, módosítani kellene: a *Felhők* után sem szűnt meg benne a belső küzdelem. Való, hogy a hamarosan kitörő forradalom nem engedte meg történetfilozófiai és metafizikai gondolatainak körüljárását, elmélyítését, az ellentmondások *eszmei* feloldását, de a *tettek mezején* elvégezte ezt a feladatot, amikor az üldöztetéstől való szorongások, az eszmei kételyek és egyetemes halálvíziók kiméráit leküzdve tette, amit a történelem parancsolt.

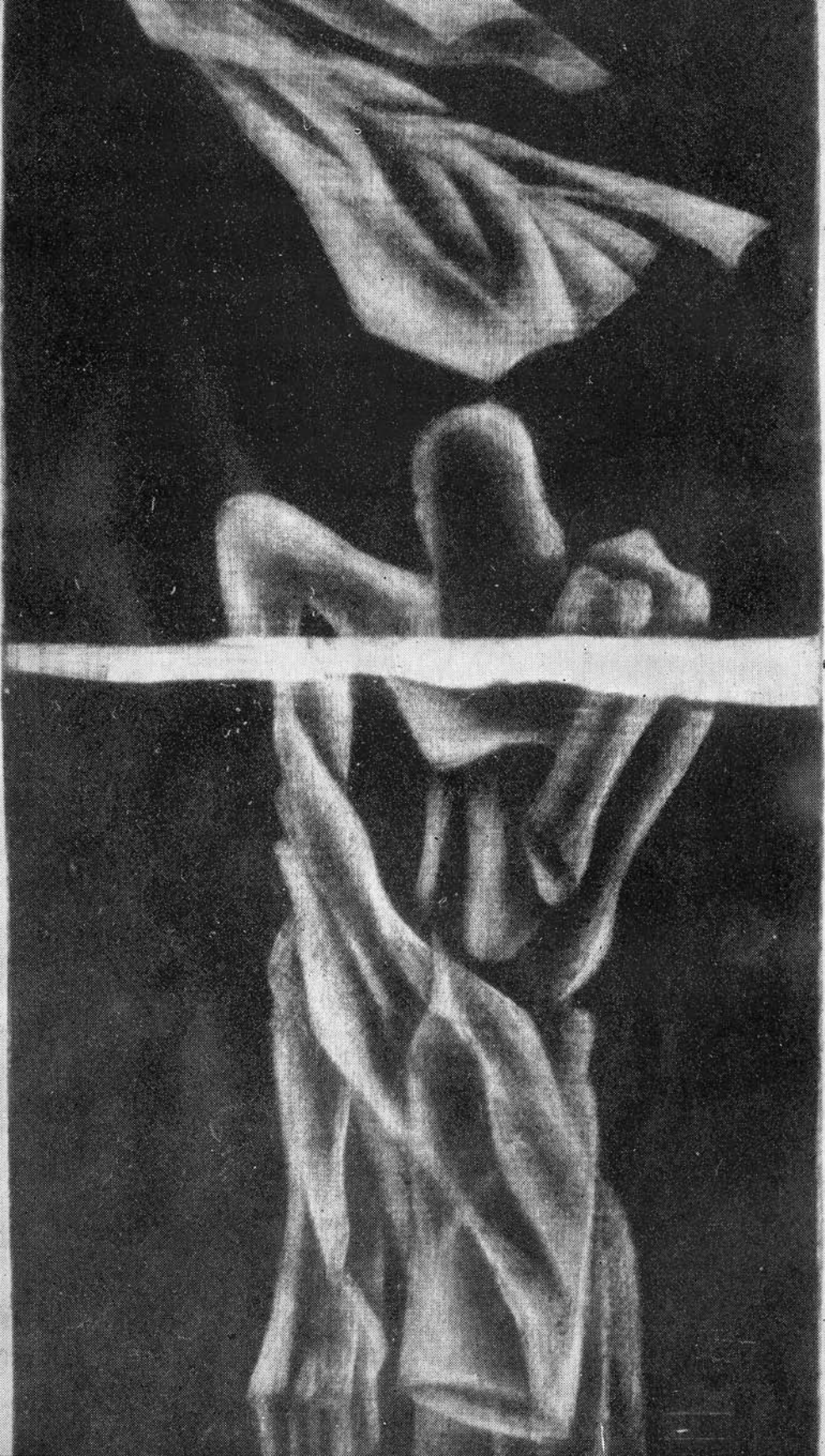
Mint minden elterjedt sémában, a szilaj, naiv, egészséges Petőfi sémájában is van igazság. De csak azzal a kiegészítéssel együtt, melyet itt megpróbáltam felvázolni. Korszaka nem „egyértelműen boldog történelmi pillanat“ volt, hanem az elnyomatás szörnyű kora, amelyben akadtak boldog történelmi pillanatok, a forradalom indulásának mámoros napjai, de csak azért, hogy végül azok is a pusztulás szakadékába zuhanjanak, a *szörnyű idők*be, melyekről utolsó versében írt. „A szörnyűség mindegyre nő.“ Ebben a tudatban halt meg, s nem „szilaj vídamsággal“, mint ahogy azok az emberek vélték, akik nem is sejtették, hogyan nézett farkasszemet Petőfi a bitóval, a börtönnel, az erőszakos halállal, az eszmék dilemmájával, mégpedig tudatos életének rohanó éveit egyre komoruló tekintettel.

S a belső küzdelem, az önfelelt lobogás és az önkínzó szorongás, a kételyek és a hitek marcangoló közeltusája egy-egy hasonlatban, jelzőben még akkor is kiérződik, amikor a költő gyakran szinte napi penzumként írta a buzdító verseket. S a tehetség erején túl épp ez a belső harc különbözteti meg a Herweghek, Beckek, Béranger-k, Sárosik egyébként derék seregétől. S ami legfontosabb: ez ad hitelt forradalmi hitének is.

FEKETE SÁNDOR

KAZINCZY GÁBOR: GÉNIUSZ

FINTA EDIT: AZ APOSTOL

Petőfi, a harcos költő

Nem ismerem más módját az irodalmi műalkotások új életre támasztásának, megővésének az idő minden emberi alkotást kikezdő korróziójától, mint a fordítást — nem szólva itt az okos, a rejtett értékeket feltáró kritikáról. Ha a fordítás tökéletes, azaz kellő mértékben hű az eredetihez, és egyszersmind alkotóan hűtlen, akkor olyan, mint egy növény újra-kirügyezése: egy szellemi test újra-megszületése valamely más nyelvterületen.

Ritkán volt oly eleven találkozásom egy igéiben megfrissült költészettel, mint a Petőfiével abban az új román köntösben, amelybe Eugen Jebeleanu öltöztette. E költészetnek egyébként legfőbb erénye éppen az életerő, a valósággal vad vitalitás, hiszen egy olyan férfi lelkéből fakadt, aki huszonhat esztendő korában halt meg a csatatéren. Eugen Jebeleanu pontosan tudja, hogy a Petőfi-versek ennek az organikus életerőnek köszönhetően, *ez által és ebben a vonásukban* teremthetők újra leginkább; s az eredeti versekkel egyenértékű fordításokat olvasva, azt hiszem, a két költő alkati rokonságára is felfigyelhetünk. Szilárd, minden cseppfolyóságtól mentes versek ezek, amelyekben forró vér lüktet; megdermedt lángnyelvekhez hasonló igéi egy próféta-költőnek, a szó hagyományos értelmében — egy költőnek, aki *a sors látója*, s aki magasabb rendű eszméért síkra szálló *harcos* is egyben.

Egy harcos költő militáns költészete. [...] Egyik tagjái annak a szellemi családnak, amelyben ott találjuk Byront, Mickiewiczet, Puszkint, és amely később egy Majakovszkijt, egy József Attilát adott a világnak. Mozgalmas, sietős lét tanúsága ez a rövid életévekbe zsúfolt, de sok-sok versben kiáradt-kiteljesült költészet, amelyben ott feszülnek az összes nagy emberi szenvedélyek. Jebeleanut, a román fordítót, kétségen felül mind a lángoló szenvedélyek, mind a letisztult, tudatos eszmeiség költője egyaránt megihlette. Petőfi sorsa, ha a nagy kétnyelvű válogatásban szereplő versek pályaképe alapján próbáljuk felidézni, fényes körvonalakkal rajzolódik ki elénk — és ez a sors az abszolútum megszállottjáié, a szabadság imádójaié, a népből jött emberé, tehát a nép sorsával szorosan egybefont sors. Ennek megfelelően Petőfi felfogása szerint a költészet egyfajta szent csarnok, a nagy tettek színhelye, az emberi méltóság temploma, ám egyszersmind köztér is, ahol az elnyomottak és megaláztatottak gyülekezete hallatja hangját:

*Több a költészet! olyan épület,
Mely nyitva van boldog-boldogtalannak,
Mindenkinek, ki imádkozni vágy,
Szóval: szentegyház, ahová belépni
Bocskorral, sőt mezítláb is szabad.*

De hát lássuk, ki is ő voltaképpen, aki ilyen szent áhitattal szolgálta a költészet oltárát, s ugyanakkor ilyen bizalmas-szabadosan járt-kelt a poézis „szentegyházában”.

Nézem az arcát egy nemrég előkerült s helyreállított dagerrotip fényképen. Milyen fiatal és mennyire hasonlít egy *mai fiatalhoz!* Borzas hajával és ferde pillantásával, összeszorított ajkával és gyerekesen makacs állával ismerős tiltakozást fejez ki. Kortársai hol lelkendező, hol lázadó, de örökösen lobogó kamaszt láttak benne, amikor a köztiszteletben álló Vörösmarty segítségével első verseskötetét publikálta; némelyek vonzónak találták, mások rútúnak; fennmaradt a híre,

hogyan nem vetette meg a mulatást, hogy sokszor erőszakos, még többször gyerekes volt, állandóan szerelmes valakibe — és föltétlenül őszinte, merész és nyílt minden megnyilatkozásában, szavában és tettében. Egyszóval romantikus lélek volt, amikor Európa éppen kezdett elfeledkezni a romantika lázáról. Hogy azonban milyen komolyság, milyen jellemzilárdság lakozott benne, milyen hűség érzelmeihez és politikai elveihez — azt nemsokára alkalma támadt bizonyítani az 1848-as szabadságharcban.

Szabadság. Nem sokan voltak eszméjének múlt századbeli hitvallói között, akik olyan ádázul gyűlölték volna a zsarnokságot, mint Petőfi, és akik a szabadság eszméjét nagyobb szentségként tisztelték volna, mint ez a harcos költő. Ady mondta, aki maga is megízlelte az óhajtott szabadság vérről szerzett gyümölcsét, hogy Petőfit egy Napóleon sem tudta volna eltántorítani a világszabadság gondolatától, kínálta volna bár neki a lengyel királyságot. Az új román fordításköte-tet berekesztő nagy elbeszélő költemény, *Az apostol*, amely 1848 márciusának forrongó napjai után íródott, egy részletében a pátosz olyan fehérizzásával szólal meg, mely szinte túl van már a szavak határán, ahol megszűnik bármilyen retorika. A költemény ifjú hőse felfedezi a szabadságot:

*S midőn végképp eltűnt a város,
S ott áll a végtelenben,
Szabadnak akkor érzé csak magát.
„Szabad vagyok!” kiálta föl,
„Szabad vagyok!”
Többet nem mondhatott,
De könnyei beszéltek
S jobban mondták el érzeményeit,
Mint nyelve mondta volna.
Oh, milyen érzés, milyen gondolat,
Midőn az ember először szabad!*

Nyilvánvaló, hogy az ily módon felmagasztalt szabadság a legnagyobb szent-ség annak a költőnek a szemében, aki egész életét a szabadságeszme kultuszának áldozta. 1848 magyar hősei között elsősorban ő, Petőfi volt a nemzeti és társadalmi felszabadulás apostola, aki nemcsak gyakorlati megfontolások alapján politizált, mint Kossuth. Legnemesebb értelemben vett politikus-költői pályája ívét nyomon követhetjük egy dunántúli kis falu kocsmájától, ahol verseket szavalt, és a „*vive la République*” jelszavát kiáltotta, 1848 márciusának napjain át, amikor ő állt a legkövetkezetesebb forradalmárok élén, egészen az 1849-es tragédiáig, a szabadságért harcolók erejének megtöréséig. Ezt az utat, amelyen botlástalanul végighaladt, mint egész életét is, égő és gyújtó versek világítják be, hasonlóan az éjben lobogó jeltüzekhez. [...]

Maga a költészet, az egész emberiség felszabadításának e bajnoka felfogásában, a legmagasabb rendű szabadsággal egyenlő. Egyik metaforája szerint „Sas a költés; hol nem járt senki sem, ő arra indul fennen, szabadon”. Mint a romantikusok általában, természetesen Petőfi is vallja, sőt vállalja is a költő messiási szerepét; akárcsak Byron, Mickiewicz vagy a fiatal Hugo, az elnyomott nép és a költészet felszabadítóját látja magában. E kettős szerep egységét mutatja az az elve, hogy a költészetben uralkodóvá tett nép a politikában is uralkodóvá válhat. Ha verseit olvassuk — mi, román olvasók, a szóban forgó kitűnő fordításokban —, s van fülünk kihallani belőlük a költői beszéd fenntartás nélküli nyíltságát, egyenességét és cirkumalanságát, könnyen megértjük, mit jelent Petőfinél a nép uralkodóvá tétele a költészetben. Erőt és eredetiséget érzünk felbuzogni belőlük, s nyomát sem leljük sehol az akkoriban divatos finomkodó, denaturált népiesség-

Ambrus Imre: Petőfi

nek. Semmi sem tűnik súlyosabb és felelősegteljesebb *tettnek* a szenvedélyes költő részéről, mint — a *költés*. Petőfi, akárcsak Eminescu, megvetette a könnyed, eszménytelen rímfaragókat, ostorral szeretne volna kiűzni őket az igazi poézis csarnokából:

*Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetéséhez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz.*

Tulajdonképpen idéznem kellene az egész verset, *A XIX. század költői* címmel kibocsátott kiáltványt a próféta-költő hivatásáról és ennek méltóságáról. Alfred

de Vigny — és nemcsak ő — már korábban Mózeshez hasonlította a népe sorsát vállaló, érte küzdő próféta-költőt, s ez a kép itt is felbukkan:

*Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott
S követte, melyet isten küldé
Vezérül, a lángoszlopot.
Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.*

De Vigny és a romantikusok magányos költőjével ellentétben azonban itt a Választott, a vátesz — mélységesen társadalmi lény, a közösségi sors megszemélyesítője; az a lélek, akiben a közösség halhatatlanná válik. [. . .]

Megkíséreltük nyomon követni a nagy magyar költőt élete és művészete útján, pontosabban művészetté vált életútján. Hogy róla alkotott képünk viszonylag teljes legyen, beszélnünk kellene még nagy elbeszélő költeményeiről is (*A helység kalapácsa, Az apostol, János vitéz*), amelyekkel ugyancsak Eugen Jebeleanu ismertetett meg. *Poezii și poeme* címmel napvilágot látott fordításkötete lehetőséget ad olvasóinknak meghallani egy rendkívüli költőegyéniség erőteljes-varázsos hangját, s ami több ennél: megszeretni egy embert, aki egyesítette önmagában a költő tehetségét a harcos hősiességével. Eugen Jebeleanu fordításai egész költészetünket gazdagabbá tették — ahogyan Petőfi mondaná — „egy sas röptével“.

NICOLAE BALOTA

Csordás Elemér fordítása

Romantika vagy realizmus?

A dolgok rendje szerint a legnagyobb költők életművéből is csak néhány vers marad, amelyek végérvényesen bekerülnek a kultúra kincsestárába. Petőfi három kötetet adott ki életében. Számátalan műfajban alkotott: írt dalokat, szatírákat, vígposztot, eposzt, drámát, hazafias és forradalmi költeményeket, novellát, leveleket. Fordított továbbá francia meg német elbeszéléseket és Shakespeare-drámákat. Mi állta ki ebből az idő próbáját? Petőfi az a költő volt, aki — mintha csak előre tudta volna korai halálát — szükségét érezte a teljes önkifejezésnek; versei zömének ezért van már csak irodalomtörténeti értéke. De természetesen megmaradtak a dalok, amelyek a népeletről eredtek, s oda kerültek vissza. Mivel pedig jó részüket kiváló zeneszerzők (Erkel, Kodály, Bartók) megzenésítették, így azok nemcsak hogy ismertté váltak széles körben, hanem szívesen énekelték őket. Minthogy a népművészet és a népi nyelv mélyéből erednek, megvan bennük az a belső zeneiség, ami az igazi költészetre jellemző. Egyszerűek és ugyanakkor művészi árnyaltak. Utánozhatatlan módon fejezik ki annak az embernek a sorsát és hangulatait, aki szívvel-lélekkel költő volt, s aki számára öröm, bánat és remény mintha csak azért létezne, hogy verssé lényegíthesse őket. Petőfi rímei eltérnek a kortárs európai költők gondos rímhasználatától, akik — mint például Mickiewicz — ugyancsak a népköltészeti irányzattal indultak. Az ő rímei csak a

magánhangzók összecsengésén alapulnak, anélkül hogy a rimelő szótagokban a mássalhangzók is egybehangzanának. A magyar népdalok dallama pentaton jellegű, ritmikájuk szótaghangsúlyos sorokban nyilvánul meg (amit, sajnos, a lengyel fordításokban nem lehet érzékeltetni). Petőfi nagyon is ügyelt a vers zeneiségére, de a kritikusok, nem ismerve a magyar népdal említett sajátosságait, felrótták neki a sántító ritmust. Formai eszközeinek gazdagságát bizonyítja, hogy szabadverseket is írt.

Bár Petőfi alkotói korszaka a romantika alkonyával esik egybe, az nem hatol be szemléletébe. A költő szerepét is egészen másképp fogja fel. Az ő szemében a költő nem hieratikus, kiváltságos személyiség, aki ünnepélyes pózban emelkedik a tömeg fölé. Petőfi saját, belső észleléseiről az akkoriban kötelező, egzaltált pátoz nélkül ír. Korától azt vette át, amit az a legértékesebbnek tartott: a szépség és szabadság szeretetét. A polgári társadalmak költőinek felfogásában a szabadság az egyén kiszabadulását jelenti az őt feszélyező merev szabályok alól. A társadalomban megmaradni a kötelező szabályok tiszteletben tartása nélkül — többnyire az egyén vereségével végződött. Ezért menekülnek akkoriban egyes költők az irodalmi fikciók világába, a keleti kultúrákba, és ezért szakítanak az európai civilizációval, annak megállapodott életformájával és erkölcsével. A racionalizált társadalmakban, amelyek a szofisztika bűvöletében elvesztették a jó és rossz iránti érzéküket, az érintetlen, szűzi természetnek, a tengernek, az egzotikumoknak kellett helyettesíteniük magát az életet. A romantikus hősnek csak nemes cél érdekében szabad bűnt elkövetnie. Ez pedig összetűzéshez vezet a kötelező jogi szabályokkal — s következőképp a hős kirekesztéséhez a társadalmi életből. A szakítás a társadalommal természetszerűen magányra ítéli az egyént, vagyis boldogság nélküli szabadságra. Ezért Byron vagy Shelley (minthogy megváltak közösségüktől) költészetének légköre, hangulata melankolikus. Ezzel szemben a még nem független kelet-európai országokban, amelyek egy korábbi társadalmi-gazdasági fokon álltak, a szabadság egyértelmű volt a zsarnokság elleni vagy a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harccal. Ezekben az országokban a költők a Nyugaton már uralomra jutott társadalmi-politikai rendszerre való áttérést sürgették. A francia példa nyomán az új, megvalósítandó államrend a köztársaság volt. Magyarországon ehhez a nemzeti irodalomért folytatott küzdelem társult (a magyar nyelv ugyanis csak 1844-ben lett hivatalos államnyelv). Petőfi számára mindezek életbevágó kérdések voltak.

A romantikusok nagy részétől ő abban is különbözött, hogy nézete szerint a valóságot nem egy kiváló személyiség változtathatja meg, hanem a plebejus forradalom. Hatással volt rá viszont a lengyel romantizmus, amelynek képviselői a fegyveres harcot tekintették a nemzeti felszabadulás útjának. A krakkói forradalom kirobbanása után Petőfi műveiben határozottan felerősödnek a hazafias törekvések, hogy aztán a magyar forradalom idején elérjék a csúcspontot. S bár leveleiből nem derül ki, hogy tájékozott lett volna a lengyel romantikus költészetben, olvasmányainak jegyzékében, amelyeket szándékában volt tanulmányozni, megtalálhatók Mickiewicz verseinek és Lelewel írásainak francia nyelvű fordításai. [...]

Petőfi teremtette meg a magyar irodalomban a realista lírát, amelyben gyakran a költő környezetéből vett élő alakok szerepelnek, de ugyanilyen súllyal és jelentőséggel van jelen e költészetben a magyar táj. Ez művészi visszahatás volt a valóságtól elszakadt, érzélgős udvari költészetre. Petőfi arra törekedett, hogy eltüntesse az élet és az irodalom közötti távolságot. Az anyanyelv bája, varázsa, művészi értékei vonzották. Költészete többek között ezért is olyan érzékletes, ver-

seinek hangulata a színek és érzelmek világából fakad. Olyan költő ő, aki különösen érzékeny volt az emberiséget évszázadok óta foglalkoztató erkölcsi kérdések iránt, mint amilyen a jó és a rossz, a szeretet és gyűlölet. Úgy látta, hogy az ember lényéhez tartozik a rossz is:

*Hisz különben nem kellett volna
Százféle mesét,
Eget, isteneket,
Pokolt és ördögöket
Gondolni ki, hogy zaboláztassék.*

Petőfi annak az embernek a vívódásait fejezte ki, akinek a fennálló erkölcsi követelmények és keretek túl szűkek, s aki ezek helyett vagy nem képes újakat teremteni, vagy pedig nem bízik bennük. Erotikája is eltér az akkoriban divatos és kötelező wertheri eszménytől. Egyaránt keresi a szerelmet földön, égen és pokolban, s annak teljességéért kész akár elkárhozni is (*Fa leszek, ha...*). Megkapva a szerelmet, a szabadság után vágyott. Ezt a vágyat még nomád őseitől örökölte, akik nem ismertek sem határokat, sem rabságot. Azok közül való volt, akik nem tudtak tovább élni, ha vágyaikat nem valósíthatták meg. Tudatában volt annak, hogy „a túlzott érzelem minden erőt gyengít”, de nem volt képes csupán hűvös szemlélője lenni az életnek, s annak történéseibe csak pusztá meditációkkal avatkozni bele. Az élet örök mozgásának s az emberi méltóságért folyó mindenkori harcnak volt a megtestesítője:

*Halhatatlan a lélek, hiszem,
De más világba nem megy át,
Csak itt lenn a földön marad,
A földön él és vándorol.*

*Többek közt én, emlékezem,
Rómában Cassius valék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párizsban Desmoulins Kamill...*

Itt is leszek tán valami.

Petőfit számtalan nyelvre — többek közt finnre, svédre, kínaira, koreaira, eszperantóra is — lefordították. Költők írtak róla, akiket megragadott műveinek varázsa: Tyihonov, Jan Neruda, Éluard. A világirodalomban örök helyet biztosított magának, mert nemzeti formában fejezett ki általános emberi kérdéseket. Látta az idők ellentmondásainak lényegét — a belső egyensúly és összhang hiányát, ami megnyilvánul az egyes országok, csoportok és egyének életében. A költészet erejét a nemzet életerejével hozta összefüggésbe, lényegét pedig a vágyak, elvárások és emberi lehetőségek lényegével. Amennyire sajátos az egyes nemzetek kultúrája, éppannyira sajátos és egyedülálló Petőfinek mint költőnek és embernek az alakja is. Népe szülőtteként talán ő fejezte ki a legteljesebben a magyar lélek hangulatait, képzeletvilágát, vágyait és vérmérsékletét, a magyar táj szépségeit. Líráját pedig az érzelmek hiteles leírása és kifejezése teszi páratlanná. Ez az ő hozzájárulása a kultúrához, és nemcsak a hazaihoz. [...]

ALEKSANDER NAWROCKI

Kapusy Antal fordítása

A SZILVESZTER-KALAND

Miképpen juthatott el a nép történelmi szerepét valló, milliókat harcba hívó költő az egyéni terror gondolatához, s mennyiben vált ez meggyőződésévé? Ha nem, mi ragadta tovább?

Petőfi Sándor 1848 augusztusában, négy hónappal a márciusi forradalom után írta elbeszélő költeményét, melyben a magányos hős „eldurrantja fegyverét, s a Gógös király a porba rogy“, őt magát pedig a népdüh leteperi, s a hóhérnak szolgálhatja ki. Ez a mű *Az apostol* címen csak negyed századdal a költő halála után, 1874-ben jelent meg, addig másolatokban, majd egy ezekből készült hibás nyomtatványban rekedt, aligha volt tehát olyan hatással a kortársakra, mint az azonnal közölt és röplapokon is terjesztett versek. Mégis, annál nagyobb jelentőségű ama költői önkifejezés szempontjából, melyet Németh László *Jelszó: Petőfi* című cikkében, valamikor a mi ifjúságunk harmincas éveiben, így jellemezett: „Írást és életet itt nem lehet megkülönböztetni, nem azért, mert az élet benne van az írásban, hanem mert együtt készült vele. Az írói erkölcs ilyen lélek-jelenlétére nincs többé példa irodalmunkban.“ Ez az általános minősítés a királygyilkos Szilveszter történetére is áll: minden okunk megvan arra, hogy a megrénylő lelki mozzanatait magától a szerzőtől is számon kérjük.

A költemény a rendkívül gazdag és sokrétű Petőfi-irodalom kibontakozása során sokféle megítélésben részesült, abban azonban senki sem kételkedett, hogy a mű a költő legbensőbb lelki forrásaiból ered. A konzervatív Badics Ferenc szerint a társadalmi bíráló és jellemzés „mindenütt a költő elégtelen háborgását látatja a hűség és igazság rovására“, az ugyancsak kisfaludysta Voinovich Géza is a költői csalódás életrajzi vonásait figyeli „a testetlen forradalmi láz költeményé“-ben, nem is szólva a mai egyetértő értékelésekről. Illyés Gyula a költő eszméinek szótárát köszönti: „Hogy mit jelentenek műveiben ezek a szavak: boldogság, szabadság, isten, pap, lázadás, zsarnokság, király, arra ez a modern hős-költemény felel, amelyben az irodalomtörténet oly készségesen emelte ki, sőt túlozta a hibákat.“ Ezt a felfogást fejezi ki az összefoglaló új magyar irodalomtörténet is Pándi Pál szavaival: „Szilveszter típusába Petőfi belesűríti a század európai forradalmainak és forradalmasító olvasmányainak tapasztalatait és hatását, s hozzáadja mindazt saját történelmi élményeihez: így formálja meg a magyar haladás létkérdéseit hordozó nagy költeményt.“ Ami pedig föltett kérdésünket illeti, akad nem egy célzás a terror-problémára is. Waldapfel József 1848 centenáriumakor, ami egyben *Az apostol* keletkezésének századik évfordulója volt, Petőfi „filozófiai idealizmusa“-ról beszélt s arról, hogy „a forradalom alatt is voltak olyan kétségbeesett napok, mikor az egyéni terrort látta a forradalmi tett egyetlen lehetőségének“. Világnézeti magyarázatot sugalmaz különben Illyés Gyula is, amikor a költeményből a Világost követő jövő előrejelzését olvassa ki: „A műben már erjed a múlt század levert szabadságmozgalmának törkölye: a nihilizmus; a társadalmi tett kudarca után a kétségbeesett egyéni tett gondolata.“ Arra a Petőfi-irodalom bármily széles áradatában sem gondolhatott senki, hogy a költő születésének másfélszázados évfordulójára terror és forradalom, terror és szabadságharc viszonya megint időszerű probléma lesz, de most már világarányokban.

Annyit talán eleve jegyezzünk meg, hogy az egyéni terror elve általában nem jellemző Petőfi Sándor politikai felfogására. Felesleges bizonyítanunk, hogy a plebejus forradalmár népet tanít, népet mozgósít, népuralomra törekszik, s még akkor is, amikor az európai forradalom már csak a magyar függetlenségi háborúra korlátozódik, e harcban népét a világszabadság népének, hazáját a világ vezérének szerepében látja. S maga Szilveszter, az „apostol“ eredetileg népvezérnek készül! Lázadó ő, aki Spartacusként milliókat akar föllázítani az önkény ellen. Nem is magának született, de a hazának, a világnak, s mikor jegyzőnek szegődik, így köszönti a falut: „Üdvöz légy, nép! úgy nézz szemembe, Tanítód és atyád leszek. A bölcső óta mit vertek fejedbe? Kötelességedet; Én megtanítlak jogaidra!“ S bár a nép papi uszításra „vadállatként“ rohanja meg, az ifjú népbarátsága töretlen. Fogadalmat tesz, hogy a félrevezetettekért ezután kettős erővel fog küzdeni... Amikor nyomora és magánya tette sarkallja, s lelövi a királyt, megint csak sajnálja népét, a vérpadon is azokat, akik megrugdosták. A költő a záró XX. fejezetben már nem is őt, a merénylőt, hanem az új nemzedéket ünnepli, mert hőiesen levette bilincseit, s megemlékezik szentjeiről, akik „A szolgaságban szabadsok valának, És hirdeték az igét, S díjok halálá lett, Csúfos halál!...“ Jól figyeljünk: Szilveszter-Petőfi, a királygyilkos csak magáramaradottságában, mintegy a forradalom pótlására cselekszik, de valójában nem helyettesíti a nép hősi harcát. A plebejus forradalmár kiszakadása saját népforradalmi menetéből a szövegelemzés alapján sem magyarázható meg másként, mint egy pillanatnyi helyzet, a társadalmi és politikai légüres tér esetével.

Igy is van. Az *apostol* minden mai értelmezője abból a történelmi tényből indul ki, hogy alig néhány hónappal a márciusi fellángolás után lelankadt a radikalizmus hulláma, a Batthyány-kormány megalkuvó politikája s általában a nemesi rétegek közjogi berendezkedése elvált a plebejus paraszti és munkás törekvésektől, a polgárság módosabb elemei is visszautasították a szociális reformokat sürgető „kommunisztikus“ irányzatot, a *Márczius Tizenötödike* köré tömörült fiatal értelmiség meghátrálásra kényszerült, Tánácsis munkáscsoportja pedig elszigetelődött. Ebben az apályban sorra érték Petőfit a sújtó személyi impulzusok: republikánus forradalmának piros szalagait letépdették, a királyi leiratot akarata ellenére elfogadta a nemesek és polgárok koalíciója, s a vereséget maga a költő így jegyzi be 1848. április elsején naplójába: „A forradalomnak vége van.“ Ami most következik: tüntetés és vérengző megtorlás, mire Petőfi kijelenti, hogy kutyáját sem bízná többé a minisztériumra... Meg is kapja az uralomra jutottak részéről megbélyegzéseit, sorra érik a támadások, köztársasági és királyellenes verzetgyűlésbe. „Egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek“ — ismeri fel helyzetét egy nyilatkozatában, s nemcsak ő akad el idehaza, hanem a forradalom is visszajára fordul egész Európában. Cavaignac szétlőveti a párizsi proletariátus bariádjait, a Habsburg-szoldateszka győzelmet arat az olasz nemzeti mozgalom felett. Ezen a mélyponton keletkezik *Az apostol*, a magába menekülő költő vágyálma-ként. A politikai visszavonulás és egyben önösszeszedés, önmegőrzés, erőtartálékolás ideológiai vetülete ez. Hasonló helyzetben, a teljes elszigetelés borongó szakaszában Ady Endre ezt így fejezte ki: „...szegény mag-magam Megnémítva és behavazva Rendeltetés hitével Őrzöm meg tavaszra.“ A jobbat, szebbet megérte Petőfi is a szeptemberi napokban, amikor a császári ellenforradalom támadása felkelti a néptöbbségöt, s Kossuth a tömegek felé fordul. Tulajdonképpen itt csap át a lappangó s már-már elárult forradalom a nemzet szabadságharcába, mely nemcsak a nemzetközi közvéleményt vonja magára, s állítja maga mellé

Marxtól Bemig és Bálcescuig, hanem igazat szolgáltatva a márciusiaknak, másodszor is szerepet szán (ha nem is további ellentmondások nélkül) az újra népferradalmat hirdető, külső és belső ellenséggel szemben vészharangot kongató költőnek.

Lukácsy Sándor Petőfi-elemzése találó sarkigazságra épül: „...szükséges tudomásul venni s egy percre sem elfelejteni, hogy a tettek, nyilatkozatok, sőt versek, melyek életének tartalmát teszik, 1848 márciusától egy politikus tettei, nyilatkozatai és versei.“ Szilveszter alakítása is a politikus Petőfi megnyilatkozása egy közéleti holtpontra: elvetélt forradalom és sokáig nem vállalt szabadságharc között. Horváth Jánosnak abban mindig igaza van, hogy Petőfi drámaisága „szerep és színész együttl-érvényesülésével“ magyarázható. A szerepjátszó hajlama ütközik ki Szilveszter egyéni terrorjában, abban a néparulást visszautasító, a néptömegek kicsinyes és gyermekes fordulatait célirányban átmetsző, de lényege szerint néphű kiválásban, mely pisztolyt fog az önkényuralom megtestesítőjére.

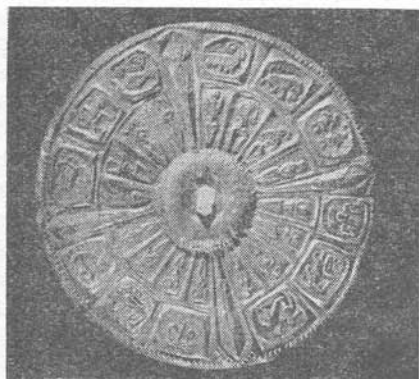
„Lamberg szívében kés, Latour nyakán Kötél, s utánok több is jön talán, Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!“ — 1848 szeptemberében már nem a kétségbeesett aggastyánnak kell eldurantania fegyverét, a költő a tömeg önbíráskodását már úgy üdvözölheti, mint a nép megmozdulását a királyi merénnyel, a hatalmi terrorral szemben. Szilveszter egyéni terrorja forradalmi tömegterrorba oldódik át, s rövidesen ez is törvényes formát ölt: Görgey ugyanabban a hónapban már hadbíróssággal ítélteti halálra az áruló Zichy grófot. Ami most következik, az történelmi eposz, több minden vágyálomnál és romantikánál, egy nemzet élethalálharcra a Habsburgokkal, majd a cári intervencióval. Nemzeti és nemzetközi egybevág, s a nemzetiben a népi jut előbbre. A Szilveszter-kaland meghaladva, s talán érdekes, hogy a költő halála s a szabadságharc bukása után többé a Dunátájon elő sem fordul. A forradalmi hagyományokat nemcsak a magyar történelemben, hanem a szlovák, román, délszláv népsorsban is a felfejlődő szociáldemokráta munkásmozgalom vette át, elkerülve akár a nihilizmus és anarchizmus, akár annak egyik szélsősége és alkalmi eszköze, az egyéni terror politikai irányzatát.

Tartozunk Petőfi politikai jellemrajzának azzal, hogy egyszeri megnyilatkozását ne általánosítsuk. A tulajdonképpen Pozsonyban megjelenő reakciós konzervatív *Budapesti Hírlap* Petőfiéket azzal vádolta meg, hogy „Blanqui szerepét akarják játszani“, egy polgári haladó lap pedig (Lukácsy megmondja: a *Kolozsvári Híradó*, tehát a Méhes-utód Ocsvai Ferenc lapja!) már egyenesen párhuzamba állítja a francia és a magyar radikálisok „contrarevolutionarius“ mozgalmát. Amennyiben ezt a párhuzamot el is fogadják, tudnunk kell, hogy Blanqui éppen azt a munkásmozgalmi irányzatot képviseli, amely a burzsoázia terrorjával a forradalmi kommunizmust állítja szembe, egyéni erőszak helyett következetesen küzdve a nyomornak véget vető fegyveres és szervezett munkáshatalomért. A Petőfire vetített Blanqui-rémkép nem azonos tehát a személyi terror vádjával, mint ahogyan a Petőfi-kortárs és Blanqui mellé álló Marx és Engels is visszautasítja 1850-ben a porosz király ellen elkövetett merénylet és a munkásmozgalom összefüggésének reakciós rágalmát.

Petőfi, a polgár szertelennek tűnik, amikor bordalaiban vagy betyárverseiben megjátssza a duhajt, vagy nem vesz fel nyakravalót, de Petőfi, a politikus, aki ebben a szerepben saját magát játssza, nem tagadja meg sohasem a republikánus népállamiságot, a központi rendszert, mely a megbuktatott királyság helyébe lép. Királyellenessége, még ha *Az apostol* konfliktusában egyéni jelleggel jelentkezik is, nem anarchikus, hanem rend helyébe új rendet helyez. Ezért talán túlzás Szilveszter-mezével kapcsolatban a nihilizmus előlegezése. Kropotkin Péter,

az anarchista herceg forradalmi emlékiratában még a maga nihilizmusát, a múlt századi sajátosan orosz konvenció-ellenességet s az anarcho-szocialista mozgalom szellemi bölcsőjét is megkülönbözteti a merénylők politikájától, leszögezve: „Ezt a mozgalmat rosszul értelmezték Nyugat-Európában. Így például a sajtó nem különbözteti meg a nihilizmust a terrorizmustól. A forradalmi nyugtalanságot, amely II. Sándor uralkodásának vége felé kitört, és végül is a cár tragikus halálára vezetett, rendszeren nihilista mozgalomnak mondják. Ez azonban tévedés... A terrorizmust egy adott történelmi időpontban a politikai küzdelem bizonyos momentumai hozzák létre. Létrejött és véget ért. Megint életre kelhet és megint eltűnhet. Azonban a nihilizmus Oroszország művelt osztályaira rányomta a maga jellegét, és ez a jelleg még az évek hosszú során át megmarad rajta.“ Nos, Petőfi egy politikai mélyponton magányosságából a forradalmi terrorizmus egyéni formája felé tört ki, de a turgenyevi nihilizmus úri negativizmusa helyett mindig a népvállalás szenvedélyes pozitívizmussával fejezte ki magát, magát a népbarátságot is a néppel való azonosodásig lényegítve, mint ahogyan a terrorizmus szilveszteri formájával sem a hatalmat tagadta, hanem a hatalom megszerzéséért vívott harcot kívánta alkalmilag előbbre vinni.

A ma Petőfi emlékező idő- és térrendszerében nem alábecsülendő a Szilveszter-probléma. A forradalmi munkásmozgalom régen szembefordult a terrorizmus ösztönösségével, tagadva az egyéni terrorcselekmények serkentő jelentőségét, s előtérbe helyezve a felvilágosító munkát, Lenin pedig már az 1905-ös moszkvai felkelés tanulságainak levonásakor különbséget tett a partizánháború adott helyzetekben szükséges taktikája és annak felelőtlen túlzásai közt, leszögezve: „a szociáldemokráciának el kell ismernie és taktikájába kell foglalnia [...] a tömegterrort, magától értetődik, hogy megszerveve és ellenőrizve azt, alárendelve azt a munkásmozgalom és az általános forradalmi harc érdekeinek és feltételeinek, kíméletlenül eltávolítva és elvágva a partizánháborúnak [...] a »mezítlásos« elfajulását...“ A terroristák harca lehet hősies, de eredményt csakis a tömegek mozdulása érhet el, nem is szólva azokról a súlyos károkról, melyekkel minden kihívás az ellenfél mozgósítását s maguknak a tömegeknek az ellenszenvét kiváltva a forradalmi és szabadságharcos mozgalmakat veszélyezteti. Ebben a korban, amikor az imperialista agressziók és terrorcselekmények soha nem volt borzalmas méreteket öltenek, Petőfi politikai öröksége éppen az a mód, ahogyan Szilveszter egyéni fellépését egy szabadságharcos mozgalom tömegcselekményei javára meghaladta.

Kozma István: Csillagképek

PETŐFI-KULTUSZ A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM ELSŐ ÉVEIBEN

Köztudomású: a romániai magyar irodalom kialakulásában elsősorban Ady öröksége jelentett elhatározó ösztönzést. A nagy költő-előd mindenkit megigézett, aki tollat vett a kezébe. „Tőled jöttünk, utódaid vagyunk” — írja Bárd Oszkár *Ady Endréhez* című versében. Egy 1921-ben megjelent Szentimrei-cikk szerint keveseknek adatott meg a bűvköréből való szabadulás képessége, és még nehezebb azoknak, akik arra vállalkoztak, hogy folytassák.

És sorolhatnám a vallomásokat, amelyek mind arról tanúskodnak, mennyire szüksége volt a formálódó romániai magyar irodalomnak a nagy hagyományokra, a biztos (vagy biztosnak vélt) támaszra.

Adyval kapcsolatban állást foglalni mondhatni kötelességnek számított abban az időben (de még később is). És nemcsak költő számára. Az évekig tartó, majd újraeledő Ady-viták bizonyítják: irodalmunk egészének ügye lett Ady költészetete. Mint Ligeti Ernő írta, húsz év távlatából: irodalmi háborgásaink mögött mindig ott kísértett Ady szelleme. S halálának ötvenedik évfordulóján láhattuk: ott kísért még ma is.

Szükséges erre legalább emlékeztetni, már csak azért is, mert a romániai Petőfi-kultusz nem szakítható el az Ady-örökség ápolásától; a költői magatartáson túlmenően fokozott társadalmi és politikai állásfoglalást kívánt meg mindkettő — írótól, kritikustól egyaránt.

Petőfi megidézésére az első kínálkozó alkalom a romániai magyar irodalomban költőnk születésének századik évfordulója, az országsszerte megrendezett — mindenekelőtt a segesvári — Petőfi-emlékünnepek. A hazai Petőfi-kultusz első fellobbanása ez a centenárium, de akárcsak Ady életművének megítélése, a Petőfi-örökség értelmezése sem volt egyöntetű már kezdettől fogva. Hogy mennyire nem volt az, elég egy-két megnyilatkozást szemügyre venni.

A *Pásztortűz* 1921-es évfolyamában Reményik Sándor egyértelműen — és egyoldalúan — úgy idézi Petőfi költészetének nemzeti szellemét mint e líra leg-átfogóbb sajátosságát: „Idézem Őt. Nem a demokrácia bajnokát, nem a világszabadság katonáját, nem a szerelem ezerhúrú lantosát, nem a természet festőtől utol nem ért festőjét. Azt idézem, aki mindezekben benne van és mindezekben túlnőtt, aki mindezek által megnyilvánult és mindezek mögött áll: a *magyar Költőt*.” (1921. II. 711.) Tormay Cécile azokkal vitatkozik az *Ellenzékben*, akik Petőfi internacionalizmusáról beszélnek (1922. december 24.), Borbély István 1925-ben Kolozsvárt megjelentetett magyar irodalomtörténete szerint Petőfi nagysága mindenekelőtt a nemzeti szellem diadalra juttatásában nyilvánul meg, az *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924) pedig azért ír elismerően Berzeviczy Albert olasz nyelvű Petőfi-tanulmányáról, mert a szerző „a mai modern internacionalistákkal és kozmopolitákkal” állítja szembe Petőfit. Persze, távolról sem szeretném közös nevezőre hozni ezeket a szándékukban és színvonalukban is különböző írásokat, pusztán azt kívántam előtérbe állítani, ami egyoldalúságukban közös.

Az évfordulón rendezett, többezres tömegeket megmozgató ünnepségek még inkább színvallásra készítetik irodalmi közvéleményünket. A *Keleti Újság* cikkfrója azért nincs megelégedve a segesvári emlékünnepelely programjával, mert az előkészítő bizottság nem gondoskodott arról, hogy Petőfi szellemének megidézésében kellő szerepet vállalhassanak a romániai magyar írók (1922. június 21.); a *Napkelet* Ady Petőfijét mutatja fel példaként. Tíz nappal az ünnepség előtt Ady *Endre Petőfi Sándorról* címmel részleteket közöl Ady ismert Petőfi-tanulmányából, polemikus hangú bevezetővel. „Benne vagyunk a Petőfi-esztendőben. A politika beragadta a maga érdeklődésének körforgásába Petőfi emlékét, és avatatlan kezek ácsolják is már a segesvári ünnep állásfáit. Ökösütés és lovas bandériumok között két apród vezeti Amort, akit szíven szúrtak keresztül, mintegy jelképezve a hacacaré lelki rügőit. Petőfi meg nem értésének nagy ünnepére készülünk, és felette érdekesnek tartjuk elmondani, mi, hogy mennyire más a mi Petőfink, mint az övék. Ady Endre Petőfi nem alkuszik címmel írt évekkel ezelőtt egy nagyobb tanulmányt. Időszerűnek tartjuk Ady Endre e tanulmányából vett néhány megérző erejű megjegyzésén keresztül bemutatni olvasóinknak, hogy hogyan nézzük a költő Petőfit, szemben azokkal, akikről mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy költők, és értik az irodalom való szívverését.“ (1922. július 20.) A *Keleti Újság* egyetértéssel idézi a *Napkelet* néptestvériséget szolgáló Petőfi-émlékezését, annak bizonyítására, hogy a nagy költő „nem szűkíthető le a mindennapi politika kicsinyes bizalmatlanságai közé“. Szentimrei szintén a *Keleti Újság* hasábjain mondja el aggályait. Íme, néhány sor a lap 1922. július 8-i számában megjelent cikkből: „Olvasom, hogy Segesvárt az országos Petőfi-ünnep rendezőbizottsága egész vasárnap, délelőtt és délután furt ülésezett, hogy kimódolja a hónap végére tervezett Petőfi-ünnepségek programját. Aztán olvasom a programot is, amit egésznapos izzadás után összehoztak, és nem tudom visszaparancsolni a felháborodás spon-tán előtörő érzését.“

Mi az, ami nem tetszett Szentimreinek?

Az irodalmi színvonal, a kegyeletsértésig menő szürkeség, a dilettáns vidéki tanárnók ünnepi versei s a „lebírhatatlan impotenciák“ szereplési ambíciója. Cik-két figyelmeztetésnek szánta, nehogy a hazai magyar kultúra olyan szegénységi bizonyítványt állítson ki saját magáról, hogy újabb száz évig legyen miért szegyenkezni. „Mert eggyel tisztában kell lennünk: itt nem az ósidők óta szokásos népünnepélyek, zsákbufutások és lepényevések száztizenkilencezredikét kell megrendezni, hanem ünnepet, mely méltó a halhatatlan ünnepelthez.“ (A cikk címe is ironikus, a szerzők műsorbeharangozását idézi: A „szokásos zene és énekszámok“.)

Szentimrei egyébként már akkor tervezi a *Vasárnap* Petőfi-számát, s a többi között Benedek Elekét kéri fel (akit ekkor még személyesen nem ismer) közre-működésre. Július 23-án már így ír Kolozsvárról a nagy mesemondónak: „A Pe-tőfi életrajz-részletet köszönettel vettem. Igyekezni fogok egy szép és mutatós Pe-tőfi-számot összehozni, mert szándékom a Segesváron összegyűltekközött nagyobb propagandát csinálni a *Vasárnap*nak.“

A *Csalogányok és pacsirták*, néhány emlékező cikk és Goga egy verse olvas-ható az ünnepi számban. (Ez utóbbi a román költő Petőfi iránti tisztelete viszonzásául.)

A július 30-án és 31-én megtartott segesvári emlékünnepelely első napján, többezres tömeg előtt, a meghívott kulturális intézmények képviselői (Dózsa Endre, Sándor József, Makkai Sándor, Benedek Elek) mondtak emlékbeszédet, dalegyletek megzenésített Petőfi-verseket adtak elő, a Kisfaludy Társaságot képviselő Szabolcska

Mihály pedig elszavalta Petőfi-ódáját. A második napon irodalmi matinéra került sor az egyik étterem kerthelyiségében: a kiváló előadóművész, Tessitori Nóra Petőfi-verseket szavalt, majd Paál Árpád, Csergő Tamás, Halász Gyula és Nyíró József tartottak előadást.

Tanulságos fellapozni a közzétett tudósításokat: az *Ellenzék* például csak a hivatalos beszédekből közöl, azokból is kihagyja a segesvári seregszemle legidősebb tanulságait, ezzel szemben a *Keleti Újság* a jelen társadalmi-nemzeti törekvéseivel kapcsolja össze a múltidézt, amikor így ír: „A tragikusvégű csataterén ismét találkozott a három nemzet, de nem fegyverrel, hanem dallal, békeséggel, egymástbecsüléssel.“ (1922. augusztus 1.) Ugyanebben a számban olvasható Goga alábbi üdvözlő távirata is:

Hunyad

„Későn kapva becses meghívásukat, mélyen sajnálom, hogy az ünnepélyen jelen nem lehetek. Kívánom, hogy mindnyájunk felett bontsa ki szárnyát Petőfi szelleme, enyhítve nemes dalaival a beteg emberiség sebeit és vezetve minket egy lépéssel közelebb a világszabadsághoz és testvériesüléshez, melyért ő küzdött és elvérzett. *Goga Octavian.*“

Szentimrei Jenő a *Vasárnapban* főleg annak örül, hogy azok az erdélyi írók, akiknek eddig csak a „lelkeik“ találkozhattak, most személyesen is megismerkedhettek egymással. (Maga Szentimrei is ekkor találkozott először Benedek Elekkel.)

A *Keleti Újság* és a *Napkelet* tehát azok a lapok, amelyek Petőfi „nemzeti forradalmiságát“ átmenetnek tekintik Ady szociális forradalmisága felé. A *Keleti Újság* egyik cikkírója ilyen értelemben fűz kritikai megjegyzéseket Kristóf György Petőfiről tartott, Petőfit és Adyt szembeállító egyetemi előadássorozatához. A lap egyik legjobb tollú és legtermékenyebb publicistája, Paál Árpád Petőfi eszmévilágát taglalva, annak időszerűségét állítja előtérbe. Az 1922. december 31-i szám első oldalán a „népsorsok“ költőjét, a népit és nemzetit egységben látó költőt idézi meg: példaként a jelen számára. Más szóval: történelmi következetességet kér számon a Petőfi-értékelésektől, Petőfi költői hitvallásának megértését és vállalását. Azt szeretné, ha saját kora megérezné — és jól érezné meg — Petőfi korának vajúdasait, ha a múltat nem bevégezt, lezárt korszakként becsülnék meg az emlékezők, mert „a népszabadságért való jóslás“-nak Petőfi kora nem azért adott hangot, hogy „a mai kor visszarokkadjon kevesebb levegőjű jövőndöbe“. „Petőfi szellemének a kirobbanása nemcsak figyelmeztető e visszarokkadás ellen, hanem egyúttal bizonyíték is arra, hogy ilyen visszarokkadás csak ideiglenes hullámzás lehet, de jövőndöbéli életűt nem válhatik.“ Majd így folytatja: „Ha már az ő korszakáig a népsorsok felgyülemelése az ő szabadságszavát tudta hozni, akkor az azóta is gyűlt népsorsoknak immár még többet kell hozniok.“ Petőfi nemcsak a népi és nemzeti felszabadulás gondolatát kell hogy jelentse, hanem az összemberi felszabadulás, s ezzel együtt az elfogultságok kölcsönös feloldását is. „Mikor százéves távolságba visszanezünk, ennek a szellemnek a születésére, éreznünk kell, hogy az ő szabadságélményében nem a múltat nézzük, hanem a gyógyító, biztos jövőndöt. Mikor benne a korszellem kirobbanásának emberiségi nagyságát és magasba érkezését csodáljuk, akkor nem is a száz év előtti időkbe fordulunk vissza, hanem önkéntelenül hitet vallunk az emberiség nagyságáról és magasba érkezéséről. És haladunk, mindnyájan haladunk ama nagyság és magasság felé“ — fejezi be a múlt és a jelen nemes törekvéseinek találkozását sürgető eszmefuttatását.

Néhány Petőfi-méltatás külön kiadványként is megjelent. Benedek Elek az ifjúságnak szánja 1922-ben kiadott munkáját, a gyermekkortól a csatáig követve nyomon Petőfit. Gyulai nyomán főleg a népköltőt idézi, a meghitt hangú lírikust. Számára is Petőfi: a népköltő, de forradalmi költészetéből többet lát meg, mint annak idején Gyulai; az utolsó időszak verseit nem szakítja el a forradalmi tettektől („Élete és költészete még szorosabban összekapcsolódik“), sőt kimondja: Petőfi államformaeszménye a köztársaság (*Petőfi*. Dicsőszentmárton, 1922). E méltatás utóhangja a segesvári ünnepségeken elmondott beszédének; a korabeli sajtó külön érdemként emlegette műfaját, a sokakhoz szólás igényét.

Csergő Tamás a Petőfi-ünnepség irodalmi matinéján elhangzott igényes eszszéjében a költői én felől közeledve az életműhöz, az egyéniség „kibontása“ alapján kísérli megjelölni Petőfi helyét a magyar lírában. „Petőfi Sándornak se rokona, se őse, se utódja nincsen a magyar irodalom történetében: egészen izolált életjelenség, s túlerős egyéni vonásokkal elhatárolt művészi tehetség.“ Kipányvázott lélekeknek nevezi, aki számára a másként látott valóság jelentette az első költői élményeket, ezért tekinti a Horváth János megnevezte lírai szerepjátszást a „lírai lélek tulajdonának“. Nem véletlen, hogy a *Felhők* „lelki elborulásait“ a „legsúlyosabb Petőfi-problémá“-nak érzi, olyan rejtett válságnak, amelybe kevés Petőfi-kutató mert bepillantani (*Petőfi*. Marosvásárhely, 1922).

A tanulmány egyoldalúságai, tévedései ma különösen nyilvánvalók, nem szabad azonban meglepedkeznünk arról, hogy szempontja — a lélektani igény — meglehetősen újszerűnek számított abban az időben a romániai magyar Petőfi-értékelők körében. Mint ahogy, filozófiai-esztétikai alapvetése miatt, Bartók György munkája (*Petőfi lelke*. Budapest, 1922) is figyelmet érdemel — ha vitáznunk kell is nem egy tételével. És még tanulságosabb újraolvasni Benedek Marcell egyik cikkét a *Keleti Újság*ban, hisz épp Petőfivel példázza, milyen fogyatékoságai vannak a romániai magyar irodalomkritikának: „Nálunk már szembetűnő az, hogy élmény és műalkotás között minden költőnél egy rejtelmes, önmaga előtt is homályos folyamat játszódik le, s e folyamat megértéséhez még csak közelebb sem jutottunk, ha kiindulópontját megismertük.“ (*Az író személyisége és a kritika*. *Keleti Újság*, 1922. október 29.)

Két világháború közti irodalmunk rangos publicistája, Krenner Miklós a különböző „pólusok“ egymást kiegészítő egyensúlyát keresi Petőfi életművében. Az Aradi Kölcsey Egyesület kiadásában megjelentetett Petőfi-pályaképében megkísérli egyszerre láttatni a nemzeti költőt és az egész emberiség költőjét („legmagyarabb“ és „legemberibb“, „magyar lélek“ és „világlélek“), a végtelen ideálok és a magyar realitások lírikusát, a néplélek és a világirodalom kiváló alkotóinak ismerőjét. Népi osztálytudat, nemzeti szabadság és világszabadság eszméje szintén kiteljesítői egymásnak, kortól és egyéniségtől meghatározottan: „Az kétségtelen — írja —, hogy világhite, ahogy ma mondják, világnézete akkor lett teljes, mikor minden tartalék nélkül bele vágtatott korának eseményeibe. [...] A forradalmi versek a legegényibbek, és ha Petőfinél helye lenne a szónak, azt lehetne mondani, legigazibb kinyilatkoztatásai.“

A forradalom napjainak művészetét és politikusát egynek mondja, feltűnő azonban, hogy *Az apostol* forradalmiságának mélységét nem érti. Szélsőséges indulatokból nőtt alkotásnak nevezi, s csak a nyugodt epizódokat érzi megkapónak; azokat a helyeket, amelyekben „a sötét szenvedélyt felderíti egy-egy lírikus részlet“.

Érdekes módon Adyval a *Felhők*-ciklus Petőfijét rokonítja: az e versekből áradó keserűség, illetve a helyenkénti szimbolizmus alapján (*Spectator* [Krenner Miklós]: *Petőfi*. 1922).

Az *Ellenzék* cikkírója szintén az egyetemesség felé tágitja Petőfi eszmekörét, de olyan egyetemesség felé, amely a „nemzeti egyéniség” saját színeit juttatja kifejezésre. Tehát ez utóbbi válik jellegmeghatározóvá (1922. november 5.).

A Petőfi forradalmiságával foglalkozó írások közül végül említsük még meg Iosif Popovici egyetemi tanárnak Petőfiről írott 27 oldalas füzetét. A szerelem és a demokrácia világirodalmi rangú költőjével akarja megismertetni a román olvasót. Íme, néhány kiragadott, de jellemző mondata: „Petőfi a fost eroul libertății. Sufletul lui a fost cuibul sentimentelor democratice și republicane [...]. Lupta ideală a lui Petőfi pentru libertate e identică cu emanciparea socială a muncitorilor, care formează baza eliberării lor din mizerie și din nedreptate.“* (*Alexandru Petőfi*. București, 1923.)

Talán mondanom sem kell, hogy e rövid áttekintés inkább csak jelzése a kialakuló hazai Petőfi-kultusznak, felvillantása annak, amit Petőfi öröksége szünetelő irodalmunk számára jelentett az első esztendőkből. S hogy a Petőfi-hagyomány miként, milyen társadalmi, történelmi és művelődési körülmények között éledt fel a későbbi években, évtizedekben — az külön tanulmányok tárgya lehetne.

* „Petőfi a szabadság hőse volt. Lelke a demokratikus és köztársasági érzelmek fészke [...]. Petőfi eszméi harca a szabadságért azonos a munkások társadalmi felszabadulásával, amely a nyomor és igazságtalanság alól történő felszabadulásuk alapja“.

Hunyadi László Petőfi-
emlékműve az Ispán-
kútnál (Kabán József
felvétele)

PETŐFI ÉS A HATVANAS ÉVEK OROSZORSZÁGA

1970 tavaszán, Moszkvába indulásomkor Balogh Edgár feladatot rótt rám: keressen meg Szasát, és kérjek tőle kéziratot Petőfiről a *Korunk* számára. „Ki az a Szasa — kérdeztem értetlenül —, és mi köze van Petőfihez?” — „Nem ismeri Gerskovicsot, irodalmunk moszkvai kutatóját?! Az *En tintás esztergapádomban* megírtam, hogyan látogattuk meg együtt Kós Károlyt 1963-ban, amikor Szasa Kolozsváron járt.”

Alekszandr Gerskovicsot megkerestem, s így kezdődött barátsággá alakuló ismeretségem a magyar irodalom orosz fordítójával és népszerűsítőjével, aki a Vörös Hadsereg húszéves hadnagyaként kezdett magyarul tanulni, s később, már képzett színháztörténészként főleg Petőfi kedvéért járta végig Segesvárt és Bukarestet, Budapestet és Irkutzkot, beszélgetett szakemberekkel, és böngészett régebbi és újabb forrásmunkákat könyvtárakban és levéltárakban, e lelkes érdeklődés és alapos tájékozódás eredményeként más munkái mellett megvalósítva értékes, egyéni meglátásokat tükröző, 1970-ben megjelent monográfiáját Petőfi drámaköltészetéről. (Erről írta Nagy János az *Alföldben*: „Hogy lehet összehordani ennyi tudást, ennyi ismeretanyagot egy idegen könyvbe?! A korszerű szemlélet, a széles körkép, a reális értékelések lenyűgöztek. S még egy. Ez talán a legjobban. A szerző Petőfi iránti szeretete.”) Gerskovics folytatja azóta is a sort, többek között a Petőfi életművének oroszországbeli elterjedését és hatását bemutató könyvével, mely a 150. évfordulót köszönti.

Mindezt és még sok egyebet már csak később tudtam meg róla, vagy magától Szasától, mikor az Alekszandrovszkij parkban, a padok festése miatt tízpercenként tovább vándorolva „meginterjúvoltam”, majd leveleiből jobban megismertem, illetve véletlen találkozások folytán: Gyurkó László *Szerelmem, Elektra*-jának moszkvai előadásán a műsorfűzet bevezetője alatt a Gerskovics név állt; a folyóiratok ismertetéseiből kitűnt, hogy a magyar dráma múlt évi, egész Szovjetuniót átfogó fesztiválján ő volt az egyik fő szervező, fordító és zsűritag; nemrég híre jött, hogy készülnek a romániai dráma fesztiváljára, s ez az esemény, sok másához hasonlóan, szintén nem múlik el a közreműködése nélkül. Évről évre mind több magyar kulturális vonatkozású, orosz nyelvű kiadvány megjelentetésében vesz részt.

E néhány, részben szubjektív vonatkozású adat egy sokoldalú szakember alkotói arcképének megrajzolásához nem elegendő, csupán érdeklődési körének kis szeletét villanthatja fel. Bemutatása tulajdonképpen kissé el is késett — neve már nálunk sem ismeretlen. A *Korunk* méltatta Fábri Zoltán filmrendezőről írt kismonográfiáját és a *Poetyicseskij tyeatr Petőfi-t* (1970. 10. és 12.), s az utóbbiból egy részletet is közölt fordításban (*Egy Petőfi-legenda nyomában*. 1971. 7.). E könyv *Petőfi Zöld Marcija* című fejezetét a marosvásárhelyi *Igaz Szó* publikálta.

Petőfiről írt munkái a megismertetés mellett a tudományos kutatás céljait is szolgálják. (Tegyük hozzá: Gerskovics nem áll egyedül ezen a téren a Szovjetunióban, hasonló szerepet tölt be az ukrán közéletben Kira Sahova, a kijevi egye-

tem docente, aki Petőfiről írja doktori disszertációját.) Petőfi orosz nyelvű népszerűsítéséhez nagymértékben hozzájárult a hosszú ideig emigránsként Moszkvában élt író, Hidas Antal sok kiadást megért regényes monográfiája. De ne mellőzzünk itt legalább egy rövid utalást a Petőfit közvetlenül megismertető fordításokra. Az októberi forradalom előtt, miután 1857-ben V. Benediktov elkészítette az első átlüktetést Petőfiből, tucatnyian közölték verseit folyóiratokban, antológiákban. E fordítások többsége közvetítő nyelv segítségével készült. A szovjet korszakban megindult tömeges kiadások fordítóinak java része eredetiből dolgozik. Csak 1946-tól közel másfél milliónyi az oroszul megjelent Petőfi-kötetek példányszáma. Ebből egyedül a múlt évi 622 lapos, 350 művet tartalmazó kiadvány 300 000-es példányt ért el.

A legtöbb Petőfi-kötet kiadásának szervezője, szerkesztője és a prózaszövegek fordítója Kun Ágnes, Hidas Antal felesége (egy időben Anna Krasznova néven szerepelt). Nyugodtan beszélhetünk összeforrott orosz fordítói gárdáról, mely Petőfi műveinek mind tartalmát, hangulatát, mind pedig — a lehetőségek határain belül — ritmusát, dallamát is tükrözni tudta. A fordítások minőségét, színvonalát Nyikolaj Csukovszkij, Vera Inber, Mihail Iszakovszkij, Szamuil Marsak, Leonyid Martinov, Borisz Paszternak, Nyikolaj Tyihonov és más szovjet költők neve fémjelzi. A *Tigris és hiéna* című dráma Gerskovics hozzáértő tolmácsolásában jelent meg.

Az alább közölt anyag a *Petőfi és Oroszország* című, készülő monográfia egy fejezete.

G. E.

Különböző utakon hatoltak be a külföldi országok költői Oroszország életébe. Gyors egymásutánban megjelenő fordítások révén jutott el az orosz olvasóhoz Byron és George Sand, Heine és Béranger.

Petőfi sorsa Oroszországban eleinte másként alakult. A múlt század hatvanas éveinek haladó orosz társadalmá először a hazája felszabadításáért életét áldozó nemzeti hőst látta benne, s csak azután ismerte meg közelebbről Petőfit, a költőt. Ez a kezdeti fogadtatás semmiképpen sem csökkentette költészetének elismerését, ellenkezőleg: különösen vonzóvá tette azok szemében, akik szomjúhozták a változást Oroszországban.

Azoknak az oroszoknak a nemzedéke, akik jelszavukká tették Dobroljubov sürgetését: „Kevesebb szót és több tettet!“, Petőfi forradalmi hőstettét semmivel sem becsülte kevesebbre, mint költői tevékenységét. Annál is inkább így volt, mert verseit egyelőre csak hallomásból ismerték, míg halála a szabadságharcban az I. Miklós cár seregeivel vívott fehéregyházi csatában önmagáért beszélt.

A huszonhat évesen elpusztult Petőfi, akárcsak Dobroljubov, alig több mint öt évet adhatott életéből az irodalomnak. [...] Életével Petőfi az orosz társadalom előtt úgy jelent meg mint annak az új embernek a típusa, akiről álmodozott, és akinek megszületését szorgalmazta az orosz forradalmi demokrácia.

Petőfi megjelenésének „titka“ a hatvanas évek orosz sajtójában tehát nemcsak magának Petőfinek az érdemeivel, hanem azzal is magyarázható, hogy a jobbjágreform vajúdásának korszakában Oroszországnak is nagy szüksége volt hasonló jellemekre, kereste és népszerűsítette a harcos tulajdonságokat művészeiben és költőiben. Nem lehet csodálni, hogy a haladó gondolkozású oroszok oly nagy rokonszenvvel viseltettek Magyarország iránt, mely nem sokkal azelőtt forradalmi felindülést élt át. Turgenyev nemrég megtalált, Pauline Viardot-hoz írt levelei be-

szédes bizonyítékai ennek a rokonszenvnek. 1858. november 18-án Turgenyev Pétervárról így írt a Budapesten vendégszereplő francia énekesnőnek: „Elégedett-e közönségével, s mi a benyomása a magyarokról? Én mindig különös vonzódást éreztem ez iránt az energikus és lovagias nemzet iránt.“

A forradalmi demokraták a művész társadalmilag hasznos tevékenységét a legfőbb erény rangjára emelték. „... a társadalomban az emberek nemcsak azért élnek, hogy elmélkedjenek és eszmét cseréljenek — írta Dobroljubov 1860-ban *Mikor jön el az igazi nap?* című cikkében. — Az eszméknek és fokozatos fejlődésüknek jelentősége onnan ered, hogy már létező tényekből nőnek ki, és ezért mindig egy, a valóságban végbemenő változásnak előhírnökei. Bizonyos helyzet szükségleteket teremt a társadalomban, a szükséglet tudatosává válik, a köztudatba átmentése után közvetlenül tényleges változásnak kell bekövetkeznie, hogy a mindenki tudatos követelés kielégítést nyerjen. Kell tehát, hogy bizonyos eszmék és törekvések *tudatosítási* periódusát *megvalósulásuk* periódusa kövesse; a fejtegetések és beszélgetések után tettek kell jönnie...“

Petőfi tehát éppen akkor, a történelemnek abban a szakaszában keltette fel az orosz társadalom érdeklődését, amikor Oroszországban az elvont elmélkedés helyett eljött a cselekvés, a tett ideje. Hogy az akkoriban oly népszerű Turgenyev-regények alakjait idézzük, a Ruginok ideje lejárt, Oroszországnak Inszarovokra volt szüksége. Jellemző, hogy *Előestén** című regénye férfi hőseül Turgenyev nem Berszenyevet, ezt a derék orosz nemest, hanem a bolgár Inszarovot választotta. A köztük levő különbségről szólva Dobroljubov felhívta a figyelmet Inszarovnak egy olyan jellemvonására, mely véleménye szerint hiányzik az orosz típusból: „Személyes jólétét nem helyezi ellentétbe azzal a szenvedélyes vágygal, hogy hazáját felszabadítsa.“ Más szavakkal: az orosz számára, Dobroljubov meggyőződése szerint, a haza felszabadításáért harcolni egyenlő a lemondással a személyes boldogságról, a jólétről és nyugodt életről. „Ilyen gondolat — folytatta Dobroljubov —, amennyire természetes a nemes orosz tudósnak, Berszenyevnek, eszébe sem juthat az egyszerű bolgárnak. Ellenkezőleg, azért oly fáradhatatlanul tevékeny hazája szabadságáért, mert ebben látja egyéni nyugalmát, életének boldogságát; ő nem törődne elnyomott hazájával, ha csak valami egyébben találna kielégülést. De ő sehogyan sem tudja magát külön képzelni hazájától.“

Dobroljubovnak Inszarovról, egy irodalmi hősről mondott szavait sok mindenben Petőfire is vonatkoztathatjuk, azzal a megkötéssel, hogy míg Inszarov tevékenységi területe még nem maga a harc, csak a „harc készütség“ volt, míg az igazi hősi vonások csak potenciálisan léteztek benne, addig Petőfi egész életével és alkotásával történelmileg mint művész és harcos egyszerre, egyidőben jelent meg. A tett Petőfi számára a valóságban az általa vallott eszmék igazolásává vált.

Az *Előestén*-ben Berszenyev ugyanazt akarja, amit a bolgár Inszarov. De a különbség köztük abban rejlik, hogy Berszenyev, aki szintén képes lenne áldozatra és hőstettekre az eszme nevében, mint Dobroljubov írja, ezt a percet „titkolt fájdalommal várja, görnyedten, meghajolva a sors előtt“, akárcsak az a „nagy-lelkű lány, aki atyja megmentése kedvéért rászánja magát arra, hogy a gyűlölt férfival házasságra lépjen“. Inszarov ezzel ellentétben szenvedéllyel, türelmetlenül várja a napot, amikor harcba léphet, úgy áhítozza a tett idejének eljövételét, „mint szerelmes ifjú a lakodalom napját, amikor a szeretett lánnyal egybekelhet... A haza szabadságának szeretete Inszarovnál nem ítélőképességében, nem szívében, nem elképzelésében van: betölti egész szervezetét...“

* Magyarul A küszöbön címmel is megjelent. (A ford. megjegyzése)

Nem véletlen, hogy Turgenyev nem mutatta meg Inszarovot a tett, a harc közepette; a regény lényege ily módon semmiképpen sem a hősi magatartás demonstrációjában rejlik.

Hát akkor miben? — kérdezhetjük. — Abban a gondolatban, hogy Oroszországban feltétlen szükséglet az új ember megszületése, hogy véget ért nemcsak a Csicsikovok, Manjilovok, Nozdrjovok, Szkvoznjik-Dmuhanoszskijok és hasonló Szobakevicsék* korszaka, de a vége felé közeledik a diványon heverve tűnődő Oblomovok ideje is. „Goncsarov regényét olvasva — szögezte le Dobroljubov — a közönség megértette, hogy Oblomov rokona a »fölösleges emberek« érdekesebb irodalmi képviselőinek, megállapította, hogy ezek az emberek valóban fölöslegesek, és hogy pont annyi hasznot hajtanak, mint Ilja Iljics, a jó fiú.“

Mikor Inszarovot tette az *Előestén* hősévé, és teljes rokonszenvével ábrázolta alakját, Turgenyev akarva, nem akarva választ adott arra a kérdésre, hogy a jobbágyreformot követő korban milyen típusú emberekre van szüksége Oroszországnak.

De mi az oka annak, hogy a regény hőse nem orosz, hanem bolgár? Ez a kérdés magában rejti az Oroszországban születőben levő „új emberek“ problémájának kulcsát. Már Dobroljubov különös figyelmet szentelt ennek a körülménynek, és említett cikkében hangsúlyozta, hogy ez nem „egyszerűen a szerző fantáziájának szeszélye“: „Kiválasztott magának egy bolgárt — mondják —, de talán éppúgy választhatott volna cigányt is vagy mást...“

Erről elmélkedve, a mélyre látó kritikus a főhős kiválasztásában a regénynek valósággal a legfőbb értelmét vélte felismerni. Szó szerint ezt írta: „Azt hisszük, hogy a bolgár helyébe valóban lehetett volna más nemzetiséget is tenni — szerbet, csehét, olaszt, magyart —, csak nem lengyelt, nem orosz. Hogy nem lengyelt, az persze világos; és hogy miért nem orosz — épp ebben rejlik az egész probléma...“

Itt Dobroljubov, aki kizárólag hazája „belső ügyeivel“ foglalkozott, először — és tudomásunk szerint egyetlen alkalommal — a többi európai népnél megnyilvánuló nemzeti felszabadító érzelmek komplexumához fordult, párhuzamba állítva azokat Oroszországgal. Az Inszarovok tipológiáját (ezt a következő képletben fejezi ki: „szavai és tettei nem térnek el egymástól“) kiterjeszti a többi, *nemzeti felszabadító* harcot vívó európai népre. Közéjük tartozónak tekinti a bolgárokon kívül a szerbeket, cseheket, olaszokat és magyarokat, vagyis lényegében Közép- és Délkelet-Európa valamennyi országát, melyek abban a korszakban nemzeti felszabadulásukért harcoltak az osztrákok vagy a törökök ellen. A lengyelekre vonatkozó kitétel nyilvánvalóan a cenzúrára való tekintettel került be a megfogalmazásba, és arra céloz, hogy a hatvanas évek Oroszországában szabad volt „beszélni bármely nép nemzeti felszabadító harcáról, azok kivételével, amelyek, akár csak a lengyelek, az orosz önkényuralom elnyomása alatt szenvedtek“.

De miért véli úgy Dobroljubov, hogy Inszarov bármi lehetett volna, csak nem orosz? „Hiszen a regényben — mondja nem minden ironia nélkül — nem cselekszik, csak készül a tette; erre egy orosz is képes. Jelleme szintén felfedezhető orosz köntösben is, különösen ilyen megnyilvánulásaiban.“ De kiderül, hogy nem így van. Dobroljubov és a többi forradalmi demokrata lendületesen igyekezett bebizonyítani a haladó orosz társadalomnak, hogy Oroszország minden nagysága ellenére, annak ellenére, hogy — mint írja — „mi uralkodó nép vagyunk, és minket senki sem nyom el“, itt Inszarov típusú emberek nem születnek. Hamarabb

* Gogol-hősök. (A ford. megjegyzése)

születnek az elnyomott, függő országokban, ahol az emberek már az anyatejjel szívják magukba „a gyűlöletet az elnyomókkal, az elégedetlenséget a fennálló renddel szemben“. Az oroszországi fejlődés bonyolult és sajátos volta a balkáni világgal ellentétben éppen abban fejeződött ki, hogy a leigázó külső ellenség helyett, akivel harcban állva egyesül egy közös és világosan megfogalmazott cél körül az egész társadalom, itt a „hazai törökökkel“ kellett szembeszegülni, ahogy Dobroljubov a cári kormányt nevezte. Az orosz Inszarovok elvesztik a fejüket, és „az ellenerők nagy tömege“ féltékenységet kelt bennük, megelégszenek kicsinyes és fölösleges bravúros kirohanásokkal, és lendületük kifulladás, még mielőtt az igazi komoly tethöz eljutnának. „Nem akarózik nekik kezüket felemelni, hogy rá-sújtsanak arra a fára, amelyen ők maguk felnöttek; azért is inkább azon vannak, hogy saját magukat és másokat meggyőzzenek arról, hogy a fa csak a felületén rothadt, csak meg kell tisztítani, és minden a legnagyobb rendben lesz.“

Egészen másként alakul a társadalmi pszichológia azokban az országokban, ahol régóta érlelődik a nemzeti felszabadító törekvés, függetlenül attól, hogy Bulgáriáról, Magyarországról, Csehországról vagy Lengyelországról van-e szó. „Bulgáriában — mondja Inszarov a regényben — az utolsó paraszt, az utolsó koldus és én — mi egy és ugyanazt kívánjuk: mindannyiunknak ugyanaz a célja.“

Ilyen egyöntetűségről a társadalmi eszmények terén nehéz lett volna beszélni az akkori Oroszországban. A forradalmi demokraták érezték és felismerték annak szükségességét, hogy az orosz társadalmat összefogják a közös ügy iránti közös odaadásban, de ennek az eszménynek a megvalósításától még messze voltak. Inszarov mint az olyan új ember típusa, aki „tudatosan és teljességgel át van hatva a haza felszabadításának nagy gondolatától, és kész benne cselekvő szerepet vállalni, nem tudott volna a mai orosz társadalomban kifejlődni és megnyilatkozni“ — írja Dobroljubov. De annak a tudatosítása, hogy ilyen emberek vannak a világon, és Oroszország közelében élnek, nagyon fontos feltétele volt az „orosz Inszarovok“ megjelenésének.

Dobroljubov és a többi forradalmi demokrata felismerte, hogy az „orosz Inszarovoknak“ más célokat kell kitűzniük maguk elé, mint amilyenek a bolgár, magyar és egyéb nemzetiségű Inszarovok előtt állnak. Nem harci tettek véghezvitelére — ilyesmire Oroszországban mindig sok hős akadt —, hanem a „hazai törökök“ uralmából és az „aljasság és kicsinyesség társadalmi miliójából“ való felszabadulás végett van szükség az „orosz Inszarovok“ megszületésére. Ez pedig újfajta harcoss tulajdonságok létrejöttét kívánja meg az orosz jellemben. Ezért kell lelkesen üdvözölni az olyan „inszarovi“ (vagyis nemzeti felszabadító) típusú emberek vonásait, akiket gyermekkoruk óta a haza felszabadításának eszméje tart fogva, és annyira összeforrtak vele, hogy — Dobroljubov kifejezése szerint — „számukra más nem létezik, mint ennek az eszmének a győzelme — vagy a halál!“

Szaladjunk előre az időben, és mutassunk rá, hogy ez az embertípus Oroszországban csak fél évszázad múltán, tehát két nemzedékkel azután jött létre, hogy Dobroljubov és elvrokonai harcot indítottak a tettekben megnyilvánuló új emberek megjelenéséért. Ezek a lenini, proletárforradalmi iskola emberei voltak, akik győzelemre vitték az októberi forradalmat. Nem nehéz felismerni a kapcsolatot köztük és a hatvanas évek vezető forradalmárai között. Nem véletlen, hogy Lenin küzdőtársa, Vera Zaszulics a *Mikor jön el az igazi nap?*-ot Dobroljubov legjobb írásának tartotta, mely a „legteljesebben ábrázolja magát a szerzőt, hangulatát, kielégítetlen vágyát, amellyel sürgette az új emberek születését, és aggódó reménységét, hogy azok mielőbb meg fognak jelenni“. Lenin az *Iszakra*

1501. 13. számában Dobroljubov, a forradalmár író jellemzése során elsősorban ugyanerre a cikkre támaszkodott, és átvette belőle a „hazai törökök“ kifejezést*.

Annak a Dobroljubovnak az esztétikai és politikai hitvallása, aki világosan megrajzolta az „elvolt elvek“ lovagjait felváltó „új emberek“ eszmei és pszichológiai képét, kitűnően megfelelt azoknak az új elképzeléseknek, amelyeket a hatvanas évek forradalmi demokratái az orosz hazafiságról tápláltak. Oroszországban a haladó gondolkozású emberek már rég elismerték, hogy „a hazafiság nemcsak érdemeink hangsúlyozásában és hibáink leplezésében áll“. A forradalmi demokraták internacionalizmusa még tovább ment, ők egyenesen kijelentették, hogy okukni kell más népek élettapasztalatából. Erről nemcsak Dobroljubov, Csernisevszkij és a többiek írtak publicisztikai cikkeikben, de a *Russzkoje szlovo* és a *Szovremennyik* című haladó szellemű folyóiratok szerkesztői is. Így például az utóbbinak az 1859-es programjában a kiadók, Ivan Panajev és Nyikolaj Nyekraszov kurzív szedéssel így jelölték meg a lap fő feladatait: „Az olvasókat közelebbről megismertetni az európai népek életének és történelmének fontosabb jelenségeivel; tanulmányozni az orosz élet és történelem jelenségeit; saját életünkre alkalmazni azokat az eszméket, amelyeket a nyugati népek már kialakítottak a társadalomtudományok és mai életmódjuk terén.“

Még határozottabban foglalt állást ebben a kérdésben Dmitrij Piszarev a *Russzkoje szlovo* 1861. márciusi számában. Az orosz irodalmi újdonságok szemlélését ezekkel a nagy jelentőségű szavakkal kezdte: „Társadalmunk végre kezdi felismerni, hogy kötelesség terheli: megosztani a néppel az ismereteket és eszméket.“ És még többet jelentően fejezte be: a különböző népek közti eszmecsere kérdését beillesztette az orosz társadalmi és állami élet átalakításának általános programjába. Záró soraiban ezt írta: „Miközben megismertetik társadalmunkat az Európában fellelhető állameszmékkel és intézményekkel, tanulmányozzák népünk múltjának tükröződését az irodalomban, az állami, jogi és családi életben, fokról fokra, vonásról vonásra tisztázzák a népi típus jellemző tulajdonságait — publicistáink, tudósaink és művészeink kidolgozzák és a társadalmi tudatba beviszik azt az eszményt, amelyre mai társadalmunk törekszik.“ Jellemző, hogy ugyanebben a számban, közvetlenül Piszarev e szavai után következik egy cikk *Petőfi, a magyar költő* címmel. Nem kétséges, hogy Piszarev, aki a lap egyik fő munkatársa volt, ezt az anyagot már előzetesen ismerte, és amikor kidolgozta az akkori élet-eszmény „fokról fokra“ való kialakításáról szóló tézisét, kétségtelenül sok mindent tudnia kellett a magyarországi életről. Ezen az „Sz. N. P.-ov“ aláírású cikken kívül a *Russzkoje szlovo* még 1860-ban, a 9—10. könyvben ugyanazon szerző tollából közölte a *Reform és katolikus reakció Magyarországon* című cikket; az 1861. februári számban, tehát a Petőfiről szóló anyag kinyomtatása előtti hónapban megjelentette a *Magyarország és Ausztriához fűződő kapcsolatai* című tanulmányt, később pedig, a novemberi számban maga Piszarev publikálta első pamfletjét Metternich kancellárról.

Nem becsülhetjük le annak a ténynek a jelentőségét, hogy Piszarev felhívását az európai élet haladó tapasztalatának felhasználására a *Russzkoje szlovo* ugyanabban a számban közölte, amelyben az első orosz nyelvű ismertetés Petőfiről megjelent. Piszarev szavai mintegy előszót képeztek Petőfi monografikus bemutatásához, s a róla szóló vázlat ilyenformán újabb gyakorlati lépést jelentett a Piszarev megjelölte irányban.

* Dobroljubov „szenvédeyesen gyűlölte a zsarnokságot és szenvédeyesen várta a nép felkelését a »hazai törökök«: az önkényuralmi kormány ellen” — írta Lenin. (Összes Művei 51., 341. — A ford. megjegyzése)

Az „Sz. N. P-ov“ aláírási cikk kapcsán itt azt tartjuk fontosnak hangsúlyozni, hogy különös rokonszenvvel és alapossággal ismerteti Petőfi életének és alkotásának főbb tényeit, nyomatékosan kiemelve a költő közéleti tevékenységét. Petőfit az orosz olvasóközönségnek mint népi költőt és társadalmi harcost mutatja be, aki szemtől szemben állt hazája ellenségével, az osztrák abszolutizmussal. Petőfi személyiségéből, jelleméből, tetteiből a szerző kiválasztotta és hangsúlyozta azokat a vonásokat, amelyek az akkori korszak igazi hősi eszményére ráillettek. Különösen megrázóan írja le a költő halálát a Segesvár melletti csatában, ahol a lengyel Bem József vezénylete alatt álló forradalmi hadseregek, melyben Petőfi is szolgált, a sors iróniája következtében az osztrákok megsegítésére érkező Paszkevics cári hadseregével kellett megütköznie.

Emlékeztetünk arra, hogy ez a cikk azelőtt jelent meg, mielőtt Petőfi első verseit orosz nyelven közölték volna. Még azt is lehetségesnek tartjuk, hogy az adta az utolsó impulzust Mihail Mihajlov forradalmár költőnek, hogy nekifogjon magyarból fordítani. De a kegyvesztett s 1865-ben száműzetésben elpusztult Mihajlov Petőfi-fordításai csak jóval később váltak ismertté az orosz társadalom előtt, s egyelőre Petőfi életrajzának és harcának megismerése megelőzte a lángszavú költő műveinek elterjedését Oroszországban. Ez a tény sokat sejtet, és jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Nem érdektelen azt is megjegyezni, hogy a Petőfiről oroszul megjelent első cikk szerzője, mint ez nemrég tisztázódott, Dobroljubov közeli ismerőse, a neves orosz Balkán-kutató történész, Sz. N. Palauzov volt. A Népművelési Minisztérium hivatalnokaként 1858-ban (mint ezt J. G. Okszman ismert szovjet irodalomkutató kiderítette) közvetlenül részt vett a Pedagógiai Intézet revíziójában, ahol Dobroljubovval ismeretséget kötött. Később az ismeretség felújult köztük, és különösen szorossá vált akkor, amikor Palauzovot kinevezték a *Szovremennyik* cenzorává. Azokban a rendkívüli időkben, amikor — mint említettük — széttöredeztek az élet régi normái, és kialakulóban voltak az újak, az irodalmárok barátkozása cenzorokkal ugyanolyan rendkívüli eset volt, mint az, hogy egy cenzor maga is szerzőként szerepeljen az ellenőrzése alá rendelt folyóiratban. Nem lehet csodálni, hogy Palauzov, aki régóta lelkesen tanulmányozta a balkáni népek történetét, megírt és álneven közölt a *Szovremennyik* 1858. IV. és VIII. számában egy terjedelmes cikket *A dunai fejedelemségek. Havasalföld és Moldva* címmel, mely az egyik első figyelemre méltó munka volt Románia újkori történelméről. Érdekes, hogy e cikk recenziójának szerzőségét (a recenzió ugyancsak a *Szovremennyik*ben, az 1859. III. számban, *Havasalföld és Moldva román fejedelemségek — történelmi-politikai vonatkozásban* címmel jelent meg) sokáig egyöntetűen Dobroljubovnak tulajdonították. Figyelmün kívül hagyva, hogy stílusát és semleges politikai álláspontját tekintve ez a recenzió kevéssé hasonlít a nagy orosz kritikus éles hangú publicisztikájához, egészen az utóbbi időkig, az 1961—1965-ben kiadott *Összes Műveket* is beleértve, következetesen Dobroljubov munkái között szerepelt. Egyik fő bizonyítéknak azt tekintették, hogy a cikk honoráriumát Dobroljubov vette fel. Csak nemrég sikerült Okszmannak tisztáznia, hogy a recenzió lényegében Palauzov saját cikkéről írt ismertetése volt, és Dobroljubov barátja részére vette fel a honoráriumot, aki érthető okokból nem akart a saját nevében szerepelni.

Ezekbe a részletekbe nem mentünk volna bele, ha nem arról a közeli, sőt egyenesen baráti kapcsolatról tanúskodnának, amely az irodalomkritikus Dobroljubov és a Petőfiről Oroszországban elsőként megjelent ismertetés szerzője, Palauzov között fennállt. Ez számunkra elvi jelentőségű dolog, mert e kapcsolat fényében feltételezhetővé válik, hogy Palauzov nem véletlenül választotta a *Russz-*

koje szlovóban közzétett cikke témájául Petőfit, hanem hatással volt rá Dobroljubov *Mikor jön el az igazi nap?* című cikke, melyet cenzorként ő ellenőrzött. Még azt is lehetőnek tartjuk, hogy Dobroljubov előre elolvasta Palauzov Petőfiről szóló cikkét, akár maga a tárgy, akár pedig a szerző — egyúttal írásainak cenzora — iránti érdeklődésből. Dobroljubov könnyen megmagyarázható okokból nem híresztelte el barátságát és nemhivatalos kapcsolatát Palauzovval, és még magánlevelezésében is csak a szükséges esetben és akkor is óvatosan írt róla, mint például A. P. Zlatovrackijnak 1859 végén küldött levelében.

Bizony szűk volt még akkor azoknak az embereknek a köre, akik várták az új idők eljövételét, és erejükhöz mérten szorgalmazták közeledését!

Amikor Dobroljubov meghalt (1861 novemberében), és Mihajlovot száműzték Szibériába (ugyanazon év decemberében), Oroszországban éles fordulat következett be a „Krím előtti idők“ felé, ahogy valamikor Dobroljubov kifejezte, vagyis visszatérés a Miklós cár uralkodása alatti rendszerhez, amely minden eleven gondolatot fékezni igyekezett. (Nem véletlenül nevezte Sevcsenko I. Miklóst „a mi nagy fékünk“-nek.) De az önkényuralom nehézkes gépezete már nem volt képes megállítani az orosz társadalom demokratikus erőinek növekedését, és visszafordítani forradalmasulásának folyamatát. Ez a gépezet üresjáratban csikorogott, annál inkább, mert már magában az „apparátusban“ is megjelentek olyan emberek, akik ha nem is hangos szóval, de magukévá tették a forradalmi demokraták haladó gondolatait. Még a közismerten óvatos Palauzov, a Petőfiről szóló első cikk szerzője is, bár a hatóságok bizalmát élvezve cenzori teljhatalomhoz jutott, váratlanul elkövette azt a nyilvánvalóan „óvatlan“ tettet, hogy a pétervári értelmiség harminc neves képviselője között ő is aláírta az említett Mihajlov forradalmár költő 1861. szeptemberi letartóztatása ellen benyújtott tiltakozást.

Gáll Erzsébet fordítása

Vígh Tamás: Petőfi

„ELŐRE HÁT MIND, AKI KÖLTŐ...”

Gondolatok a költő közéletiségéről

Mens agitat molem. (A szellem mozgatja az anyagot.)

(Vergilius)

Az irodalmat majd megvizsgálják...

(Brecht)

*Több árny kelt át
A lélek hágóin
Mint a bércek között,*

(Arghezi)

Szörnyeteget kell cserélnünk a lélekkel.

(Rimbaud)

*Az idegek végén
Az idegek végén
A fészkek üresek*

(Páskándi Géza)

Mint valami háromszázezerszeres, hárommilliárd-szoros visszhang: ellepi a falakat, ugrál és röpköd a falak közt, faltól falig az igék teljes madársereglete, az eszményeké, melyek valaha felröppentek az emberi élet és igazság védelmében. Apokaliptikus vagy kozmikus, hogy minden növekszik, tágul, dagad, mert összegyűlnek az évezredek, a tények és tapasztalatok, az erők és energiák? Mert minden nő, túlnő a külső tereken, ha utat találhatott belső terekbe, és túlnő a belső tereken a külső terekre. Az ideg-csoda: a természet mellékterméke, mondhatni művészkedése legalább ugyanakkora mélységekkel tátong vissza a fényekkel mérhető magasságokra. No de a mi dolgunk, hogy a Földön, a Földdel történik csak ez a szembeállítás, avagy sokfelé arányosan, lehetőleg mindenfelé a világegyetemben; ez annyira a mi dolgunk egyelőre, hogy nincs is kívül megosszunk se örömet, se aggodalmat. Éppen ezért, a szépen bontakozó kozmikus gyakorlat ellenére, egyelőre az emberi dolgok fő, legfőbb fóruma-piaca a lakott táj, talaj, ahol — kizárólag földi méretekben — az ideg-csoda egy mármár primitívnek tekinthető konfliktusba keveredett a test-csodával; a konfliktus kifejező formája a társadalom. Érdekes és pillanatnyilag inkább (főleg) költői volna elmerengeni azon, hogy az ideg-csoda, az emberi szellem ereje, érvénye meddig terjed a Földön kívüli térben; minden bizonnyal addig, amit érvényesen megtud, megfogalmaz, amit észrevelt már az elméletileg végtelenből és gyakorlatilag teljesből. Ám egyelőre inkább előtérben marad a társadalom kifejezte konfliktus vizsgálata és levezetése, melynek résztvevői: emberek és emberből eredő tényezők; nyilatkoztak és érveltek már tollal és karddal, mozsárágyúval, nyomdabetűvel és atombombával. A természet látszólag nem avatkozik a dologba, ámbar az elmúlás ellen benyújtott tiltakozást az anyag megmaradásával intézi el. Vagy „jobb híján“, vagy nagylelkűen.

Hogy mi köze mindennek a költők közéletiségéhez, arra is csak a természet fenti „válasza” idézhető, melynek szellemében a költő sem vész el, csak átalakul.

*

Az életet száznegyvennégy viccben is meg lehet fogalmazni plasztikusan, beszédesen, reálisan. Az élet megfogalmazása mégsem lehet más, mint a legnagyobb elmélyüléssel és következetességgel felkutatott, megtalált megfogalmazás. Eszerint az élet (az emberi sorsról beszélünk) az, ami méltó és igazságos. De mindenik az volt az elmúlt életek közül, bizony hogy az: a méltatlan és igazságtalan korok, társadalmak élete is emberi élet volt. Pedig az élet csak méltó és igazságos lehet... Az élet lassan nő oda, hogy kitöltse saját előre küldhető etikai meghatározásának égboltját. A költő az, aki tudja ezt. De hiszen ezt mindenki tudhatja, többé-kevésbé tudja is, tudta is. Tehát a költő nemcsak az. A költő az, aki ezért az eszményért kiáll, kiált, küzd. De hát ezért kiálltak, kiállottak, küzdöttek annyian. A költők is; de nemcsak a költők. A költő az, aki verset ír ezért. Ez a legkevesebb, s mégis ez a legfontosabb. A költő lassacskán beleszorult saját előre küldhető meghatározásába. A költő egyszárnyú angyal, fogadjuk el, hogy *egyszárnya* az IS, mely jelzi, hogy éppen olyan ő, mint minden igaz vagy tévedő, halandó, esendő, de a társadalmi igazságért és a teljes szellemi felszabadulásért küzdő ember: élők és holtak, múltbeliek, jelenbeliek és jövőbeliek; amennyiben az ember sem vész el, csak átalakul.

*

Ismételni a tanítás kedvéért szokás. Tanítani pedig szüntelenül kell, tehát végnélküli a költő dolga is. Van, aki bizonyos pillanatban valaminek a közvetlen hatása alatt lát, hall és gondol úgy; ő állandóan úgy lát, hall és tanít.

A költő közéletisége tulajdonképpen nem más, mint egyetlenegynek a következetes, hangos, harcos igénylése: a törvénné emelhető (és emelt) örök emberi eszményeknek, melyekben menet közben megállapodtunk. Türtaiosz, Horatius, Dante, Petőfi, Whitman, Lorca „életrajza” egyaránt kifejezhető azal a látszólag passzív és a részleteknek bátran ellentmondó képpel, hogy a költő naphosszat, évezredhosszat, történelemhosszat a világ látványának

*Ti
kik óvatosan kezelitek
a zsebkést is,
a legnagyobb kor szépsége
van rátok bízva.*

(Majakovszkij)

Van Mózesök és vannak prófétaik, hallgassák azokat.

(Lukács 16:29)

Minél civilizáltabb egy társadalom, annál nagyobb becsben tartja költőit — s annál kevésbé hallgat rájuk.

(Láng Gusztáv)

... az élet versének önnön testünkben kihajított abszolút és évezreddekig jóízű szívével.

(Allan Ginsberg)

Nem számít az idő, sem a hely — a távolság nem számít, veletek vagyok, ti férfiak és asszonyok az én nemzedékemből vagy akárhány nemzedék múlva.

(Walt Whitman)

*Ne menj tovább, barátom —
kiálts rám! s fölkelek.*

(Radnóti)

*Lehet pihenni
s közben tenni.
Lehet tenni
s közben pihenni.*

(Friedrich Logau)

*De addig, addig, jaj, amíg ez
így van,
a köpöcsésztét tisztogató
négerék,
az igazgatók sápadt önkényétől
reszkető fiúk,
a kőolajba fulladt asszonyok —
kiáltsanak!*

(Federico García Lorca)

*Inkább egyenek meg a férgek,
semmint a férget megegyem.*

(Karinthy Frigyes)

*Ha egyszer egy gondolat be-
megy az emberek fejébe, az
onnan többé ki nem jön. Ha-
csak azért nem, hogy megmu-
tassa magát.*

(Panek Zoltán)

*Ámbátor ment vagyok a ret-
tegéstől, nem vagyok ment a
felindulástól.*

(Rabelais)

ablakához húzott széken csücsül, mint a béna, és a megpattanásig figyel; őt onnan elcsalni nem lehet, felrángatni, elkergetni, elhurcolni lehet, de nem érdemes, mert dolga nem a valaki dolga, nem egyetlen személyé, és nem egy koré. Hanem éppen úgy az emberiség egyik kollektív foglalatossága. Mint az örök kőműves és az örök asztalos, kovács és pék, éppen úgy örök költő is dolgozik mindenkinek, a kezdetek óta. Látszólag legzárkózottabban is a közéletért s látszólag legforradalmibban is ugyanazért.

*

Az eszmények diadalra jutásának ügye nyilván nem egészen a rájuk való emlékeztetés, a velük való példázás ügye. A költő s a költészet szerepe — minden világos, beszédes előzmény ellenére — még az elintézendő dolgok között szerepel. Csupa kellemetlen bonyodalom forrása volt végig, mindig, hogy nem viselkednek csendesesen; azon, hogy a császár úgy bánhatott Ovidiusszal, hogy a fejedelem úgy beszélhetett Apácaival, azon utólag nincs mit háborogni, ez utólag is előfordul. Melyik népnek nem volt Ovidiusa, és Lumumba sorsa hol ismeretlen! Aztán utólag — meg kell jegyezni, hogy sohasem ugyanazok, hanem utódaik — mindig beismerik a méltánytalanságot, végre sajnálni kezdik, hogy ott, ahol, valahol nem fogadtak szót az irodalomnak is. Akár ellenszenves is lehetne már az irodalom a maga örök ellenkezéseivel, mindent-jobban tudásával, utólag igazolt tisztánlátásával, erkölcsi fölényének fitogtatásával, mely szerint van tett, mely több, jobb, meggyőzőbb, mint a gordiuszi csomó pulykaméregtől ihletett átvágása.

*

Ha a számításoknak hinni lehet, 2000-ben több lesz az élő ember a földön, mint amennyien eddig Neandervölgy óta összesen elhaláloztak. Nem túlzás, hogy akkora etikai problémát jelent a társadalmi igazság korának beköszöntése erre a tömegre nézve, mint amekkorát eddig, időben megoszolva, az összes erkölcsi-etikai problémák jelentettek. Az erkölcsi és etikai „közellátás“, vagyis a lelki szennyeződés leküzdése, az anyagi megoldással párhuzamosan, azal összefüggő, összefonódó és vele egyenlő súlyú feladata. Az emberi személyiség méltóságának kollektív tudatát hirdető és építő marxi—lenini képlet minden józan és nemes előzményre támaszkodik a

megfogalmazásban s a kivitelezés útjának-módjának keresésében. A költők közéletisége ez alatt a lobogó alatt nem állandó társadalmi irritáció, hanem állandó társadalmi ihlet eredménye. Megfelelő körülmények közt és megfelelő hatások alatt minden ember messze felülemelkedik az átlagon. Az átlagfeltételek javulása az átlagot magát is szüntelenül emeli. A költő szüntelen harcban van az etikai átlagért: közéletisége is a rendkívüliség, a példa nagy számait dobja a tények serpenyőjébe, ismétlődési, kifáradási és kopási együtthatókat ellensúlyoz szüntelenül. Nem siet, nem rohan előbbre a kelletténél, de nem vesztegeti az időt sem, ha már érzi, tudja a mértéket, ha megtanulta a leckét. Inkább egy egyszerű jelszó, amit felkap a világ, mint egy szintézis, amit, mint egy antik márványt, véletlenül fedez fel egy sírásó ötszáz év múlva? Nos, erre helyette ne próbáljon felelni senki. A késői testre, mely kiállta az eddigi idők próbáit, más élmények, más kalandok várnak, más kalandok esnek jól neki. Az eszményekért folytatott harc nemcsak a testen, nem biztos, hogy elsősorban a testtel vívható. Erasmus sem hiányzott a hollandusoknak, míg meg nem érkezett, s akkor sem csak nekik, közéletiségét is örök példaként állítva a balgaság elé. Akárcsak Lorca Spanyolország legutóbbi világtörténelmi pillanatában, amikor aztán valakik „beszéltek a fejével“.

Ki értekezhetett a költővel másképp, mint a költészetén keresztül? Akik a költők fejével beszéltek, végül is sohasem a költőt fejezték le, hanem egy alattvalót, egy állampolgárt. Pedig a költő kiváló állampolgár, amennyiben senki sem téveszti össze, se előnyére, se hátrányára, civis-közéletiségét az elkötelezettségével.

*

A költő felkészült a közéletiségre. A humanizmus legnagyobb programtervezete szerint nem szabad kímélnie magát ennél csendesebb korokban sem. Kedvenc barikádjain futórózsák és futótüzek lobognak, kedvenc csataterein kardja s koponyája után nyomoz a hálás utókor. Kedvenc jövőjében az értelem s az igazság a legszebb férfiakat és a legboldogabb asszonyokat élteti könyvek és kenyerek bőségével. Ezért ír mindig olyan verseket.

S egy félkiló gyűlölet is sokkal súlyosabb, mint egy félkiló szeretet.

(Sigmond István)

Én meghalok, te élsz, győzd meg felőlem és igaz ügyem felől a kétkedőket...

(Shakespeare)

Ember az ember elől csak más emberben találhat menedéket.

(Siklós István)

Nem volt keresztút, ha lett volna, én biztos mindkettőt választom.

(Gregory Corso)

*Börtön, kaszárnya, templom
nem elég,
hogy a hegyekről ledobja*

szavam.
(József Attila)

*E hűtlen korban mi utolsó,
egyetlen híveid valánk.*

(Petőfi)

FORRADALOM UTÁN

Minél fiatalabban hal meg valaki, annál több illúziót visz magával a sírba. Vagy mondhatjuk így is: minél jobban öregszik az ember, annál több illúziót veszít.

Petőfi nagyon fiatalon halt meg (szentisten, nyolc évvel vagyok idősebb nála), de egy-két illúziót elveszített ő is. Gondoljunk a választási kudarcra (lásd *Az apostolt*), vagy arra a jelenetre, amelyet Illyés is idéz Petőfi-könyvében, s megtalálható a Hatvanyban is: amikor Szendrey Juliska sietve a kamrába rejti a vidéki rokon hozta hazait — meg ne lássa férjura.

Mi történt volna, ha Petőfit nem szúrják le Fehéregyházán? Badar kérdés. Nyilván Kufsteinbe kerül. Hiszen még Moldvaországban is körözték, Eugen Jebeleanu bukkant rá a köröző cédulára vagy tíz évvel ezelőtt Iași-ban. A szibériai fogságáról szóló legendák meg a többiek — ismét csak Hatvanyra kell utalnunk — csupán halhatatlanságának bizonyítékai, no meg annak, hogy az ember egyszerűen nem fogadja el a halál tényét, nem nyugszik bele.

Mindez rendben, de mi történik a győztes forradalom után? Mikor „itt van már a Kánaán?” Mit teszünk? Azt-é, amit Ács Károly ír versben, hogy ti. „a forradalmár kertjében kapálgat”? Vagy Candide szerint: „Vár a munka a kertben”? — Mert a forradalom után következnek a hétköznapok. Munka, az akad bőven azután is.

Bizony, bizony a boldogságot is meg kell szervezni előre. A Kánaánt. „Ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

SÁNTA FERENC

EGY NÉP SZÓSZÓLÓJA

A képességét dicséri, ha egy húszesztendős fiatalember az ország irodalmi közvéleményének a figyelmébe kerül. De igen nagy tehetséget kell feltételeznünk és újszerűséget is, ha a szerkesztőségek és az irodalmi szalonok világán túl, az úgynevezett középosztály is kötelességének tekinti ismerni őt, vitatkozni művészetéről és megvásárolni több kiadásban a könyveit. Mindez, ha nem is túl gyakori jelenség a költészet történetében, nem is szokatlan. Mindannyian ismerjük a példát, hányan szaladtak fel ily ifjú életkorban a halhatatlanság egére örök fényű csillagnak.

De arra már nehéz hasonlót találni — magam nem is leltem —, hogy egy költő huszonkét vagy huszonhárom esztendőskorára egy egész nemzet előtt is-

mert legyen. Hogy költeményeit a földművelő parasztok, a halászok, a fuvarosok, a betyárok és vándorló mesterlegények is betéve tudják, alkalomadtán elszavalják, és ha úgy tetszik, énekeljék is. Ez a felemelő dolog Petőfi Sándorral megtörtént. Az ő költészete volt az, amely még életében — mint írtam, egészen ifjú korában — egy egész nemzet közkincsévé vált. S bár a nemzetbe földesúr, bankár és kereskedő is beletartozik, ez esetben mégis a köznép szolgáltatja a csodát, mert javarészt írástudatlan létére volt képes felfigyelni ezekre a versekre, és aztán hallomásból meg is tanulni őket. Költőnek és népnek ily gyors és maradéktalan azonosulása egyként készlet meghatott alázatra és tiszteletre mind a két fél irányában. Milyen óriás kell hogy legyen a költő, ha tehetsége ily messzire és mélyre sugárzik, s milyen nyitott lelkű és értelmű minden szépre és igazra a nép, ha azonnal magába fogadja azt. Ezzel végeredményben a nemes közhelyet fogalmazzuk meg: a művészet lényegéből fakadó törvény érvényesült, vagyis az író ígét hirdet, az emberek pedig éhesek az igazságra. Ez ennek a sikernek a magyarázata, az ismert szabályok szerint. De Petőfi Sándorról szólva van, ami több és más ennél. S amint gondolkodom fölötte, látom, hogy tulajdonképpen ez is milyen egyszerű. Miként a nagy igazságok magától értetődőek.

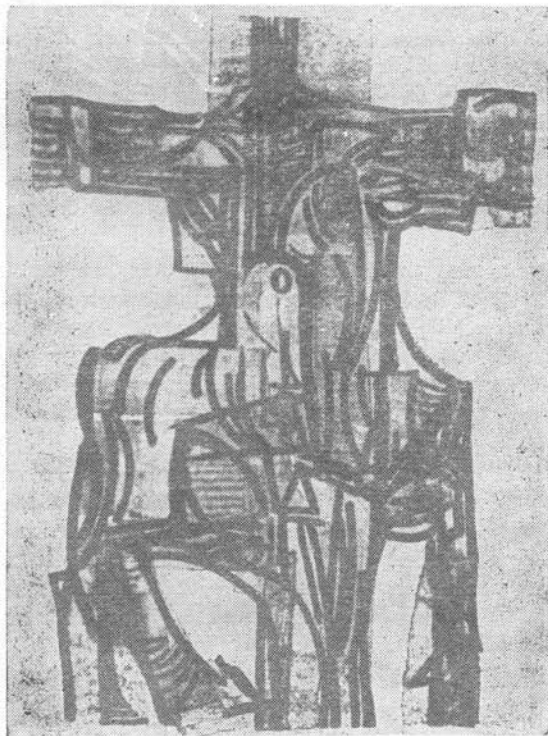
A magyar nép is rendkívül hosszú ideig élt idegen elnyomás alatt. Uralkodói más nemzetek királyai voltak, négyszáz esztendőn keresztül eredetében, nyelvében, szellemében idegen helytartók igájában sínylődött, mérhetetlenül kiszorolva gazdaságában és kegyetlen következetességgel elnyomva nemzeti létében. Földjének kincsét, munkájának termését elrabolták, és idegenbe vitték, férfiai távoli csatákba vagy még messzibb rabszolgapiacokra hurcolták. Nyelvének használatától hol törvénnyel, hol a fegyverek közvetlen erejével, hol fortéllal eltiltották. Arisztokráciája — s ekképpen legműveltebb rétege —, hogy mentse viszonylagos jólétét, árulásnak harminc ezüst pénzét, hú kiszolgálója volt a mindenkori idegen zsarnokságnak. Megtagadta nemzeti hovatartozását, szégyellte anyanyelvét, s amint az lenni szokott, kegyetlenebb volt magánál az idegennél. Mind a fentiekből az következett, hogy a magyar nép nem alakíthatta nemzete sorsát tisztes és jogos érdekei szerint, helyét a világban nem határozhatta meg a maga értelmével és belátásával. Minden jogból kirekesztve, mélységben szegénységben, országa felett való hatalmától elzárva gyötrődött az időben, mentve pusztá létezését, és őrizve, bujtatva nyelvét.

Mi történik, ha egy nemzet ily hosszú századokon keresztül kényszerítették ekkora tehetetlenségre és hallgatásra? Hol, mily módon adhat jelt vágyairól és természetes akarataról? Hol, miben keresheti meg a lehetőséget arra, hogy legalább önmaga számára bizonyítsa összetartozó létezését, éltetve ezzel a reménységet a szabadulásra? Mi az, amiben önmaga alkata, lelke, jelleme szerint mutathatja meg magát a világnak, ahol tanúságát nyújthatja tehetségének, sajátos arculatának?

A művészet és ezen belül irodalma lesz az, amivel úgy-ahogy képes áttörni a rabság korlátait, és írói, költői lesznek a szószólói. S a dolgok természeténél fogva sokkal nagyobb mértékben, mint a nagyobb létszámú, szerencsésebb sorsú nemzetek írói. Ezért van, hogy a hasonló sorsú, kegyetlen történelmet élt kis népeknél — akár a magyarságnál is — író és nemzete viszonya más, mélyebb tartalmú, szorosabb és permanensebb. Ezért van, hogy gyermekeink hamarabb tanulják meg költőink nevét, mint bárki másét a történelemből. Mert uralomból, hivatalból, iskolából kirekesztve, belőle származó, érte szolgáló, nemzete sorsáért felelősséget érző politikus hiányában — a fentebb ismertetett történelmi körülmények között — írástudóiban találta meg a vezetőit, és csak nekik nyújthatta teljes bizalmát.

És erkölcsiség, becsület, a nép szeretete ezt a penzumot rója íróira is, ennek a kötelességnek a vállalásában gyakorolják művészetüket. A tisztesség törvénye ez a művelt gondolkodó, az írástudó számára. Ez még akkor is, ha belegondolva — mint most, írás közben is —, eltöprengve, e nemzet fiaként rábukkanok ennek a dolognak a mélyén rejtő tragédiára: hogy micsoda keserves kényszerűség, ha egy nemzet a forradalmak fellobbanó pillanatától eltekintve, csak költőit, íróit, az írás mestereit tarthatja alkalmasnak a maga szolgálatára, és nincs más rajtuk kívül.

De ebben a szükségben váltak mind naggyá írói is az elmúlt időkben. Ez a szolgálat vezette őket, s aki nagyobb tehetséggel, önfeláldozásban tette ezt, az került leginkább a nép szívébe. Közöttük is leghatalmasabb Petőfi Sándor volt. Nagy műveltségén, erkölcsi emelkedettségén, megalkuvást nem ismerő felelősségérzetén túl azért is, mert ő volt a legelső, aki egekig szárnyaló gondolatait, csillagokat ostromló indulatát a legegyszerűbb nép nyelvén tudta elmondani. S tudjuk mindannyian, hogy ez csak a legnagyobbaknak jut osztályrészül, ez a képesség csak öbennük munkál hiánytalanul. Csoda-e, ha rájuk találva ugyancsak a csillagos égitől lángol fel a nép öröme és rajongó szeretete, örök időkre magába fogadja őket, mint tette azt a gyermek-óriással, Petőfi Sándorral is.

Kazinczy Gábor: Lovas

PÁLL LAJOS

VILÁGOS UTÁN

Elvillámlott augusztus már,
aki elment, nem tért vissza,
ki itt maradt békeességben,
borát, ha van, még kiissza,
— tengődjön, vagy merre menjen?
Lándzsa ellen? puska ellen?
nehezebb a napot túrni,
— remény fölszáll, aranymadár,
fészke nincs mit megkerülni,
(ki merne most szállást adni)
kósza hír a sáros úton,
Arad után Észak-útja,
kard élét a törökbúza
béke-ködben tövig hajtja,
— dérre virrad a Küküllő.

ZIRKULI PÉTER

EGY VERS KÖRÜLMÉNYEI

hogy verset kívánt, egy történet
elemeit keresgélte, melyek közül egy
padlásszoba csöpögő vízcsapja, egy diákkaszárnya
DDT illatú lópokróca, valamint egy földreterült
matrac, váltakozva csikorgó tábori ággyal,
voltak lényegesebbek a csöndnél, mely azért
mégis mindenképp felett való volt akkoron is,
ám vele mégsem lehet takarózni, csak
álldogálni benne, már nem is nyüszítve,
hisz megíratott immár évezredek óta,
hogy a költő hasztalan vonít, s a kínok
sem ragyognak, csak elkeverednek a vízcsap
csöpögésével, DDT illatával (s ezt külön
hangsúlyozom itten: illatával, hasonlításképpen
a többi szaghoz)

pedig hát ki ír manapság történetet,
hiszen alulírott is, miként P.,
látni tömény sorokba párolva szerette azt,
ami mégiscsak hétfő, kedd, szerda, csütörtök,
ésatöbbi, ésatöbbi, és hol lett volna ott lakható

virág-liget, tündéri táj e huszonnégyórák
ketrecében, amiről P., arról a régi történetről,
verset írt, ama régeltűnt elemeit keresgélve
a hársfaillatú délutánban, még frissen érezve
asszonya itt-surrogó combjait órával előbbi
derekán, szürcsölve kávé, téve azt időről
időre Kant legvaskosabb kritikájára,
így alliteráltatván, csöndítvén össze mindent,
miként mives szonettben, szeretkezésnyi életében,
közép- s keleteurópai idő szerint

BOGDÁN LÁSZLÓ

MONDD

mond végülis milyen lennék
ha mindent elérnék amire csak várok
tízéves magam póni lovon lesné
hogy ötvenesztendősnak vágyják a leányok
minden enyém lenne amit csak kívánok
a révay nagylexikon az alpokon a hó
egy két éposz mert persze költő lennék
s minden mi szem száj ingere — mi jó
s feleségem mert akkor ő is lenne
s elégedett lenne nem mással velem
csillagokat választanék dísznek a hajába
és nyaralni se menne nélkülem
de ez mind ábránd s mind ilyen naiv
époszom sincs se hitvesem csak lázam
költőnek is csak azok tartanak
kik hű társuknak hisznek az árulásban
mert önmagunkat áruljuk hercegem
a század közönyös a század siet
és a mi vérünk senkinek se kell
hát költők vagyunk amíg még lehet
mert a mi vérünk senkinek se kell
ez minden bajunk a század siet
harmincnyelc kettő a láz fintorog
homlokom mögött egy lapályos kiet-
len rét van angyalok labdázna ottan
gyere te is és teljesülni fog
amit csak akarsz gyere játssz velünk
hívna ígérnek amit csak akarsz
s hogy nem megyek ez rejtélyes tudom
s hogy modern legyek én is hercegem
mert azok akarunk lenni mindenáron
be is fejezem így rejtélyesen

BAJOR ANDOR

A MESSZESÉG ÍVE ALATT

**BÚCSÚ
FÖLDES LÁSZLÓTÓL**

Nagy Imre rajza

A szegény testben elromlott a szenvedés. A végső, ami még a világ részesévé tette. Most itt fekszik előttünk a mélybe készülő, megdermedt idő, a szenvedés romhalmaza, barátunk, a porhoz kívánczó por.

Nemzedékeink csáp- és fullánk-nevelő metamorfózisaiiban meglelte a véglegest. Amikor csak a szárny marad; nem cikázásra, hanem az ég magasságára emlékeztetőül.

Nyughatatlanságában átszökött a messzeség íve alatt, hogy létének formáját átcserélje. Dermedtségre, a világot semmibevevő hallgatásra, emlékre. Úgy hiszem: mindent fölényesen gyanító szelleme okosan elkalandozott elmúlt napjainkba. Ott mosolyog kételkedve, szavainkat nehezíti, és ezentúl onnan figyel.

Emlékezetünk gyakori váratlan vendége lesz, hogy érveinket részekre bontsa, és lebeszéljen gyöngéd esztelenségeinkről. A távolból fejtegeti elméleteit, és az égbolt lombikjában párologja a valóságghú fogalmakat. Ezt elvi meggyőződésében teszi, mert elképzelhetetlen olyan átalakulás, hogy mozgalmi hűségének szándékát más szándéokra cserélje.

Barátunk volt, együtt formált bennünket a korszak, egy volt a kenyér, a téli hideg, a könyv és a sietség. Egyformán csiszolta szellemünket tanító mesterünk érdesnek szándékolt mormogása. Utcák és utak po-

rát együtt nyeltük, vele jártuk sokadmagunkkal a kor bizalmára érde-
mesített labirintusokat.

Szerkesztőnk volt, aki nem egy expedíciót szervezett a szövevé-
nyekben eltévedt, riadtan elhallgató tehetségekért. Felelősnek tudta ma-
gát nemzetiségi szellemi életünk gondjaiban a romániai magyarságért.
Gazdag képzelete se ismert más módot országunk egészének szolgálá-
tára.

Valamiféle mecénási gondokat is vállalt, tehetségeket gyámolított, és
ügy osztotta tanácsait, mint az emlékérmét az arra hivatott méltóság a
koronázási menetben. Rendhagyó mecénás volt, így campániai földek hí-
ján a jövő birtokait ígerte a lantpengetőknek.

Stúdiumokat tanított, a sokunk elől elrejtőzött széptan tudományát,
amely gordiuszi csomót metsző logikájának kedvezett. Tanítványainak
serege általa került közel az elvontságokhoz, a látszathoz, a lényeghez
és tulajdon gondolataihoz. Talán áldott értelmességével csalogatta köny-
nyedén hallgatóinak szárnyaló népségét a jó tudás lépvezzéjére.

Bírálatokat írt, pontos megfigyelésre törekvő elemzéseket. Elvek és
áramlatok nevét kereste a művekben, és ha a névre reábukkant, az eszé-
nek öröme volt. Fölismeréseit, ötleteit úgy szórta a világba, mint egy
repülőgép pilótája az ünnepet köszöntő röpcédulát.

Szomjas volt a hírekre, távoli vidékek eseményei, ma született mű-
vészeti irányok, még anyjuktól el sem választott módszerek messzi sival-
kodásukkal izgalomba hozták, mint akinek a sokat emlegetett információ-
robbanás egyfolytában remegteti az ablaküvegeit.

Alkotott, és összekötött városokat, nemzedékeket, szakmákat, mert
az egyre érkező ismeret és a tanítás izgatott kengyelfutója volt.

Úgy hisszük, elemző logikája megmarad befejezetté változott írásmű-
vében. És a barátok emlékezeténél magasabb lesz biztató, serkentő, látó-
kört tágító személyisége.

Holott a lehetlent kísértette. Mert formáinkat vizsgálta, amikor mi
magunk esetlenek vagyunk és alaktalanok. Töprengett a tragédia elmé-
letén, míg végül is ő állott hősiezen a Sorssal és a Végzettel szemben.

Jó óráiban — amikor elhallgatott magyarázatra kész ésszerűsége —
dolgaink és tüneményeink mögött szeretetet álmódott.

A szeretet, amely az ember legmagasabb rendű képességében lel
látható formát, emelje föl a benne lakozott szeretetet, és ölelje magához.

Gyöngeségeit, következetlenségeit nyugtassa el az irgalom.

Emlékét őrizze az emlékezet mint magához valót, romlását, kihűlt
szenvetését vegye mélyébe a drága hazai anyaföld, mert annak erejéből
volt küzdő és az életet szerető ember. Nem pihenhet csak benne és ál-
tala, fogadja el a békés föld, miközben szegény testi mivolta a föld
titkos, őriző erejévé változik.

Bizony, ebből a földből vagyunk, és ezzé leszünk.

„Látjátok, feleim.“

TUDOMÁNYOS ELŐRELÁTÁS A SZUBNUKLEÁRIS FIZIKÁBAN

Mikor a *tudományos előrelátás* (predikció) manapság annyira széles körű és aktuális problémakörét tárgyaljuk, jellegzetes példaként a Neptunusz bolygó helyzetének Leverrier és Adams nevéhez fűződő előrelátását említjük. Mint ismeretes, ez a híres predikció annak idején, 1846-ban óriási tudományos szenzációnak számított, és jogosan tekintették a klasszikus newtoni fizikán alapuló égi mechanika ragyogó bizonyítékának.

E felfedezés nem kerülte el a marxizmus megalapítóinak figyelmét sem. Engels a Kopernikusz tanítására mint elvi alapra támaszkodó égi mechanika diadalát méltatva, a következőket írja a Neptunusz bolygó „tollhegyel“ való felfedezéséről: „Kopernikusz naprendszere háromszáz éven keresztül feltevés volt, oly feltevés, amelynek igaz voltára százszoros, ezerszeres pénzt lehetett tenni, de mégis csak feltevés. De amikor Leverrier azokból az adatokból, melyeket ez a rendszer nyújtott, nemcsak azt számította ki, hogy szükségképpen lennie kell egy ismeretlen bolygónak, hanem még azt a helyet is kiszámította, ahol ennek a bolygónak az égbolton állnia kell, és amikor Galle ezt a bolygót valóban meg is találta, ekkor Kopernikusz rendszere bebizonyosult.“

Ha csak futó pillantást vetünk a fizika modern, huszadik századi fejlődésére, olyan jelentős tudományos predikciók eseteivel találkozunk, amelyek fontosságukban és a fizika további fejlődésére gyakorolt hatásukban sokkal jellegzetesebbek, jelentőség szempontjából felülmúlják a Neptunusz bolygó felfedezését. Közelebbről az atommagfizikáról és az elemi részek fizikájáról (a szubnukleáris fizikáról) van szó, amelyeknek fejlődésében a tudományos előrelátás számos olyan „fegyvertényét“ figyelhetjük meg, amelyek lényegesen befolyásolták a tudományág előrehaladását, és teljesen új, ma már önálló irányzatokat alakítottak ki. Ilyen értelemben említjük meg a pozitronnak mint az első antirészecskének, a neutrino részecskének, a gyenge kölcsönhatásoknál a paritás meg nem maradásának az előrelátását, a kvarkok és a szuperfénysebességű (a félynél gyorsabb) tachyonok feltételezését stb. Az alábbiak során osztályozni próbáljuk az elemi részek fizikájában szerepet játszott predikciók típusait keletkezésük körülményei és leglényegesebb tulajdonságaik szerint. E besorolás természetesen nem a predikciók eseteinek általános osztályozását akarja jelenteni, és csak a szubnukleáris fizikára vonatkozik — azonban egy részletesebb, gnoszeológiai szempontból végzett tanulmányozás esetleg lehetővé tenné kiterjesztését más tudományágakra is. Osztályozási kísérletünkkel a tudományos predikciónak, ennek a természettudományokban és a filozófiában egyaránt sokat vitatott fogalomnak mélyebb megértéséhez szeretnénk hozzájárulni.

*

Hogy az említett predikciók osztályozását elvégezhesük, vizsgáljuk meg röviden és csupán néhány jellegzetes példára szorítkozva a konkrét történelmi és másfajta körülményeket, amelyek közepette keletkeztek.

1. Kezdjük a legismertebbel, a *pozitron* esetével. 1928—30 között P.A.M. Dirac angol fizikus megalkotta az elektron relativisztikus kvantumelméletét, mely abban az esetben érvényes, ha az elektron a fényt megközelítő sebességgel mozog. Spinoriális hullámegyenlete (az ún. Dirac-egyenlet) ma a relativisztikus kvantummechanika alapegyenlete. A Dirac-egyenletből egyenesen következik, hogy léteznie kell egy olyan részecskének is, amelynek nyugalmi tömege megegyezik az elektronnal, de elektromos töltése ellenkező előjelű, tehát pozitív. Ezt a részecskét, amely az *elektron antirészecskéje*, keresztelte el Dirac *pozitron*-nak. Diracnak ez a meglepő jóslata az antirészecske létezéséről lényegében az elektron spinoriális hullámegyenletének relativisztikus és kvantumtulajdonságaiból következik — egy olyan elméletből tehát, amelyet nem azzal a céllal dolgoztak ki, hogy a pozitron létezését bizonyítsa, hanem kvantum- és relativisztikus jelenségek leírására. 1932-ben egy amerikai fizikus, C.D. Anderson a kozmikus sugárzásban felfedezte éppen azt a részecskét, amelyet Dirac megjósolt. E felfedezést nemcsak az az óriási jelentőségűvé, hogy igazolta Dirac elméletét, hanem az is, hogy *kísérletileg sikerült kimutatni az első antirészecskét*. Ha ezt az esetet összehasonlítjuk Leverrier és Adams predikciójával, megfigyelhetjük, hogy ők ugyan tényleg egy új bolygót fedeztek fel, de ez nem különbözött lényegesen az addig ismertektől. Az antirészecskék gondolata viszont annyira új, annyira meglepő volt, hogy 1930-ban még maga Dirac is hajlott arra, hogy pontatlannak tekintse egyenletét.

A Neptunusz fölfedezése a klasszikus mechanika igazolása volt. A pozitron kimutatása több, mint a Dirac-elmélet helyességének ellenőrzése; e felfedezés új utat nyitott az atommagfizikában és az elemi részek fizikájában. Nyomában egy ma már majdnem önálló tudományág, az *antirészecskék, az antianyag fizikája* kezd körvonalazódni¹, amely talán mind méreteiben, mind fontosságában túlhaladja az elméletet, amely életet adott neki.

2. Ugyancsak jelentős tudományos előrelátásnak számít a *neutrino* felfedezése. A neutrínót 1930-ban „vezette be” a fizikába Wolfgang Pauli, hogy szabadjon a béta-bomlásnál észlelt energia, impulzus és impulzusnyomaték meg nem maradásával kapcsolatos gondoktól. Ez a predikció nemcsak megoldotta a folytonos béta-spektrum „nagy kérdéseit”, de egy új tudományágat is alapított: a *neutrínofizikát és a gyenge kölcsönhatások elméletét*, amelyek szerepe egyre fontosabb az asztrofizikában és a modern relativisztikus kozmológiában. Ma már tudjuk, hogy a neutrino elektromos töltés nélküli részecske, nyugalmi tömege nagyon kicsi (a kétkomponensű neutrino-elmélet szerint zérus), csak gyenge kölcsönhatásokban vesz részt, s ezért joggal tekinthetjük ezek fő képviselőjének. Mivel kölcsönhatása az anyaggal nagyon gyenge, létezését hús éven át csak indirekt kísérleti módszerekkel lehetett kimutatni. 1956-ban végül R. Davis, majd C. Cowan és F. Reines kísérletei ragyogó bizonyítékát adták Pauli hipotézisének: direkt módszerekkel detektálták a neutrínót, sőt antirészecskéjét, az antineutrínót is.

3. A neutrínofizika további fejlődéséhez tartozik T. D. Lee és C. N. Yang kínai fizikusok feltételezése a *gyenge kölcsönhatások bal-jobb aszimmetriájáról* (paritástartó voltáról), melynek első kísérleti igazolása C. S. Wu nevéhez fűződik.²

Lee és Yang prevíziója, majd az ezzel kapcsolatos elméleti és kísérleti kutatások sora valószínű forradalmat jelentett a fizikában, mivel az említett aszimmetria a természetben létező kölcsönhatások formáinak alapvető tulajdonságaival függ össze. Feltételezését az az óriási szükségessé, hogy így lehetővé vált az 1955—56-os évek nagy problémája, az ún. „tau-téta rejtély” — vagyis a töltött K mezonok

két és három pionos bomlásánál észlelt ellentmondások — megoldása. A „tautéta rejtély“ megoldása után a szimmetriasértéssel kapcsolatban nem egy, még ma is megoldatlan kérdés vetődött fel (utalunk itt elsősorban a CP-sértés még nyitott problémáira³). Ennek következtében újra kellett értékelni jó néhány tételt a fizikai kölcsönhatások legfontosabb megmaradási törvényeire vonatkozóan.

4. A nukleáris erők elméletével kapcsolatban ugyancsak figyelemreméltó tudományos előrelátásról számolhatunk be, amely nagy hatással volt a magfizika és a szubnukleáris fizika fejlődésére. Hideki Yukawa, a Nobel-díjas japán fizikus 1934-ben egy új részecske létezését feltételezte⁴, amelynek nyugalmi tömege az elektron és a proton tömege között van. Ezek a ma *mezonok*nak nevezett részecskék csere útján közvetítik a nukleonok között az erős kölcsönhatást, és segítségükkel magyarázhatjuk meg a magerők tulajdonságait — nevezetesen azt, hogy intenzitásuk kb. ezerszer nagyobb a coulomb-erőkénél, de hatósugaruk rövid: mindössze 10^{-3} cm körül van. Yukawa prevíziója egy új elméletet teremtett, a *nukleáris kölcsönhatások mezon-elméletét*. Az első mezon 1937-ben mutatták ki kísérletileg, ez azonban *nem* a Yukawa-féle részecske; azt csupán tíz év múlva fedezte fel a C. I. Powell vezetése alatt álló fizikuscsoport a kozmikus sugárzásban, s ma pi-mezonnak vagy pionnak nevezzük.

A pi-mezon tömege az elektron tömegének 270-szerese. A pionok kimutatása a kozmikus sugárzásban és későbbi mesterséges előállításuk a nagy részecskegyorsítókban igazolja az atommagerők mezon-elméletét, bebizonyítja a skaláris mezonok létezését. Az utóbbi tíz-tizenöt évben — különösen a vektor* és pszeudoskalár mezonok felfedezése óta — rohamosan elszaporodtak a különféle mezon-típusok. Mindezek az elemi részecskéknek elég széles skálájú csoportját alkotják, a *hadronok* vagy más néven a *rezonanciák* csoportját, melyeknek tulajdonságaival a szubnukleáris fizika egyik legújabb ága, a *hadronfizika* foglalkozik.

5. A rövid átlagos élettartammal (kb. 10^{-23} — 10^{-25} sec) rendelkező rezonanciák feltűnő sokasága feltétlenül osztályozási elméletek szükségességéhez vezetett. Annak ellenére, hogy e téren már vannak jelentős eredmények, sajnos mégis egyre késik az az egységes, mindent átfogó elmélet, amely megmagyarázná az elemi részecskék ma ismert spektrumát. Néhány figyelemreméltó részeredményről itt azért számolunk be, mert ezek fontos tudományos predikciókhoz kötődnek, és jelentősen befolyásolták a szubnukleáris fizika fejlődését az utóbbi tíz évben. Utalunk elsősorban a Lie-csoportok — pontosabban az SU(3) és SU(6) csoportok — elméletének felhasználására egy „*unitér szimmetria-modell*“ keretében. Az első ilyen próbálkozás M. Gell-Mann amerikai fizikus nevéhez fűződik, akivel egyidőben, de tőle függetlenül ugyanarra az eredményre jutott Y. Ne'eman izraeli fizikus mérnök.⁵ Az SU(3) csoport, vagyis a 3×3 matrixok speciális unitér csoportja segítségével egy rendszert szerkesztettek, az ún. *nyolcas utat* (eightfold-way). A tudományos világ eleinte fenntartással fogadta az új osztályozást, ami nem csoda, hiszen ebből az elméletből egy olyan új részecske létezése következik, amelynek tömege 3300 elektrontömeg. Ez a legnagyobb nyugalmi tömegű részecske lenne, és mivel az elmélet „jóslata“ szerint negatív elektromos töltésű, *omega minusz híperon* nevet kapott. Nagy gyakorlati nehézségek leküzdése árán egy fizikusokból, mérnökökből és elméleti szakemberekből álló kutatócsoportnak 1964-ben Brookhavenben (USA) végre sikerült kísérletileg is kimutatnia az omega minusz híperon létezését.

Ezzel a tudományos előrelátás újabb nagy sikerét könyvelhette el az elemi

* A vektor-mezonok (1-es spinnel rendelkező mezonok) hipotézisét és a vektoriális mezonter alapegyenletét a neves román elméleti fizikus, Alexandru Proca (1897—1955) vezette be, még 1936-ban.

részek fizikája, ami a kutatás továbbfejlesztéséhez vezetett: a Lie-csoportok elméletét egyre többen és egyre eredményesebben használták fel a hadronok osztályozásában. E téren külön említésre méltó egy másik próbálkozás: Gell-Mann és G. Zweig 1964-ben felállított ún. *kvarkmodellje*⁷. A modell hasonlít a japán S. Sakata „összetett modell“-jéhez, tehát csak három alapvető, valóban „elemi“ részecske létezését tételezi fel: ezek a *kvarkok*. Ezeknek különféle kombinációi alkotják az erősen kölcsönható elemi részek, a hadronok (mezonok és barionok) ma ismert gazdag világát. Az új elemi részek legfurcsább tulajdonsága a tört értékű elektromos és barion töltés, amit eddig még sohasem tapasztaltak a fizikában. A kvark-elmélet igen hasznosnak bizonyult a hadronok különböző tulajdonságainak megmagyarázására, ezért a fizikusok hallatlan lendülettel fogtak kísérleti bizonyításához — munkájuk azonban ez idő szerint még nem hozta meg a várt eredményt. Ha sikerül a tört értékű töltéssel rendelkező elemi részek létezését kimutatni, ez a tudománytörténet talán egyik legszenzációsabb és legizgalmasabb hipotézisét igazolja majd.

6. Utolsó példaként vegyünk ismét egy olyan feltételezést, amelyet — akár csak a kvarkokét — még nem sikerült kísérletileg igazolni. A *tachyonok* létezéséről van szó, az olyan részecskékéről, amelyek sebessége nagyobb, mint a fénysebesség légüres térben. A fizikusok több mint ötven év óta csaknem egyöntetűen állítják, hogy a természetben nem létezhet $3 \cdot 10^8$ m/sec értéknél nagyobb sebesség, ami a légüres térben haladó fény sebességét jelenti. A lehetséges sebességtértéknek ez a korlátozása egyenes következménye a speciális relativitáselméletnek, és maga Albert Einstein vezette be 1905-ben, a relativitásról szóló munkájában. Néhány évvel ezelőtt E.C.G. Sudarshan újra megvizsgálta Einstein erre vonatkozó állítását, és munkatársaival együtt kimutatta, hogy Einstein elmélete voltaképpen nem tiltja a fénysebességnél gyorsabb részecskék létezését, sőt amennyiben kiterjesztjük az *imaginárius nyugalmi tömegű részecskékre*, ez a feltételezés az elmélet egyenes következménye lesz⁸. Az így kiszélesített, szuperfénysebességű és imaginárius nyugalmi tömegű részecskékkal (tachyonokkal) foglalkozó elmélet elnevezése a „*metarelativitás*“; és ebben a speciális relativitáselmélet törvényei — lényegtelen módosításokkal — továbbra is érvényesek maradnak. Ma gazdag szakirodalom foglalkozik a tachyonok létezésével, és kísérleti tervek egész sora várja a megvalósítást, a hipotézis helyességét igazolandó.

Függetlenül a most folyó vagy a jövőre tervezett kísérleti eredményektől, ez a predikció izgalomban tartja a tudományos világot, kutatásokra ösztönöz és feltétlenül hozzájárul a fizikai jelenségek lényegének tisztázásához.

Miután megvizsgáltuk a modern szubnukleáris fizika jelentősebb tudományos predikcióit, próbáljuk meg ezeket különféle jellegzetes típusokhoz sorolni. Vegyük az osztályozás alapvető feltételül a predikciók keletkezésének módját és körülményeit, s természetesen leglényegesebb tulajdonságaikat. E módszerrel a következő fontosabb predikció-típusokat vezethetjük be:

- a. Nagy „rejtélyeket“, súlyos tudományos ellentmondásokat egy új részecske (vagy jelenség) bevezetésével megoldó predikciók csoportja;
- b. Hipotézisek, amelyeket egy eddig általánosnak hitt megmaradási törvény (vagy szimmetria-elv) tagadása tett szükségessé;
- c. Predikciók, amelyek általánosabb célból felállított elmélet melléktermékeként (vagy következményeként) születtek;
- d. Predikciók, amelyek alapelemét (alapvető tulajdonságát) képezik egy

egészen új, széles spektrumú, új jelenségek kategóriájára vonatkozó elméletnek (pl. az elemi részek egy újfajta kölcsönhatásának);

e. Predikciók, amelyek egy már ismert elmélet általánosításából, természetes kiszélesítéséből születtek — úgy, hogy az eredeti elmélet törvényei lényegükben ne változzanak.

Az előbb ismertetett példák közül az a. típushoz tartozik, többek között, Pauli feltételezése a neutrino létezéséről. Ebben az esetben csakugyan lényeges ellentmondást küszöböl ki a különös tulajdonságokkal rendelkező új részecske bevezetése. Ugyanide tartozik Cvijanovich, Jeannot és Sudarshan feltételezése a „spion“ („spinning pion“, vagyis spinnel rendelkező pion) létezésével kapcsolatban⁹, vagy L.B. Okun, M. Lévy és M. Nauenberg elmélete, amely egy vektor-bozon segítségével próbálja megoldani a semleges kaonok hosszúéletű komponensének két és három pionos bomlásával kapcsolatos problémát.¹⁰

A b. típusú prevíziók egyik legjellegzetesebb példája Lee és Yang elmélete a gyenge kölcsönhatások paritás-sértéséről, valamint T. D. Lee, J. Bernstein és G. Feinberg szenzációs feltételezése az elektromágneses kölcsönhatás töltésszimmetriásértésével kapcsolatban.¹¹ A meglepő ebben a prevízióban az, hogy ellentétben áll egy eddig általánosanak hitt szimmetriatörvénnyel, nevezetesen az elektrodinamika töltésszimmetriájának (a pozitív és negatív töltések ekvivalenciájának) törvényével.

A c. típushoz sorolható esetekre — amint már mondtuk — jellemző, hogy más elméletek melléktermékeként jelentkeznek. Később aztán megtörténhetik, hogy jelentőségükben felülmúlják az eredeti elméletet, mely keletkezésüket előidézte (megjegyezni kívánjuk, hogy vannak esetek, amikor ez utóbbi megállapítás más típushoz tartozó prevízióknál is fennáll). Jellemző példa itt Diracnak a pozitronra vonatkozó prevíziója, amelyről fentebb beszéltünk. Ugyancsak ide tartozik az omega minusz hiperon hipotézise és a kvarkok elmélete: mindkettő tulajdonképpen az unitér-szimmetria elmélet következménye, amelynek célja a hadronok osztályozása volt. Vegyünk még egy utolsó példát a c. típusba tartozó prevíziók sorából, mely azonban csak részben tartozik az általunk tanulmányozott területhez. Egy olyan izotrop *elektromágneses alapsugárzás* létezésének előrejelzéséről van szó, amely betölti az egész világegyetemet, és $2,7\text{ K}^\circ$ hőmérsékletnek felel meg. Egy ilyen sugárzás tulajdonképpen a Gamow által kezdeményezett és az utóbbi időben jelentős mértékben kifejlesztett „*forró univerzum*“-nak vagy „*Big Bang*“-nak („nagy bum“) nevezett relativisztikus kozmológiai modell¹² egyenes következménye. Ezt a homogén és izotrop tulajdonságokkal rendelkező terminus alapsugárzást leelőször a Bell Intézet kutatói, A. Penzias és R.W. Wilson fedezték fel 1965-ben. Azóta a világ több más kutatóközpontjában sikerült igazolni eredményeiket. Az 1965-ben felfedezett kozmikus „*háttér*“-sugárzás olyan jellegű (homogén, izotrop stb.), hogy egyik jelenleg megfigyelhető kozmikus objektumtól sem származhat, és úgy kell felfognunk, mint amely a világegyetem egy korábbi forró állapotának maradványa, „*reliktum-sugárzás*“. Ennek a kozmikus maradványsugárzásnak a kimutatását, mely a „*forró univerzum*“ modell tulajdonképpeni kísérleti bizonyítéka, úgy emlegetik, mint az elmúlt évek legfontosabb fizikai felfedezését.

A d. típusú prevíziók jellegzetes példaként említhetjük a *mezon* tudományos előrelátását. Ez a nevezetes predikció, amely — mint láttuk — a magerők Yukawa-féle mezon-térelméletének alapvető gondolata, messzemenően bebizonyította hasznosságát az erős kölcsönhatások leírásában, s fontos szerepet játszik az egész hadronfizikában.

Az e. típus illusztris képviselője Sudarshan prevíziója a szuperfénysebességű részecskékről, a tachyonokról. A tachyonok hipotézise a metarelativitáshoz vezet, amely az imaginárius nyugalmi tömegű részecskék speciális relativitás-elmélete, ahol $E=mc^2$ (az Einstein-féle képlet tehát továbbra is érvényes).

Befejezésül még egyszer hangsúlyozzuk, hogy nem állt szándékunkban felállítani a tudományos predikciók általános osztályozását, sőt a választott tárgykör, az elemi részek fizikája összes lehető predikció-típusait sem merítettük ki. Mivel osztályozásunk alapját az említett tudományág legjellegzetesebb példái képezték, a fent említett típusok kijelölése a szubnukleáris fizikában előforduló tudományos predikciók klasszifikálására irányuló első kísérletnek tekinthető. Biztosak vagyunk abban, hogy ezzel a módszerrel tovább (esetleg általánosabb szinten) folytatva a kérdés tanulmányozását, benne megfelelő változtatásokat eszközözölve, kiterjeszthetjük más tudományágakra is, s ezzel fényt deríthetünk a tudományos megismerés folyamatában oly fontos szerepet játszó fogalom, a tudományos predikció sajátos mechanizmusára.

JEGYZETEK

- ¹ G. Amaldi, *Materia e antimateria*, Arnoldo Mondadori Editore, Roma; H. Alfvén, *World-Antiworld*, 1967, Berkeley, USA.
- ² T.D. Lee, C.N. Yang, *Phys. Rev.*, **104**, 254 (1956); C.S. Wu et al., *Phys. Rev.*, **105**, 1413 (1957); V.L. Telegdi et al., *Phys. Rev.*, **105**, 1681 (1957); H. Fraunfelder et al., *Phys. Rev.*, **106**, 386 (1957).
- ³ T. Toró, *Rev. Filozofie*, **16**, 335 (1969).
- ⁴ H. Yukawa, *Proc. Phys. Math. Soc. Japan*, **17**, 48 (1935).
- ⁵ M. Gell-Mann, *Phys. Rev.*, **125**, 1067 (1962); Y. Ne'eman, *Nucl. Phys.*, **26**, 222 (1961).
- ⁶ V.E. Barnes et al., *Phys. Rev. Lett.*, **12**, 204 (1964).
- ⁷ M. Gell-Mann, *Phys. Rev. Lett.*, **8**, 214 (1963); G. Zweig, CERN-Preprint Nr. 8419, Th. 412 (1964).
- ⁸ E.C.G. Sudarshan, *Am. J. Phys.*, **30**, 718 (1962).
- ⁹ C.B. Cvijanovich et al., *Phys. Rev. Lett.*, **14**, 117 (1965).
- ¹⁰ L.B. Okun, *U.F.N.*, **89**, 603 (1966); M. Lévy, M. Nauenberg, *Phys. Rev. Lett.*, **12**, 155 (1964).
- ¹¹ T.D. Lee et al., *Phys. Rev.*, **139 B**, 1650 (1965).
- ¹² G. Gamow, *Phys. Rev.*, **74**, 505 (1948); E. Harrison, *Phys. Today*, **21**, 31 (1968).

VEGYENEK KÉREM VIZET!

Ha már az irodalomról esett szó, elmondok egy példázatot — kezdte Pásztor Bertalan az öregek padján, majd így folytatta:

Szente Béla, az én egykori ismerősöm minden délben meghallgatta a vízállás-jelentést, és arról ábrándozott, hogy egyszer kocsiba ül a város polgármesterével, és bejárja vele a földalatti kutak labirintusát, ahol nedves hűvösség terjeng. Évek óta készült erre az útra, akár egy kalandra, és gyakran elképzelte, amint letérdel majd, és a márványcsatorna fölé hajolva inni kezd, és iszik, iszik, kimeredt szemmel, nyikorgó gégével, órákon át...

Már gyermekkorában megvolt benne ez a sóvárgás, amelyről minden szemérmesen beszélt, épp amiatt, mert nem tartotta betegségnek, noha a külseje egyre inkább gyanút ébresztett az emberekben, s később, érett férfikorában, ha az utcán sétálva elfogta az árulkodó pillantásokat, botjával sietve lökte el magát a járdától, hogy fölemelkedjék és előre íveljen, mint a gumicsónak a vízen; de a következő percben már ismét nyugodt volt, már nem törődött semmivel.

Hiszen emlékezett rá, hogy már tíz-tizenkét évesen is mily érdeklődést és tiszteletet tudott ébresztteni a fiúkban: ha azok odagyűltek az agyagbánya alá a házukhoz, és az ajtórezen bedugtak egy marék pottogatott kukoricát vagy gyümölcsöt, végignézhették, hogy ébredés után mennyit csurgat a vederbe, miközben ő szétvetett lábbal állt, és aggódón figyelte saját teljesítményét: vajon nem fog-e felsűlni? S utána összeölelkezve táncolt s nevetett velük, mint az áradás termékenyítő ünnepén az ősi földművesek valahol az asszíroknál.

Az iskolában mindig az udvaron érte a becsengetés, amint furcsa kéz- és lábdobáló mozdulatokkal igyekezett a csap felé, hogy utolszor még egy kortyot igyék a rozsdá- és klórízú vízből, s utána fölszuszogjon a harmadik emeleti osztályba, ahol röhögve várta a banda, mintha ő a víz alól bukkant volna elő gőzölgő ingével, combjára pállott rövidnadrágjával és verítéktől fénylő kerek arcával. S ő maga is kacagott, hiszen csak így lehetett fölcipelni a nyakába kötött súlyos víztömlőt újra meg újra a lépcsőkön...

Erettségi után egy térképészeti hivatalba állt be, és ha a katonaságra gondolt, még egy kis kedély is megcsiklandozta, hogy íme az élet döntő pillanataiban mennyire külön kell választania a világnak őt a hétköznapi emberektől, akiknek minden igényük természetes és pontosan meghatározott, és akik bármily szomjasak is, beérik egy-két pohár vízzel, míg ő épp hatalmasra duzzadt és szüntelenül megújuló vágyakozása miatt nem fér el az élet megszokott arányai között.

Ki a hibás mindezért? — tűnődött el esténként hanyattfekve a heverőn, és a vizes törölközőt a szíve tájékára szoritotta. — Senki sem

hibás miatta. A hívő istennel akar betelni és nem tud, mert nem leli őt tapintható alakjában; Don Juan szerelemmel akar betelni, de mindig tovább rohan, mert szerelem helyett csak nőket talál; ő, Szenté Béla pedig hús vízre áhítozik, de hiába iszik belőle hordószámra, mert ez a közönséges vegyület, amelyet a laboránsok bármikor össze tudnak állítani vagy el tudnak bontani, nem az ő szomjúságának a csillapítója: ami őt valóban kitölthetné, az anyagtalansabb a víznél, s mégis súlyosabb annál...

De vajon fontos-e mindjárt az élet elején meglelnünk azt, amit keressünk? Ha így volna, a hívő megfáradna buzgalmában, Don Juan nevét elmosná valami ostoba kispolgári házasság, ugyanakkor a vízkóros áporodott lötytyöket inná, és minden ábrándja egy decispohár falai közé szorulna. Hiszen a szenvedély, még ha ily torz alakban jelentkezik is néha, mint az ő esetében, ha nem irányul senki ellen, fölemelheti, megtisztíthatja az embert, és megértővé teheti őt a szenvedés iránt...

Így vélekedett saját nyomorúságáról, és annál inkább megdöbönt, amikor egy napon SAS-behívót kapott, és megpillantotta azokat a plakátokat, amelyek főbelövással fenyegettek minden olyan tizennyolc és hatvan év közötti épkezláb férfit, aki nem jelentkezik azonnal katonai szolgálatra. Ő természetesen épkezlábnak számított, hiszen az erőszak megteheti, hogy önmagát gúnyolja, még ha védtelen emberek arcvonásaiból állítja is össze saját karikatúráját — gondolta, és sétabotját lóbálva siető szuszogással elindult jelentkezni.

Még aznap beöltöztették; az apró hegyesvégű sapka úgy kuporgott a fején, mint sátor a domboldalon, a csizmában izzott a lába, és a zubbonyt nem tudta összegombolni a hasa fölött. Felháborodását még az sem csillapította, hogy odaállították raktárosnak. Szomjúságában már az első délután otthagya a szolgálatot, és átcsoszogott a Heltai utcába dinnyét vásárolni. Mehetett nyugodtan, hiszen a raktár mélyén csupán néhány bakancs hevert az avas bőrszír- és égérszagú sarkokban, és a berángatott öreg tartalékosok cukorspárgával kötték fel a pisztolyt...

Kenuzó mozdulatokkal lökte végig magát a sátrak előtt, és nézte a nagy zöld gömböket. Izzó tekintete előtt mindenik dinnye egy-egy hegy-csúcs volt, amelynek szakadékaiban jéghideg, illatozó patakok bukdácsolnak alá; végül megalkudott egy hatkilós dinnyére, kacorral fölhasította, és mohón épp beleásta az arcát, amikor lecsapott rá a járőr.

„Nem mászna ki abból a tökből, szakaszvezető úr, a kutyaistenét a pofájának!”

Szenté fölkapta a fejét, és hirtelen zöld lett körülötte a világ, mintha óriási dinnyehéj borult volna rá.

„Alássan jelentem, vízkóros vagyok — mondta a takonypóc hadnagyocskának, és az ajkán fekete dinnyemag billegett. — Víz nélkül egy óráig sem bírnám ki...”

„Micsoda?! ... Maga egy víziló, megértette?... Gyerünk az órsre!”

Miután föltápáskodott a heverőről, az ülés visszafoglalta és kitöltötte a helyet, amely az imént süppedt be alatta; a pincelakás ablakára ollózó árnyékot vetettek a tovasiető gyalogjárók lábai, a szobában meleg volt, és olykor hallatszott, amint a ruhásszekrény deszkájában elpattan

egy-egy kiszáradt ér. Odabillegett a tükörhöz, megnézte veritékező arcát, majd önmagától is idegenkedve félrefordult.

„Csak a szívem ne vacakolna“ — gondolta, s mint a másnapos ember, félénken és mégis makacsul próbálta visszaidézni a tegnapi eseményeket: emlékezett rá, hogy a házigazda az este zengő, majdnem kárörvendő hangon bekiáltotta hozzá, hogy vegyen vizet, mert napokig nem lesz. Szörnyű aszály volt abban az évben, és a kisváros néhány tápláló kútja amúgyis gyakran elapadt, úgyhogy Megygyesről hoztak egy-egy vagontartály ivóvizet, és a lakosok összeverekedtek az utcai csapok körül: egymáshoz ütődő edényeikről pattogott a zománc.

Szente kinyitotta a csapot, de a házmester későn szólhatott, mert már csak hörgés-szortyogás hallatszott, és egy csepp víz se buggyant elő, hogy az edénybe hulljon; dühében bevágta az üveggannát a kagylóba, aztán megmarkolta sétabotját, és kifordult az ajtón. Szinte nevetető volt, ahogy egy utcai csap körül az asszonyok lehajolva hátrapúposították a fenéküket, és szóltan bűvületben vártak.

Ő azonban nem törődött velük; csak ment, és maga sem tudta, hova igyekszik. A hőség már rétegekben vált el az épületektől, és izzott a járdák köve is. Elővette zsebkendőjét és végigtörölt nyakának vörösre mart ráncain. A fenébe is, megkótyagosodik az ember — mormogta, és segélykérőn pillantott körül: a belváros szétszórt egyemeletes házai között végretárt ajtóval ásítózott a kocsmá. Odabenn a pult mögött a csapos könyökölt unalomtól könnyező szemekkel.

— Nem tudna adni vagy négy-öt liter vizet, Bonda? — kérdezte tőle. — Legalább négy-öt litert...

— Egy csepp sincs — mondta a csapos. — Nem érzi, milyen szag van itt? Képtelen vagyok elmosogatni a poharakat!

Elinult visszafelé a kánikulában. Szája kiszáradt, a szemét valami szúrta, mintha aprószemű homok került volna belé. Egészen elgyámoltalanodott, arca síróssá vált a kintől, már-már kétségbeesetten gondolta: de hiszen víz nélkül nem lehet... Micsoda nyavalyás helyzet... Le kellene költöznöm valami tiszta folyó mellé... Még a barom is odatámo-lyoghat a vályúhoz, hogy teleszívja a bendőjét... gégeje mozog, mint egy selyemből szőtt tűzoltó-fecskendő... egyedül az ember szenved, az átokkal sújtott, nyomorult ember...

Sétabotjával taszította be a kaput, lement hat lépcsőfokon, tátogva kotorászott a kulcs után, majd belépett a szobába, de nyugtalanságában nem tudott leülni. Az asztalhoz lépett, és fölemelte a virágvázát, amelyben néhány hervadt szegfű állt; beleszagolt, és ezúttal is meglepődött azon, hogy a bomló növény miként áraszthat még a rothadó húsnál is erősebb bűzt. Ismét fölittatta arcáról, nyakáról a veritéket, és utána elindult föl az emeleti szomszédokhoz.

Percek teltek, amíg fölkiáltozta magát Salgóhoz, aki a vízművek főkönyvelője volt. Eddig még sosem zaklatta őt, a lépcsőházban is mormogó köszönéssel mentek el egymás mellett. Ebben egyedül az volt a jó, hogy Salgó nem nézett rá azzal a csúfondáros pillantással, mint mások, akik valósággal végigszánkáztatták a tekintetüket a hasán. Csengetésére maga a férfi jött elő vasalt öltönyben, nyakkendője szépen volt megkötve; tárgyilagos nyugalommal meredt a vízkórosra:

— Van szerencsém. Mivel szolgálhatok, kérem?

Szente zavartan egyensúlyozta magát:

— Salgó úr, ön bizonyára tud valamit a vízről...

A könyvelő elgondolkozva beszopta az ajkát.

— A vízről? Hogyne. Fáradjon be, kérem.

Szente szorongó-bámészan állt meg az előszobában. Szemközt, ahova a hivatalnok bement, sárga függöny derengett a szárnyasajtó üvegén, bal-kézről babakocsi állt egy öreg kredenc meg a hűtőszekrény között. Salgó nemsokára egy kristályüveggel meg két pohárkával tért vissza: a vízkóros aggódva, értetlenül pislogott:

— Köszönöm, de alkoholt nem fogyasztok...

— Hiszen ez nem pálinka, kérem: ez víz!

Szente a két uja közé fogva szinte a szájába dugta a pohárkát, mint a gyerekek a cukrot.

— A város napi szükséglete 27 000 köbméter — mondta a könyvelő. — A kutak viszont csupán 29 százalékban biztosítják az igényt, de még e mennyiség szolgáltatása is megszűnt augusztus 15-én, 17 óra 5 perckor, amikor is parciális talajcsuszamlás következtében 52 folyóméter cső megrongálódott. Eddig világos, ugye?... Nos, ha a munkálatok üteme normális lesz, számításom szerint 72 óra szükséges a javításhoz...

A vízkóros megfogta a kilincset; a főkönyvelő folytatta:

— Ami bennünket illet, mi negyven liter vizet tároltunk. Tehát a napi adag családtagonként egy liter két deci, ebből azonban mindenkinek le kell adnia 5,2 decit a főzéshez és 45 köbcentit a higiénia céljaira. A vendéglátáshoz tehát csupán ennyivel rendelkezem, de ha óhajtja, még tölthetek egy pohárkával...

Miután Szente kilépett az ajtón, előhúzta zubbonya zsebéből az üres üveget, és fölfelé indulva, a hasa fölött lóbálta: már érezte, hogy kár volt elfogadnia a második stampedlit, mert az a gyűszűnyi víz csak undorítóvá kotlásodott a szájában, mintha átvette volna a könyvelő szobájának a szagát, a szőnyeg, az ecetesolajjal bemázolt szekrény, a por és a fülledtség szagát.

Inczéné szőnyeget rázott a második emeleten, és néha fölpillantott az égre, mintha azt gondolná: ha nem szűnik ez a kánikula, és tovább tart a vízhiány, ottmarad a sok mosogatni való, és a kölykök még azt a néhány korty vizet is elisszák az apjuk elől, mire az hazatér a szabóságból; az épület utcafelőli erkélyén a vesegyógyász állt sárgacsikos pizzamában, és azt a kis csapfedelelet figyelte, amely csillogva elvált az aszfalt szürkéjétől.

Szente arra gondolt, hogy mielőtt visszafordul, megpróbálkozik Macskássynál, a jogtanácsosnál is. Becsengetett hát a 12-es lakrészbe, és illő csöndben várt. Pár másodperc múlva odabentről csoszogás hallatszott, és mozgó árnyakat lehetett látni a tejüveg mögött; aztán úgy tűnt, hogy valaki közeledik az ajtóhoz, még egy mozdulat, és kinyitja azt, de a közeledő árnyék hirtelen megdermedt.

— Nézze már meg, hogy ki az — hallotta Szente a jogász hangját, majd nyomban utána suttogás következett, a cselédlány aggódó suttogása: — Úgy hiszem, a vízkóros...

Ismét csend lett odabent, és Szente oldalt fordult az ajtó előtt, mert sejtette, hogy rengeteg hasának az árnyékáról ismerték fel; Macskássy bosszúsan dűnnyögte:

— Mit akar ez is épp most? ... Menjen a nyavalyába! ... Néha szívesen végighallgatom a dumáját, de most hagyjon békén ...

A vízkóros ellépdelt onnan, és a magasba nézett, hogy felmenjen-e a negyedik emeletre, Lalikához, a költőhöz; a szomjúság lángjai most még dühösebben ágaskodtak fel benne, és perzselni kezdték egész bensőjét: ujjai izzadtan fonódtak rá az üveg nyakára. Milyen üres is egy ilyen palack — gondolta. — Sokkal üresebb, mint amennyire képes teli lenni, amikor színültig töltik, mert elvált önnön céljától, és külső burka lett a hiábavaló sóvárgásnak ...

„Talán jobb volna, ha bálna lehetnék ...“

S miközben megkísértette a furcsa vágy, még el is mosolyodott, kissé bánatosan, kissé önszánóan, de főként restellkedően, hogy még állati alakba is elkülönbözne, csak hogy ne érezze a szomjúságot, hogy ne kapaszkodjék a víz felé minden idegszála, ahogy a tűzzel körülfogott fa levelei lebegnek a forró léghuzattól. Most már közelgett a krízis, érezte, hogy közeleg, mégpedig ugyanabban a megszokott alakban, mint mindig: előbb éles csengést hallott, mintha réztányért ütöttek volna össze a háta mögött, a hangok rézabroncsként röppentek szét, és hirtelen összezsugorodva rászorultak a szívére. Még három lépcsőfok volt a költő szobájának ajtójáig, de ő már nem bírt tovább menni: egyetlen nyögéssel lehuppant, és a botja, mintha örülne, hogy megszabadult a szörnyű tehertől, sietve buk-fencezett alá a lépcsőn ...

Ami ezután következett, nem fájt, sőt kellemes volt: a szél minden oldalról fujdogálta a testét, mintha az egy sziget volna a tenger közepén; aztán valami jóságos erő taszította meg, és ő elindult, akár a vízre bocsátott hajó; de nem hajó volt, hiszen szagokat érzett, és beszívta a sós párákat, és a két óriási tüdeje zengett az egészséges erőfeszítéstől, tarkójának nyitott részéből pedig magasra szökkent a víz ...

— „Szente úr, Szente úr! ... Az istenért, mi történt?!“

Arra ocsúdott fel, hogy Lali, a költő paskolja az arcát, aztán húzni kezdi őt a szobája felé, mint egy eldőlt liszteszsákot. Később, mikor a diványon heverve körülnézett, gyámoltalanságában és a szomjúságtól kiállott kínok miatt, hangosan elsírta magát.

— Ugye maga is förtelmesnek tart ezzel a szenvedélyemmel ... ezzel a szörnyű külsőmmel?

— Á, dehogyan — mondta a fiú. — Sose gondoljon erre, Szente úr ... Maga igazán komoly ember ...

A vízkóros könnyezve megrázta a fejét:

— Ne haragudjon, hogy ezúttal épp itt, az ajtója előtt ... De oly váratlanul jött. Magához igyekeztem egy kis vízért ... Tudtam, hogy az utolsó kortyot is megosztja velem ... Én mindig vonzódtam magához ... Titokban azt képzeltem, hogy én is a költőkhöz hasonlítok ezzel a kielégíthetetlen nyavalyámmal ...

Vékony, fáradt hangokat lehelt szét:

— Mint egy izzó sóbánya, úgy kívánom a vizet éjjel és nappal, de semmi sem csillapítja a szomjamat ... Az emberek azonban nem értik

ezt... Csak a nevetséges külsőn akad meg a szemük... Eszükbe sem jut, hogy emiatt az átok miatt, amely így átváltoztatott, egy életen át mindent meg kellett tagadnom magamtól... Érti ezt, Lalika?... Magának meg kell értenie, hiszen maga költő...

A fiúnak volt egy üveg hűtött ásványvize, és miután levette róla a kapszlit, pohár nélkül a vízkóros kezébe adta; Sente egyhúzásra kiitta, kissé megkönnyebbült, de még mindig komoran nézett szét, mintha valamin gondolkozna; aztán izgatottan előre hajolt:

— Ide figyeljen, Lalika... Egyedül magának árulom el a titkomat... Hallja, mit mondok?... Nos, azon a napon, amikor netalán betelnék vízzel, felakasztanám magam... De most segítsen rajtam!... Hozzon ide egy vederral — hozzon, amennyit csak tud!... Siessen, kedves, siessen!...

Kínlódva föltápáskodott, magasra emelte a botját:

— Fakasszon vizet a falakból... terelje ide a folyókat... átkozza meg az elapadt kutakat és a patakokat... Csak adjon innom tiszta jég-hideg vizet, hogy igyam, igyam, amíg megfulladok!

A költő ijedten kihátrált a szobából. Tíz perc múlva tért vissza egy kaniszter langyos vízzel, de Sente akkor már hason feküdt a szőnyegen, és a karja úgy terült szét, mint két hatalmas uszony.

Pál Lajos grafikája

HORVÁTH ISTVÁN

IRTÁSBAN A HEGYEN

Nem mondom, nem, mivel most e mondásnak
az érzelembe fagyott a lelke.
Onnan süvít, mint a gyilkos sugarak
ölő sajtója a halál csendje.
Jaj, millió fenyő felé kúszik az
élezett acél s hallgat az erdő.
Közömbösen tüzel a hegyre a nap
s bávatag hold néz, rohanó felhő
száguld égi útján villámaival.
A fák sóhaját egyik se hallja.
Rákúszik a törzsre sunyin az acél.
Zuhan a fenyő veszni az aljba.
Egy hegy termette, a mélye az acélt,
ormán szökkent a fenyő ég felé.
Mi sors! Egy föld, egy hegy gyermekei ők.
S mi sors, ha ilyen sors az emberé!

MENYECSKÉK A MAGTÁRBAN

Térdig járnak az élő búzaszem közt.
Bársony bőrüket a mag körülfolyja.
Színe oly egyforma
búzának, bőrnek.
Együtt üklődnek
bennük a holnap merész termései:
kalászkok, csontok,
hímpor, szerelmek:
a zászlótbontott örök küzdelmek,
kik a jövő tudatát megszabják.
Zöld hullámmás és forró vér vöröse
millió évek partját köti össze.
S be szépek így, együtt
az örök termők:
búzahalom s közte
a kipirult nők.

ARANYOZÁS

A tegnapi esőt, mintha megbánta volna,
visszaszívja a földről az ég.
Serény hangyák osszák a sárbavert lepke

testét. Szárnyait a szikkadó föld
ráncos repedése tépi, szaggatja ketté.
Az ösvény, melyen víz zúgott alá,
az elmosott nyomok puszta emlékét őrzi
kopaszon, míg a lobbanó virág
önmagától robban. Szórja hímporát szerte,
s bearanyozza a múltó időt.

A FEKETE MÉN

Ezen a réten, hol a miértek
értek,
s vicsorgó kék jégverésnek
ellenálltak a töretlen füvek,
nyihogva üget
a fekete mén.
Hallom állkapcsa hersegését.
Csontváz-fehéren villogó foga
a füvek tövén
nyisszantja kését.
S az égre nyihog, nyerít fel vadul,
hogy a szivárvány darabokra hull.

Mohr Lajos fémdomborítása

CSOPORTKÉP HÖLGGYEL

Heinrich Böll, Hans Magnus Enzensberger, Günter Grass, Rolf Hochhuth, Siegfried Lenz, Peter Weiss... A második világháború utáni német irodalomnak — amely az üstökösként feltűnt Wolfgang Borchert befejezetlen életművétől kezdve már az első esztendőkből igyekezett szembefordulni a fasiszmus bénító szellemi örökségével — ezzel a korántsem teljes névsorral jelezhetjük kiemelkedő érték-csúcsait. Enzensberger zaklatott urbánus lírája, Grass és Lenz kegyetlen-önvizsgáló, múlttal leszámoló prózája, Hochhuth és Weiss nagy történelmi összefüggéseket látató drámái mind a nyugatnémet irodalomban jelentkező lelkiismereti tisztulás egyre sürgetőbb igényének a jegyében születtek. S ebben a sorban nemcsak az ábécé-rend szabályai szerint állhat az élen Heinrich Böllnek, az 1972-es irodalmi Nobel-díj kitüntetettjének a neve.

Politikus író és irodalompolitikus egyszemélyben. Regényei, esszéi, versei, hangjátékai bizonyítják az előbbit, a hazájabeli és a nemzetközi Pen-Club elnökeként végzett tevékenysége az utóbbit. Író esetében a kimondottan közéleti szereplés természetesen kevésbé érdekli az olvasót. Ami lényeges: a mű, amely Böll esetében számtalan szállal kötődik korhoz, társadalomhoz, s nem utolsósorban saját életéhez, emlékeihez, élményeihez, az elmúlt évtizedek mindig újra felbukkanó, fájdalmas örökségéhez.

Legújabb regénye, a *Gruppenbild mit Dame* (Csoportkép hölgyel) cselekménye abban az időpontban indul, amely a „zavargások, sztrájkok, vörös zászlók” kora Németországban. Am ebben az esetben a *regény és cselekmény* klasszikus fogalma kiegészítésre szorul. A főhős, Leni Pfeiffer életét ugyanis az önmagáról harmadik személyben beszélő szerző a hajdani szemtanúk vallomásai, emlékezései alapján rakja össze, s ez a mozaik-élet mégis egységes egészet mutat — ez Böll igazi művészetének köszönhető. A polgári családból származó, munkássorba került német asszony szuggesztív képekben megrajzolt élete, válságokkal, örömökkal, családi bonyodalmakkal és emberi énjéből inkább spontánul eredő, semmint tudatos politikai állásfoglalásokkal, ezenkívül pedig az „örök” Reich és a háború utáni nyugatnémet társadalom kíméletlenül őszinte bemutatása — ez Böll, a politikus író igazi bátorságát bizonyítja.

Az alább közölt részletben Leni második férjének, Borisz Koltovszkij szovjet hadifogolyának egyik sorstársa, Bogakov mondja el a szerző kérésére, immár esztendők távolából visszatekintve: mit kellett elszenvednie a világháború órló gépezetébe került áldozatnak. Bogakov visszaemlékezése után — mintegy ellenpontozásul — a szerző néhány dokumentum-részletet iktat be, a fasiszta barbárság és képmutatás megnyilvánulásának egy-egy jellemző példájaként. S ez jó emlékeztetőül szolgál arra, hogy a jelenkori történelemnek milyen sötét szakasza kezdődött a hitlerizmus hatalomra jutásával négy évtizeddel ezelőtt.

R. J.

A szerző őszintén bevallja, hogy mindez őt is jócskán felkavarta, s hogy mikor autója volánjához ült, kénytelen volt két-három, szemébe kíváncsozó könnycseppet nagy nehezen visszafojtani. Hogy egészen el ne érzékenyüljön, tüstént Bogakovhoz hajtott, akit szívderítő körülmények között talált; toloszékben, takarókba bugyolálva ült egy üvegtetejű teraszon, s elgondolkozva nézte a kiterjedt lugasoron túl annak a két vasúti sínpárnak a kereszteződését, melyek közé egy kavicsbánya, egy kertészet és egy ócskavas-telep zsúfolódott. Köztük váratlanul egy

tenispálya is, fakóvörös salakján pocsolják, a levegőben egy Starfighter, autók zaja a tértőlútról, s gyerekek, akik a konyhakertek közötti úton üres tejkonzervdobozokkal hokit játszottak. Bogakov, maga is elérékenyülve, a béna kezét helyettesítő dohányzószerkezet nélkül, egyedül a teraszon, elhárította az odakínált cigarettát, s a szerző csuklója után nyúlt, mintha az érverését — a Szerzőét — akarta volna — ő, Bogakov — megtapintani.

„Hát igen, feleségemet hagytam ott s a fiamat, aki körülbelül annyi idős lehet, mint ön, már persze ha megúsza azt a húszézer alkalmat, amikor otthagyhatta a fogát. 44-ben az én Lavrikom tizenkilenc éves volt, s ők biztosan elhurcolták még, ki tudja, hová, s néha arra gondolok, hogy oda kellene utaznom, s ott halnom meg, mindegy, hol — vajon az én Larissza Ivanovám él-e még? Igen, megcsaltam őt, mihelyst alkalmam nyílt rá, már 45 februárjában, mikor ők az Erft-vonalra küldtek bennünket, árkokat, fedezékeket és lőállásokat ásni. Négy év óta akkor nyúltam először asszonyhoz, s háltam is vele — sötét volt, egy csűrben feküdtünk, egymás hegyén-hátán, oroszok és németek, katonák, foglyok, asszonyok —, s azt sem tudnám megmondani önnek, mennyi idős lehetett, — nos, tiltakozni nem tiltakozott, csak utána sírt egy kicsit, mert mindkettőnk számára szokatlan volt ez, a házasságtörés, ha egyáltalán annak nevezhető, ebben a sötétségben, ebben a tébolyban, amelyben senki sem tudta már, hová tartozik — ott feküdtünk a szalma s a répa között, igazi zsirosparaszt-falu — Grossbüllesheim, istenem, mindketten sírtunk, én is — sokkal inkább a félelem, a sötétség és a szenny elől bújtunk egymáshoz, lábunkon az agyagos sárral, s talán németnek hitt, talán amerikaiak. Hevert ott ugyanis néhány félig megfagyott, sebesült amerikai is, akiket a kórházba vagy valami gyűjtőhelyre kellett volna kísérnie valakinek, az illető azonban cserben hagyta a zászlót, ahogy önök, németek mondják, s egyszerűen otthagya feküdni a fiúkat, akik egyebet sem igen tudtak mondani, mint hogy »fucking war« és »fucking generals« és »shit on the fucking Hürtgen forest« — így találkoztunk, nem az Elbánál, hanem az Erftnél, mert-hogy ennél a nyomorult, köpésnyi széles folyócskánál kellett a nyugati határtól a Rajnáig húzódó Erft-arcvonalat kiépíteni — egy tízéves fiú is keresztülpisilhetett. Nos, gyakran gondolok az asszonyra, aki kitárult nekem — simogattam az arcát, sűrű és sima haját. Azt sem tudom, szőke volt-e vagy barna, s hogy harmincéves volt-e vagy ötven, s a nevét sem. — Sötétben érkeztünk, sötétben távoztunk — csak a tágas udvarokat láttam, a lobogó tüzeket, melyeknél sütöttek s főztek, a katonákat, a didergő amerikaiakat, s mindezek között magunkat, Boriszt is még, akit úgy követett Leni, mint a lány a hét pár vascipővel és a hét furkósbottal. Remélem, ismeri ezt a szép mesét. Sötétség, lábunkra tapadó agyag, répa, egy asszony arca, haja s a könnyei — és, hát igen, az öle. Marie vagy Paula vagy Katharina, s remélhetőleg sosem jutott eszébe, hogy ezt a férjének elmesélje, vagy elsusogja a gyóntatójának. Jöjjön, fiatal barátom, hadd fogjam meg a kezét — oly jó érezni egy ember érverését. Az ugorkafaló s a leningrádi világfájdalmas orosz elment együtt a moziba. Megnéznek egy szovjet filmet a kurszki csatáról. Felőlem. Én már 41 augusztusának elején német fogságba estem, fiatal barátom, Kirovograd mellett, abban a szar katlancsátában. — Legalábbis akkor úgy hívták a várost, ki tudja, most hogy hívják, ha azt tudjuk is, Kirovval mi történt — az én emberem, a mi emberünk volt ez a Kirov — mindegy, neki is vége. Nem volt valami kedélyes ez a ti német hadifogságotok, fiatal barátom, s ha azt mondod, hogy a miénk sem volt éppen kedélyes, arra csak azt felelhetem, hogy a mieinknek éppoly szarul ment, mint a német foglyoknak — három napig, négy napig meneteltünk falvak és szántóföldek között,

s csaknem beleőrültünk a szomjúságba — ha egy kutat vagy egy kis patakot láttunk, szomjúságunkban a szánkat nyalogattuk, s a zabálásra már nem is gondoltunk — több mint ötezer ember egy kolhoz marhakarámjában, szabad ég alatt, még mindig szomjan. S ha ártalmatlan civilek, a mieink, valami harapni vagy inni valót akartak hozni nekünk, nem engedték őket — egyszerűen közéjük lóttek —, s ha valamelyikünk elébe ment a civileknek: GP fiatal barátom, s vége volt. Egy asszony az ötéves kislányával küldött nekünk kenyeret és tejet — abban bízott, hogy egy ilyen édes kislányt, egyik kezében a tejesköcsöggel, másikban a kenyérrrel, nem fognak bántani, dehogyan nem — GP —, s a mi kis Natasánk épp olyan halott volt, mint bárki más, és a földön maradt a tej, a vér és a kenyér. Így értünk Tarnovkából Umanyba, Umanyból Ivan-Gorába, Ivan-Gorából Gaisinba, onnan Vinnicába, a hatodik napon pedig Smerinbába, aztán Rakovóba, Prokurov közelében; naponta kétszer híg borsólevet — az üstöket egyszerűen odaállították a tömeg középebe, és a tömeg húsz- meg harminczet jelentett; aztán neki az üstöknek — pusztá kézzel mertük a levest a fazékból, s lefetyeltük, mint a kutyák, már ha hozzájutottunk — néha félig nyers répát, káposztát vagy krumplit is adtak, s aki felfalta, hasfájást kapott, vérhast — s felfordult az útszélen. Itt ültünk 42 márciusáig; néha nyolcszáz vagy kilencszáz halottunk volt naponta, — hozzá verés és gúnyolódás, gúnyolódás és verés, és olykor-olykor bele is lóttek a tömegbe —, s ha nem tudtak vagy nem akartak etetni bennünket, miért nem engedték hozzánk a békés lakosokat, amikor hozni akartak valamit? Aztán Königsbergbe kerültem egy hernyótalpakat gyártó Krupp-üzembe — éjjel tizenegy, nappal tizenkét órás műszak —, s árnyékszékekben aludtunk, s aki szerencsés volt, kifogott egy kutyaolát, szűk volt, de legalább egyedül feketett benne. Legrosszabb az volt, ha megbetegedtél vagy lógósnak minősültél — a lógósokat ugyanis átadták az SS-nek —, ha pedig megbetegedtél, s nem tudtál dolgozni többet, ott voltak a nagykórházak, valójában kórháznak álcázott vesztőhelyek, haláltáborok, négyszeresen is túlszűfoltak, mocskosak, s a fejadag állott 25 deka pótkenyérből és két liter balanda-levesből: a pótkenyér nagyrészt pótlisztból készült, s a pótliszt nem volt egyéb, mint durvára őrlt szalma, szecska és hozzá faforgács — a polyva, a törek, a szecska izgatta a beleket, nem táplálék volt ez, hanem rendszeres kiéheztetés —, ráadásul újra és újra: verés és gúnyolódás, újra meg újra elő a fütykössel. Később már nyilván a szecskát is sokallották, s kétharmadrész fűrészpórt keverték a kenyérbe, a balanda-levest pedig roihadt krumpliból főzték s minden elképzelhető konyhahulladékból, és patkányszar volt benne a fűszer, sokszor száz ember is meghalt egyetlen napon. Majdnem lehetetlen volt innen kikerülni, hacsak nem voltál a sors kegyeltje, s én az voltam: egyszerűen nem ettem meg azt a vacakot, éhes voltam, de legalább beteg nem, s mindjárt észrevettem, hogy mérget zabáltakat velünk — s hogy jobb lesz újra tizenkét órán át hernyótalpat szerelni Krupp úrnak. Most már megértheted, micsoda könnyebbség volt halottakat összeszedni és romot takarítani egy városban, s hogy Boriszra úgy nézünk, mint egy mesebeli hercegre, akire végül királyi trónus vár. Koszorút köthetett egy kertészetben, noha sosem tanult kertészetet, külön ór kísérté ki reggel, s hozta este vissza, nem verték, ennivalóval is megszánták, s ráadásul — amit rajtam kívül senki sem tudott — szeretett és szerettek. Ő volt a királyfi! Mi pedig, ha királyfiak nem is voltunk, de a sors kegyeltjei igen. Arra nem voltunk méltók, hogy felszedjük és elhordjuk a német hullákat, de romot lapátolni a csillékbe meg síneket javítani nekünk is szabad volt, s a törmelék lapátolása közben néha bekövetkezett a kikerülhetetlen: egy orosz kéz, egy orosznak a lapátja hullába ütközött, s ez elkerülhetetlen szünetet jelen-

tett, meg sem érdemelt szerencsét — míg el nem vitték a hullát, akinek Borisz valahol koszorút kötött, virágdísz rendezett, szalagot választott. Néha összetört konyhaszekrényre, pohárszékre bukkantunk a romok között, s néha volt bennük valami ehető is, s persze a szerencse is ránk mosolygott néha, amikor az ór éppen nem vette észre, hogy ennivalót találunk, s adódtak napok, amikor háromemeletes szerencsénk volt: találtunk valamit, az őrsem sem vette észre, s meg sem motoztak. Akit elkaptak, szorult; a németeknek sem szabadott semmit eldugniuk, s ha egy orosz dugott el valamit — nos, az úgy járt, mint Gavril Oszipovics meg Alekszej Ivanovics, büntetésül átadták őket az SS-nek, s máris krr-krr. — Legokosabb volt ott helyben felfalni, amit találtunk, csak óvatosan kellett rágni, mert enni nem volt ugyan tilos munka közben, hiszen ezt nem volt miért megtiltani — de hogyan juthatott egyáltalán ennivalóhoz a magunkfajta? Csakis ha lopta. Szerencsénk volt a törzsparancsnok őrnagyunkkal, aki becsukattott, ha feljelentettek bennünket, s csak akkor adta át valamelyikünket az SS-nek, ha az őrszem ragaszkodott hozzá, egyébként mindent megtett, hogy legalább a fejadagunkat hiánytalanul megkapjuk. Egyszer, mikor megmotoztak, végighallgattam, amint az egyik fölöttes hatósággal beszélt telefonon, s azért veszekedett valakivel, hogy a munkánkat *érdemlegesnek* tekintsék; érdemleges munka fejében mintegy 320 gramm kenyér járt, 22 gramm hús, 18,5 gramm zsiradék és 32 gramm cukor napjára, jelentéktelen munkáért pedig csak 125 gramm kenyér, 15 gramm zsiradék meg hús és mintegy 21 gramm cukor — egész kiadósan veszekedett valakivel Berlinből vagy Düsseldorfból, hogy érdemlegesnek fogadtassa el a munkánkat; akárhogyis, barátocskám, akárhogyis — 100 gramm kenyérről volt szó, 3,5 gramm zsiradékról, 7 gramm húsról és 11 gramm cukorról —, erélyes férfi volt ez az őrnagy, bár félkézzel, féllábbal és félszemmél kevesebbje volt, mint egy szabályszerű embernek. Ordított jócskán, amikor megmotoztak, később azonban annak rendje s módja szerint megmentette tizenkettőnknek, a táborban maradtoknak az életét. Harmincan ugyanis már megléptek, a nagy légitámadások idején megbújtak a romok között, vagy elindultak nyugatra, az amerikaiak elé, a mi fáradhatatlan Viktor Genrikovicsunk vezetésével — többé nem hallottunk róluk, mi pedig, beleértve Boriszt is, aki vidáman készülődött a kertészetébe, egy reggel arra ébredtünk, hogy egész őrségünk egyöntetűen és teljes létszámban cserben hagyta a zászlót; őrsem sehol, az őrszoba nyitva, a rácskapu nyitva, csak a szöggesdrót maradt a helyén — s a kilátás ugyanaz volt, mint innen a teraszról: vasúti sínek, lugasok, kavicsbánya, őcskavastelep — ott álltunk hát a szabadságunkkal, s mondhatom, rohadt egy érzés volt. Mehettünk a szabadságunkkal és a szabadságunkba; nem volt kimondott életbiztosítás elszabadult szovjet hadifogolyként kóborogni a környéken — s az őrség is csak úgy a saját szakállára vetett véget a háborúnak, minden hivatalos formaság nélkül, s *ők* valószínűleg el is kapták néhányukat, felakasztották vagy falhoz állították. Tanácskoztunk s arra az eredményre jutottunk, hogy értesítjük a törzstábort a történekről; ha nem hagyta az őrnagyunk is cserben a zászlót, akkor segít megszabadítani bennünket ettől a pillanatnyilag fölöttébb alkalmatlan és életveszélyes szabadságtól — esztelenség lett volna csak úgy elsétálni, a véredek, az első őrjárat karjaiba; van ugyanis egy roppant egyszerű módja, hogy megszabaduljanak az olyan emberektől, akiket őrizni, becsukni és elítélni esetleg terhükre lenne; agyonlövik őket, s gondolom elhiszed, ez cseppet sem volt ínyünkre. Olykor hallottuk már az ágyúszót is, s ez egy némileg valóságosabb szabadságról beszélt — de csak úgy elszabadulni, ez nekünk túlságosan kockázatos volt. Viktor Genrikovics gondosan előkészítette a maga akcióját, térképekkel és élelmiszerekkel és címekkel is, amelyeket

az emberein vagy levélsekreányein keresztül kapott; csoportonként mentek, találkozópontra Heinsberg a holland határnál, onnan együtt Arnheimba, ez rendben. De mi, bennünket fejbe vert ez az éjszaka ajándékozott szabadság. Őnek volt bátorsága élni e szabadsággal, összeszedtek valami rongyokat, úgyahogy átöltöztek, s lapátokkal és csákányokkal felszerelve elindultak a sínek mentén, mint egy munkacsoport, nem is rossz ötlet. De mi heten féltünk, s Borisz természetesen nem akart elszakadni Lenijétől. S egyedül, a pesztonkája, Kolb nélkül persze hozzá sem mehetett, Borisz hát a telefontól termett, sikerült elérnie a kertészetet, leadta a vészjelet, s félóra múlva a lány ott állt kerékpárostól a Naggerath és Wildersdorfer utca sarkán, s várt. Aztán Borisz felhívta a törzstábornokot, s jelentette, hogy őrizet nélkül maradtunk, s nem telt bele félóra, hogy megjött a fellábu, félkezes és fél szemű őrnagyunk néhány katonával az autójában, s előbb szótlanul végigjárta a barakkot; volt egy testre szabott, mesés mülába, amellyel akár kerékpározhatott is — aztán bement az őrszobába, kijött, előszipkázta Boriszt, és köszönetet mondott neki, ahogy dukál, parolázva és férfiasan egymás szemébe nézve, meg minden. Jó németesen, s nem is volt olyan nevetséges, mint amilyennek hangzik. A fenébe, tizennégy nappal ezelőtt történt, hogy az amerikaiak bevonultak a városba, és mit csinált az őrnagy, elénk küldött! Az Erftvonra, ahol már ott voltak. Azt mondta Borisznak: »Koltovszkij, sajnos ezenel befejezettnak kell tekintenem a kertészetbe történt kivezénylését.« Én azonban láttam, hogy a lány szóba elegyedik a gépkocsivezetővel, akitől biztosan megtudta, merre megyünk, s elég világosan látszott, hogy olyan áldott állapotban van, mint egy napraforgó-virág, mikor már peregnek belőle a magok, s tudtam, mit gondoljak. Egyszóval húsz perc múlva elindultunk egy teherautón, először Grossbüllesheimba, aztán Grossvernichbe, még éjszaka tovább Balkhausenbe, s mire Frechenbe értünk, csak ketten maradtunk, Borisz meg én, a többiek elértették az őrnagy szándékát s éjszaka a répa földeken átkúsztak az amerikaiakhoz, a hercegünket pedig a hercegnője német egyenruhába bújtatta, gézzel bepólyálta, csirkevérrel bekente, s elszállította a temetőbe. Én pedig, én valami örültséget cselekedtem; visszajöttem a városba, egyedül, éjjel, február végén, a feldült, lerombolt városba, ahol egy éven át romokat lapátoltam, és hullákat bányásztam elő, ahol gyaláztak és gúnyoltak, s ahol néha egy járókelő egy csikket vagy egy egész cigarettát, néha egy almát vagy darab kenyeret vetett a lábam elé, ha az őrnagy nem látta, vagy nem akarta látni — visszatértem a városba, s megbújtam egy romos villában, a félig beomlott pincében, melynek mennyezete tetőként ferdült fölöttem, s ebben a védett kuckóban várakoztam. A parasztoktól loptam tojást és kenyeret, esővizet ittam egy pocsoljából a mosókonyhában, naphosszat fát gyűjtöttem, parkettlécet, az nagyszerűen ég, s körbekajtottam az összetört bútorok között, míg végre valami füstölőnivalót is találtam: hat kövér, finom szívart egy valódi bőr burzsuj-szivar dobozban, rajta felirat: Luzern, 1919. Máig is őrzöm, megmutathatom neked, s a hat finom, kövér burzsujszivarból, ha nem vagy túlságosan pazarló, kitelik harminchat egész tűrhető cigaretta, s ha még gyufád is van hozzá, az már valóságos vagyon, s nemcsak gyufa, hanem cigarettapapír is, egy bibliapapírra nyomott imakönyv Grossvernichből, ötszáz lapos, benne elől a név: Katharina Wermelskirchen első áldozása emlékére, 1878 — és mielőtt cigarettát sodortam volna, természetesen elolvastam, ami azon a lapon állott: »Most vizsgálj meg a lelkiismeretedet, hogy megbántottad-e a te Uradat gondolattal, szóval és cselekedettel. Vétkeztem, ó Atyám, súlyosan vétkeztem az ég ellen és elled, megtévelyedtem, mint egy elveszett bárány, nem vagyok méltó, hogy gyermekednek neveztessem.« Ennyivel tartoztam szegény papirosnak, mielőtt elfűs-

töltem volna. Itt kuksoltam, bebugyolálva mindabba a szövETFélébe, ami rongyosan vagy épen szanaszét hevert: függönyökbe és abroszrongyokba, alsószoknyákba és szőnyegdarabokba, éjszaka tüzeckét raktam parkettlécekből — itt éltem át a Másodikat, az égzengést, a poklot, az Utolsó Ítéletet, s most megvallom azt, amit még senkinek, még magamnak sem vallottam meg: beleszerettem ebbe a városba, fojtogató porába, remegő földjébe, összeomló tornyaiba s az asszonyokba, akikkel összebújtam a fagyos, fagyos télben, amelyben semmi sem melegít, csak az első asszony, akivel összebújsz. Nem tudtam elhagyni többé ezt a várost, az én Lavrikom és az én Larisszám meg kell hogy bocsássa nekem, s Larissza meg kell hogy bocsássa, amit az imakönyvben olvastam: »Betartottad-e a szent házasságban tett fogadalmadat? Megszegted-e gondolatban, szóban vagy cselekedetben? Kívántál-e vétkezni önként és szabad elhatározásodból más férfival vagy asszonnal vagy hajadon személlyel, még ha a bűn elkövetésére nem került is sor?« Kiáltó kérdések Katharina Wermelskirchenhez, amelyekre igennel kell felelnem, s amelyekre ő remélhetőleg nemmel felelhetett, s talán az a legbiztosabb út az imádsághoz, ha az ember imakönyvet használ cigarettapapírnak, s belsőleg kötelezi magát, hogy minden lapot figyelmesen elolvasson, mielőtt megsodorja a cigarettáját. S most add a kezed, és hallgass“ (amit a mélyen megindult szerző meg is tett, miközben Bogakovnál is könnyekre és sírásra bukkant, fájdalmat érzett és szenvedést sejtett, a bizonyossággal határos valószínűséggel).

Bogakov tárgyyszerű vallomásának csupán szerény kiegészítéséül, mintegy illusztrációként bátorodik ideiktatni a szerző néhány, nem túlságosan terjedelmes, hiteles idézetet magas állású urak szavaiból, valamint magas állású urak által készített jelentésekből és jegyzőkönyvekből.

Rosenberg: Ön egészen úgy tesz, mintha a Németországba vezető út a Szibériába vezető úttal lenne azonos.

Tudom, hogy ha idehozunk 3 $\frac{1}{2}$ millió embert, akkor nem lehet őket fényűzően elhelyezni. Hogy ezrek részesülnek mostoha elhelyezésben és elbánásban, az magától értetődik. Emiatt senkinek se fájjon a feje. Egy nagyon józan kérdés merül azonban fel — s feltételezem, hogy Sauckel gauleiter válaszolt is rá, vagy válaszolni fog —: ezeket az embereket dolgozni hozták keletről Németországba, és pedig minél nagyobb munkateljesítmény céljából. Ez egészen természetes dolog. Ha teljesítményre törekszünk, természetesen nem szabad háromnegyed részben megfagyva ideérniük, 10 órákat vesztegelniük; sokkal inkább úgy kell etetnünk őket, hogy erőtartalékaikat megőrizték...“

„A lengyel népcsoporthoz tartozó mezőgazdasági munkások valamennyi munkafelügyelőjének fenyítési joga van... Ilyen esetekben egyetlen hatóság sem vonhatja őket felelősségre.

A lengyel népcsoporthoz tartozó mezőgazdasági munkások házi környezetüktől lehetőleg eltávolítandók, s istállókban stb. elhelyezhetők. Ennek végrehajtását különbözőféle aggályok nem hátráltathatják.“

Speer: A korszerű futószalag-rendszer alkalmazása megköveteli, hogy a munkaidő egész hónapban egységes legyen. A légitámadások fennakadást okoztak az üzemek alkatrész- és nyersanyag-ellátásában. Ezért ingadozott az üzemekben a munkaórák száma napi nyolc és tizenkét óra között. Az átlagnak a mi statisztikáink szerint úgy heti 60 és 64 óra körül kellett lennie.

Dr. Flächsner: Mennyi volt a koncentrációs táborekből származó munkaerők munkaideje?

Speer: Pontosan ugyanannyi, mint az üzemek többi munkaerőé. A koncentrációs táborból jött munkások ugyanis rendszerint csak a személyzet egy részét alkották, s ezt a részt nem lehetett jobban megterhelni, mint az üzem többi munkását.

Dr. Flächsner: Hogyan történt a végrehajtás?

Speer: Az SS megkövetelte, hogy a koncentrációs tábor foglyait egyetlen üzemrészlegbe tömörítsék. A munkafelügyeletet német mesterek és előmunkások látták el. A munkaidőnek termelési okokból az általános munkaidőhöz kellett alkalmazkodnia, mivel a gyárban csakis azonos ütemben folyhat a munka.

Dr. Flächsner: Két dokumentumból, melyeket más vonatkozásban fogok előterjeszteni, egyértelműen kiderül, hogy mind a szárazföldi és tengeri haderők, mind a légierők hadianyag-gyártásában foglalkoztatott koncentrációs táborbeli munkaerők átlagos heti munkaideje 60 óra volt.

Speer úr, miért létesítettek az üzemek mellett különleges koncentrációs táborokat, úgynevezett munkatáborokat?

Speer: Ezeket a munkatáborokat a hosszú út megtakarítása végett létesítették, hogy ezáltal a munkások *frissességét és munkakedvét az üzemekben biztosítsák.* (Kiemelés a szerzőtől.)

„A bolsevizmus a nemzeti-szocialista Németország halálos ellensége... Ezért a bolsevik katona a becsületes katonának járó, a genfi egyezményben megállapított jogait elvesztette... A szovjet hadifoglyok őrzésére kirendelt német katonák büszkeségének és fölényének nyilvánosan is kifejezésre kell jutnia... Az ellenszegülés legkisebb jelére, s különösen a bolsevik izgatók ellen kíméletlen és érelyes fellépés rendelőndő el... Szovjet hadifoglyokkal szemben a fegyverhasználat könyörtelen alkalmazása már csak fegyelmi okokból is szükséges.“

„A Wehrmachtnak haladéktalanul meg kell szabadulnia a hadifoglyok között bolsevik izgatóknak tekinthető elemektől. A keleti hadjárat különleges feltételei e tekintetben különleges intézkedéseket igényelnek, amelyeket minden bürokratikus és adminisztratív fontolgatástól mentesen, kellő felelősségtudattal végre kell hajtani.“

„A szovjet orosz hadifoglyok agyonlövése (G. O.)

Szovjet orosz hadifoglyok agyonlövését és halálos baleseteit mostantól kezdve nem szükséges mint rendkívüli eseményt a hadifoglyok parancsnokának távbeszélőn jelenteni.“

„A teljesértékű és egésznapos munkát végző hadifoglyok a következő alapjavadalmazásban részesülnek:

Nem-szovjet hadifoglyok: 0,70 BM

Szovjet hadifoglyok: 0,35 BM“

„A munkanaponkénti legkisebb javadalmazás:

Nem-szovjet hadifoglyok részére 0,20 BM

Szovjet hadifoglyok részére 0,10 BM“

Solt Ágoston fordítása

FÁBRY ZOLTÁN SZÖVEGMONTÁZSA 1933-BÓL

DOKUMENTUMOK HITLERRŐL

(Szövegmontázs)

Összeállította: FÁBRY ZOLTÁN (Stósz)

„Az elnyomottakért! A kizsákmányolók ellen” (Az ANGRIF, Hitler berlini hivatalos napilapjának motója).
„A nemzeti szocialista párt nem akar osztályharcot, mert harcot hirdet az osztályharc ellen”, (Goebbels: Kleine ABC.)

Mi a fasizmus?

„A fasizmus az imperializmus háború utáni fázisában általános válságba került kapitalizmus — felépítménye. A fasizmus a kapitalizmus politikai felépítményének utolsó formája, mellyel a felnövő proletariátus ellen küzd. A fasiszta mozgalom az uralma megtartásáért harcoló burzsoázia hívja életbe, hogy így egy preventív ellenforradalommal megakadályozza a proletár forradalmat. A fasiszta mozgalom a kispolgárság deklaszált és ideológiailag hamisan orientált rétegeire támaszkodik. Ezeket a tömegeket egyrészt a fasizmus antikapitalista ideológiájával, másrészt a reakciós imperialista illúziókkal torja

Helsinkiben novemberben megkezdődtek harmincnégy állam diplomáciai és politikai tárgyalásai az európai biztonság és együttműködés megvalósításáért, ezért a korszerű állapotért és folyamatért, amelyet századunkban már kétszer robbantottak szét az imperialista hatalmak.

A történelem legborzalmasabb háborúját a negyven esztendővel ezelőtt, 1933 januárjában hatalomra jutott Hitler, a nácizmus zúdította az emberiségre.

Hitler „alkotmányos” úton vette át a kormányzást, olyan politikusok segítségével — és velük koalícióban —, mint von Papen és Hugenberg, és olyan munkatársakkal, mint Röhm, a Strasser testvérek.

A hitlerizmus története azonban már az első világháború másnapján kezdődik. 1919. január elején egy Anton Drexler nevű munkás megalakítja Münchenben a Német Munkáspártot. Az első csatlakozók közt van Röhm kapitány, Gottfried Feder mérnök, Dietrich Eckart író, egy Dingfelder nevű orvos és — Hitler káplár. Egy év múlva Hitler már a párt vezerei között van, részt vesz a nacionalista és antiszemita program kidolgozásában; a nevét az ő javaslatára Német Nemzetiszocialista Munkáspártra változtató párt propagandistája és az „offenzív és defenzív fajvédő liga” előadójává válik. 1920-ban Röhm kapitány megszervezi

az első rohamcsapatokat, és megindítja a párt hivatalos lapját, a *Völkischer Beobachter*.

A nagyipar rövidesen felfedezi Hitlerben a megfelelő embert. Ömlik a pénz a pártkasszába, s a rohamosztagnak 1923-ban már húszezer tagja van. Erre támaszkodva 1923. november 8-án Hitler „nemzeti forradalmat” proklamál: néhány tábornok segítségével államcsínyt próbál végrehajtani. A kormány az ellenforradalmi kísérletet leveri, s Hitleret letartóztatják. A börtönben írja meg könyvét, a *Mein Kampf*ot, amely a mozgalom programja lett.

A börtönből kikerülő Hitler újjászervezi a pártot. A proletárforradalomtól tartó burzsoázia — bár aggodalmai is vannak — mindinkább arra a meggyőződésre jut, hogy csak Hitler mentheti meg a kapitalista rendszert. A pártnak 1928-ban már 60 000 tagja van, és 800 000 szavazatot kap. Ez a szavazatoknak még mindössze 8,7 százaléka a két valóságos munkáspárt 40 százalékaival szemben. Két év múlva a taglétszám 200 000 fölé s a nációkra leadott szavazatok száma hat és félmillióra emelkedik. A német parlamentben 1930-ban a polgári pártok (katolikus centrum, néppárt, demokrata párt, nemzeti párt) 250 képviselőjével szemben a három ellenzéki párt kerül többségbe. Az ellenzékben levő szociáldemokrata pártnak 143, a kommunistáknak 77 képviselője kerül be, de bevonul 107 hitlerista képviselő is.

A világgazdasági válság mélyíti a belpolitikai válságot. Németország a polgárháború küszöbén áll. Naponta véres összeütközésekre kerül sor egyrészt a hitlerista rohamosztagnak, másrészt az egymással is versengő és harcban álló szociáldemokrata Reichsbanner, illetve a kommunisták Vörös Front elnevezésű fegyveres alakulatai között. Francia és angol monopóliumok hatalmas pénzüsségeket bocsátanak Hitlerék rendelkezésére. Az eredmények a burzsoázia számára biztatóak, bár aggodalommal tölti el őket, hogy a hitleristák szavazataikat a polgári pártok rovására növelik óriási mértékben, míg a munkáspártok szavazói szilárdan kitartanak pártjaik mellett.

A hitleristákra leadott szavazatok száma választásról választásra rohamosan emelkedett. A csúcspont 1932 júliusa. Legnagyobb pártként ekkor kerül a parlamentbe, kormány megbízatást azonban még nem kap. A két hónap múlva megtartott választásokon Hitler kétmillió szavazattal kevesebbet kap, s a szociáldemokrata és kommunista párt együttes szavazatai millióval meghaladják a nációkra leadott voksok számát. A két munkáspárt azonban még mindig nem talál egymásra. Az egyenletlenségeket kihasználja a von Papen és Hugenberg vezette földbirtokos és ipari arisztokrácia, s államcsínnel átadják a hatalmat Hitlernek.

Hatalomra kerülése után két hónappal Hitler parlamenti választásokat tart. Akkor már megszerzi a szavazatok 44 százalékát, a munkáspártokra leadott szavazat száma a terror ellenére meghaladja a 12 milliót, de a szociáldemokraták vesztesége 70 000, a kommunistáké egymillió.

Hitler hatalomra jutását természetesen lereagálta egész sajtónk. Ha azonban, átlapozva a korszak lapjait, megvizsgáljuk az egykori állásfoglalásokat, nemegyszer döbbenettel észleljük, mennyire rövidlátóan fogadják a cikkeik szerzői az Európa számára tragikusnak mutató eseményt. A kivételt a mi tájainkon talán csak a *Korunk* jelenti: a stószai magányból Európát figyelő Fábry Zoltán. Ő a *Dokumentumok Hitlerről* címmel az 1933. évfolyam 4. számában közölt szövegmontázs szerzője. Nem árt felidézni, hogyan láttatta Fábry Zoltán a *Korunkban* Hitleret és környezetét.

Általában ellentmondásos kép alakul ki a hazai sajtó akkori állásfoglalásának kutatásakor. A kommunista és szociáldemokrata lapok egyértelműen és határozottan elítélik ugyan Hitleret, az okok keresésében és az argumentációban azonban még mindig több a munkáspártok testvérharcának eleme, mint az új helyzet objektív felmérése. A *Falvak Népe* a „nagy báb”-ról ír, amelyet az „al- és fővezérek ide-oda rángatnak”, s a választások kiírásából arra következtet, hogy Hitlernek „nincs mersze diktatórikusan kormányozni”. A szociáldemokrata *Munkás Újságban* Hoffer Géza a „handabandázó diktátor”-ról cikkezik, aki valószínűleg máris kiábrándította „vakbuzgó híveit”, s csodálattal figyeli a német szociáldemokráciát „higgadt” magatartásáért, ahogyan visszautasította „a bolsevistáknak az általános sztrájkra való felhívását”. Az egyik szakszervezeti lap, a *Bánya-munkás* megállapítja, hogy „ezer meg ezer demokratikus, szocialista és kommunista érzelmű szellemi és fizikai munkást gyűjtőtáborokba internáltak, több száz embert orozva legyilkoltak, a polgárok és munkások tízezreit a legbarbárabb módon bántalmazták”. Hitler hatalomra jutásáért azonban bűnösnek mondja a

kommunistákat is. A *Societatea de Mâine*-ben Ion Clopoșel a német szociáldemokratákat ígyekszik igazolni; a szabadelvű *Vremea* cikkírója úgy véli, hogy Hitler máris lelepleződött „Németország színe előtt“.

Szűklátókörségében mindent felülmúl a polgári sajtó állásfoglalása. Pedig Kolozsvárt és Brassóban, Nagyváradon és Aradon olyan kiváló, a fasiszmussal szembenálló publicisták dolgoztak a szerkesztőségekben, mint Kacsó Sándor és Szentimrei Jenő, Krenner Miklós és Paál Árpád, Tabéry Géza és Szász Endre, s ezeknek a lapoknak a munkatársai között volt az *Erdélyi Helikon* íróinak színe-java.

A *Brassói Lapok* politikai vezércikkírója (Körösi Kriszán Sándor?) azt írja, hogy a „müncheni mázolósegédet“ Papen és Hugenberg „felültették a trónra, hogy végezzenek vele“, s „egy-két hónap“ elegendő ahhoz, hogy megbukjék. Kunda Andor a *Nagyváradai Napló*-ban kifejti, hogy Európa nyugodtan fogadta a kinevezést, mert „Hitler már megszűnt az a veszély lenni, amely volt“. Ugyanott Silbermann Jenő is úgy véli, hogy Hitler egyszerűen „néptribunból kancellárrá bukkott“. A kolozsvári *Ellenzék* kiemeli a hitleristák „fiatalos lendület“-ét, s csak azt tartja sajnálatosnak, hogy „Hindenburg elnök nem fönttartás nélkül adta át a kormányzati hatalmat Hitlernek“. Az akkori Magyar Párt hivatalos orgánuma, a *Keleti Újság* vezércikkben Hitlert mint „a szegény emberek“ és „a nincstelen milliók“ képviselőjét üdvözli, s reméli, hogy a márciusi választások után „Hitler elszabadul minden kötőfék nyomasztó terhétől, és szabadon futhatja ki a maga formáját“. Az új utakat kereső fiatal értelmiség szemléje, az *Erdélyi Fiatalok* szükségesnek érzi a tájékoztatást, és közli az *Ahogy Hitler a nemzetiszocializmust látja* című cikket, amelyben Parádi Kálmán a *Mein Kampf* szellemében vázolja a hitlerizmus szemléletét és programját. Az *Erdélyi Helikon*-ban Ligeti Ernő értekezik a hitlerizmusról a *Mitosz a harmadik birodalomban* című tanulmányban. A német marxisták hibájául rója fel, hogy a bolsevizmust nem „nemzeti alapon“ hirdették. A hitlerizmus „forradalom, tele új ideákkal“, a rohamcsapatok sajnálatos kilengései mögött pedig „német népi hagyományok, Fichte és Hegel szelleme marsol“.

Ma már bizonyos, hogy nem igazi „népi“ hagyományok és nem humanista filozófusok szelleme uralta a hitlerizmust, hanem az embertelenség, mindannak a meggyalázása, amit a német kultúra értékben adott a világnak, a faji gyűlölet előbb a nem-árja népekre vonatkozólag, amelyet azután kiterjesztett szlávokra, románokra, magyarokra, Nyugat-Európa népeire, s megteremtette a koncentrációs táborokban és gázkamrákban a nem-germánok s a német kommunisták és szocialisták szenvedéseiben kiteljesült egységét.

Jordáky Lajos

„Az elnyomottakért! A kizsákmányolók ellen!“ (Az *Angriff*, Hitler berlini hivatalos napilapjának mottója). „A nemzetiszocialista párt nem akar osztályharcot, mert harcot hirdet az osztályharc ellen“. (Goebbels: *Kleines ABC*.)

MI A FASIZMUS?

„A fasiszmus az imperializmus háború utáni fázisában általános válságba került kapitalizmus — felépítménye. A fasiszmus a kapitalizmus politikai felépítményének utolsó formája, mellyel a felnövő proletariátus ellen küzd. A fasiszta mozgalmat az uralma megtartásáért harcoló burzsoázia hívja életre, hogy így egy preventív ellenforradalommal megakadályozza a proletár forradalmat. A fasiszta mozgalom a kispolgárság deklasszált és ideológiailag hamisan orientált rétegeire támaszkodik. Ezeket a tömegeket egyrészt a fa-

sizmus antikapitalista demagógiájával, másrészt a reakciós imperialista illúziókkal fogja meg... Ezeket a rétegeket arra használják, hogy egy ideig az állam fasiszálásának és a fasiszta diktatúrának szociális támaszai legyenek. Ebben aztán ki is merül a fasiszta mozgalom szociális szerepe... Ezzel a kispolgári réteggel szemben a fasiszta agitáció a leghetetlenebb cikkekben hazudtolja meg önmagát. A fennálló kapitalizmussal elégedetlen fasiszta tömegek érdekei idővel egyre élesebb ellentétbe kerülnek a fasiszta vezető-

kasznak a burzsoáziával való sorsközöségével szemben. A demagógikus és antikapitalista frázisokkal vezetett látszatharcot így egyre jobban a leleplezés, az önálcázás veszélye fenyegeti. A fasiszta mozgalom egyetlen erős káderét épp azért csak azok alkotják, akik céljukat a kapitalista államapparátusba való bejutással elérték. Ez a fasiszta vezetőréteg aztán igyekezni fog, hogy a kapi-

talizmus államüzletét, a proletariátus nyílt, erőszakos letörését minél konzekvensebben keresztülvigye. A fasiszta mozgalom tulajdonképpeni programja: a fasiszta vezetőréteg programja, ahogy azt Mussolini formulázta: »a mi programunk nagyon egyszerű: uralkodni akarunk.« (Lippay Zoltán: *Unter dem Banner des Marxismus*. 1931. február)

KICSODA HITLER ÉS MI A NEMZETISZOCIALIZMUS?

A huszadik század mítosza. „Mi felismertük, hogy ma úgy a római, mint a protestáns egyház negatív kereszténységet jelentenek, és így az északi, fajilag determinált népek organikus erőinek az útjában állnak... A régi nacionalizmus meghalt, amikor november 9-én fő képviselői egy csomó szökevénytől és fogháztölteléktől megijedve elszaladtak... A régi szocializmus rothadó állapotban van, nemzetközi családok és szájalók kezébe került, börzekapitalista összeköttetései révén és a zsidó vezetés segítségével egyesült a tatár-bolsevizmus rothadás-bacilusaival, és így újra bebizonyította, hogy materialisztikus eszmékkel nem lehet a szabadság organikus forradalmát keresztülvinni. A marxizmus ellaposodott a végtelen orosz pusztákon, a genfi, párizsi és locarnói konferenciákon. Egy egész világ hever tehát romokban. De a romokból ma új és már halottnak vélt hatalmak kelnek fel. Az északi lélek kezd újra hatni. És titokzatosan hat, akárcsak akkor, amikor Oldin megteremtette, amikor Nagy Ottó kezétől reszketett a világ, ahogy Eckhardt mester megszülte, ahogy Bach zenébe ültette és Frigyes, az Egyetlen alatt aztán megremegett a föld. Egy új német misztikum kezdődik: a vér és szabad lélek mítosza: a nemzetiszocializmus.“ (Rosenberg: *Mythos des 20. Jahrhunderts*)

„Hitler der Rufer in deutscher Nacht.“ „Hitler utasításai a náci szónokok részére többek közt a következőt tartalmazzák: a gyűléseket kizárólag este kell megtartani, mert akkor a tömeget könnyebben meg lehet dolgozni, mint nappal. Németországban most este van, ha ugyan már nem éjfél. És ez Hitler nagy esélye. Ha németek kipihent, friss fejjel nézhetnének körül, akkor nem menének lépre... A nép nagy része demokratikus és békés, csak nem bír elmentállni annak, aki háborús metódu-

sokkal dolgozik. A náci győzelmet nagyban elősegíti az a tény, hogy ebben az országban a demokrácia nem küzdelem eredménye. Egy történelmi pillanatban, az elvesztett háború után — a vészhozó monarchiával és a borzongott bolsevizmussal való szembeállításban — mint egyetlen kiút merült fel. Kiút volt, és nem lett belőle sohasem — cél. Ha a náci uralomra kerülnek, kik javára fognak uralkodni? Hitelezőik, egy pár ember javára, akik »gazdaságnak« mondják magukat, és akik már másodszor tették tönkre az államot. Az első birodalmat a háborúba, a másodikat a hitlerizmusba kergették, és most a harmadik birodalommal a hamis németek és talmi szocialisták uralmát alapozzák.“ (Heinrich Mann: *Tagebuch*. 1931. 51.)

A megkerült kispolgár. „A hanyatló kispolgárság minden reakciós tulajdonsága Hitlerben nagy dimenziókban van kifejlődve. A páratlan munkásgyűlölet, mely persze ravaszul van elkendőzve, a korlátlan behódolás a nemzeti tökével szemben, melynek Hitler a legőszintébb bámulója, lehetetlen kretenizmus az uralkodó osztály nagyságaival szemben, a zseniális hazugság mint a politikai propaganda metódusa. Akadálytalan fehér terror mint a politikai praxis elve. Nagyság? Noske is eldicsekedett véreb munkájával. Hitler a bestializmust mint az antimarxista politika utolsó bölcsességét dicséri. Egy osztálytársadalom, mely elmerülésének óráját csak bestialitással és hazugsággal tudja kihúzni, teljes konzekvenciával kell, hogy azt kiáltssa ki legnagyobbnak és vezérnek, aki ezt a két tulajdonságot koncentrált módon egyesíti magában.“ (K. A. Wittfogel: *Roter Aufbau*, 1932. 24.)

Nem kell félni, nem is olyan borzasztó. „Van abban valami felemelő és maró gúny minden gúnyolódással szemben, ha egy férfi, akin minden tréfa-gyáros szabadon rúghatott egyet, egy-

Fábry Zoltán

szerre csak beül a hatalomba, a nép bálványja lesz, ítél elevenek és holtak felett, sőt valljuk be, az lesz, akitől titokban ellenségei is a megoldást remélik... és akitől a világ mégsem várhat talán annyi rettenetességet, mint mondják... Nagyon egyszerű és igénytelen alak ez a Hitler." (Szvatkó Pál a *Prágai Magyar Hírlapban*)

A gyilkosságnak is van mítosza. „Jól kormányozni annyit jelent, mint kegyetlenül uralkodni. Mussolini a hatalom átvételkor 5000 politikai ellenfelét némitotta el, és a kakas sem kukorékkolt értük. Németországban sem lesz másképp. A politikai ellenfeleket fizikailag kell megsemmisíteni.” (Hitler a *Basler Nationalzeitungban*, 1932. II. X.) Más: „A tett aktivitása! A politikai gyilkosság mágiája! Az ember mindig csak eszköze és végrehajtója az istenítéletnek. Nосkét szocdem létere megilleti minden elismerés. Sose volt katona, és mégis az egyszerű ember egészséges érzékével volt megáldva, akinek a marxista teória sose ködölte el az elhatározó pillanatban a szemét.” (F. W. Hinz: *Front des Nationalismus*) Más: „Hirschel szocdem ügyvéd még azt a hallatlan rágalmat kockáztatta meg, hogy a nemzetiszocialista pártban van egy csoport, mely a

párt gyilkossági politikáját nem helyesli.” (*Freiheitskampf*, 1932. 177. sz.)... — *Gyerekszájál*: A strassfurti polgármester temetése után (kit a náciák lőttek le) a következő adoma jelent meg az *Anhalter Kurirban*: „Temetés. — Mit csináltak gyerekek? — Temetést játszunk. — Úgy? És kit temettek? — A polgármestert. — Ej, ej, ugyan mi baja volt? — Rosszul lett. — És ti persze azonnal orvosért szaladtatok? — No persze. Magunk ütöttük agyon.”

Örmesterek a katedrán. „A népállam egész nevelési és művelődési munkáját azzal koronázza meg, hogy a rábizott ifjúság szívébe és agyába égeti a faji lényegét és a faji értelmet. Ne hagyja el az iskolát egyetlen fiú vagy lány sem anélkül, hogy a vértisztaság fontosságáról ne legyen meggyőződve. Meg kell mutatni, hogy az árja vér egyedül képes kultúrát teremteni. Egyetlenegy nagy kérdés van, mely körül minden forog: kinék a javát célozza a nagy átalakulás: az árja-ember, vagy az örökszidó javát.” (Hitler: *Mein Kampf*, 475.) „Az igazi államférfi legmagasabb kötelessége a nemzettest vérszerű felfrissítése. A gazdasági gondolkodás halála minden nép idealizmusának. A gazdasági gondolkodás csak egoizmusra nevel, és csak a néppolitikai gondolkodás: idealizmusra és így heroizmusra.” (Hitler: *Nyílt levél Papenhez, Völkischer Beobachter*, 1932. 21. X.) — Baurat Decker: „1830-ig kiszolgált altisztek voltak a tanítók, és a nemzet nem csalódott bennük. Nekünk is a 18. századnak ehhez a Nagy Frigyes-i szelleméhez kell visszatérnünk.”

A vitéségi érdem szocializmusa. 1930. március 12-én az NSDAP parlamenti frakciója többek közt a következő törvényjavaslatot nyújtotta be: „Aki élő vagy halott német nemzeti hősokeket, hadvezéreket vagy a legmagasabb vitéségi érdem tulajdonosait, a régi vagy a mostani hadsereget, annak szimbólumait, uniformáit, zászlait szoban vagy írásban ócsárolja, az fegyházbüntetéssel sújtandó, melyhez különös esetekben testi fenytés is járulhat.” (6. §)

1914 augusztusának permanenciája. „A német polgárság még sohasem volt annyira becsületesen önmaga ellen, mint a nemzetiszocializmus növekedésének ezen néhány évében... A történelemben csak egyszer ünnepeltek vérmámor és politikai tehetetlenség ilyen lagzit, és ez a háború kezdetén volt. A nemzetiszocialista párt épp ezért nem más, mint a permanenciába helyezett augusztus

negyedike." (C. v. Ossietzky: *Weltbühne*, 1933. I.)

Nemzeti és szociális tehetetlenség. „A nemzetiszocialista mozgalom ítélőszék bíró nélkül, özönvíz Noé-bárka nélkül. A náci-mozgalom sem több, sem kevesebb, mint a »nemzeti« és »szociális« tehetetlenség tükörképe... Az aránytalanság cél és eszközök közt egyenesen groteszk. És a német ifjúság az élet küszöbén a legteljesebb éretlenségbe lesz visszataszítva, a legteljesebb felelőtlen-ségbe, mert hisz a felelősséget demagógikusan a zsidókra, marxistákra és egyéb »novembergazokra« hárítják.“ (Fr. W. Foerster: *Die Zeit*, 1932. ápr.)

Ez is hitlerizmus: hétszögtől feljebb! Egy náci röpirat: „Pg! (Parteigenosse) figyeld meg egyszer jobban az 5 és 10 pfennigest, és akkor a következőre jössz rá: az értékmegjelölés egy négyszögon áll, mely a szabadkőművesek kubsza, a legnagyobb tökéletesség jele, mely ugyanakkor Salamon templomának egyik követ is szimbolizálja. Ez a templom-építés a világot eluráló zsidóság szimbóluma. Ebből a kusból balra négy tölgyfalevél nő. A kávédarálótól kezdve minden jobbra forog, csak a zsidó ír

jobbról balra. Ez a győzelmi jel, mert nem a francia nyerte meg a háborút, de a zsidó. A négy tölgyfalevél nem más, mint a négy háborús év. A hátlap felületesen szemlélve a földművelést szimbolizálja. De a kalászok keresztezése egy szabályos háromszöget ad, és 3 a zsidók szent száma. A kalászok és egyéb vonalak kereszteződéséből 22 rombusz keletkezett. Ez a zsidó ábécét jelenti. A német 25 betűből áll. Az előlő lapon jobbra és balra egy-egy zsidócsillag stb.“ — Ehhez a dokumentumhoz a *Tagebuch* (1932. aug. 27.) a következő megjegyzést fűzi: „Szegény Pg. így tehát megtudja, hogy a háromszög, a négyszög, és a hatszög az ellenség szimbóluma. Miután a szovjet csillag is okkupált terület, szegény csak a hétszögtől feljebb diszponálhat, ha ugyan itt is nem sütnek ki valamit... Még tíz év előtt lehetetlennek látszott, hogy egy országban, mely magas átlagnívóval dicsekedett, ilyesmít egészséges embereknek be lehessen adni. Az ész ellen folytatott hatásos hadjárat Németországot lassan abba az állapotba löki vissza, amelyből nemrég csak áldoktorok profitáltak Afrikában.“

A 25 PONT KOMÉDIÁJA (HITLER ÉS A KAPITALIZMUS)

A nemzetiszocialista párt 25 program-pontjában a következő kuriózumokat találjuk: „A munka nélküli jövedelem elvetése! Követeljük az összes vállalatok államosítását! Követeljük a nagy áruházak azonnali kommunizálását! Követeljük egy olyan törvény megteremtését, melynek célja a földbirtok váltásádjímentes kisajátítása a közösség céljaira! A nagy üzemekben nyereségrészesedést követelünk! A párt vezetői megígérik, hogy ezen pontok maradéktalan megvalósításáért még az életüket is feláldozzák.“

A valóságban ez a program így néz ki: „Ha valaki megnézi a mi gazdasági programunkat, akkor felkiált: de hisz ti a magántulajdon ellen vagytok! Mi a magántulajdon ellen? Mi nem akarunk semmit sem kisajátítani. Mi megint rá akarjuk nevelni ifjúságunkat az örök igazságra, hogy van fent és lent. A mi szocializmusunkat tehát elfogadhatja minden vállalkozó és munkaadó.“ (Funk képviselő beszédéből).

Nyereségrészesedés? „A nyereségrészesedés elvét azért kell elvetnünk, mert ez a munkást a zsidó-materialista gon-

dolkodásra neveli.“ (Feder: *Nationalsoz. Bibl.* No. 17.)

A hadinyereség maradéktalan bevonását is követelik a pontok közt. De ezt a teóriát a gyakorlatban már csak Pg. Thyssen miatt sem lehet megvalósítani. „Elhatározó fontosságú tény csak egy van, és ez az alkotó személyiség. A legújabb gazdasági történet két példával bizonyítja, hogy az egyéni érték a gazdaságban milyen mértékben lehet pozitív — Krupp esetében — és negatív a szovjet gazdaság esetében.“ (*Angriff*)

Párbeszéd Hitler és Otto Strasser között, közölve a *Der Nationale Sozialist*-ban:

„Strasser: Mit fog Ön holnapután csinálni, ha holnap a kezében lesz a hatalom, például a Krupp RT-vel? Minden változatlanul úgy marad? A részvények, a részvényesek vezetése, a munkások sorsában semmi változás?

Hitler: Mit gondol, örült vagyok talán, hogy a gazdaságot szétromboljam? Az állam itt csak akkor fog közbelépni, ha ezek az emberek nem a nemzet érdekében fognak cselekedni.

Strasser: De ha Ön, Hitler úr, fenn akarja tartani a kapitalista rendszert,

akkor nem szabad szocializmusról beszélni. Mert a mi párttagjaink elsősorban szocialisták, és pártprogramra hivatkoznak, amely kifejezetten követeli a trösztök szocializálását.

Hítler: A kifejezés: szocializmus, »an sich« rossz, mert a szocializmus nem azt jelenti, hogy ezeket a műveket szocializálni kéne, csak azt, hogy lehet, ti, akkor, ha a tulajdonosok a nemzet ér-

deke ellen cselekszenek. A valóságban a gazdaságban csak egy rendszer van: felelősség felfelé és autoritás lefelé... Kapitalista rendszer tulajdonképpen nincs is. A vállalatok tulajdonosai ügyességük, szorgalmuk révén dolgozták fel magukat a mai polcra, és ennek a kiválasztódásnak az alapján — mely megint csak a nemesebb fajra mutat — joguk is van a vezetésre.“

HITLER — KANCELLÁR

Győzelem? „Hogy Hitler győzelmet aratott volna, ahogy a náció üvöltik: ez egy kis történelmi hazugság. Épp Hitler volt az, aki le volt győzve, amikor megajándékozták a győzelemmel. A német Mussolinin nem a berlini mars, de a kelet-elbai és a vesztfáliai kamarilla hazárdjátéka segítette az államhatalom húsosfazekához.“ (*Tagebuch*, 1933. 5.)

Junkerek tündöklése és nyomorúsága. „Brüning megbukott, mert a Hindenburgot behálózó kamarilla azt a legendát terjesztette róla, hogy telepítési programja nem más, mint agrárbolsevizmus. Schleicher megbukott, mert nem tudta megakadályozni az Osthilfe-botrány napfényre kerülését... II. Vilmos Kelet-Elbia junkereiben látta a nemzet szemefényét, most pedig kiszűt, hogy jelszavuk: ide azt a segílyt, beruházási programjuk: Jeuen, Saufen, Hurren.“ (H. v. Gerlach: *Weltbühne*, 1933. 6.) — „A földművelésügyi miniszter nyilatkozata: „Nem helyeslem azok eljárását, akik a segíly folyósítása után azonnal autóra kaptak és Nizzába robogtak, hogy ott a pénzt elverjék. Amikor a parlament neveket követelt, a miniszter hallgatásba burkolózott.“ (*The Times*, febr. 1.) — „A junkerek kiverték a nyeregből Schleichert, és helyébe Hilttert ültették... A háború utáni Magyarországon — egy kis és elmaradt földművelő ország, melynek ipari területeit lenyesték — még elképzelhető, hogy nagybirtokosai kormányozzák, de hogy ez Németországban és pont Hitler segítségével lehetséges lenne?“ (*Economist*, febr. 4.) — Brüning alatt is volt már ilyen szanalási panama, melyről a hivatalos jelentés ennyit ismert be: „Szanalásra 80 millió márkát fordítottak. 3340 nagybirtok közül kb. ezer, tehát majd minden harmadik részesült, összesen 60 millió márka segílyben. A 104 000 parasztbirtokból 2400, tehát csak minden 43. birtok részesült összesen 20 millió segílyben.“

Hitler—Hugenberg—Papen. „Papen, Hugenberg, Seldte azok a nevek, melyek mint sülök és fékek kapaszkodnak Hitlerbe. Azt jelentik, hogy ezek segítségével Hitler sose fogja valóra váltani szociális programját. A nemzetiszocialista forradalom befejeződött, mielőtt elkezdődhetett volna. Hitler ígéretei közül egyet fog valóra váltani, és ez a kommunista párt elnyomása, egy programpon, mely a többiek helyesléssel is találkozni fog.“ (*Prager Presse*, jan. 31.) — „Hugenberg és Hitler nem poroszok, de modern német nacionalisták, azaz szubjektivisták, akik a nemzet egy részét az egészsel azonosítják és ezért az igazi nemzeti és állami lényegtől... messze vannak... Hugenberg és Hitler: atya és fiú. Hitler a hugenbergi propaganda logikus produktuma... Hugenberg az összes dolgok hamis beállításának izgató mérgét fecskendezte a német nép ereibe. Hitler a szentimentális reakció erre az injekcióra. Minden tisztességes német kéne, hogy Hitler nézeteit a magáévá tegye, ha Hugenberg sajtóinjekciói, melyek a német népet állandó gyűlöletre és tombolásra doppingolják — igazak lennének... Hogy pont ez az apa és ez a fiú kapták meg a hatalmat, az természetes: propagandájukkal magukhoz dresszírozták a népet. Most aztán lássák, hogy hogy birkóznak meg az igazi valósággal.“ (Fr. W. Forster: *Die Zeit*, 1933. febr.)

A „TAT-KREIS“ véleménye. „A nemzetiszocialista tömegek most végre megkapták azt, amiért évekig küszködtek. Bizakodón tekintenek fel vezérükre, de ennek háta mögött fenyegetően emelkedik Hugenberg árnyéka. Ennek a kabinetnek náci tagjai nem gazdasági szakemberek, nem is akarnak azok lenni. Az embernek az a benyomása, mintha tudatosan nem akarnának gazdasági kérdésekkel bajlódni, ezekkel szemben teljesen érzéketlenek. De épp ott, ahol Hitler teljes érdektelenséget mutat, Hu-

genberg annál jobban van érdekelve. Így tehát a német szocializmus megvalósítása teljesen Hugenbergtől függ. Ő, a nagykapitalista lesz Németország gazdasági diktátora... Pedig a nemzetiszocialista tömegek gazdasági és szociális forradalmat várnak vezéreiktől. Elhatározó tetteket, alapvető változtatásokat, mert hisz szerintük a marxizmus csődöt mondott... Ebben a kabinetben mindazok találkoztak, akiknek érdeke a kapitalizmus fenntartása... Német fasiszmus nem létezik. A német fejlődést tekintve a mai helyzet: visszafejlődés a privát kapitalizmus restaurációjához." (Ferd. Fried: *Die Tat*, 1933. március)

A fogoly kellemetlen mondatai. „Őn, birodalmi kancellár úr, egy olyan pártnak a vezére, mely korlátlan antikapitalista propagandával jutott el a mostani magasságra. Most, hogy Ön a kancellári székben ül, ennek a mesének vége. Most a német kapitalizmus maradékkállományát kell konszolidálnia és a nagybirtokot megmentenie. Most Ön a barikád túlsó oldalán áll, és ezt barna inges csapatai is meg fogják egyszer látni... Maga az esemény különben nem új. Tizennégy év előtt Stinnes és Duisburg bizonyára ugyanígy beszéltek Eberttel és a szociáldemokratákkal, mint

most Hugenberg Hitlerrel, és argumentumaikat akkor is és most is meghallgatták... A kabinet legzsírosabb falait Hugenberg kapta, az utolsó férfi Németországban, aki még úgy istenigazában hisz a kilencszázötvenes kapitalizmus örökkévalóságában. A háború utáni gazdasági krízis legnehezebb feladatait tehát a legkimondottabb háború előtti emberpéldánynak kell megoldania." (Carl v. Ossietzky [aki ma már újra fogságban ül] a *Weltbühne* 6. számában.)

Az elnémított Otto Strasser. „Hitler kancellár kiáltványa a reakciós bosszú, a kapitalista restauráció és döböntő üresség dokumentuma. A hatalom Hitler kezében van, de első tetteit nem a bank- és börzehiénák, nem a nagyáruházak, nem a kapitalista kizsákmányolók érzik meg, de a német munkásság, a német dolgozó nép. A mi kötelességünk odakiáltani Hitler híveinek: ne hagyjátok magatokat munkáستvéreitek ellen vezetni, de forduljatok minden erővel a nemzetiszocializmus egyetlen ellensége, a nemzetközi kapitalizmus és a versailles-i szerződés ellen." (Ezek után csak természetesen, hogy Hitler a *Schwarze Frontot*, Strasser lapját hat hónapra betiltotta.)

HITLER ÉS A KATOLICIZMUS

Protestáns hitlerizmus. „Hitlernek könnyű dolga van: a német nép legkönnyebben hívő, a legprimitívebb rétegével dolgozik: a protestáns kiséberrel... A hitlerizmus a buták szocializmusa. Politikához ennek a teologizáló örültnek semmi köze nincsen. Ha majd az osztrák Hitler az Ūristen színe előtt fog megjelenni, akkor ezt fogja mondani: »Isten látja lelkemet, semmi gonoszat nem cselekedtem, nem gondoltam arra, hogy olyan nagy kalamajkát csinállok. Beszéltem, fecsegtem, ahogy ott-hon szoktunk. Ki tehet arról, hogy a protestáns poroszok olyan komolyan vesznek mindent?!« (K. Tschuppik: *Tagebuch*, 1933. 6.)

Katolikus átok. „A hitlerizmus tévtan, és épp azért tilos minden hívő katolikusnak ebbe a párta belépni... Ugyanezért katolikus pap nemzetiszocialistának nem szolgálhat ki szentséget. Minden katolikus lelkész elve legyen: sose jót rossznak, és soha rosszat jónak ne mondj... Mi tehát a horogkeresztes mozgalmat energikusan elítéljük, és kell hogy távoltartsuk magunkat a nemzeti-

szocialista gyűlésekről. De nemcsak mi, mindnyájan, akik a legmagasabb emberjogokra adnak valamit, kell hogy fel-emeljék szavukat, hogy hangos tiltakozássá egyesülhessünk, és kezet nyújthassunk a veszély elhárítására." (A bajor püspök pásztorleveléből: 1931. márc. 10. Közölve: *Tagebuch*, 1931. 50.)

A hitleri diktatúra ellen. „A diktatúra, a szenvedélyes pártharc, ha a törvényhozás megbénult — egy nemzet megmentője is lehet... Az a diktatúra azonban, mely ma fenyegeti Németországot — egy diktatúra, ahol éppúgy megeljük a szűkfejű reakció maradványait és a gonosz kapitalizmust, mint a nagyon is kérdéses faji teóriákat mechanikus szocializmussal keverve — nagy veszélyt jelent... Hitler kancellársága a legnehezebb problémát jelenti, egy nagy veszélyt. A reakció ilyen formában, ahogy ezt a mai német kormány felmutatja, egészen egyoldalú. Ezeknek a köröknek konzervativizmusa kelet-elbai, és nagyon is a múlt felé fordult... Vezérfelfogásukat nagyon terhelte a lutheri eredendő bűn... szociológ-

giájuk: kapitalisztikus... vallási tekintetben a protestáns elem elnyomja az univerzális kereszténységet." (J. Eberle: *Schönere Zukunft*, 1933. febr. 12. és 19.)

És mégis: felkínálkozás. „Nincs német kormány, mely tartósan kikapcsolhatná

a német katolicizmust. Számítani kell vele, sőt: szövetségessé kell tenni. Konzervatív politikát nem lehet folytatni a világtörténelem legidősebb, legtapasztaltabb konzervatív hatalmának a bevonása nélkül.” (Eberle: *uo.*)

A MARXIZMUS LEGENDÁJA

14 év marxista igazsága. „A marxizmusnak, mely Hitler kegyelmes úr szerint 14 évig uralkodott Németországban, egyetlenegy tanítása van: a termelés összes előfeltételeinek és eszközeinek nem szabad magántulajdonban megmaradni, de kell, hogy nemzeti vagyonná váljanak... Kérdezzük tehát: hol, mikor és hogyan vezették be 14 év előtt Németországban a marxizmust? Hogy történt, hol történt, hogy a kegyelmes úrnak most ez alól az átok alól kell minket felszabadítani? Úgy látszik, hogy direkt átaludtuk!... Csodálatos dologra ébredtünk. Szóval Németországban elvették a termelőeszközöket tulajdonosaiktól, a marxista tanítást követve a bányabáróktól elvették a bányákat, a nagyiparosoktól az öntődéket, a Siemens-Martin kemencéket, a nagybirtokosoktól a földjeiket, a gyárosoktól gépeiket, a hajóépítőktől a dokkokat — és senki sem vett észre ebből semmit... Nem tévedett mégis Hitler kegyelmes úr? Eddig úgy tudtuk, hogy az utolsó 14 év történetét az jellemezte, hogy Németországban egy óráig, egy percig, de még egy másodpercig sem uralkodott egy jótányi marxizmus sem. Úgy tudtuk, hogy ez egy másik munkásvezér, egy másik kegyelmes úr áldásos működésének a következménye: és hogy az a magas elismerés, melyet a kegyelmes munkásvezér: Ebert a német végzettsiberek felső rétegeiben élete utolsó percéig élvezett: mintegy elismerése volt annak, hogy ő, a marxista volt az, aki november 9-én minden erejével azon dolgozott, hogy a német dolgokba ne kerülhessen be egy százaléknyi marxizmus sem. Históriai jelentőségű mondásához hírr maradt: »Nem akarom a szociális forradalmat, gyűlölem, mint a bűnömet« — és sose volt más gondja, mint a forradalmat, melynek az élére állították: elárulni, megfojtani, legyilkolni. Ez sikerült is neki... de mért kell akkor megtagadni az elismerést attól, akit a legjobban megillet? Mért elfelejteni mint munkásvezért, hogy Hitler kegyelmes úr

nem más, mint történelmi folytatása a szintén munkásvezér Ebert kegyelmes úrnak?

Hitler kegyelmes úrnak igaza van abban, hogy az utolsó tizennégy év romhalmazt hagyott hátra, de ezt a névleges marxisták szociális tehetetlenségének köszönhetjük, akik ellenfeleiket újra nyeregbe ültették. Hogy Hitler kancellár lett, azt végeredményben szintén nekik köszönheti. Ha Németországban marxizmus uralkodott volna, ha egy jótányi szocializmus megvalósult volna, akkor a százezer, a millió, majd százmillió márkák a Thyssenek, Kirdorfok, Coburgok, Hohenzollernek és mások kasszáiból nem vándorolhattak volna Hitler kegyelmes úr munkásmozgalmának pénztárába.” (L. Schwarzschild: *Tagebuch*, 1933. 6.)

A szociáldemokrácia dicsérete. „Az annyit ócsárolt weimari rendszernek megvan az a nagy történelmi érdeme, hogy sikerült a német munkásságot, mely az állammal szemben különben mindig ellenségesen volt beállítva — az állam testébe beilleszteni, és így az állammal kibékíteni. Nem szabad elfelejteni, hogy az általános menekülés idején, a szociáldemokraták voltak azok, akik a zászlóhoz hűtlen menekülők helyébe ugrottak, és az államot így megmentették a bolsevizmus árjától. Nem szabad elfelejteni, hogy a Ruhr-megszállás lelke a munkásság volt, a nagyiparosok szívesebben paktáltak az idegekkel... És Hitler egy »szocialista« párt vezére most, íme, újra feltépi az ellentéteket a munkásság és az állam között.” (Basler *Nationalzeitung*, febr. 4.)

Két kancellár — egy ellenség. „Ameddig Németországban az államhatalomnak meglesz a mai ereje, nem kell az államot félteni a kommunistáktól. A német köztársaság a lefolyt tizenkét év alatt szilárd bástyának bizonyult a bolsevista áradás ellen. Az egész világnak érdeke, hogy a kommunizmus Németországban

csak tengesse életét. Ha Németországban nem jut jelentőségre, akkor sohase hódíthatja meg a világot." (Hermann

Müller v. kancellár) — „A kommunizmusnak kérelmelhetetlen hadat üzenek. 10 év alatt gyökeresen kiirtom.“ (Hitler)

HITLER KÜLPOLITIKÁJA

Az ősellenség ellen? „Csak ellenségeink fantáziájában él az a terv, mely szerint mi háborút akarunk Franciaország vagy annak vazallusai ellen, Európai államok háborúja egymás közt ma azt jelentené, hogy a bolsevizmusnak ajtót és ablakot nyitunk.“ (Hitler 1931-ben)

Orosz puszták végtelene... „Célunk: életteret biztosítani a jobb, a germán-északi fajnak. Keleten jó föld van, sok föld. Ezt megszerezni legyen a célunk. Oroszország nem is érdemel mást, mert a zsidókat hagyja uralomra jutni. Törjük meg ezt a hatalmat, és akkor a mai orosz állam összeomlik, és szabad utat enged céljainknak. És ezt a célt a nemzeti önfenntartás szent kötelessége parancsolja.“ (Nationalsoz. Bibl. No. 24. 20.)

A „Herrenklub“ azonos céljai. A Herrenklub jegyzőkönyveiből: 1931. febr. 21. Pápen tesz jelentést párizsi tárgyalásairól: „A franciák az ellentétek likvidálásának feltételül az oroszbarát német politika likvidálását követelik. Ezután sor kerülhet Franciaország, Lengyelország és Németország közt egy szövetségre »Accord à trois« néven, melynek célja gazdasági szövetség az orosz öt-éves terv ellen. Ennek a szövetségnek a keretén belül a franciák megengedik Németország felfegyverkezését.“ A vita során Rechberg szól közbe: „Németország és Franciaország a kémiai és nehézipar kartell révén gazdaságilag már annyira egymásra vannak utalva, hogy ezt nyomon kell követni a politikai és katonai megértésnek. Ha ez megtörténik, akkor Franciaország nyomást fog gyakorolni Lengyelországra, hogy ez engedjen a jogos német kívánságoknak.“ v. Janson: „Egy accord à trois-nak csak akkor van értelme, ha tényleg mind a három szövetséges védbástyát jelent a bolsevizmus ellen. De ez a félig bolsevizált Lengyelországra nem áll.“ A vita eredményeképp a következő javaslatot jegyzőkönyvezik: „A keleti határok kérdésének megoldását egy későbbi időpontra kell halasztani. Az accord à trois-nak létre kell jönni, mert mindnyájan meg vagyunk győződve a bolsevizmus elleni küzdelem fontosságáról.“ (Közölve: *Tagebuch*, 1932. 24.)

Hitler: Versailles oszlopa. „Hitler szóban és írásban hadakozik Versailles ellen, melynek ő a tulajdonképpeni torzszülőtte. A valóságban, ha Hitler tényleg hatalomra kerülne, ő lenne Versailles egyik legmegbízhatóbb oszlopa... Németország fasizálása nehéz belső harcokat eredményezne, melyek az ország erejét hosszú időre paralizálnák, és Hitlert arra kényszerítenék, hogy a reváns gondolata helyett szövetségeket keresen Európában... Pilsudszki segítsége a Németország fasizálásával elfoglalt Hitlernek például fontosabb lesz, mint a korridor ügye. Hitler a hatalmon nem jelentene mást, mint Franciaország európai hegemoniájának megerősödését... Ahhoz, hogy egy intervenciót Oroszország ellen keresztül lehessen vinni, egy iparilag magas nivójú európai hatalomra van szükség, mely területnyereségért hajlandó az Oroszország elleni kerszteshadjárat főterheit elvállalni... Ilyen feladatot csak egy fasizált Németország vehet magára. A párizsi politika a jövőben minden erejével Kelet felé fogja irányítani Németország külpolitikáját, mert csak ez a módszer jelent biztosítószerepet a versailles-i rendszer elleni felzúdulással szemben.“ (Troickij: *Aktion*, 1932. aug.)

Hitler a nemzetközi tőke foglya. „A német kémiai és nehéziparnak megegyezése a francia kapitalizmussal természetesen hatással van mindkét ország kormányaira és elsősorban arra a pártira, mely a német nehézipar új imperialista céljainak szolgálatában áll... Hitler így lett a nemzetközi tőke foglya. Kifelé revíziót köteles viczorogni, de mert sem Rómával, sem Londonnal nem tudott megegyezni, kénytelen volt Párizs diktátumát elfogadni. A francia és német nehézipar emberei csakhamar megtalálták azt a platformot, melyre mindkettőjüknek szükségük volt. S ez nem volt más, mint a közösen óhajtott küzdelem Moszkva ellen. A Hitler-kérdést, mely úgy indult, mint a német-francia konfliktus magva, a nemzetközi nehézipar egykettőre a maga céljaira sajátította ki.“ (Jean Richard Bloch: *Roter Aufbau*, 1932. aug.)

KIÁBRÁNDULÁS...

Nemzeti kommunizmus? „A nemzeti szocialista ifjúságban nagy bizalmatlanság ütötte fel a fejét: mi csak arra lennénk jók, hogy mint »fehér« rohamcsapatok a »vörös« »áradat« ellen harcoljunk? Nem. Mi nem leszünk többé esz-közök a Tőke kezében, nem leszünk többé nemzetiszocialisták, de nemzeti bolsevisták, és nekünk is lesz majd egy »dobosunk«, de ez aztán tényleg a német nagytőke ellen fog minket vezetni... Ha Hitler csodót fog mondani, akkor a felszabadult forradalmi erők nem fognak többé megelégedni félmegoldások-

kal, de teljesen és igazán a szocializmust fogják akarni.“ Igazi nemzetiszocializmust Hitler nélkül!... A kiábrándultak nagy része, mert a nemzet osztályharca volt főélményük, nem fogja megtalálni az utat a KPD-hez. És itt van a nemzeti kommunizmus főfeladata: azok káderét megalkotni, akik harci közösségben a marxista KPD-vel mint nem materialisták a végértéket a nemzetben látják... Bennük a KPD barátot, a fasizmus és a félfasizmus elkeseredett és veszélyes ellenségét fog találni.“ (K. O. Paetel: *Tagebuch*, 1932. okt. 8.)

AZ ELMULASZTOTT ALKALOM: AZ ELVESZTETT CSATA

A veszélyes illúzió. „Ügy reformista, mint kommunista körökben egyre gyakrabban hallani: engedjétek a náciakat a kormányrúdhhoz, majd lejárják magukat. Ezzel az argumentációval, melynek a legborzalmasabb következményei lehetnek, nem lehet elég élesen szembeszállni... A fasizmus a nemzetiszocialista párt alakjában a hatalom kapuját döntgeti; ha a munkásosztály harc nélkül engedi át a teret, akkor az összes munkásorganizációk szét lesznek verve. A harcot a fasizmus ellen tehát még akkor kell megszervezni, amikor a munkásorganizációk még érintetlenek és küzdőképesek. A legfontosabb teendő tehát: a munkásság egységblokkjának azonnali megalakítása.“ (Fritz Sternberg: *Der Niedergang des deutschen Kapitalismus*)

A nagy mulasztás. „A széles munkásrétegeknek meg kell magyarázni, hogy a fasizmussal való harcot nem kerülhetik el, és hogy passzív ellenállással sem-

mit sem lehet elérni. Egyre jobban kell tudatosítani az egyetlen helyes felismerést: a védelmet az egyre növő fasiszta veszély ellen még a fasizmus hatalomra jutása előtt kell megszervezni és a harcot felvenni.“ (K. L. Gerstorff: *Weltbühne*, 1931. 52.)

Diktatúrák szívóssága. „Azok, akik egy átmeneti Hitler-diktatúráról beszélnek, nagyon fognak csalódni, mert fogalmuk sincs a diktatúrák szívósságáról. Csak meg kell nézni az európai diktatúrákat... A diktátor a diktatúrában magával hozza apparátusát, és így egykettőre kifejldik a diktatúra bürokráciája... Ezt a bürokráciát aztán, ha valahova befészkelte magát, nehezen lehet kiirtani... Forgassuk a történelem lapjait, és akkor rájövünk, hogy diktatúrákat mindig csak forradalmak buktattak meg... Németországban tehát?...“ (Br. Heilig: *Wiener Tag*, 1931. dec. 13.)

MI A FASIZMUS?

„A kapitalista krízis kapitalista áthidalási útja pontos törvényszerűséggel vezet az egyetlen kapitalista »kiút«-hoz: belpolitika terén a fasizmushoz és külpolitikailag az új imperialista háborúhoz. Ez a »kiút« aztán maga vezet az

osztályellentétek döntő, forradalmi kiélesedéséhez. Ez a kapitalista »kiút« maga járul hozzá, hogy a kapitalizmus kríziséből kivezető igazi kiutat gyorsítsa.“ (Lippay Zoltán: elől idézett helyen)

Petőfi a dobogón

A romantikus emlékszobrok Petőfi-képtől nehéz megszabadulni. Pedig meg kell szabadulnunk tőle, ha azt akarjuk, hogy ne csak köztereken, utcanevtáblákon és az iskolai tantervekben legyen jelen, hanem eszázadi, sőt napi gondjainkban is gondoljunk rá, az ő nem-alkuvását szembesítsük alkuvásainkkal — hogy úgy tudjunk nézni rá, ahogy Ady tudott. Mert — Petőfi szavával — bármennyire is „vasárnapi nép” vagyunk, lassan csak megtanuljuk az ünnepek hasznát és kárát, s jobban szeretjük már, ha nem ünnepi kinyilatkoztatással szólnak hozzánk. Ha ünnep, hát legyen bensőséges, hársányságtól mentes, a ruhacserével másnap ne kelljen arcot is cserélnünk. Ilyennek képzeljük a modern költészet ünnepeit, a költészet modern ünnepeit.

*

Mai romániai magyar előadóművészetünk nem-fáradó úttörője, Banner Zoltán bebizonyította, hogy Petőfi, a néptribun-költő ugyanúgy e közvetlen emberi találkozások lírai főszereplője lehet, mint mondjuk Illyés Gyula, Blaga vagy Dsida Jenő. És ezt Banner nem úgy érte el, hogy ünnepi műsorából kihagyta „a nagy” Petőfi-verseket, a forradalom, a népfelzabardítás tárgykörét, hogy a bizakodással, az ellenkezést félresöpörő követeléssel, harci lendülettel szemben a vívódást, a magánemberi sérelmeket, fájdalmakat állította érdeklődésének középpontjába; erről az új kolozsvári Petőfianáról a legtöbbet mondhatjuk el, amit egy évfordulóra készült műsorról el lehet mondani: az élő, a teljes Petőfivel találkoztunk most — ahogy a kortárs találkozhatott vele. Banner ugyanis ezúttal sem lett hűtlen előadóművészi koncepciójához, az „évfordulós” jelző ezért igaztalan is volna Petőfi-estjével kapcsolatban: nem ünnepi konjunktúra, hanem hosszú készülődés, művészi azonosulás, érlelés eredménye hetvenes éveinknek ez a Petőfi-képe — összhangban azzal a költő- és ember-láttatással, amelyet a modern Petőfi-kutatóknak köszönhetünk.

Vers és próza ebben a koncepcióban nem válhat el egymástól, a forradalom napjait idéző naplójegyzet ugyanolyan fontos, mint a Föltámadott a tenger, s a Szeretlek, kedvesem! egy század múltán is csodálatos lírai hittelével versenyeznek az Aranyhoz írott, patetikus vagy évődő, olykor keserűséggel, aggodalommal teli levelek. Nos, a kolozsvári rádióstúdió dobogójára, Banner Zoltán dobogójára így lépett fel Petőfi Sándor. Élmény és mű, közvetlen közlés és költői átlényegítés (valamennyi autentikus Petőfi-szöveg) néhol már alkotáslélektani finomságokra felfigyeltetve kapcsolódott e műsorban; ilyen kitűnő kapcsolás volt a Júlia-élmény megidézése, a forradalmi események tükröztetése s a fehéregyházi kifejtlet elégikus motívuma.

Mindez még csak a szerkesztő, a művészeti író érzékenységét és racionalizmusát, jártasságát dicséri napjaink Petőfi-kutatásában — a műsor-szerkesztet nem minősíti az előadói teljesítményt. Erről érdemes külön szólnunk, mert — összefüggésben egyébként a kompozícióval — nem csupán egyik előadóművésznünk egyik műsoráról van szó, hanem egy korszerű előadói stílus megteremtéséről, amelyért — ismételten hangoztatnunk kell — a legtöbbet nálunk változatlanul Banner Zoltán tett és tesz. A patetikus szavalás helyét ebben a felfogásban a költői szó közvetlensége, természetessége foglalja el, a tiszta versmondás; az előadó bizik a vers erejében, a szavak önsúlyában, nem akarja saját egyéniségét az alkotó s a hallgatóság közé ékelni, de a vershelyzetet sem óhajtja el- és megjátszani. Ebben a nemes visszafogottságban hatott újként az Egy gondolat bánt engemet, a Jövendőlés, a Szeretlek, kedvesem! s a Szeptember végén — némelyikkel közölük versenyre kelhetne Banner a legismertebb Petőfi-versmondókkal. A líra „színhelye“ ebben a műsorban többnyire nem a nyers fából ácsolt pódium, hanem az előtte levő tér, néhány méterre a közönségtől. A dobogó elsősorban a próza színpada volt, az élet színpada — hangban is, mozgásban is nagyobb változatoságot, szélesebb skálát engedett meg magának itt Banner, anélkül hogy ezzel az est lírai varázsát veszélyeztette volna. Ellenkezőleg, épp így lett teljes a hatás, s az Aranyhoz címzett levelek vagy a párbeszéd Bimmel a műsor művészi csúcsteljesítményének minősült. Amikor viszont hasonló eszközöket próbált érvényesíteni versmondásában (Csalogányok és pacsirták), gesztusai külsőséggé váltak, elvonták figyelmünket a szövegtől; talán a Csatadal ritmikus, menetelésszerű megjelenítését tekinthetjük olyan kísérletnek, amely — noha szintén ellentmondott a többi vers puritán megszólaltatásának — ki-munkálható, mert a szöveg funkcionalitását hangsúlyozza.

*

Egy kétórás versműsor terhét egyedül vállalni — nem kis kockázat. Nyilván ez a tudat is közrejátszott abban, hogy a stílusegység lényegi megőrzésén belül Banner segédeszközöket keresett a változatoság biztosítására, az érdeklődés ébrentartására. A műsort bevezető „társasági zene“, mintegy a Megy a juhász számaron jelentőségét kontraszt-hatással kiemelendő, ezt is szolgálta, s a népdalként élő Távolból dúdolása-énekzése, a népszerűség jelzése mellett, így is értelmezhető. (Azt hiszem, egyértelműbb, finomabb megoldás lett volna, az elmondott szakaszok után, megmaradni a dúdolásnál, nem erősíteni énekszámmá néhány versszakot.) A legfőbb eszköznek azonban — egyben a legsikeresebbnek is — a már említett prózai vers-előkészítés bizonyult, amely úgy biztosította a hiteles összekötőszöveget, hogy közben egy páratlanul gazdag egyéniség érzéshullámzásait, illetve az őket kiváltó eseményeket állította „színpadra“.

Valóban, itt került a legközelebb Banner ahhoz, amit irodalmi színpadnak gondolunk. Előző műsorainak némelyik darabja (például a Szarvasének vagy a Kóborló délután kedves kutyámmal) külön-külön talán maradandóbb élményt nyújtott — itt az egész győzött meg a dobogó-műfaj rendkívüli lehetőségéről és fontosságáról.

Kántor Lajos

Jubileum

Tulajdonképpen Petőfi az oka mindennek. Talán még annak is, hogy nem szeretem a kerek évfordulókat, szorongásaim egyik neve: jubileum. Ez a mai — 1970. március idusa — nem kerek évforduló. Jubileum mégis. Nem halaszthatom tovább. Minden talál: ma huszonhat éve, hogy magyarrá ütöttek, mert aznap éppen kilencvenhat éve múlt, hogy Petőfi négyszer mondta el az első magyar szöveget, melyet szabad sajtón nyomtattak ki. Az összefüggés, ugye, világos. Egyik sem kerek évforduló. Nem én rendeztem így. Mindenért, ismétlem, Hrúz Mária fia a felelős, csak Tőle kérhetem számon, az ő nevében, az Ő védelmében történt, én is Őt védtem, a fiúk is, Ő nem térhet ki, mint a többiek mind, akik eddig meghallgattak, és mosták kezeiket. Aztán az órájukra néztek hirtelen: hű, hogy eltelt az idő!..

Hát az idő csakugyan eltelt. De hát mentség ez? A törvény nem ismerése nem menti azt, aki vét ellene. Annyit tudtunk az első elemiben, 1944-ben az időről, hogy becsengetéskor minden gyereknek a padjában kell ülnie, hátratett kézzel. Az utóbbi különösen fontos, magyarították, a tartás miatt, hogy egyenes legyen a gerincünk. Ilyen télvégi napokon még érzem — érezni vélem? — külön a hetedik csigolyámat, ahol az első hógolyó, kő is volt benne, eltalált. Ezt az elsőt, a rákövetkezőkkel együtt, a versért kaptam. Pedig úgy mondtam el, ahogy kellett. Nem hadarva, felemelt fejjel, egyenes gerinccel, nyirkos tenyere a rakottsoknyát markolászta. Késő este még egyszer elmondatták velem otthon, látták, addig úgyse tudok elaludni. Megnyugodtam aztán. Már az enyém volt, mint az anyám tyúkja AZ ELSŐ VERS, mellyel ANYA ÉS NYELV megajándékozott, jóval mielőtt a hangok betűkké, a levegő-kortyok írásjelekké civilizálódtak volna. Aztán azon a napon mégis el akarták tőlem venni, rángattak, taszigáltak az utcán, mintha csak a ruhám alá csúszott volna, s úgy kéne kirázni, mint holmi gombot vagy kavicsot. Már leszakadt a táskám a vállszíjról, hó és sár és vér, ősi matériák keveredtek kesztyűn, kabáton, csak a vers nem akart előkerülni, úgy elrejtettem, olyan konokul nem adtam ki, ahogyan csak hétéves korunkban tudjuk nem adni, nem visszaadni, ami a miénk, s mégis el akarják venni tőlünk. Miért akarják elvenni tőlem? S én miért nem adom? Nem tudtam. Nem tudták, nem értették ők se, mit cselekszenek, mit cselekszünk itt, lincses gubancban a márciusi hótól és ádáz plakátoktól szennyes mellékutcában, és ez volt a legkeservesebb, mert volt, amit mindnyájan együtt és egyformán értettünk, hogy hétszer nyolc és „Hí a hazá!”, és ez közös volt, ettől voltunk az osztály, ilyen közös igazságok tettek társakká, egyformán kék volt az ujjunkon a tinta, szünetbeli bújócskákon felhorzsoló térdünkön egyforma piros a vér, hát akkor mi történt kilencvenhat évvel azután, hogy Petőfi négyszer mondta el azt, amit el kellett mondania, mert a nép követelte — s én ezt tudtam, mert elmagyarázta a Tanító néni, amikor rám osztotta ki az ünnepi szavalatot — mindnyájan felsőbb utasításra cselekedtünk, azt tettük, amit tennünk kellett, mind tudtuk a verset az osztályban, még a legrosszabb tanuló is, eddig a miénk volt, de most azt mondják, hogy csak az övék, mert ők az osztály, a közösség, én nem.

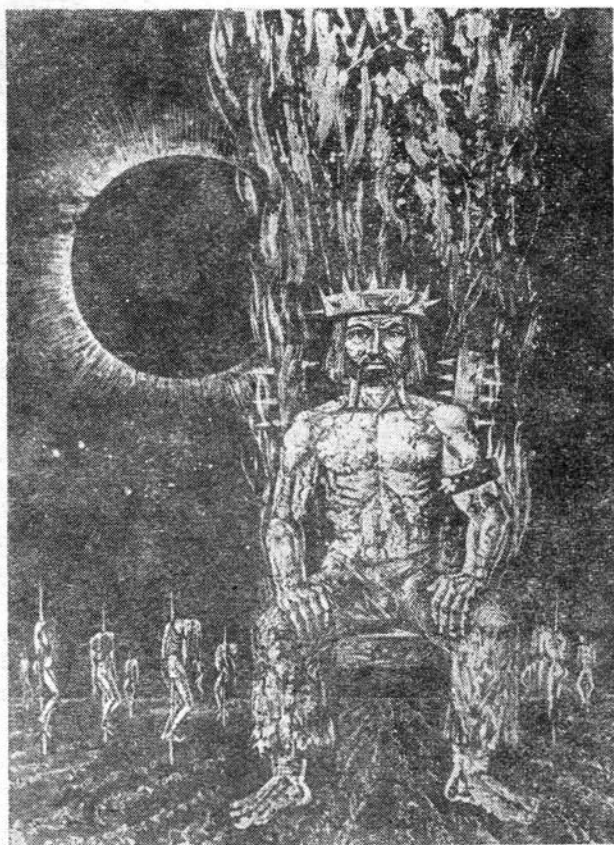
Az ők és az én eddig személyes névmások voltak, nem bántották egymást. Hogy lett az egyikből hétfejű sárkány, a másikkól megtépett, buta Hüvelyk Matyi, aki semmit sem ért, ráadásul még büdös is? Egyedül voltam. Sokan vol-

tak. Ugyanazt mondták mind. Azt hitték, igazuk van. Nekem nem volt mit mondanom: azt hittem, igazuk van. Csak csodálkoztam és szégyenkeztem. Olyan hirtelen jött az egész, hogy elfelejtettem sírni. Nem tudtam még, hogy véget ért a gyermekkorom. Csak azt tudtam, hogy nem adom a verset, nem adom Petőfit. Attól tartok, semmit sem okultam az esetből. Paradox reakció: ki akarták verni belőlem — és belém verték. Nem árulhatom el azzal, hogy lemondok róla. Elszánt kis feketeigót diderget kedvenc fenyőmön az erdélyi március. A kisszéken ülve, a konyhában tanultam meg az első Petőfi-verset. Hova lett az a kisszék? Huszonhat évig nem jutott az eszembe. Több is vészett... Világosnál. Csak Petőfi nem vészett el, sem ott, sem másutt, sem akkor, sem később. Úgy lett az enyém, mint télen a hó, nyáron a cseresznye. Akkor még minden természetes volt. Nem volt ünnepélyes a konyhánk, egyáltalán. Petőfi sem volt az. Az igazán fontos dolgok természetesek voltak és összetartoztak. De ezt csak később értettem meg, amikor minden szétesett. Azóta néhányszor ismét összeraktam az egészet. S összerakom még, ahányszor csak kell. Nem kerestem, nem érdemeltem ki, örököltem azt az égövet, ahol télen fehér a csapadék és nyáron piros a gyümölcs, és Petőfi minden évszakban — Petőfi. Én ezen nem változtathatok, ha akarnék sem. Ahhoz vétkesnek vagy ártatlannak kéne lennem. De egyik sem vagyok. Nem is lehetek, hiszen megverték Petőfiért.

Kolozsvár, 1970. március

Szilágyi Júlia

Csutak Levente: Dózsa

Divatlap – Vasárnap...

1847-ből való az a sokat idézett, Arany Jánosnak címzett Petőfi-levél, amely a népköltészetet nevezi az igazi költészetnek, s ennek uralkodóvá tételét sürgeti: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék...” Ezt az esztétikai és egyben politikai programot képviselte Petőfi már két-három évvel korábban is, segédszerkesztő korában, a *Pesti Divatlap*nál — és nem hatástalanul. Művelődéstörténeti tény, hogy a múlt század közepén a „divatlapok” elsősorban a hölgyközönség szórakozás-igényét voltak hivatottak kielégíteni, szépirodalmi közléseikkel azonban közvéleményt formáltak: Petőfi „betörése” tehát a szalonokba végső soron politikai sikerek is számítható.

Irodalom és sajtó azóta is elválaszthatatlan. Ady korában a mass media ugyan még nem jutott ma ismert hatalmára, de a lapok többé nem a hölgyek szívében keresztül hatottak, az újság századunk elején olyan tényezővé vált, hogy a költők legjobbjai már nem futó kalandnak, kellemetlen, kényszerű epizódnak tekintették az újságíróskodást — életük nagy részében kitartottak mellette, s az anyagi érdekkeltséggel együtt nemegyszer erkölcsi elégtételt érezhettek. Hogy milyen erőt képviselt ez az írói publicisztika, Ady összes prózai műveinek folyamatban lévő akadémiai kiadásából láthatjuk, de ugyancsak megindult Kosztolányi népszerű hírlapi cikkeinek összegyűjtése, s ez a kiadói vállalkozás nemcsak a Kosztolányi-életműre vet újabb fényt, hanem a nagy példányszámú újságok vasárnapi mellékleteinek színvonal lehetőségére is. A példák száma szaporítható és szaporítandó közvetlen erdélyi örökségünkkel; Kozma Dezső jó érzékkel választotta kutatási szakterületül irodalom és újságírás határvidékét, s Petelei-kismonográfiája után megjelentetett könyve, *A valóság igézete* alcímével már ezt az érdeklődéskeltő állítást írhatta: „Írók kolozsvári szerkesztőségeiben a századfordulón.” A két világháború közötti folytatás méltó a modern újságírás és irodalom e kezdeteihez: Kuncz Aladár az *Ellenzék*ben teremtett fórumot az eszmélő romániai magyar irodalom számára, Szentimrei alkotó energiáinak nagy részét a sajtónak, illetve általa a romániai magyarság progressziójának és irodalmának, művészetének szentelte (ízeltő ebből a Balogh Edgár válogatásában kiadott *Sablon helyett csillag* című kötet), Gaál Gábor a *Korunk* szerkesztésére sokoldalú publicisztikai tevékenységgel készül föl (válogatott írásainak első, de különösen második kötete egyértelmű bizonyosság e tudatos tájékozódásra). A felszabadulást közvetlenül követő években még eleven ez a hagyomány — gondoljunk csak arra, hogy a *Világosság* irodalmi rovatát Jékely Zoltán, a *Falvak Népe*t Asztalos István, Horváth István és Kacsó Sándor szerkeszti, a napisajtóban vállal vezető szerepet Nagy István, Balogh Edgár, Szabédi László. Aztán az új irodalmi, művészeti és tudományos intézmények

elvonják a legjobb erőket a napilapoktól, a szerkesztési igények is megváltoznak, az egyéniség hovatovább kiszorul e hasábköről, s lapjaink elszürkülnek. A részleteiben is pontos kép megrajzolása eljövendő — még nemigen mutatkozó — sajtótörténezeinkre vár, nekünk viszont az a hálásabb szerep jut most, hogy újságírásunknak az utóbbi években ismét fellendülő szakaszáról, abban pedig központi magyar nyelvű napilapunk vasárnapi mellékletéről szóljunk — azzal az igénnyel, amelyet a jelzett hagyományok és irodalmunk mai színvonala tudatosít.

*

Az *Előre* hétvégi, „Irodalom—művészet“ elnevezésű 3—4. oldalára 1968-ban kezdtünk felfigyelni: Domokos Géza szubjektív hangú kis-vezércikkei, a melléklet köré gyűjtött írók publicisztikai írásai, versei, prózái azt sejtették — s hovatovább bizonyították —, hogy a szerkesztő korántsem tekinti másodlagosnak, funkcionálisában fogja fel a közölt irodalmi-művészeti anyagot; a napilap százezres példányszáma a legmagasabb felelősségre kötelezi — mind az olvasók, mind az írók felé, tehát ezeket a rovatokat sem töltheti meg a rangosabb hetilapokból, folyóiratokból kimaradt vagy éppen dilettáns szerzők „műveivel“. A vers-, novella-, kritika- és reprodukció-kiadás az újságban sem „luxus“, hanem irodalom- és művészetpolitika, elidegeníthetetlen része a lap politikai vonalának; hogy a rovat, a melléklet kit és hogyan népszerűsít, az olvasót mire és mivel neveli, azt nem lehet a véletlenre — adott esetben a kijelölt újságíró műveletlenségére, felületes tájékozottságára vagy szubjektívizmusára — bízni. Domokos Géza szerkesztőként ezzel a rutinnal számolt le, s az *Előre* mellékletében valóban sikerült irodalmi fórumot teremtenie. Tőle, rövid időre, Gálfalvi Zsolt vette át a stafétabotot, majd 1970. október 25-étől, most már a *Vasárnap*nak elkeresztelt mellékleten is feltüntetve a szerkesztő nevét — vagyis szakítva a névtelenség évtizedes rossz beidegződésével —, Lászlóffy Aladár gondjaira bízta a hétvégére szánt pluszoldalakot. Ez az időpont egybeesett bukaresti hetilapunk, *A Hét* indulásával, s nem tűnt indokolatlannak a bizonytalanság, ami az *Előre* mellékletének jövőjét illette. Lehet-e, kell-e ismert folyóirataink mellett még egy kulturális „lapot“ szerkeszteni, s ha igen, mi legyen ennek a funkciója? Két év múltán bizvást elmondhatjuk, hogy a kérdésre pozitív választ elsősorban a *Vasárnap* számai adtak (különösen 1972-ben). Persze, elvileg is leszögezhetjük, hogy a legnagyobb példányszámban megjelenő *újság* feladatait nem helyettesítheti egy hetilap — azon egyszerű oknál fogva, hogy az újságot az is megveszi, aki különösebben nem érdeklődik a művelődés (irodalom, tudomány, művészet) speciális kérdései iránt, „kapcsolt részként“ azonban fogyasztója lesz ezeknek a szellemi termékeknek is. A távoli cél kétségtelenül az, amelyet Balogh Edgár, valóság és illúzió összebékítésével, éppen az *Előre* mellékletében így álmodott meg: „Vargyas (minden Vargyas) legyen biztos és boldog goethei táj a természet fölél emelkedett alkotó emberekkel, s önmagából fejlessze ki Európát.“

A „goethei táj“ felé közeledni sokféle eszközzel lehet, egy napilap mellékletében is. A szépirodalmi kiadás, a színvonalas olvasmány-nyújtás nem kezelhető mellékesként (talán még egy olyan profilú folyóiratban sem, mint a *Korunk*), éppen ezért örömmel nyugtázzhatjuk, hogy Lászlóffy Aladárnak — többek közt bizonyára írói tekintélye révén — sikerült szinte egész költő-gárdánkat felvonultatnia, többnyire jó vagy elfogadható versekkel, Bartalis Jánostól Király Lászlóig, Szemlér Ferentől Székely Jánosig és Farkas Árpádig, Majtényi Eriktől Rítóók Jánosig és Balla Zsófiáig, Kányádi Sándortól Kádár Jánosig; de ide kell sorol-

nunk a műfordításokat is, Arghezi, Șt. Aug. Doinaș vagy Adrian Păunescu magyarrá átültetett költeményeit. Sajnos, korántsem ilyen rangos a *Vasárnapban* felsorakoztatott prózaíró-névsor — de nem is a névsor a lényeges, hanem az egyes novellák, regényrészletek színvonala. A meglehetősen ötletszerűen jelentkező külföldi novella-antológia s a hazai román vagy német fordítások mellett csak részben tudott hasznos és jó olvasmányt adni a melléklet a romániai magyar prózából; amilyen örvendetes az, hogy a *Vasárnapban* nem érvényesül egyfajta esztétikai kizárólagosság, a szélesebb közönségnek szánt „olvasmány” leszűkítése az anekdotizmusra, illetve a hagyományos realista prózára, annyira hiányoljuk is itt számos élvonalbeli prózaírónk jelenlétét (akik pedig a folyóiratokban rendszeresen publikálnak). Panek Zoltán, Sigmund István, Soltész József egy-egy elbeszélése, Nagy István regényrészlete nyereség a mellékletnek, Méhes György, Kassay Miklós érzelmes vagy humoros tárcanovellái újságírásunk-prózáink továbbéltetendő hagyományait ébresztik, ám épp ezen a téren kellene előrelépni. (A négy új Kosztolányi-kötet alkalmából érdemes elgondolkodni a lehetőségeken — írónak, szerkesztőnek egyaránt.)

Vajon a hiányzó vagy nem eléggé időszerűnek vélt próza pótlásaként kerültek be a mellékletbe a középszerű riportok — éspedig feltűnően nagy számban —, amelyeknek bizonyára amúgy is helyük lett volna a lapban, de nem az irodalmi-művészeti mellékletben? Elolvasva őket, becsapottnak érezzük magunkat, hiszen semmiiben sem különböznek a hétközi közleményektől — legfeljebb terjedelemben. (De a hosszúságért nem feltétlenül hálás az olvasó!) Kétségtelenül kell a riport, de ha a mellékletbe kerül, irodalmi rangja győzzön meg a neki juttatott, megkülönböztetett hely jogosságáról. A szerkesztő (szerkesztők) stílusérzékét dicséri, hogy e riportokat nem a máskor szokásos, rangos grafikák, festmény- és szobor-reprodukciók, hanem hasonlóképpen jellegtelen riportképek kísérik. Marosi Barna *A szülőföld égi mása* című, Nagy Imréről szóló riportját tekinthetjük csak szerencsés kivételnek: tárgyánál s művészetpolitikai, művészettörténeti betájoltságánál fogva érdemelte ki a megkülönböztetést, a mellékletbe emelést.

A jól válogatott szépirodalmi és képzőművészeti (reprodukciók) közlések dicsérhetik a szerkesztői koncepciót, de bármilyen színvonalasak volnának is, belőlük még nem áll össze sajátos arcélű újságmelléklet. Miben érzékelhetjük hát a szerkesztő jelenlétét, mi az, amit csak a *Vasárnapban* találunk meg — ami az egyes közleményeket egységbe szervezi? Néhány alkalommal találkozhattunk a „Mozaik” című kulturális hír-rovattal, ám ez sem terjedelmében, sem válogatásában nem bizonyult élet- és versenyképesnek hetilapjaink tájékoztatásához viszonyítva. Majtényi Erik viszont eredeti műfajt alakított ki magának („stb.”); nem ígér többet, mint amennyit ad: szellemes kapcsolású, megfogalmazásában is publicisztikai igényű hír-magazinja jórészt fedezi a „Mozaik”-ot létrehozó szükségletet, s az információ mellett szórakoztat.

Irodalmi igényű szórakoztatást a lap állandó munkatársának, Bajor Andornak a humoreszkjei nyújtanak. Miközben sajnáljuk azt, hogy irodalmunknak ez a rendkívüli tehetsége nagyobb horderejű műfajokban, szatirikus elbeszélésekben (esetleg regényben) jó ideje nemigen nyilatkozik meg, mérlegelnünk kell azt a nyereséget is, amelyet ezek a legszélesebb közönséghez eljutó, napi időszerűségű kis-ügyeket tárgyaló humoreszkek jelenthetnek a közélet, közgondolkodás és közlés alakításában. A „Tücsök és bogár” felzetű írásokról, kötetbe gyűjtésük alkalmából, rövidesen szólhat a szakkritika, de már ott a *Vasárnapban* (egyelőre rovatcím nélkül) a folytatás, olyan kiváló, a legmagasabb esztétikai igényt is kilégítő humoreszkekben, mint amilyen *A tejszámla ratifikálása*. Ugyancsak a hétközna-

pokhoz kapcsolódik Sigmund István rovatnak mutatkozó sorozata, a „Kérem, tisztelettel“, azzal a különbséggel, hogy ő „komoly“, sőt komor hangon kommentálja erkölcsi vonatkozású friss tapasztalatait. (Amikor tréfásra fordítja a szót, hangja meg-megbicsaklik.) Veress Zoltán „Lírai természetrajz“-a szintén rokon az említett vállalkozásokkal, amennyiben környezetünket, a növény- és állatvilágot fedezi fel számunkra, tehát látni tanít; nem egyszerűen ismereteket közöl, mondjuk a Nagy Brehm vagy az új Természettudományi Lexikon alapján, hanem művelődéstörténeti ismereteinkbe, erkölcsi értékrendszerünkbe építi be a növény- és állattani tudnivalókat, illetve: saját, lírává oldott élményeit, a szóban forgó tárgyhoz kapcsolva. És ahogy a Bajor-humoreszkek, „tücskök és bogarak“ ürügyén, Veress Zoltán bogarairól, növényeiről is elmondhatjuk: nem pótolják ugyan az esedékes új Veress-regényt, a *Szeptember* folytatását, de hétről hétre ellenőrizhető bizonyosságai szerzőjük sokra becsült írói tehetségének, s ébren tartják olvasóinak reményét, hogy e sokoldalú foglalkozása kifejezetten szépirodalmi műben is kamatozni fog. (Az *Arpa, avagy a bőség öntudata* című „természettajzi jegyzet“-et szeretnénk ilyen előjelnek látni.)

Az *Előre* vasárnapi melléklete és szerkesztője legnagyobb érdemének azt a nem csupán esztétikai törekvést tulajdoníthatjuk, amelyet különben Veress Zoltán rovata is képvisel: a gondolat uralomra juttatását, a szüntelen gondolattágítást. A „szürke arany“, az emberi értelem tiszteletéről, megbecsüléséről, továbbépítéséről van szó — ehhez pedig szükséges a merev formula, a vakbuzgó bölcsélet, a dogmatizmus, az „ellenintelligencia“ lebontása. Mircea Malița könyvének egyik részletében olvashattuk e hasábokon: „A gondolat elfojtása a rosszul értelmezett kényelmesség, a merevség, az önzés és irigység első reakciójaként előbb-utóbb a közösség érdekei ellen fordul. Az érett és művelt közösség mindig hálás a kigyöngyözött gondolatokért, amelyeket haladéktalanul hasznosít.“ A marxizmus lényegének — nem bizonyos formuláknak, hanem szellemének — kifejezése ez, s ennek tudatosítását a melléklet 1972-ben programszerűen vállalta. Rácz Győző egyik *Előre*-cikkéből idézzük: „Nem árt újra és újra emlékeztetni: ma sem az érti igazán a marxizmust, aki lépten-nyomon hangoztatja ezt magáról, és esetleg a marxizmus betűjét is ismeri, de fogalma sincs annak igazi alkotó szelleméről, hanem az, aki éppen e szellem érdekében feláldozza a betűk mulékonyabb tartalmait egy szüntelenül megújuló, igazi valóságúság érdekében. Mert a marxizmus valódi mindenhatósága ebben és csakis ebben a szellemben mutatható ki. Igaz: ahhoz, hogy ezt a szellemet felismerjük, a marxizmus betűjét is ismernünk kell. De tudnunk kell alkalmazni is ezeket a betűket.“ Nos, ennek az ismeretnek és alkalmazásnak lett a fóruma Bretter György „Szeminárium“-a; igazi szeminárium, ahol a filozófiát „a kérdések feltevésének teóriája“-ként becsülik és művelik. Bretter nem a filozófiai szakszótárak feladatát kívánja magára vállalni, hanem kérdezni és válaszolni tanít, élvezetes dialógusokban — a napilap-olvasónak is hozzáférhető formában.

A műfaj megválasztása egy újság mellékletében alapvető fontosságú a hatékonyság szempontjából. Az értekezések kizárólagosságát más lapokban is többek közt az interjú renezánsza törte meg, s a *Vasárnap* ugyancsak jelzi ezt a változást. Marton Lili *Ami az interjúból kimaradt* cím alatt tulajdonképpen találkozássai vagy elképzelt találkozások emlékéit írja (az „interjú-alanyok“ kétségtelenül odafigyelgetnek, hiszen Blaga, Benedek Elek, Benedek Marcell, Dsida, Móricz Zsigmond a címszereplők), nem éppen filológiai hűségre törekedve, bár a laikus mellett nemegyszer az irodalomtörténész érdeklődését is felkelti. Beke György irodalomtörténeti jelentőségű vállalkozása viszont (amelynek főként az *Előre* mellék-

lete adott teret) — romániai magyar, román és magyarországi írók, műfordítók, kritikusok megszólaltatása „a barátság húrjain” — mind a nagyközönség, mind a szakemberek igényeit kielégíti: napjainkban s a jövőben nélkülözhetetlen forrás a magyar—román irodalmi kapcsolatok megismeréséhez, de olvasmányoknak sem megvetendő; a megszólaltatottak érdeklődési körük, foglalkozásuk és alkatuk szerint emlékeznek életük egy-egy momentumára, barátságokra, közös munkára, közös gondra, s ebből a kapcsolatokban gazdag múltból elvi-elméleti következtetések ugyanúgy adódnak, mint kedves, anekdotikus történetek. Gáll Ernő a nemzetiség-tudomány, nemzetiségkutatás időszerű feladatainak feltérképezéséig jut el, Fodor Sándor már-már novella-értékűen villantja fel D. R. Popescu írói arcát (ahogy ezt Illés Endre teszi remek „árnyékrajzaiban”); felsorolni is hosszú, kik szerepeltek még a *Vasárnap* Beke-féle interjú-sorozatában, mégis — jelzésként — ideirunk néhány nevet: Nicolae Balotă, Balogh Edgár, Corneliu Codarcea, Csehi Gyula, Domokos Sámuel (az Európa Kiadó igazgatója), Emil Giurgiucă, Jancsó Elemér, Kányádi Sándor, Kemény János, Kiss Jenő, Méliusz József, Mikó Imre, Molter Károly, Nagy István, Constantin Olariu, Szász János. A teljes anyag kötetben való megjelenése olyan esemény lesz, amelynek művelődéstörténeti és irodalompolitikai jelentőségét behatóbban kell majd elemeznünk.

Egyes írásokról, főképpen pedig rovatokról szóltunk (ezekből talán több is van, mint amennyit elbír az *Előre* két oldala). De milyen a *Vasárnap*, úgy egészében? Elmosódó, ellenőrizetlen emlékek alapján nem lehet ítélni, összehasonlítani — legfőképpen pedig nem szabad könnyelműen legyinteni. Mindenesetre, a *Vasárnapot* olvasni lehet, olvasni kellene — lehetőleg rendszeresen, hetente. Persze, nem tagadhatjuk, sokkal több jó anyagot, mint ahány jó számot olvashattunk — ilyenre is volt azonban már példa. A legszebbet, legkiegyensúlyozottabbat említsük, az 1972. április 2-ít, mindenekelőtt a Janus Pannonius-összeállítást, amelyben Kányádi verssel és fordítással, Lászlóffy Aladár prózaverssel, Tóth István műfordítással, Bálint Tibor jegyzettel szerepelt, s amelyet Láng Gusztáv szép esszéje vezetett be, ilyenformán: „Janus Pannonius az őse a magyar irodalomban annak a magatartásnak, amelyet jobb híján a kis irodalmak heroizmusának nevezhetnénk. Amelynek lényege a szüntelen és csillapíthatatlan vágy, hasonlónak válni a nagyokhoz, a példaképekhez — s ha ez a vágy szerencsés pillanatokban megvalósul, ha a versben kibomlik a mandula vagy a lótusz délszaki virága, a költő, úgylehet önmaga számára is váratlanul, valami mást is bizonyít: azt, hogy amit zord éghajlatnak, virágrontó valóságnak érzett, olyan élményekkel dúsítja alkotását, melyek a virágbontást csodává, hőstetté magasztosítják; a »mégis lehet« hősiesége így lesz a szülőföld apoteózis egyben.“ És ugyanebben a mellékletben jut hely Kovács János ezúttal meggondolkoztató lapszemléjének, mely „azonos hullámhosszon“ a román irodalmi élet vitáit ismerteti a hagyomány-értelmezésről s a kritikai szellem szükségességéről; ez a melléklet közölte Rácz Győző és Marosi Barna már említett írásait — de nem maradt ki a számból Veress Zoltán és Majtényi Erik rovata sem. Íme, a szerkesztésnek is lehet esztétikája (és etikája — de erről gyakrabban beszélünk). Jó volna, ha gyakrabban gyönyörködhetnénk benne. S a most még többnyire hiányzó vitáirások logikus, szellemes érvelésében. A szubjektív feltételek megvannak hozzá.

Kántor Lajos

A gidófalvi ifjúság integrációja

Az ifjúság minden tagja egy adott társadalmi réteghez tartozik, s ez meghatározza problémáit, így a társadalmi integrációt is. A falusi népesség társadalmunk mozgékony rétege, s azon belül is az ifjúság a mezőgazdaságból az iparba vezető útvonal legnépesebb mobil eleme. A falu fiatalságának társadalmi beilleszkedését még bonyolítja a területi (városba áramlás) és a vertikális (a társadalmi ranglétrán felfelé törekvő) mobilitás. Ezek a társadalmi mozgások az utóbbi években változó képet mutatnak; részben, mert „kimerülőfélben“ van az agrár néptöbbség közepgenerációja, részben mert a falusi fiatalság nagy része kikerül az agrár népességből.

De beszélhetünk itt és most tulajdonképpen földműves, parasztifjúságról, vagy csupán agrár környezetben élő falusi ifjúságról, melynek foglalkozásstruktúrájában mindenféle szakmával találkozunk? A falusi környezet életvitelben, gondolkodásmódban döntően hat a falusi ifjúság csoportvonásaira, s a városi ifjúság számára nem létező problémák elé állítja a kutatót („kétlakóság“, ingázó életmód; falusi hagyományok és városi ráhatás, helyzeti hátrány a városival szemben).

A gidófalvi ifjúság szociológiai fölmérése alapján e problémák tanulmányozásához szeretnék hozzájárulni. A falu (Kovászna megye) Sepsiszentgyörgyhöz közel, az Olt partján terül el. Lakosságának száma 1040. Előnyös helyzete van, a következő nem agrár jellegű munkahelyekkel rendelkezik: fogyasztási szövetkezet, orvosi rendelő, fodrászat, szabóság, cipészműhely, általános iskola. A városhoz való közelsége lehetővé teszi a lakosság ipari elhelyezkedését.

A 16—26 év közöttieket soroltam az ifjúság körébe; 1945—1955 között születettek (elvégezték az általános iskolát), számuk 159, közülük elszármazott a faluból 26.

A gidófalvi ifjúság társadalmi beilleszkedését két nézőpontból igyekszem vizsgálni:

1. A foglalkozási struktúra kialakulása és az intergenerációs mobilitás okozta kérdések;
2. A preferenciális és tényleges foglalkozás viszonya — a társadalmi beilleszkedés szubjektív aspektusa.

Véleményem szerint e két forrásból megközelítően reális képet kapunk a falusi ifjúság integrációs helyzetéről, hiszen egy nemzedék társadalmi beilleszkedése elsősorban a munkahelyen kezdődik, s a választás előzi meg. Nem nevezem pályaválasztásnak, mert a felmérés tanulságai alapján csak bizonyos fokig be-

szélhetünk tulajdonképpen pályaválasztásról (az esetek kis százalékában), hanem csupán választásról, amelyet alapjában véve a falusi környezet feltételez, és meghatározza a fiatal későbbi helyét a társadalomban.

A foglalkozási struktúra kialakulása

Az általános iskola elvégzése után az ifjú Gidófalváról „elkerül” valahová, el kell kerülnie, mert többnyire továbbtanul, vagy az iparban akar elhelyezkedni. Az „elkerül” módja és milyensége a társadalmi beilleszkedés első próbája. A 14—15 éves gyermek „fordulópontja” nem zökkenőmentes, és nem is tekinthető a folytonosság példájának: a nyolc évi iskolai tanulás eltávolítja a gyermeket a mezőgazdasági munkától. Az V—VIII. osztályos tananyag az átlag tehetségű tanulótól 4—5 órai otthoni felkészülést igényel, emellett az iskolán kívüli tevékenységek sem hagynak időt a ptyókakapálásra, libaórzésre; sőt, a szülők is igyekeznek gyermekeiket az ipari munka felé terelni. A mezei munkához fűződő kapcsolat a gyengén tanuló, sok-testvérű gyerekek „kiváltsága” s a nyári vakáció programja. Az elkerülés tehát egyben zökkenő is, mert megtörik a tanuló előbbi életvitele, háttérbe szorul a falusi környezet; a bentlakóvá lett diák, ingázó munkás vagy ingázó tanuló városi környezetben kell hogy alkalmazkodjék a középiskolához vagy az új, ipari jellegű munkához. Falun az marad, akinek nem sikerült a felvételi; a kislányokat pedig otthon tartja egy-két évre az anyai szeretet.

Az elhelyezkedés helyét a szülők a nyolcadik osztály idején „kitapogatják”, s döntő szerepük van az iskola jellegének meghatározásában, általában a következő kritérium alapján: ha jó tanuló a gyerek, akkor középiskolába küldik, évente 3—6 ilyen diák van a faluban, ha gyengébb, akkor szakiskolába. Gidófalván nem találkoztam olyan esettel, hogy a gyerek szeretett volna középfokú iskolában tovább tanulni, de a szülők ne engedték volna, viszont ilyen hivatkozással: „Szüleim nem voltak olyan anyagi helyzetben, hogy tudtam volna tovább tanulni” a 22 évesnél idősebb ifjagnál tíz esetben találkoztam.

A szakma megválasztásakor azonos súlyú tényező a tanuló óhaja és a szülői tájékozódás: ki hová ment el a faluból, sikerrel járt-e az előző években, hol kell felvételizni számtanból stb.

Az általános iskola végzettjeinek háromnegyede felvételi vizsgára jelentkezik — szakmai vagy középiskolába —, ám csupán egynegyedének sikerül a felvételi. (A sikeres felvételizők száma az utóbbi három évben megnövekedett.) A többi „munkába lép” ingázó munkásként, amit örömmel fogad, mert kecsgetti az önállóság, a kereset és a városba járás színésége: a fiúk az építővállalatnál segédmunkára jelentkeznek, a lányok varrodába, kötődébe, bútorgyárba. Otthon azok maradnak, akik nem végezték el az általános iskolát, vagy nem helyezkedtek el.

Aki szakiskolában folytatja tanulmányait, az később ingázó ipari munkássá válik. A tanítóképző és középiskola végzettjei városi tisztviselők lesznek, főleg Sepsiszentgyörgyön, csupán 5%-uk végez főiskolát. A segédmunkások ügyesebbje képesítést szerez. Ezzel a merevvé fogalmazott sémával az általános iskola utáni elhelyezkedés fontosságát és a foglalkozási struktúra kialakulásával kapcsolatos döntő szerepét hangsúlyozom. Van ugyan munkahely-változtatás, foglalkozás-változtatás, az iskolai végzettség fokának emelése, de mindez nem módosítja a tendencia irányát, s így az 1971-es felmérés alapján a gidófalvi 156 fiatal foglalkozási struktúrája a következőképpen alakult:

FOGLALKOZÁS-KATEGÓRIA

életkor	agrár	ipari	közszol- gáltatás	tanuló	háztar- tásbeli	összesen
16—21 év	11(11,11%)	60(60,66%)	3(3,05%)	22(22,22%)	3(3,05%)	99(100%)
22—26 év	12(21,2%)	35(61,4%)	3(5,2%)	—	7(12,2%)	57(100%)
összesen	23(14,74%)	95(60,89%)	6(3,85%)	22(14,11%)	10(6,41%)	156(100%)

Amint láttuk, csupán 14,74%-uk agrár érdekeltségű, s ez számbelileg arányosan oszlik meg a két korcsoport között, viszont százalékban az idősebb korosztálynak 21,2%-a, a fiatalabbnak már csak 11,1%-a. A gidófalvi ifjúságot tehát nem az agrár foglalkozás jellemzi, hanem az ingázó ipari munkás-volt. Öt év alatt közel 10%-kal csökkent az agrár érdekeltségűek száma, s így az ifjúság nem nevezhető hagyományosan értelmezett paraszti hovátartozásúnak.

A táblázatból eredő második észrevétel: a fiatalabbak majdnem kétszer annyian vannak, mint az idősebbek. 1945—1950 között alacsony a születések száma, és magas az elvándorlóké (28). Az elvándorlás oka 89%-ban iskolavégzés utáni elhelyezkedés, 11%-ban házasság. A 22—26 évesek közt nincs egyetlen rendes tanuló sem. Levelezés útján végzi a hároméves főiskolát egy fiatal, esti iskolába jár ugyancsak egy. Meglepően azonos a két csoportban a munkások aránya. A parasztifjúság csökkenő aránya a tanulók számának növekedésével párhuzamos, de az arányok közt így sincs lényeges eltolódás. Az állandósulás azt mutatja, hogy az utóbbi 10 év alatt ezek a foglalkozás-kategóriák bizonyos ismétlődő keretek közt alakulnak, és a keretek eléggé merevek. Az ingázó munkások 5—6 kivételével az építővállalatnál dolgoznak. Az első évben szakképzetlen földmunkások, anyagszállítók, rakodók. Egy-két évi munka után beosztják őket a szakmunkások mellé kisegítőnek, s beiratkoznak a vállalat szervezte esti tanfolyamokra, ezek elvégzése után szakmunkásokká válnak. Az építővállalattól mennek katonának, a katonaság után oda kerülnek vissza.

A sepsiszentgyörgyi építővállalatnak jó ideje évi 30%-os a tervnövekedése, s a munkaerőszükségletet faluról fedezi. Szívesebben alkalmazza a peremfalusiakat — ilyen Gidófalva is —, mint a távolabb lakókat, mert kevesebb a közlekedés okozta késés, kiesés.

Ez a könnyű munkalehetőség szabványosította a gidófalvi fiatalság elhelyezkedését, s ezért nem találunk lényeges különbségeket a két életkorcsoport között. Az iskolai végzettség foka bár javult, nem éri el a kívánt szakvégzettséget.

Iskolai vég- zettség	8 osztály	Szaktanfolyam	Szakiskola	Középiskola
16—21 év	54(54,6%)	20(20,2%)	7(7,0%)	18(18,2%)
22—26 év	34(59,5%)	10(17,5%)	10(17,5%)	3(5,5%)
Összesen	88(56,41%)	30(19,24%)	17(10,89%)	21(13,46%)

A két életkorcsoportban növekedik a szakiskolát végzett munkások száma, s ennek következtében a társadalmi beilleszkedés és viszonyulás pozitívan változó. Az épülő, iparosodó megyeközpont, a város közelsége munkaerővonzás formájában mutatkozik meg.

A középiskolások többnyire nem maradnak otthon vagy Szentgyörgyön, de a jövőben kisebb lesz az elvándorlás, mint ezelőtt, mert a megyének több közép-fokú képzettségű munkaerőre van szüksége, mint eddig.

A munkahelyi státus szakiskolai végzettség szerint alakul ki; az ingázó munkásokból a 22—26 évesek közt 10, a 16—21 évesek közt 14 segédmunkás. Betanított munkás az idősebbek közt 6, a fiatalabbaknál 26. Szakmunkás az idősebbek közt 19, a fiatalabbak közt 20. A betanított és képzett munkások aránya az elmúlt öt évben növekedett, de még mindig magas a szakképzetlen munkások száma. Az építővállalatnál jelentkező városiak már képesítettek, csak a falusiak segédmunkások.

A segédmunkás nemigen mer — de nem is igen akar — részt venni a vállalat életében, igazgatásában. Beilleszkedését megnehezíti az alacsony kategóriából eredő komplexum is. Az ingázó építőmunkás fiatalok reggel az öt vagy hat órai busszal mennek dolgozni. Tízórás munkanap után este 5—6 óraker érkeznek haza. Gyakran órákig ácsorognak az utcán, várják a buszt. A vállalat többnyire nem gondoskodik a fiatalok sajátos nehézségeinek megoldásáról. Figyelme csak az autóbusz biztosítására terjed ki. A falusi fiatalok gondolkodásmódjuk szerint a faluhoz tartoznak. De nem csupán ennyiben maradtak falusiak; öltözködési módjuk rosszul keveredik a városival, az újat egy-egy színes sál és „fűs-fűs“ kabát jelképezi. A „virtusuk“ is falusi, otthon keresik a szórakozást, s mivel nemigen találják meg (a művelődési otthon tevékenységét keveslik), szórakozási szomban „szenvednek“.

E hátrányokért a fiatal a jó szakma, a társadalmi előrehaladás és a munkajavaldalmazás kárpótolja.

A szülő foglalkozási és társadalmi státusához viszonyított előrehaladás a társadalmi beilleszkedés fontos tényezője. Minél nagyobb a különbség szülő és gyermek státusa között, annál nagyobb a törés a két életvitel között, de ez még nem jelenti azt, hogy beilleszkedési nehézséget is okozna, sőt a tapasztalat szerint az előrehaladás ösztönzi a fiatal alkotókedvét, fokozza elégedettségét.

Érdeemesnek tartottam kiszámítani a társadalmi intergenerációs mozgást. Számokkal fejezem ki az előrehaladás értékét. A 0 (zéró) nem jelent sem haladást, sem visszaesést, tehát a fiatal ugyanabban a társadalmi helyzetben marad, mint szülei. Pozitív számokkal az előrelépést jelzem, negatívokkal (például: -1) pedig a visszaesést egytől háromig ily módon:

A FIATAL FOGLALKOZÁSA

A SZÜLŐ FOGLALKOZÁSA

agrár segédmunkás szakmunkás értelmiségi

agrár	0	-1	-2	-3
segédmunkás	1	0	-1	-2
szakmunkás	2	1	0	-1
értelmiségi	3	2	1	0

Ez a kategorizálás csak egy generációra érvényes, és bizonyos fokig önkényes. A szülők közül a szakmunkások közé számítottam a Gidófalván élő kevés önálló, de munkást nem alkalmazó iparost (cipész stb.); értelmiséginek tekintem a tisztviselőket is, noha különböző fokú iskolát végeztek, s köztük egyedül a papnak van főiskolai oklevele.

Az alábbiakban a társadalmi előrehaladást jelzem, és bemutatom a fiatal nemzedék foglalkozás-kategóriáit:

1. **Agrárifjúság.** Számuk 23, az összfiatalság 14,7%-a. Közülük 17 lány és 6 fiú, 15 paraszt származású, 5 segédmunkás, 3 szakmunkás származású. Iskolai végzettségük nyolc osztálynál alacsonyabb, a fiúk kimaradtak az iskolából. A lányok egy része városban dolgozott, de férjhezmenés után lemondott az ingázásról, s időszaki mezőgazdasági dolgozó lett, félagrár típusú családban. (Egyetlen képesített munkaerő van köztük, a traktoros.) Az előrehaladást a nők esetében a férj státusa szerint számítottam. A csoport előrehaladása 0,18.

2. **Munkásifjúság.** Két rétegből áll.

a) A segédmunkások további két csoportra oszlanak: képzetlenek és betanítottak, számuk 46 fő. A képzetlenek az építésnél földmunkások, rakodók, a kereskedelemben árukihordók. A betanított munkások több évi fizikai munka után kisegítő kőművesek lesznek, parkettarakók, csiszolók, mozaikosok. A segédmunkások száma állandóan változik, mindenki igyekszik elvégezni az esti tanfolyamot, hogy „2-es munkás” kategóriába léphessen, ami a szakiskolát végzetteknek is induló kategória. Átlagos keresetük 1000—1300 lej. Paraszt származású 35, tehát az előrehaladás értéke 35; segédmunkás származású 11, mivel ugyanabban a társadalmi kategóriában van, mint a szülei, nincs előrehaladás; szakmunkás származású 10; mivel ez egy kategóriával alacsonyabb, mint a szülőé, ezért az előrehaladás értéke negatív (—1), összesen —10. Összeadva az előrehaladás értékeit és elosztva a csoportszámmal, megkapom az átlag előrehaladást, ami jellemzi a segédmunkások csoportját. Ez az érték 0,54.

b) Szakmunkás ifjúság. Képesítésüket szakiskolában vagy a munkahelyen szervezett tanfolyamon szerezték. Az „idősebbek” viszonylag magas szakmai képzése ellensúlyozza a középiskolai továbbtanulás hiányát, de nem magyarázza az ifjúság összességében vett alacsony képzés arányát. A szakmunkások átlagkeresete 1200—2000 lej. Nem változtatnak könnyen munkahelyet, mint a képzetlen munkások, s ez is növeli keresetüket. Közülük paraszt származású 18, az előrehaladás értéke egyéenként 2, összesen 36; segédmunkás származású 11, előrehaladás egyéenként 1, összesen 11; szakmunkás szülők gyermeke 10, előrehaladás nincs ebben a származási csoportban, mert a szülő és gyermek azonos kategóriában van. Össz-előrehaladási átlagérték 0,86.

3. **Tanulóifjúság.** Két csoportra oszlik: szakiskola vagy középiskola, esetleg szaklíceum diákja. A hét szakiskolai tanuló közül három paraszt származású, előrehaladásuk együttes értéke 6; kettő segédmunkás származású, az előrehaladás 2; kettő szakmunkás, előrehaladás nincs, összérték 8, átlagos előrehaladás 1,14. A liceumok tanulói közül öt paraszt származású, előrehaladásuk 15; kettő munkás, az előrehaladás 4; szakmunkás származású hat, előrehaladásuk 6; értelmiségi kettő, előrehaladás nincs. Átlag előrehaladás: 1,16. A középiskolások a következő intézetekben tanulnak: szaklíceumban öten, elméleti líceumban tízen.

4. **Az érettségizett** ifjaknak nehéz a beilleszkedés. Hivatalnokok lesznek valahol, és általában ugyanúgy ingáznuk kell, mint a munkásnak, de fizetésük kevesebb, csak rátartóságuk nagyobb.

Nincs mindenben összetartás a falu fiatalsága közt. A tanulóifjak külön tanulják a szindarabot, az érettségizettek, ha be is állnak a műkedvelő csoportba, csak a tanulókkal hajlandók ilyesmire, a munkásokkal nem. Nem minden faluban van ez így. A hat érettségizett közül kettőnek sikerült a faluban állást kapnia, négy ingázik. Nem szándékoznak a faluban maradni, a városi élet az eszményük, s mert ez nem minden esetben elérhető, elégedetlenek. Társadalmi előrehaladásuk értéke 1,16. Segédmunkás szülők gyermeke egy, szakmunkásoké öt. A tantestület nagyrészt fiatal tanerőkből áll, de Szentgyörgyről ingáznak Gidófalvára. Nem tartoznak a falusi fiatalokhoz, városiak, és közösséget sem vállalnak a faluval.

Tehát csoportonként összegezve, az agrárifjúságnál 0,18, a segédmunkásoknál 0,54, a szakmunkásoknál 0,86, a tanulóifjúság esetében 1,14, értelmiségiéknél 1,16 a társadalmi előrehaladás. A falusi fiatalok köréből a tanuló- és az értelmi-

ségivé lett ifjúság esetében figyelhető meg a legmagasabb előrehaladási mutató. Ez nem meglepő eredmény, s alátámasztja azt a tapasztalatból már ismert tényt, hogy az előrehaladás legfontosabb forrása az iskolázás. (A falusi ember is tudja ezt, s igyekszik gyermekeit iskoláztatni.)

Azt látjuk tehát, hogy a társadalmi mobilitás, szakképesítési fok és átlagkereset egyenesen arányosak, s a beilleszkedésben erősítik egymás ösztönző hatását.

Elgondolkoztató a viszonylag alacsony társadalmi előrehaladási mutató, s több mindenre enged következtetni. Elsősorban is arra, hogy a gidófalvi társadalmi átrendeződés eléggé lassú folyamat, a segédmunkás szülő az ipar felé irányítja gyermekét, a szakmunkás szakiskolában vagy középiskolában helyezi el. Kevés a paraszt származású (mtsz-tag szülő gyermeke) középiskolai tanuló. Ezt a mutatót javítja az elszármazottak társadalmi státusa, de egészséges jelenség-e az, ha a fiatalság tanultabbja elszármazik a faluból? Miért nem gidófalvi tanítók tanítanak az iskolában? Van gidófalvi agrármérnök is, csak éppen Kolozs megyében működik. Ha hazajönnének a más vidéken működő tanárok, tanítók, mindjárt megoldódnék sok nevelési probléma. Az ingázó tanerőknek nem sok közül van a faluhoz; legfőbb gondjuk, hogy hazajussanak mielőbb. És ha jól megvizsgáljuk, nincs is miért követ dobnunk rájuk: asszonyok, az egyik két, még járni sem tudó gyermekéhez szalad haza, a másik két gyermekhez és beteg édesanyjához, a harmadik éppen most várja a kisbabát, és így tovább. A családjuk a városhoz köti őket. Viszont, ha odavaló tanító tanítana, a népnevelő munkát talán nem gátolnák közlekedési nehézségek!

A társadalmi előrehaladást, szakképesítést és jövedelememelkedést az integrálódás objektív tényezőinek is nevezhetjük, szemben a szubjektív jellegű pályaválasztási és foglalkozási elégedettséggel.

Preferenciális és tényleges foglalkozás

Minden fiatal az össztársadalmi környezet hatására választ foglalkozást. Választását az általa ismert foglalkozások, a szülők, barátok és társadalmi tekintélyek befolyásolják. Mindez Gidófalván falusiasan meghatározott — több évi tanítás, szociológiai fölmérés alapján állítom ezt. A preferenciák skálája szűk, nem tükrözi korunk modern szakmai szükségleteit: kőműves, villanyszerelő, lakatos, gépkocsivezető, autószerelő, traktoros, pilóta, óvónő, tanítónő, fodrász, varrónő, festőművész és színész. Tapasztalatom szerint a fiatal hiányosan ismeri azokat az iskolákat, ahol szakképesítést szerezhet, viszont a tényleges, választott foglalkozások között sok olyannal találkozunk, melyek nem szerepelnek a preferenciák közt. Feltehető tehát, hogy a pályaválasztási döntés nem eléggé meggondolt, vagy nem kellőképpen önálló. Pedig az integrációs folyamat fontos megkönnyítője lehet az önálló döntés.

A tényleges és az óhajtott foglalkozások különbözőségét érzékelteti az, hogy a gidófalvi fiatalok 72,2%-a nem abban a szakmában dolgozik, amelyben iskolás korában akart volna. Persze, tudott dolog, hogy eszményi összecsengés a gyermekkori elképzelések és a későbbi tényleges elhelyezkedés között nem lehetséges; a gyermekálmokat különben sem szabad „kézpénz“-nek tekinteni. Mégis, az előbb említett 72,2% meggondolkoztatóan nagy eltérés, s mondhatni, az ifjak társadalmi beilleszkedésének, felnötté válásának nem egy problémájára utal.

„Kinek a tanácsára választottad mostani foglalkozásod?” — Erre a kérdésre a gidófalvi fiatalok fele azt válaszolta, hogy önállóan döntött, 30%-uk pályaválasztását a véletlen döntötte el, 16%-uk a szülők tanácsa alapján választott, 4%-uk pedig a barátjára hallgatott.

A magas százalékú önálló döntés azonban számomra kérdéses: nem járult hozzá a foglalkozási stabilitáshoz, ugyanis a megkérdezettek 63%-a foglalkozását szeretné változtatni, 34%-uk pedig gyarapítani akarja szakmai képzettségét, ami mögött sok tekintetben ugyancsak pályaváltoztatási szándék áll.

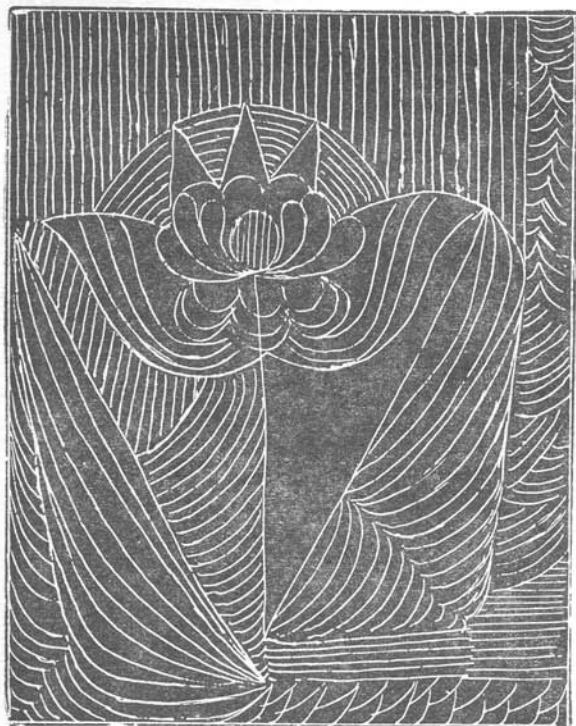
Ismeretes, hogy a szülők többsége magasabb társadalmi kategóriába szeretné föltornásztatni gyermekét. A falusi emberek jó része az iparba jutást, a szakmunkássá válást állítja célul gyermekei elé. Ily módon a preferenciális pályák egyáltalán nem lépik túl az átlagos emberi képességeket, tehát eltérés mutatkozik a régebbi elképzelések és a valóságban választott pályák közt.

Meglepő, hogy egyetlen ifjú sem választotta foglalkozását tanítói, tanárai tanácsára. *Ez mindenképp az iskola orientációs munkájának gyengeségére, a szoros értelemben vett nevelői, formatív jellemalakító tevékenység hiányaira utal. Jellemző az is, hogy a 22–26 évjáratbeliek között egyetlen aktív továbbtanuló sincs, és 11 éves időszakban is a továbbtanulók aránya mindössze 16,5%.*

Ha arra gondolunk, hogy a gidófalvi ifjúságnak majdnem kétharmada az iparban és városban dolgozik, azt kell mondanunk, hogy többségük előbbre jutott. Életmódjuk, felfogásuk azonban sajátosan kétlaki. Falun laknak, a városra bejárnak, s a falusi házzal együtt többé-kevésbé a paraszti gondokat is öröklik az előző nemzedéktől. Aktívan élnek az időjárás viszonyaitól eredő aggodalmakat, segítenek a mezei munkában, háziállatokat tartanak. Ez jó is volna így, csupán az aggasztó bizonyos fokig, hogy a pályaválasztásban, munkahelykeresésben, társadalmi beilleszkedésben gyakori elem a véletlenszerűség, az alkalmiság, a spontaneitás. Nem árt tehát föl hívni az illetékesek, de különösen az iskola figyelmét: az integrálódás terén a falusi fiataloknak alaposabb irányításra, segítségre van szükségük.

Kósa Szánthó Vilma

Székely Dániel grafikája

Korszerű nemzetközi tárgyalások

Arthur Lall a modern nemzetközi tárgyalásokról szóló könyve (*Modern International Negotiations*) első fejezetében kifejti, hogy a múltban az államok közötti viták vagy viszályok az érdekelt államok „magánügyei“ voltak, vagy legalábbis „magánügyeknek“ tekintették őket. Manapság azonban már a legkisebb jelentőségű nemzetközi viszály sem mondható *res inter alios*nak. A nemzetközi jellegű problémák most már — a minden vagy majdnem minden állam tagságára épülő nemzetközi szervezetek létezése folytán — az egész nemzetközi közösséget érintik. A helyzet ilyenszerű módosulása lényegesen befolyásolja a tárgyalások jellegét is.

Nagy tárgyalási tapasztalatok halmozódnak fel azokon a jelentős nemzetközi fórumokon, amelyek elé a bonyodalomba keveredett felek a viszályt vihetik. A tárgyalási tapasztalatok gyarapodásához vezetnek még a következők: az olyan helyzetek számának növekedése, amelyekben szükséges a súlyos válsággá fajulás megelőzésére hivatott beavatkozás; az a tény, hogy a modern társadalom körülményei középette mindinkább elfogadhatatlan az erőszakhoz folyamodás; a bővülő technikai, tudományos és gazdasági együttműködés; s végül, de nem utolsósorban: a béke e sajátos eszköze tökéletesítésének szükségessége és tendencia a tökéletességre. Mindez a tárgyalásokra való egyre határozottabb törekvéshez, bizonyos esetekben a folyamatos jellegű tárgyalásokhoz vezet.

Jelenleg a nemzetközi tárgyalás a fegyveres konfliktus elkerülésének egyetlen lehetősége. A második világháború után a világ szakadatlanul kritikus, potenciálisan robbanékony helyzetben élt. A többé-kevésbé sikeres tárgyalások még e mintegy negyed századig tartó kritikus korszak nehéz körülményei középette is a nemzetközi élet állandói maradtak. Sok esetben nem voltak minősített tárgyalások, a tárgyalás-jelleg nem volt szembetűnő, de a legkényesebb természetű problémákban, így például a német kérdésben, a nagyhatalmak kapcsolatainak csak tárgyalás-jellegű volt. Az európai feszültség csökkentésére irányuló erőfeszítés különféle formákban, de szüntelen folyamatként nyilvánult meg. Az államok közötti függő problémák kölcsönösen előnyös megoldására és az államok második világháború utáni együttműködésének rendezésére vonatkozó tárgyalások statisztikája, vagyis a tárgyalás-jelenség mennyiségi elemzése sokat elárul az enyhülés folyamatának kibontakozásáról. Minél nagyobb a tárgyalások volumene, annál magasabb az enyhülés foka. E tekintetben jól tájékozódhatunk a kétoldali érintkezésvételek, a magas szintű találkozások, az aláírt gazdasági, kulturális és politikai egyezmények száma alapján. Az ENSZ-értekezletek szervezési és pénzügyi kérdéseiről szóló egyik jelentés a konferenciák számának jelentős növekedéséről

számol be az 1960—1966 közötti időszakban: „Az utóbbi hat esztendőben az összejövetelek száma majdnem megkétszereződött, s a New York-i, valamint a genfi székhelyen, a Nemzetek Palotájában a lehetőségeket immár teljes mértékben kihasználják [...], hasonlóképpen növekedett a másutt megrendezett konferenciák száma is: az Egyesült Nemzetek regionális bizottságai rendezte értekezletek száma az említett időszakban 770-ről 1120-ra emelkedett (J. Kaufmann: *Conference Diplomacy*, 1968).

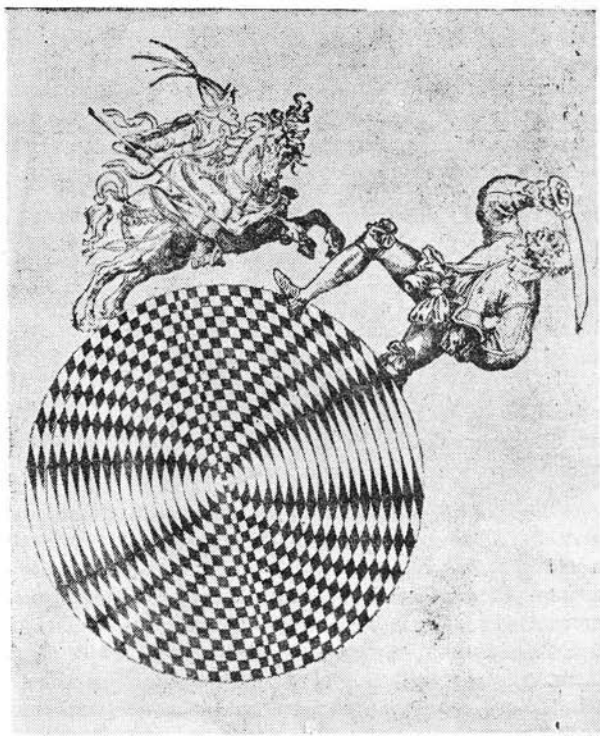
E korszak egy másik jellemzője, hogy még a legnehezebb és legkényesebb természetű, hosszú ideig tartó, de kézzelfogható eredményre nem vezető tárgyalások is lassú, néha alig-alig felismerhető, de állandó haladást eredményeznek. A napi hírek és az eseményeket a nap perspektívája szerint megítélő sajtókommentárok hatására gyakran elhamarkodottan egyes tárgyalások csődjére vagy eredménytelenségére következtetünk. Csakhogy a gondolkodásnak az ilyenszerű, csupán a részleteket figyelembe vevő módja nem alkalmas arra, hogy távlatokban, ne csak a szűk körű aktualitás szempontjai szerint ítéljük meg a tárgyalások következményeit. A tapasztalat arra tanít, hogy nemzetközi tárgyalások esetében döntő fontosságú megoldásokra alig néhány tárgyalási menet után nem számíthatunk. A tárgyalások többsége a helyzet mérlegelésének hosszabb időszakait kívánta meg, megkövetelte az eljárási módozatok és a számba vehető lehetőségek alapos mérlegelését; a tárgyalások általában mindenképpen javulásra vezettek, megnövekedett a remény a szakutcából való kijutás jövőbeli lehetőségeit illetően.

A jelenkori tárgyalások fontos jellemzőinek sorába tartozik az is, hogy manapság már olyan kialakult mechanizmusok — például konferencia-rendszerek — léteznek, amelyekre az államok okkal számíthatnak. A mechanizmusok e rendszerében a tárgyalásokon a közvetlenül érdekelt felek mellett mások, közvetlenül vagy közvetve érdekelték is részt vesznek. Minden létező kormányközi nemzetközi szervezet (a jogszolgáltató szervek kivételével) tulajdonképpen állandósult jellegű tárgyalási mechanizmusnak is tekinthető.

A nemzetközi szervezetek keretében vagy a nemzetközi konferenciákon folytatott tárgyalások két helyzet kialakulásához vezethetnek: a résztvevők többsége elfogad olyan határozatokat vagy ajánlásokat, amelyek azonban nem kötelezők a felekre, főként azokra nem, akik a tárgyalások során már határozottan elleneztek a határozat vagy az ajánlás elfogadását; vagy (a második helyzet): a határozatokat egyöntetűen vagy majdnem egyöntetűen elfogadták, s kötelezők a résztvevőkre (Arthur Lall, i.m.).

A nemzetközi szervezetek tekintélyét öregbítő rendkívüli jelentőségű lépés volt a Kínai Népköztársaság ENSZ-jogainak a helyreállítása a Közgyűlés 1971. október 25-i határozatával, amely általában növelte a nemzetközi fórumok esélyét arra, hogy valóban a nagy kérdések megoldása keresésének a színhelyei legyenek. Ez az esemény joggal tekinthető a nemzetközi politikai realitás szelleme és logikája rehabilitálása egyik történelmi pillanatának.

Azzal egyidejűleg, hogy — részben a nemzetközi szervezetek keretében — a Kínai Népköztársaság megtárgyalja a vitás kérdéseket az Egyesült Államokkal, a régi kínai mondás szellemében („tárgyalni, harcolni, tárgyalni“) új tartalommal telíti az érintkezéseket, amelyeknek folyamatosságát a varsói kontaktusok mindvégig biztosították. A Kínai Népköztársaság, amely részt vett a genfi (1954—1955) és a bandungi (1955) értekezleten, felélénkíti diplomáciai kapcsolatait, a helyreállított egyetemesség jegyében új lendülettel folytatja a tárgyalásokat azokban az intézményekben, amelyekben elfoglalta az őt megillető helyet, továbbá kétoldali tárgyalásokat is kezdeményez.

Collins grafikája

A Kínai Népköztársaság és az Egyesült Államok legmagasabb szintű kapcsolatfelvétele — a jelenkori társadalmi-politikai valóságok felismerése alapján — a viszonyok kölcsönös normalizálására törekvő tisztánlátás jele. Nixon elnök látogatása a Kínai Népköztársaságban (1972. február 21—28) azt tanúsítja, hogy az Egyesült Államok lemondott a világ e két nagy országa relációi befagyasztásának a politikájáról. Ez is a tárgyalásos módszer fontosságát, az érintkezések és a párbeszéd jelentőségét bizonyítja. A látogatásról kiadott közös közlemény kiemeli, hogy a nézetkülönbségek nem akadályai a politikai dialógus módszere alkalmazásának, a nemzetközi jog normáihoz igazodó tárgyalásoknak, amelyek a vitás kérdések megközelítésének egyetlen ésszerű módját jelzik.

A szakosodott nemzetközi intézmények mind nagyobb száma és az államok nagyarányú részvétele e fórumokon azt eredményezi, hogy bármilyen vitás nemzetközi helyzet vagy viszály — stádiuma bármely fokán — a tárgyalások módszerével is megoldható; ha nem a közvetlen tárgyalások direkt módszerével, legalább a felek elfogadta fórumok keretében (Arthur Lall, i.m.). Az államok bekapcsolódása az ilyen szerű nemzetközi mechanizmusokba lehetetlenné teszi, hogy valamely ország életbevágóan fontos, lényegbeli érdekeire bárki a nemzetközi tárgyalások alapvető céljaival — főként a békével és az együttműködéssel — ellenkező szellemben hivatkozassék.

J. Kaufmann a nemzetközi konferenciákon kibontakozó tárgyalásokról szólva megemlíti a konferencia nyilvánossága és a tárgyalás bizalmas jellege közötti látványos ellentmondást. „Elkerülhetők a nézetkülönbségek a nemzetközi konferenciákon folyó tárgyalások jelentőségéről, ha a »tárgyalást« a következőképpen ha-

tározzuk meg: valamely konfliktus megoldására vagy egy konferencia céljainak megvalósítására hivatott megbeszélések és érintkezések összessége. A definíció szándékoltan tág körű, hogy a küldöttek mindenfajta érintkezésére alkalmazható legyen. Valamely határozat egyetlen szakaszára vonatkozó beszélgetés is tárgyalásként értelmezhető. Sőt, mi több: e definíció szerint nem is kell konfliktusnak lennie ahhoz, hogy tárgyalásokról szólhassunk“ (J. Kaufmann, i.m.).

A nemzetközi szervezetek és konferenciák átfogó rendszere azt eredményezi, hogy a tárgyalásokon az államok nem maradnak magukra (Arthur Lall), hiszen e rendszer olyan építmény kialakulásához vezet, amely a legsajátosabb tárgyalások számára is szinte szerves keretként kínálkozik. A mai világban az államok egymástól való függőségének foka nagymértékben megváltoztatja a tárgyalások hagyományos jellegét. Természetes azonban, hogy bizonyos szempontból a tárgyalások továbbra is az államok szuverenitásának attribútumai maradnak (a tárgyalás kezdeményezése, tárgyalóképesség vagy az államok szabad akaratának érvényesülése a döntésben). De a tárgyalások menetét nagymértékben befolyásolják az államok alkotta nemzetközi szervezetek hálózatának a kialakulása, az e szervezetekben létrejövő viszonylatok mechanizmusai.

E jellemzőt már csak azért is hangsúlyoznunk kell, mert bizonyos szerzők a világpolitika interkonnexióit a korunkra jellemző veszedelmek egyikének minősítették. Érvük: a konfliktusok hamarosan általánossá válhatnak, a tűz rohamosan terjed. Ebből az iskolából kerültek ki a „helyi háborúk“ teoretikusai. A nemzetközi helyzet alakulása azonban azt bizonyítja, hogy az államközi kapcsolatok feldúsulása éppenséggel a diktátum és a visszaélések kizárásának egyik eszköze, az agresszió fenyegette kis államok újabb fegyvere, a viszályok megoldási lehetőségei növekedésének eleme. A béke védelmére szerveződött mozgalom már 1949-ben lanszírozta „a béke oszthatatlanságá“-nak alapelvét.

Napjainkban két, egyaránt hasznos tárgyalási alaptípus „koegzisztál“: a közvetlen tárgyalások és az intézményesített tárgyalások. Ez utóbbiak hosszabb ideig tartanak, folyamatos jellegűek. Keretüket különféle rendeltetésű nemzetközi szervezetek alkotják. Szüntelenül növekszik az intézményesített tárgyalások volumene.

Az intézményesített tárgyalások három nagy kategóriába csoportosíthatók: az ENSZ-rendszerbe tartozó nemzetközi szervezetekben folytatott tárgyalások; a regionális nemzetközi alakulatok vagy szervezetek (mint amilyen például a KGST, a Közös Piac vagy az Északi Tanács) keretében sorra kerülő tárgyalások; s végül a harmadik kategóriában említhetők azok a tárgyalások, amelyeket valamely egyezmény kellő időben való létrehozása céljából egybehívott nemzetközi értekezleten folytatnak (például: a tengerek szabad használatáról tárgyaló konferencia).

Az intézményesített tárgyalásokat többek között az jellemzi, hogy időszakonként ismétlődnek, rendszeresen összehívott ülészakadokon előre megállapított eljárási szabályok szerint zajlanak le. Valójában olyan sokfélék és bonyolultak az e típusba tartozó tárgyalások, hogy tanulmányozásuk eredményeinek ismertetése monográfiába kívánkozik.

Kazimierz Kocot lengyel szerző a diplomáciai tárgyalásokat taglaló művében a közvetlen tárgyalásokat megkülönbözteti a nemzetközi fórumokon zajlóktól; ez utóbbiakat nevezi tulajdonképpen „nemzetközi tárgyalások“-nak. Kocot arra a következtetésre jut, hogy a „nemzetközi tárgyalások“ típusának jelenkori gyakoribb előfordulása és általánosodása annak bizonyossága, hogy a viszályok rendezése közvetlen kétoldali tárgyalások útján nehezebben megvalósítható (Kazimierz Kocot: *Rokowania Dyplomatyczne*, 1969). A szerző a modern tárgyalások jellemző-

jeként emeli ki általában a diplomáciai tevékenység, de főként a tárgyalások alárendelését a nemzetközi törvényességnek.

Valóban, korunkban már nem elfogadható az egy évszázaddal ezelőtt még oly divatos megkülönböztetés a jogi vita és a nemzetközi jog alkalmazhatóságának körén — úgymond — kívül eső politikai viszály között. Az államoknak a nemzetközi szervezetekhez és az általános érvényű egyezményekhez való csatlakozása következtében a nemzetközi jogi alapelvek és szabályok egyre inkább fedik a tárgyalások terét; az államoknak a tárgyalások terén érvényesülő több attribútuma nemzetközi jogilag kiválóan meghatározható.

Eppen ebből következőn a modern nemzetközi jog alkotta normák és a diplomáciai szervek politikai funkciói között nincs már ellentmondás (i.m.). A tárgyalásokkal kapcsolatos számos törvény jellegű szabályozás a nemzetközi szerződésekkel foglalkozó jogágazat részét alkotja.

A nemzetközi tárgyalások intézményesítésének és normatív szabályozásának folyamata a nemzetközi viszályok rendezése egyik eszközeként értelmezett háború elítélése, továbbá az úgynevezett „parlamentáris diplomácia“, valamint a kollektív biztonsági rendszerre való törekvés jegyében bontakozik ki. Egyébként a konfliktusok békés megoldásának minden más, a tárgyalásokkal váltakozva alkalmazott eszköze fejlődése során átment ilyenszerű folyamatokon. A tárgyalások azonban a megoldásnak továbbra is politikai, nem pedig jogszolgáltatási eszközei; a tárgyalás módszerei nem oly merevek, mint a jogszolgáltatáséi, a tárgyaló felek a nemzetközi jog alapelvei és a szerződés jogi keretei között megőrzik teljes rugalmasságukat. Ez a magyarázata annak, hogy míg a többi eszközt nemzetközi viszályok esetén oly gyakran mellőzik, a tárgyalások gyakorlatát sűrűn alkalmazzák. Manapság gyakorlatilag nem is nagyon használják a jogszolgáltatási utakat. Rendkívüli mértékben csökkent például a Hágai Nemzetközi Bíróság elé került ügyek száma; az utóbbi években ritkaságszámba megy egy-egy nemzetközi bírósági tárgyalás.

Főként a szerződések kodifikálását célzó művekben — a *durante negotiis* szabályok megállapításának igyekezetében — ismerhető fel a modern tárgyalások normatív szabályozásának irányzata. A nemzetközi jogban megkíséreltek normatív szabályokat kidolgozni a konfliktus megoldására hivatott tárgyalásokat illetően, főként eljárási kérdésekre és a feleknek a dokumentumokhoz való kölcsönös hozzáférhetőségére vonatkozóan. Manapság tehát már nem nagyon hangzik hitelesen a francia mondás: „*La seule règle de la diplomatie, c'est qu'il n'y a pas de règles*“ (De Callières: *De la manière de négocier avec les souverains*, 1716).

Egyre nyilvánvalóbb a nemzetközi jog hatása a nemzetközi tárgyalásokra. A szabályozási törekvések ellenére a tárgyalás lényegében továbbra is a nemzetközi viszonyok természetének és dinamizmusának sokkal megfelelőbb, hajlékonyabb mechanizmusa, mint a nemzetközi jogszolgáltatás merev, a megváltoztathatatlan határozatok *res iudicata pro veritate habetur* rendszerére építő mechanizmusai.

*

A jelenkori tárgyalások átfogóbb ismertetését a hidegháború és a második világháború utáni Európa diplomáciájának bemutatásával kezdhetjük. A diplomáciatörténet e hosszú szakasza azt tanúsítja, hogy a tárgyalások hiánya konfliktuális és állandó feszültség jellemezte állapotra utal, viszont a tárgyalások elkezdése és mechanizmusuk tökéletesítése az enyhülés kezdetét, a nemzetközi együttműködés és biztonság hajnalát jelzi. Nem ok—okozati összefüggésekről van szó

ez esetben, ám a jelenségek korrelációja olyannyira tökéletes, hogy a tárgyalások megindulása vagy a tárgyalások hiánya fontos mutatóként értékelhető.

Az egész világpolitika szempontjából még mindig kivételes fontosságú Európa politikai történetében jobban nyomon követhetjük, mint bárhol másutt a nemzetközi stabilitás és a béke mutatóiként értelmezett tárgyalásokat.

A második világháború után Európa a nyílt fegyveres összetűzések nélküli, „hidegháború“ néven ismert politikai és katonai feszültség színtere maradt. A hidegháborút a — saját földrajzi körein belül integráló törekvésű, külső vetületében pedig agresszív — nyugati politika szülte; kezdete egybeesik az antagonista katonai-politikai tömbökre való felosztással. A második világháborút követő eseményekkel foglalkozó szerzők az európai szakadás új doktrínájának kezdetét 1947 júliusára teszik; két jelentőségteljes eseményre kerül sor ekkor: az Egyesült Államok Kongresszusa jóváhagyja a Marshall-tervet, s a *Foreign Affairs* című amerikai folyóiratban megjelenik a keleti országok „kordában tartásának“ (containment) eszméje és terve; ez az eszme volt az amerikai diplomácia hivatalos doktrínája egészen 1963-ig (André Fontaine: *Histoire de la guerre froide*, 1965). George Kennan volt amerikai diplomata, a Princeton Egyetem professzora javasolta, hogy hosszú távra kidolgozott politikával gátolják a szocialista országok hatásának érvényesülését a tőkés világra.

A Marshall-terv a nyugati államok integrálási kísérleteinek kezdetét jelzi, a Kennan-doktrína megszervezi a térség elszigetelését, s meghirdeti a korlátozásokat a keleti országokkal szemben. Egyidejűleg ezen országok „felszabadítására“ mozgósítják a politikai és propagandaeszközöket, meg akarják változtatni a történelem irányát, a történelemét, amelynek a szocialista országok elkötelezték magukat; kampányba kezdenek, amely hamarosan lélektani hadviselésbe torkollik. Két évvel később, 1949. április 4-én bekövetkezik a nyugati tömb kialakulásának folyamatában a harmadik, döntő fontosságú esemény: aláírják az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) létrehozásáról szóló okmányt. A NATO alapját az a nyugat-európai unió alkotja, amely a Franciaország, Nagy-Britannia és a Benelux-államok között 1948. március 17-én aláírt brüsszeli egyezményre épül. Ez a — Foreign Office ihlette — szervezet kezdettől arra rendeltetett, hogy politikailag és katonailag amerikai segílyre támaszkodjék (Lord Ismay: *NATO: The First Five Years*, 1954; Cl. Delmas: *L'Alliance Atlantique*, 1962). A Foreign Office kezdeményezte az angol—amerikai tárgyalásokat a brüsszeli egyezmény kibővítésére, valamint egy európai biztonsági tervre vonatkozólag, amelyet egy földközi-tengeri biztonsági terv hivatott kiegészíteni. Az Atlanti Paktum azon tárgyalások során jön létre, amelyet a brüsszeli egyezmény aláírói, az Egyesült Államok és Kanada, majd a csatlakozó Dánia, Olaszország, Norvégia és Portugália folytatnak. A csatlakozásra ugyancsak felszólított Svédország jobbnak vélte megőrizni hagyományos semlegességét, s inkább azon fáradozott, hogy tovább erősítse az északi országok együttműködését (André Fontaine, i.m.).

Az előzőekben ismertetett körülmények között létrehozott politikai-katonai tömbbel szembeesve a kelet-európai szocialista országok akciója: a Varsói Szerződéssel védelmi jellegű politikai és katonai szövetségre lépnek.

A hidegháborút Európa legérzékenyebb pontján robbantják ki: a második világháború után a német probléma a legkényesebb. 1948 júniusában a nyugati hatalmak a Ruhr-vidéken a Szovjetunió részvétele nélkül nemzetközi hatóságot hoznak létre, s alkotmányozó gyűlést hívnak egybe a megszállt nyugati területeken (a továbbiak során Nyugat-Németország átalakul Németország Szövetségi Köztársaságává). Ettől kezdve közel két évtizeden át a német probléma az egyre na-

gyobb hullámokat vető és Európán kívüli térségekre is kiható hidegháború egyik fő tárgyává válik.

A Föld bizonyos térségeiben fegyveres konfliktusokig fajuló hidegháború legfontosabb szakaszai a következők: az 1950-ben kirobbant koreai válság; az 1948 nyarán kezdődött berlini válság; 1953-ban a vietnami krízis; a tajvani válság 1954-ben; az iráni kőolajipari válság 1951-ben; a hidegháborút a Közel-Keletre is kiterjesztő bagdadi paktum létrehozása 1955-ben; a Szezei-csatorna válság 1956-ban; az 1958-as közép-keleti válság; ugyanabban az évben kiújul Tajvan és Berlin válsága; 1959-ben a kubai válság (amely 1961-ben és 1969-ben ismét súlyosbodik); s végül az amerikaiak 1961-ben kezdődött beavatkozása Vietnámban.

Jó lesz megjegyezni, hogy e korszak egész tartama alatt minden kritikus pillanatban csakis tárgyalások útján sikerült kijutni a kátyúból, nem pedig a konfliktusok megoldásának más módszereivel. Teljességgel hatástalannak bizonyul a fegyveres harc azoknak az eredményeknek az elérésében, amelyekre egy-egy konfliktus kirobbantásával vagy valamely helyi feszültségi góc létrehozásával törekedtek. Az ebben a hosszú időszakban lefolyt tárgyalások jellege különbözik a tárgyalásoknak a nemzetközi viszonyok fejlődése során felismerhető jellemzőitől. a) Csupán *in extremis* kerül sor rájuk, csak miután a fegyverekkel való megoldás lehetetlenségébe bebizonyosodott. b) A tárgyalások a hatalmi politika jegyében zajlanak, legfőbb hiányosságaik ebben rejlenek. c) Sok esetben torz formákat öltenek, mert egy-egy fél valójában nem is óhajtja az eredményes kimenetelt; ilyenkor csupán időleges és hiányos egyezményekre jutnak, amelyeket a konfliktus kiújulása aztán semmissé tesz.

Amikor a tárgyalásokat a szakadék szélén tántorgás politikája, a John Foster Dulles emlegette *brinkmanship* jellemzi, szellemük ellenkezik a tárgyalás lényegével: eredménytelenségük csakis az ilyen szerű körülményekkel magyarázható.

Igy például az Egyesült Államok és szövetségesei katonai akciójával kirobbantott koreai válság során az 1951-ben Panmindszonban kezdett tárgyalások még nem vezettek eredményre. A tárgyalások csak két évvel később, 1953. április 27-én indulnak újra, most már biztatóbb előjelekkel; ekkor határozza el a támadó fél, hogy a helyzetet egy lehetséges enyhülés általános vetületében értékeli. Három hónappal később, vagyis július 27-én aláírják a fegyverszüneti egyezményt, amelyvel elfogadják a *status quo antét* (a részletekről: Robert Leckie: *La guerre de Corée*, 1963; Philip Mosely: *Soviet Policy and the Korean War in the Kremlin and World Politics*, 1960).

Hasonló körülmények ismerhetők fel a Vietnam függetlenségéért vívott háború esetében is. 1953-ban a Szovjetunió sugallta tárgyalási javaslatokat Washingtonban az erőpolitika pozícióiról utasítják vissza, pedig Franciaország nehéz helyzetbe kerül. A „tisztas” megoldás lehetőségeit kereső Franciaország a nyugati tömb országainak bermudai értekezletén rámutat, hogy „számára túlságosan nehéz egyedül viselni a terheket” (Joseph Laniel: *Le drame indochinois*, 1957; André Fontaine, i.m.). Csak egy esztendővel később, 1954. május 8-án, miután Dien Bien Phunál megtörik a francia ellenállás, és győznek a felszabadító csapatok, kezdődnek a genfi tárgyalások Indokínáról, amelyek július 20-án a fegyverszünet aláírásával végződnek. E tárgyalások uralkodó eleme az összes érdekelt államok részvétele (beleértve a Kínai Népköztársaságot is), valamint a vietnami, laoszi és kambodzsai nép függetlenségre és saját sorsa eldöntésére vonatkozó jogának elismerése.

Az erőpolitika és a katonai paktumok diplomáciája robbantja ki és teszi széles körűvé a hidegháborút, amely aztán a fegyveres konfliktus újabb és újabb

gócait hozza létre a periférián; ezek a gócek bármely pillanatban világegést okozhatnak. Ez a folyamat az említett szakaszok mindegyikében megfigyelhető, az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének megalakításától a katonai tömbök hanyatlása, a nemzetközi élet menetének normalizálása és a tárgyalások diplomáciai eszközként való újrafelhasználása kezdetének periódusáig.

A tárgyalások diplomáciájának ellentétpárja az erőfitogtatás diplomáciája. Ez utóbbi vezetett a katonai tömbök kialakításához, a hidegháború térhódításához. Emlékezzünk például az angolok és az amerikaiak elszánt kísérletére, hogy a Közép-Keleten — a NATO-paktum kiegészítőjeként — újabb katonai egyezményt hozzanak tető alá. A britek erőfeszítései már 1951-ben egy közép-keleti parancsnokság megalakulásához vezetnek. Az ilyen jellegű próbálkozások érthetően zavarták a Törökországgal határos kelet-európai szocialista országokat s az arab államokat is; így hát mind a Szovjetunió, mind Egyiptom bejelentette tiltakozását. Ez azonban nem akadályozta meg a bagdadi paktum formális megkötését 1955-ben; Törökország és Irak mellett csatlakozott Anglia, Pakisztán és Irán; az Egyesült Államok nem volt tagja a szervezetnek, de aktívan támogatta. Válaszképpen Kairó közös katonai és gazdasági szervezet létrehozására irányuló szerződés megkötését javasolja. Ehhez csatlakozik Szíria, Szaud-Arábia és Jemen. Ez a mozzanat vezet Nasszer szakításához a nyugati hatalmakkal (lásd: Jean et Simone Lacouture: *L'Égypte en mouvement*, 1962). Nasszer a bandungi afro-ázsiai konferencia utáni új mozgalomban a „harmadik világ” felé orientálódik. A szakadék egyre mélyül; a válság 1956-ban éri el tetőfokát, amikor az amerikaiak visszavonják az asszuáni gát költségeinek finanszírozására előzőleg tett ajánlatukat; ezt követően július 26-án államosítják a Szezi-csatornát. 1956-ban kerül sor az izraeli támadásra a Csatorna térségében, ezt követi a francia—angol ultimátum és a két ország fegyveres beavatkozása. A krízis a szocialista országok erőteljes állásfoglalása és az Egyesült Nemzetek közbelépése után ér véget.

Nagyon tanulságos, hogy Franciaország és Nagy-Britannia erőpolitikája, és megátalkodottságuk, amellyel visszautasították a javasolt tárgyalásokat, a negatív-nál is rosszabbnak minősíthető eredményre vezetett mind presztízsük, mind az arab világhoz fűződő gazdasági és politikai érdekeik szempontjából.

Kuba is jó példa arra, hogy kudarcra ítélt a normális tárgyalások helyébe nyomuló erőpolitika és gazdasági zsarolás: hiába, a tárgyalás a nemzetközi viszonyok legfontosabb eszköze, alapelveinek mindig érvényesülniük kell.

A diktátor Batista ellen vívott két évi harc után, 1959. január 8-án Fidel Castro Ruz, a forradalom vezetője a gerillacsapatok élén diadalmasan bevonul Havannába.

Az Egyesült Államok állást foglal a kubai forradalommal szemben, s a cselekvés három módját választja: nem hajlandó gazdasági tárgyalásokat folytatni Fidel Castro korszerű tervei alapján; támogatja a forradalmat ellenző menekültek katonai toborzását és bevetését a forradalmi rendszer ellen; s végül gazdasági zsaroláshoz folyamodik: előbb negyedével csökkenti Kuba jóformán egyetlen valutaforrásának, a kubai cukornak a bevitelét, majd néhány hónap múlva Kuba viszonylatában elrendeli az árucikkek kiviteli tilalmát.

A gazdasági zsarolásra a büszke népek ugyancsak kényesek, írja André Fontaine a hidegháború történetéről szóló könyvében. Az erőpolitika, a kényszerítés politikája a várt következmények ellenkezőjére vezetett: siettette a nemzet erőinek tömörülését a — saját erőkre és a szocialista országok solidaritására építő — merész gazdasági és társadalmi változásokat célzó program megvalósításában.

1961-ben amerikai támaszpontokról kiinduló, az Egyesült Államokban kiképzett és felfegyverzett személyek megkísérik Kuba fegyveres invázióját. A kísérletet a Disznó-öbölben szétzúzzák. Később John F. Kennedy, az Egyesült Államok elnöke az akciót az amerikai politika súlyos hibájának minősítette. Az 1961-es váltság a háború utáni világ egyik legsúlyosabb pillanata volt, ezzel tetőzött a hidegháború. Csak az Egyesült Nemzetek eszközeit is teljes mértékben bevető, világviszonylatban felelős tényezők határozott beavatkozása tette lehetővé a nagyarányú konfliktus kirobbanásának elkerülését.

Több szerző megjegyzi, hogy az események 1963-tól kezdenek másképpen alakulni. Szerintük a veszély okozta feszültség, a katasztrófa közeledtének érzete patanáig feszíti az idegeket, és feltámasztja a politikai tényezők felelősségérzetét. Azt állítják, hogy akkoriban kezdődött az aktív tárgyalások korszaka, amely azóta is egyre nagyobb intenzitással bontakozik ki a nemzetközi viszonyok minden fontos tárgykörében: leszerelés, műszaki segélynyújtás a fejlődő országoknak, európai biztonság és együttműködés, kooperáció az évszázad nagy felfedezéseinek (atom, világűr, óceán) hasznosításában.

Többek szerint 1963-ban „a tárgyalások korszaká”-ba léptünk.

Mircea Malița

Részletek a *Teoria și practica negocierilor* (Editura politică, 1972) című könyvből.

A tárgyalások elmélete és gyakorlata

Ha a kommentátorok nem tévednek — s reméljük, hogy nem csúszott hiba számításaikba —, ez az esztendő, de még a következők is, nagy nemzetközi tárgyalások jegyében visznek közelebb az évezred sokféleképpen elképzelt végéhez, a szinte mágiusnak tűnő 2000-hez. Az európai együttműködés és biztonság kérdéseinek immár konkrétan ígérkező megvitatása és új keletű, alaposabb rendezése csupán egyik nagyon fontos esete a tárgyalásos diplomáciai érintkezések impozáns sorozatának, amelytől oly sokat várnak a begubózni semmiképpen sem hajlandó, hanem éppen ellenkezőleg: tájékozódni, napi és helyi problémáikat történelmi távlatban, nagyobb összefüggésekben is érzékelní igyekvő emberek.

Kérlelhetetlen demográfiai tények folytán („sok az ember, kevés a hely a tárgyalóteremben”) az állampolgárok nem lehetnek közvetlen résztvevői az államközi tárgyalásoknak, amelyek pedig a modern nemzetközi élet adottságaiból közvetlenül éppenséggel közvetlen és rendkívül nagy hatással vannak a népességre, az eredeti megbízók széles néptömegeire.

A nemzetközi politikai életben megvalósíthatatlan közvetlen részvétel ábrándjának jó kompenzálási módja minden eljárás, amely a diplomácia éppen legidősebb mechanizmusait értelmezi, demitizálja.

A nemzetközi tárgyalások az évszázad utolsó harmadának nagy lehetőségeket tartogató tényeinek sorába tartoznak. Tehát a nemzetközi tárgyalások elméletének és gyakorlatának a deszakralizálása időszerű feladat. Teljesítésére több lehetőség

adódik. A mass media fűrgébb eszkéizeinek, például a hetilapoknak a feladata a tárgyalásokról hírekben tudatosítani, kommentárokbán tájékoztatni. A nemzetközi élet szociológiájának feladata a tárgyalásjelenséget teoretikusabb szinten értelmezni. Ennek jegyében közlünk részleteket Mircea Malița nemrég megjelent, *Teoria și practica negocierilor* (Editura politică, 1972) című művéből.

Malița könyve a tárgyaláselmélet terebélyesedő modern irodalma nagy problémáinak a román diplomácia eredeti hozzájárulását felmutató marxista kritikája, összegezése és értékelése. Már a tartalomjegyzék áttekintésekor felismerhető a summázás szándéka; az összegezés is egyfajta ítékezés: a témák szerepeltetése vagy mellözése önmagában is pozitív vagy negatív értékítélet.

Mircea Malița minden vonatkozásban történetileg kezeli választott tárgyát; s a történetiség ez esetben nem csupán a könnyebb, oktató jellegű közelítés bevált módszere: a sajátos szempontok felmutatása már a kezdet kezdetén tisztazza a mű helyhez- és időhözköttöttségét.

A diplomácia nagy kérdéseit, titkait, mechanizmusának működési elveit belülről alaposan ismerő szerző rámutat: a népek történelmi fejlődése nemcsak nemzeti tudatukat határozza meg; kialakítja képzeiteket a nemzetközi élet jellegéről, kibontakozásának módozatairól is. Noha a román országok nemzetközi kapcsolatainak struktúráját minden korban az érvényes társadalmi viszonyok osztályjellege határozta meg, e relációknak az évszázadok folyamán sajátos dimenziójuk volt. A román fejedelemségek középkori nemzetközi kapcsolatai nyilván különböznek a burzsoázia hanyatlása korabeliektől. Mindezek ellenére felismerhető a román nép léte és kontinuitása biztosításának állandó irányzata abban a földrajzi térségben, amely e nép bölcsője. A román fejedelemségek külkapcsolatainak egyik sajátos jellemzője a tárgyalások módszerének széles körű alkalmazása — fejt ki Malița. A történelmi, földrajzi és politikai adottságok következtében a múltban a nemzetközi tárgyalások a román nép túlélésének döntően fontos eszkéizei voltak. A román diplomácia történelméből kiviláglik, hogy az ország politikai vonalvezetése az ellenállás és a fegyveres harc mellett fontos eszköznek, az ország önálló létét való igenlés módjának is tekintette a tárgyalásokat.

A tárgyaláselmélet létrejötte történelmi körülményeinek vázolása során Malița — a konfliktológia kérdéskörét idézve — a nemzetközi összecsapások válfajairól szól. Maga a háború a nemzetközi konfliktusoknak csupán egyik, manifeszt változata. A konfliktusok nem katonai formái általában megelőzik a fegyveres összecsapást, amelynek rendszerint kísérőjelenségei is. A tárgyaláselmélet a háborút nem tekinti az államközi kapcsolatok sorsszerű szükségességének, hanem csupán a tárgyalási mechanizmusok meghibásodásából következő rendkívüli állapotnak.

Ennek ellenére a történetírás rendszerint nagyobb teret szentel a háború leírásának, mint a tárgyalások korszakainak. Erre az anomáliára a tudományos történetírás és az „epikus történetírás“ megkülönböztetésében keres magyarázatot a szerző. A tudományos történetírás újabb keletű; a gazdasági-társadalmi-politikai rugók alaposabb feltárását lehetővé tevő dialektikus materialista világfelfogás kiművelésével egyidejű. A háborúk rendkívüli állapotot jelző voltáról szóló konfliktológiai tétel összeegyeztethető a háborúról megfogalmazott marxista felfogással; ez a fegyveres konfliktust éppúgy nem tekintheti örök érvényű szükségességnek, mint a kizsákmányoló osztályok létezését. A támadó jellegű háborúk megkülönböztetése az önvédelmi háborúktól szintén része a háború-fogalom marxista demitizálásának.

A tárgyalásmélet fontosságának kidomborításakor tehát nem sikkadnak el az osztályszempontok, hanem éppenséggel a teljes korszerűség igényével, a legnagyobb összefüggések történelmi vetületeiben érvényesülnek. A történelem deszakralizálásának vannak törvényszerűen érvényesülő korszakai. A tartós béke megszilárdulásának periódusaiban lép ki a valóságos történelem a látszat-történelem árnyékából, ilyenkor kerül előtérbe az együttműködés rendkívül fontos fogalma. A tudományos-műszaki forradalom kora kiváltképpen megköveteli ennek az irányzatnak az érvényesülését. Nem tekinthető véletlenszerűnek, hogy például az atomenergia felhasználása viszonylag rövid idő alatt lépett elő a nemzetközi tárgyalások objektumává.

Katonai és politikai síkon a második világháború utáni tárgyalások viszonylag kevesebb sikerre vezettek, mint azok, amelyek a közegészségügy, az urbanisztika, az energetika, a környezetvédelem vagy a műszaki együttműködés kérdéseiben bontakoztak ki.

A sikeresnek ígérkező új tárgyalásos diplomácia felélénkülésében fontos szerepet játszott az első szocialista állam megjelenése. A szerző hangoztatja: a szocialista országok külpolitikájának legfőbb módszere a tárgyalás.

A szocialista, haladást szolgáló társadalomtudományok az interdiszciplináris — főként a jogtudományra, a szociológiára (azon belül a nemzetközi élet szociológiájára), a politológiára, a történettudományra, nem kis mértékben a logikára és matematikára építő — tárgyalásmélet további művelése során nyilván a tárgyalások két stratégiájának tanulmányozása között mutatkozó szembeszökő aránytalanságok megszüntetésére is törekuszenek. A béke stratégiájára és a konfliktusok stratégiájára utalunk. Igaz, a béke stratégiája néha szürkébb, kevésbé látványos. A fegyveres konfliktusok epikája, drámaisága, heroikus körítése, érzelmi töltete publicisztikailag hálásabb téma a pepeselő részletezésnél.

Cseppet sem unalmas viszont a diplomáciatörténet; alkalmas arra, hogy áthidalja a két stratégia egyidejű tanulmányozásának látszólagos nehézségeit. De a diplomáciatörténet és a tárgyalásmélet együttes elemzésekor előbb megnyugtató módon tisztázni kellene, vajon nem tautologikus jellegű-e a kettő együtt emlegetése, a tárgyalásmélet nem része-e a diplomációnak vagy a diplomácia művészete elnevezéssel illetett diplomácia-„tudománynak“?

Beérjük azzal, hogy a tárgyalás a diplomácia elsődleges fontosságú funkciója, továbbá a jó diplomata tulajdonságainak méltatásával: becses kvalitásai hosszú sorában az első fejlett érzéke az opportunitás felismerésére, az alkalmas pillanat kiszimatolására. A kibernetika módszereinek és e módszerek általános alkalmazásának gyors terjedése idején meglep az, amit a diplomácia és a diplomata „redundanciájának“ hasznosságáról megtudunk. A tárgyalások nyelvezetének kérdése nem szemantikai jellegű; a diplomaták bőbeszédűsége vagy — eufemizmusmal kifejezve —: ékesszólása cseppet sem megvetendő. A szóbeli közelítések árnyaltságával igyekeznek kipuhatolni a partner egyezkedési készségének mértékét, kitudni, hogy tulajdonképpen milyen fontosságot tulajdonít az egyezmény létrejöttének.

Egyre gyakrabban szólnak a diplomácia reprezentatív hivatása fontosságának csökkenéséről. Malița fordított arányt látat e funkció hanyatlása és a tárgyalói funkció fontosságának növekedése között. A többoldalú és a bilaterális diplomácia kérdéseit taglalva helyteleníti egyes szerzők nézeteit, akik szerint az előbbi a klasszikusnak mondott utóbbi hanyatlásához vezet. A bilaterális érintkezések fontosságát a tárgyalások vonatkozásában is hangsúlyozva megállapítja: előnyei közé számítható az is, hogy államközi viszonylatban sok közös gyakorlati érdek érvényesüléséhez vezethetnek, még mielőtt a tulajdonképpeni tárgykörrel valamilyen

úton-módon összefüggő nemzetközi problémák előzetes megoldására lehetőség adódna. Az egymást kiegészítő, egymást fedő érdekek páros, kétoldalú viszonylatban is felülkerekedhetnek az antagonista érdekeken. A multilaterális vagy a bilaterális tárgyalások lehetőségeinek elemzése jó alkalom két további nagy problémakör vizolására: a tárgyalások elfajulásának vagy eszkalációjának kérdései valóban érdekfeszítők.

A tárgyalások mechanizmusát taglaló rész külön fejezetben foglalkozik a „romlott erkölcsű“ (de „alakilag“ makulátlan tisztaságú!) tárgyalásokkal, a tárgyalások lefokozódásával, a degradálódás eszközeivel: például a diplomáciai nyomással vagy a blöffel. Az elfajult tárgyalások etikai megbélyegzésének lehetősége a póruljárt fél sovány vigasza. De a tárgyalás-elmélet a hatalmasabb szempontjából sem tartja kifizetődőnek a tárgyalások degradálását: ami erkölcstelen, az hosszabb távon (remélhetőleg) haszontalan is, hiszen az elfajult tárgyalás torz egyezményt szül, amely hamarosan életképtelenné bizonyul. Az elfajult tárgyalások látszattmegoldásokhoz vezetnek, akárcsak a katonai „megoldások“. (Nem tartozik a könyv tárgykörébe az erőpolitika, a diktátum alaposabb elemzése, Malija példatára azonban nem szűkölködik jól értelmezhető utalásokban.)

Több vonatkozásban érvényesül a már említett eszkalációs irányzat. A helyi jelleggel induló tárgyalások előbb regionális, majd globális sík elérése felé tendálnak; s a tárgyalásban részt vevő felek partnereik számát növelni igyekeznek. Az aktív felek mellett a tárgyalásokon ugyanis minden esetben megfigyelők is részt vesznek. A megfigyelők két csoportját különböztetik meg: a semlegeseket és a társultakat. A tárgyaláselembéletben megfigyelőnek nevezik a tárgyalásnak azt a résztvevőjét, aki megítél, érvel, és kommentálja az aktív partnerek lépéseit, de explicite nem fogalmazza meg saját érdekeit és — legalábbis formálisan — nincs vesztenivalója a tárgyaláson, amelyen viszont formálisan nem is realizálhat semmit.

A nemzetközi tárgyalásokat minden esetben legalább két típusú megfigyelő jelenléte jellemzi: a közvélemény és a világközvélemény. A felek hazai közvéleménye társult, azaz félreismerhetetlenül érdekelt (persze rengeteg kivételtől tudunk), a világközvéleményt viszont általában semlegesnek tartják (bár a mass media korában vitatható ez a semlegesség: az erős tárgyalófélnek éppen elég eszköze van befolyásolására). A közvélemény rendszerint „láthatatlan“ tényezőként van jelen a tárgyalásokon (legtöbbször újságírók képében válik láthatóvá); egy-egy sajtójelentés beérkeztekor, egy-egy neves külpolitikai kommentátor vezércikkének megjelenésekor az aktív felek képviselőinek arcán válik láthatóvá a közvélemény hangadóinak el nem hanyagolható hatása. A tárgyalások posztulátumának tartják azt a tényt, hogy legalább a felek egyike mindig a partnerek számára emelésére törekszik, s igyekszik szert tenni olyan társult megfigyelőkre, akik mellette tehetnek tanúságot.

E posztulátum folyamánya a tárgyalások eszkalációja. Ha az egyik fél eszkalációt kezdeményez, a másik fél rögtön rálicitál a szimmetria megőrzésének szándékával.

Néha megesik, hogy a tárgyalásokba valamilyen úton-módon, valamiféle minőségben bekeveredett, kezdetben még esetleg független partnerek a lényegi tárgyalásokba nyíltan is beviszik saját érdekeiket és céljaikat, amelyek a továbbiakban paradoxálisan elhalványíthatják az eredeti aktív felek céljainak fontosságát. Egyébként a tárgyalások sémájának bonyolítása legalább annyi hátránnyal, mint amennyi előnnyel jár. A tárgyalások általánosabbá tételével, lokálisból regionálissá, majd globálissá eszkalálásával több magatartásforma érvényesülhet. Egyesek szerint az általánosítás során föltétlenül el kell jutni a nagyhatalmak bevonásáig.

mindegyik fél a maga oldalára aktív partnerként igyekezőn bevonni valamelyik nagyhatalmat; e felfogás szerint a nagyhatalmak érdekeltsége azért előnyös, mert kizárja a konfliktusok nagyarányúvá válásának lehetőségét. A megfigyelők számának növekedését általában fontosnak tartják, mert úgy vélik, hogy minél több a megfigyelő, annál nehezebben érvényesülhetnek ártalmas hatások.

A közvélemény szerepének értékelésekor azonban kiderül, hogy nem minden esetben játszik pozitív szerepet. Túlságosan szoros ellenőrzése megnehezíti a jó tárgyalások kibontakozását. Ez nem azt jelenti, hogy a tárgyalások sikere megkívánná kizárását, sőt. A közvélemény minél szélesebb körű támogatásra szorul, hogy pozitív hatását érvényesíthesse. Mindenekelőtt szükséges a népeesség alapos tájékoztatása, a nagyközönségnek behatóan kell ismernie a koordinátarendszert, amelyben a tárgyalási probléma megítélhető.

Az a tárgyalófél, amely nem veszi komolyan saját közvéleményét, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy országa hangulatát az ellenfél manipulálja, és így a nagy erőt jelentő saját közvélemény az ellenfél stratégiájának tartalékerejévé válhat.

Farkas László

Az intellektuális behódolás ártalmai

Az Egyesült Államok politikai és társadalomtudományi akadémiajának (American Academy of Political and Social Science) *Évkönyvében* megjelent egy tanulmány *A professzor külföldön* címmel. Szerzője, Edward W. Weidner a politológia tanára, s eléggé járatos ahhoz, hogy illetékesen szólhasson a külföldön tanító amerikai egyetemi személyiségek befolyásáról és szerepéről. Bizonyos észrevételeit érdemes megfontolni. Az egyetemközi tanárkerékkel kapcsolatban a következőket fejt ki: a) az amerikai professzorok előszeretettel alkalmazzák külföldön is az amerikai tanítási módszereket; b) magukkal hozzák jegyzeteiket, s előadásokon, gyakorlati szemléltetéseken és szemináriumokon minden változtatás nélkül használják fel őket; c) pedig az amerikai egyetemek tanulmányi programjai nem felelnek meg a fejlődő térségek követelményeinek; d) az univerzális törvények autoritásával felruházott alapelvek gyakran nem alkalmazhatók a vendéglátó ország társadalmi rendszerében; e) az Egyesült Államok és más országok szakemberei kutatásainak eredményei a kevésbé fejlett országok szempontjából nem mindig alkalmasak.

Miután áttekinti az eltelt tíz esztendő során bekövetkezett változásokat, Weidner megjegyzi: „A fejlődő országokban számos olyan új jelenség alakult ki, amely módosította a külföldre került amerikai professzorok helyzetét. A legfontosabb új elem: az egyetemi végzettségű elit szempontjából (függetlenül a nemzetgazdaság állapotától) bizonyos országok bizonyos diszciplínái már nem mondhatók »gyengén fejlett«-nek.”

Noha Weidner elemzése tulajdonképpen az amerikai egyetemi tanszemélyzetre vonatkozik, meglátásai nem kevésbé érvényesek ázsiai kollégáikra is. A társadalomtudományok ázsiai szakembereinek csupán kicsiny hányada tekinti feladatának az

önálló, alkotásra ösztönző hagyomány ápolását, amely pedig mind a sajátos ázsiai, mind az általános társadalomtudományok szempontjából hasznosnak ígérkezik. (A szerző példái nem a szocialista fejlődés útját választott ázsiai országokra vonatkoznak. — *A fordító megjegyzése.*) Döntő többségük beéri a társadalomtudományok Európában és Amerikában kidolgozott módszereinek a saját hazájukban való alkalmazásával, mit sem törődve azzal az elengedhetetlenül fontos adaptálással, melynek elmaradása az oka a tudományos élet nehézségeinek. Mindez nem csupán az intellektuális öntudat elmaradottságát, hanem egyfajta intellektuális hatás állandósulási tendenciáját is bizonyítja.

Ázsiában bizony nagyon elkélne a szociológusok szociológiája, a társadalomtudósok olyan társadalomtudományi vizsgálata, amely gondolkodásmódjukat és tudományos tevékenységüket a megismerés szociológiája alkalmazta módszerekkel elemezné. Az elemzés kiindulási pontja az lehetne, hogy a társadalomtudományok ázsiai művelőinek gondolkodásmódját valami ahhoz hasonló határozza meg, amit a közgazdászok „bemutatás-effektus“-nak neveznek. Ezt a kifejezést első ízben James S. Dusenberry használta, mégpedig a fogyasztói magatartással kapcsolatban: annak a hajlandóságnak az erősödésére utalt, amely a hiú fogyasztót arra ösztönzi, hogy — a takarékoság szempontjaival és a fogyasztási cikkek objektív hasznosságával mit sem törődve — többet költjön a jobb minőségűnek tűnő javakra. A magasabb minőségűnek hitt javak megszerzésére irányuló vágy annál sürűbben és annál nagyobb erővel jelentkezik, minél gyakoribb a kapcsolat e javakkal. Minden érintkezés a szóban forgó javak felsőbbrendűségét bizonyítja, és kompromittálja az addigi fogyasztási típust.

A „bemutatás-effektus“ általánosabb körű jelenségsoportba tartozik: e jelenségsoporton belül található az is, amit a pszichológusok és a társadalmi antropológia szakemberei „diffúzióknak“ neveznek. Míg a közgazdászok a diffúzió folyamatának anyagi (a javak megszerzésével kapcsolatos) vonatkozásaival foglalkoznak, a szociológusok és a társadalmi antropológia művelői inkább a jellemvonások és magatartásformák átvétele iránt érdeklődnek. Minthogy tanulmányunkban az ázsiai társadalomtudományokban és a gazdaságtervezésben tükröződő „bemutatás-effektus“ elemezzük, „javakon“ társadalomtudományi ismereteket és technikákat értünk. A Nyugatról jövő társadalomtudományi ismeretek kritikátlan befogadásának legfőbb oka a nyugati tudomány hatékonyságába és felsőbbrendűségébe vetett hit. Ezeknek az ismereteknek a fenntartás nélkül való elsajátítása a „bemutatás-effektus“ következményeihez hasonlítható; ez esetben is szólhatunk: a) a kutatás gyakoriságáról; b) a régebbi ismeretek és szokások elhalványulásáról vagy éppenséggel eltűnéséről; c) az új ismeretek tekintélyéről, még ha nem is minden esetben racionálisak vagy hasznosak. Jó néhány ázsiai és nyugati szakember már felismerte e helyzet visszasságát, és hangsúlyozza az önálló társadalomtudományok hagyományának fontosságát Ázsiában és más fejlődő térségekben.

Pillanatnyilag komoly gondot okoz, hogy mind több olyan ázsiai szakember kerül ki az egyeteméről, aki elszenvedte a „bemutatás-effektus“ hatását. Az amerikai K. William Kapp — Gunnar Myrdalra hivatkozva — írja: „Az elméleti rekonstrukció feltételezi a szakmai illetékesség és a konvenciók megvetésének egy olyan mixtum compositumát, amelyre csak nagyon nehezen tehetnek szert a fejlődő országok azon közgazdászai, akik valamely fejlett ország egyetemén doktoráltak. Mire visszatérnek hazájukba, már teljes mértékben elsajátították az idegenben uralkodó konvencionális tudást, amelyet aztán igyekeznek továbbadni az egyetemi hallgatók következő nemzedékeinek. A társadalmi jelenségek többségéhez

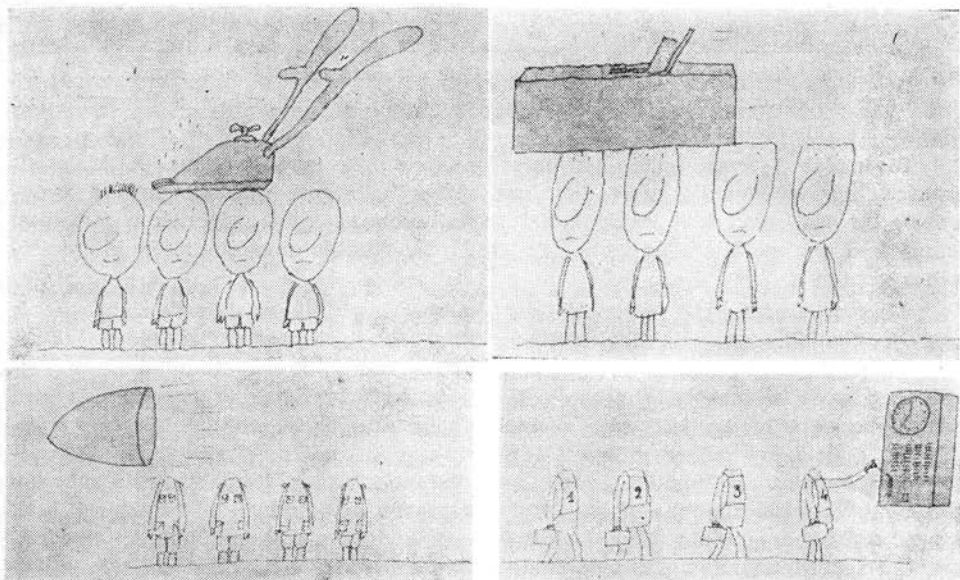
hasonlóan az eszmék és az elméletek továbbadása is alá van vetve egyfajta tehetlenségi erőnek vagy kumulatív okságnak, ami az oktatás folyamata eredeti orientációjának megtartása irányában hat. Ily módon az elméleti struktúra és a gyakorlat világa között amúgy is elkerülhetetlen eltolódás addig növekszik, amíg kialakulnak annak az intellektuális felismerésnek a feltételei, hogy a hagyományos fogalmak és elméletek kiöregedtek“.

Majmolás jellemzi szinte az egész intellektuális tevékenységet. A kialakult szokások szerint e szellemiség felszámolását a leutánczott gondolkodásmód gyengéinek kimutatásával kell kezdeni. Ezt követi azoknak a feltételeknek a feltárása, amelyek a majmoláshoz és az abból eredő magatartás megörökítésének szándékához vezetnek.

Hogyan torzíthatják el a fejlődő térségekre vonatkozó következtetéseket a szerzők gondolkodásmódját befolyásoló kulturális és metodológiai tényezők? A legjobb példa erre Everett E. Hagen véleménye a korszerű technikának a fejlődő országokban való bevezetéséről. Hagen hangsúlyozza azt az ismert alapelvet, amely szerint bizonyos kulturális elemek elszigetelten nem sajátíthatók el. De figyeljük csak meg, milyen példára hivatkozik: „Az ásó majdnem teljesen ismeretlen Burmában és Indiában, s minden kétséget kizáróan Délkelet-Ázsia más területein, sőt, valószínűleg Afrika nagyobb részén is. Ezeken a vidékeken nem ásóval dolgoznak, hanem nagy kapákat használnak. Kellő hozzáértéssel, még nagyobb erőkifejtéssel művelik meg földjeiket. Úgy tűnik, elég volna ásóval helyettesíteni a kapát, hogy jelentősen növekedjék a munka termelékenysége. Csakhogy nem használhatnák ásót azok, akik szandálban vagy mezítláb dolgoznak; ha azonban az ásóra egy olyan vaslemez szerelnének, amelyet csupasz talppal le lehetne nyomni, a föld engedne, az ásó behatolna a földbe. Törökországban és Iránban, s talán a Közép-Kelet más országaiban is (de nem Arábiában) a kérdést valóban alkotó módon oldották meg: kb. 2—3 cm átmérőjű kis botot helyeznek le az ásó nyelére, néhány centiméterrel az ásó fölött, oly módon, hogy a csupasz talp rátámasztható. Az elgondolás nem új, sőt, meglehetősen régi. De bizonyos esetekben még ez a megoldás is elég kényelmetlen lehet. Hacsak valamilyen újabb eredeti eljárást fel nem találnak, még az ásóhoz hasonlóan egyszerű szerszám sem lehet teljes mértékben hatékony egy alacsony életszínvonalú társadalomban mindaddig, amíg az életszínvonal emelkedése lehetővé nem teszi, hogy az emberek lábbelihez jussanak.“

Az idézett passzus meglehetősen hibás látásmódról tanúskodik. Hagen a kapa délkelet-ázsiai használatát az összefüggések ismerete nélkül értelmezi. E térségben az ásónál sokkal hatékonyabb a *changkol* (a kapa maláj nyelvű elnevezése). A teraszos rizstermesztésnél a lejtésnek megfelelően kell a rézsút megkapálni, s a kapát ebben az esetben nem helyettesítheti az ásó; a *changkol* könnyebben kezelhető; segítségével lyukakat lehet kapálni, s a lyukak széleit könnyebb megmunkálni. Lehetővé teszi az egyidejű ásást és tisztogatást, igen alkalmas az igényes rizstermesztés különféle műveleteinek az egyidejű elvégzésére, s gyorsabban lehet dolgozni vele, mint az ásóval. Hagen figyelmen kívül hagyta azt az antropológiai alapelvet, amely szerint valamely szerszám használata csakis az adott kontextusban értelmezhető. Még számos, Ázsiára vonatkozó téves megítélést idézhetnék, amelyek a helyzet, a konkrét adottságok teljes vagy részleges nem ismeretének tulajdoníthatók. Nem szeretném kétségbe vonni a szerző tudományos jóhiszeműségét, csak sajnálattal hiányolom a konkrét adottságok megismerésének szándékotlan elmulasztását.

Még egy példára hivatkozom: ez alkalommal a kulturális antropológia egy jól ismert szaktekintélyéről, Melville J. Herskovitsről lesz szó; az ő esetében is

Desclozeaux karikatúrája

valószínűleg az adatok kellő ismeretének hiányával párosult metodológiai tévedésből ered a hiba.

Herskovits a következőképpen hasonlítja össze az ipari társadalmak és a nem ipari társadalmak idő-fogalmát: „Az ipari és a nem ipari társadalmak különbségét úgy értelmezik, mint olyan különbséget, amely az »óra« jegyében, illetve a »természeti« vagy Nap-idő jegyében élő csoportok között mutatható ki. Arra a különbségre szoktak hivatkozni, amely egyrészt a pontosan megszabott, gyakran nagyon rövid, másodpercekben, órákban, esetleg napokban, hetekben vagy években kifejezett idő-koncepció, másrészt az évszakokban számolt idő-koncepció között mutatkozik; ez utóbbi esetben az évszak-egységek határai elmosódnak és pontatlanok, hiszen olyan időciklusokhoz igazodnak, mint amilyenek — például a földművelő népesek esetében — a vetés, a növényápolás, az érés évszakai, valamint a ciklus újratekintését lehetővé tevő új esztendőnek várását jelző időszak. Az idő pontos mérésének irányzata a technológiai folyamat részének tekinthető. Fontossága annak tulajdonítható, hogy az idő szabályozta — mechanikai vagy viselkedési — ténykedések (találkozás valakivel, istentisztelet, de ugyanúgy a futószalag-rendszer) az élet minden mozzanatában a napi ciklus zavartalansága végett megkövetelik a pontos időbeosztás tiszteletben tartását.“

Senki sem vonja kétségbe, hogy a pontosság a technológiai folyamat kiegészítő része. Herskovits szerint „a technológiai változás olyan folyamat, amelyben összebékül az idő kétféle mérésének a rendszere: a pontos és igényes a pontatlannal és rugalmassal. Még nem volt olyan, az európai—amerikai kultúrkörnek megfelelő időfogalomhoz szokott Afrikában dolgozó szakember, akit ki ne hozott volna a sodrából az, hogy a mellé kirendelt helyi vezető vagy tolmács nem jelentkezett a megszabott időpontban. Később beletörődnek, s kezdik természetesnek találni, hogy

például a ceremóniák nem kezdődnek a kijelölt órában. Rendszerint sokat kell várakozni, amíg mindennel elkészülnek. Ezzel szemben az is megtörténhet, hogy a ceremónia már nagyjából le is bonyolódott a megjelenésre kijelölt időpontig“.

Herskovits megjegyzi, hogy az őslakosság hagyományaiban gyökerező magatartásformák csak szélesebb összefüggés-rendszerekben értelmezhetők. Ez igaz. Elemzése mégsem kielégítő. Úgy ír Afrika őslakói hagyományainak egyöntetűségéről, mintha egyetlen tradícióról volna szó, tehát elhanyagolja a fontos különbségek sok elemét. Nem ismeri kellőképpen a konkrét adottságokat sem. Nem felel meg a valóságnak az, hogy a korszerű idő-fogalom teljesen hiányzik az őslakók hagyományos kultúrájából. Így például a szudániak, akikről Herskovits azt állítja, hogy sohasem jelennek meg pontos időben a megbeszélte találkozásokon, más megnyilvánulásaikban skrupulózusan pontosak. Például percnyi pontossággal tartják be a böjtöt, a pénteki, a hajnali és az estéli imádság kezdetének időpontját. Szóval a szudániakból sem hiányzik egészen a pontosság.

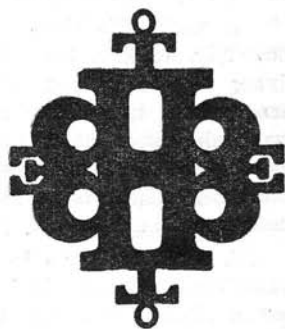
A fejlődő területek tanulmányozásának tökéletesítéséhez nem elegendő rámutatni arra, hogy nem teljes mértékben felelnek meg a nyugati társadalomtudományokból kritikátlanul átvett modellek és elemzési módszerek. Helyettük más fogalmakat, modelleket, módszereket kellene kidolgozni, hogy lehetővé váljék a már meglévők kiegészítése vagy helyettesítése. Szigorúan tudományos, nem pedig más szempontok miatt éppen az ázsiai szakemberekre vár ennek a feladatnak maradéktalanul megvalósítható teljesítése.

Elnézést kérek a „nyugati“ és az „ázsiai“ kifejezés oly gyakori használatáért. Semmiféle etnikai előítélettel nem viseltetem, az említett két kifejezést tisztán szimbolikus értelemben, a megkülönböztethetőség kedvéért használom. Ha az ázsiai szakemberek feladatául jelölöm meg térségünk szociológiai gondolkodásának az átalakítását, ez kizárólag azért van, mert a tudományos feltételek szempontjából csakis ők felelnek meg. Itt élnek, „az élet sűrűjében“. Az egyetemi végzettségű és a kellő műveltségi színvonalú ázsiaiak a legalkalmasabbak arra, hogy olyan szakképzettségre tegyenek szert, amely elképzelhetetlen a helyi realitásokkal való közvetlen és folyamatos kapcsolat hiányában.

A külföldiek illetékessége nem pótolhatja a helybelieket.

Syed Hussein Alatas

* Szemelvények a Revue Internationale des Sciences Sociales XXIV. kötetének 1. számában megjelent tanulmányból.

Árkossy István rajza

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

Idéző

A *Korunk*nak negyedik évtizede munkatársa, Gaál Gábor 30-as évekbeli budapesti megbízottja, a kolozsvári Munkásszínpad szervezője, az avantgarde-költő Becsky Andor hetvenöt éves. Ebből az alkalomból közöljük visszaemlékezését emigráns-élete berlini szakaszának egyik — a közérdeklődést jogosan igénylő — mozzanatára. Lukács György, Helene Weigel (Brecht felesége) és Bertolt Brecht egyik nyilvános vitáját próbálja szemtanúként visszaidézni négy évtized távlatából.

1932 nyarán már egész Európa érezte a veszélyt. A weimari Németország — tizennyolc évvel Vilmos császár négyéves háborújának „tanulságai” után — mintha demokratikusabb arcot öltött volna. Néhány leverett puccs, Hitler rövid bebörtönzése azt a látszatot keltette, mintha a középbal erői meg tudnák fékezni a jobboldali szélsőségeket. Erjedés, forrongás, a rengeteg vita, a különböző pártárnyalatok kihívásai, provokáló rajtaütések, heves leleplezések sejtették a közelgő vihart. Ezeknek az éveknek az irodalma, például Hans Fallada *Bauern, Bonzen, Bomben* (Parasztok, vezérek, bombák) című regénye mélyen bevilágított a weimari állapotok kétértelműségébe.

Annak, aki végignézte a 20 000 embert befogadó Sportpalastban a különböző pártok politikai rendezvényeit, feltűnt a szociáldemokraták és kommunisták áthidalhatatlan ellentéte. Az idegen előtt (mint amilyenek mi, emigránsok is voltunk) majdnem érthetetlennek tetszett a keletkező nagy szakadék, holott a szervezkedő náci gépezet naponta szedte áldozatait mindkét pártból. Mintha a kibontakozás reménye eltompította volna a közeledő nagy veszély tudatát.

A pártok hatalmas tiltakozó felvonulásokat rendeztek. Külön a szociáldemokraták, külön a kommunisták. Talán önmagukat is áltatták a százazrekkel, akik olykor 6—8 órát is vonultak egyfolytában. A barnainges nácik ugyancsak nagy tömegekben hullámoztak, csakohgy zártabb, katonásabb sorokban. Márcsak az egyenruhájuk miatt is egyenletes négyszögekben vonuló hadseregnek látszottak. Szavalókórusszerűen jelszavakat kiáltottak, vagy több szólamban énekeltek. A katonai négyszögek élén, ugyancsak egyenruhában, fúvós hangszerekből álló Schallmeienkapellék haladtak, rá-rázendítve a katonás indulókra.

A nácik 1932 nyarán már nagyon felbátorodtak, különböző „büntető akciókat”, megfélemlítő gyilkosságokat hajtottak végre, s jelszavaik között gyakran felhangzott a „Bosszút-bosszút” kiáltás. Nemegyszer csak kihívóan vonultak a rendőrség

fedezete mellett. A hitlerista felvonulások alkalmával, annak jelzésére, hogy nem tűrik a náci garázdálkodásait, a munkások nagy számban tömörültek a járda-széleken, többnyire némán szemlélve az ordító, szitkozódó, éneklő, szervezeten vonuló náci-oszlopokat. Nemritkán véres leszámolásra uszító dalokkal, például a Horst Wessel-Lieddel provokálták a munkásokat, vagy a kommunistákat gyalázó szöveggel énekelték az Internacionálét.

Úgy viselkedtek, mint a megrészegedett dühöngők. Szemtanúi voltunk annak a dermesztő jelenetnek, amikor a végtelennek tetsző sorokban vonuló légiókból kihorant egy náci, tört rántott, s belemártotta a járda szélén szemlélődő, ismeretlen munkásba. Utána, mint aki jól végezte dolgát, anélkül hogy a páncélautókkal felvonult rendőrség beavatkozott volna, visszaroht, és eltűnt a barna tömegben. A náci iránt nagyon elnéző rendőrség kaszárnyáiban fenyőfaillatú bakok és gendárk készültek, amelyekkel a járókelő egy-egy utcasarkon találkozott. Utcaelzárók voltak ezek, gót betűs felirattal: „Idegeneknek tilos belépni, utcai harc folyik.“ S valóban, messziről látni lehetett a lövészárkokat, hallatszott a puskák, kézigránatok, gépfegyverek zaja. A lakosság ablakból, kapualjból, emeletről lezúdírt forró vízzel, bútordarabokkal, kihajigált cserepekkel, téglákkal támogatta saját harcosait.

Ott, ahol a világ erői úgy állnak szemben egymással, hogy az egyiknek meg kell semmisülnie, ott a művészetek is harcra keverednek, ott nem hallgatnak a műzsák. Az egyik múzeum igazgatója a kapura függesztett írásában felkérte a harcoló feleket, hogy harci állásaikat „vigyék“ más utcába, mert: „A múzeum az emberiségnek nem pillanatnyi, hanem évszázados kincseit őrzi.“ Talán igaza is lett volna, ha a dolgok valóban ilyen egyszerűek lennének.

Hogy a dolgok vélt vagy valóságos „egyszerűségét“ megérthessük, két helyre is beiratkoztunk. Oda, ahol a marxizmus—leninizmust tanították felső fokon, és a Forradalmi Írók Szövetségének Lukács György vezette iskolájába. Mindkét iskola meglepetéseket tartogatott számunkra. Az elsőt a történelmi és dialektikus materializmust tanították, amelyről mi, az illegális mozgalom mostoha körülményei között nagyon keveset hallottunk.

Volt is csodálkoznivalónk épp elég. A weimari szabadságon tudniillik. A gyantúlanságon, az erények indokolatlan túlbecsülésén, az óvatosság hiányán.

Főiskolánk jőnevű történelmi materializmus előadója, Sauerland professzor hitt a weimari alkotmányban, a szabadságjogok tiszteletben tartásában, az ötmillió kommunista szavazatnak járó lovagiasságban. Hat hónappal Hitler uralomra jutása előtt! Mikor figyelmeztető szavunkat felemeltük, Sauerland professzor kijelentette: Kelet-Európa államaiban terror uralkodik, amellyel az ellenforradalmi diktatúrák meg akarják semmisíteni az új világ megteremtéséért harcolókat (Sallait és Fürstöt röviddel azelőtt végezték ki), ez azonban a civilizált Németországban lehetetlen. A német kultúra nemes hagyományai kizárják az effajta barbárságot...

A pártmunka kulturális területein, a kommunista nevelés különböző fokozatain igen élénk tevékenység bontakozott ki. Szavaló-, éneklő-brigádok száza működték. A proletariátus harci szervezkedése megteremtette a maga sajátos művészi formáit, az egyéni kiállástól a proletkult helyel-közzel kétes darabosságáig.

Wangenheim *Mausefalle* (Egérfogó) című színdarabja végigjárta az üzemeket, Erwin Piscator megteremtette a magas igényű politikai színházat. Feltűnik drámaíróként Friedrich Wolf, Ernst Toller, Leo Lania. És rengeteg költő, Erich Weinert-től Johannes R. Becherig. Ekkor kezd tündökölni Bertolt Brecht egyedülálló tehetsége.

Látszólag minden jó irányban halad, valahol mégis baj van. Látszik ez már az egy célért harcolók ideológiai összecsapásain is, melyek napirenden vannak; a „hogyan tovább?” sokféle megfogalmazásán: a vitatkozók mindegyike meg van győződve a maga igazáról.

Jelen voltunk a Lukács György, Bertolt Brecht, Helene Weigel között kibontakozó vitán, amely alakilag és látszólag sorrendi kérdéseket vetett fel. Lukács Györgynek a forradalmi írók nemzetközi egyesülete előadói emelvényén számtalan német és külföldi előtt megtartott előadásai, akár a német, akár más irodalmakról szóltak, különösen a haladó hagyományok feltárásában jelentettek minden hallgató számára felbecsülhetetlen szellemi gyarapodást. Ezek az előadások a megjelent baloldali fiatal német írók szellemi edzőtáboráivá váltak.

1932-ben németek és emigránsok rajongó lelkesedéssel néztek fel az akkor negyvenhét éves mesterükre. A személyes érintkezésben Lukács György már akkor is közvetlen volt, szívélyes, egyszerű. A vita azonban vita. Nézetek és vélemények összecsapását egy táboron belül mi mindig jóhiszeműnek feltételeztük. Hogy ki közelíti meg leginkább az igazságot, az előbb-utóbb úgyis kiderül — gondoltuk. A vita őszinteségében és humánus indítékaiban egyikünk sem kételkedett.

Lukácsnak 1932 júniusában megjelent cikkei, a *Tendenz oder Parteilichkeit?* (Tendencia vagy pártosság?) és az ugyanez év júliusában publikált *Reportage oder Gestaltung?* (Riport vagy ábrázolás?) előzték meg azt a tanulságos, éles vitát, amelyről a továbbiakban szeretnék beszámolni.

Lukács György szemben állt a proletár irodalomban kialakuló avantgarde jellegű formabontásokkal, ezen belül pedig a riportázs-regénnyel, a montázssal, valamint a nem arisztotelészi elveket követő, Brecht-féle színpadi művekkel, mert ezek elvetik a hagyományos realizmust, ami — úgymond — nem más, mint az „ábrázolásról való lemondás”. Lukács helytelenítette, hogy a regényekben, elbeszélésekben túlteng a tartalmi elem, és elsorvad bennük az analízis. A kísérletek publicisztikává csökkentik a regényt, az elbeszélést, sok bennük a szubjektív, az osztályharc helyzetét félreismerő, belemagyarázásokkal, túlzott irányzatossággal megterhelt elem, vagyis az ellenkezője annak, amit Lukács pártos irodalomnak nevezett. Szerinte a valóság eltorzítása rokon vonásokat mutat a hanyatló polgári társadalom irodalmával, annak fejlődést gátló elemeivel, amelyekkel a baloldali avantgarde sem képes leszámolni.

A válaszcikkek értetlenséggel vádolták Lukács Györgyöt. Tagadták a klasszikus formák időszerűségét, minthogy azok megmerevedett életformákat és letűnt embertípusokat ábrázolnak. A forradalom előszele átalakító mozgásba hozta az életet. A klasszikus regényirodalom a statikus, eltompult életet ábrázolja, hamis megoldásokat népszerűsít. A tömeg mozgását, lépéseit a jövő társadalma felé a dinamikus riport, a montázs tudja csak nyomon követni és utolérni. A német proletáriradalom szükségszerűen szakít a múlt századi realizmussal, és egy új utakon járó realizmust akar céljai szolgálatába állítani.

A cikk-csaták után következett az eleven vita. A vita mint a nézetek kialakításának és szembesítésének műhelye eléggé elterjedt volt abban az időben Németországban. A náciak észrevették a vitakészséget, s amikor még „finomak” voltak, maguk is megpróbálták vitákban felülkerekedni ellenfeleiken. Mikor például Háy Gyula *Isten, császár, paraszt* című, élénken vitatható darabját játszották a színházban, a bemutató szünetében a náciak kihívták ellenfeleiket, akik fölényrel válaszolgattak, és lehengerelték a kijelölt náci szónokokat. Másnap a náciak nem vitatkoztak, hanem barnainges tömegeikkel körülvették és lerombolással

fenyegették a színházat, ha a darabot nem veszi le műsoráról. A színház igazgató-sága jobbnak látta beszüntetni az előadást.

Az expresszionizmus vitája, azé az irányzaté, amely a német nyelvterületen a legelterjedtebb volt, 1932 őszén ünnepélyes keretek között indult. Jelen voltak a baloldali német szellemi élet jeles személyiségei. Elsősorban Lukács György tanítványai, Willi Bredel, Ernst Ottwald, Herwart Walden, Gustav Wangenheim, Anna Seghers, H. W. Hiller, Johannes R. Becher, Egon Erwin Kisch, Ernst Toller, Gábor Andor, Bertolt Brecht, Helene Weigel és sokan mások.

Lukács, mint mindig, nagyon szerényen ült egy kemény faszéken, szájában az elmaradhatatlan szivarral. Szemüvege mögül fel-felpillantva egyenletesen érvelt a *Reportage oder Gestaltung?* vitáirat szellemében. Két fiatal vitapartnerre, a 34 éves Brecht és feleségre, Helene Weigel, a vita folyamán gyakran nézett össze, szemmel látható egyetértéssel. Weigel időnként elmosolyodott, s ez csak minket lepett meg, akik nem ismertük jártasságát az esztétikai polémiákban. Csak annyit tudtunk róla, hogy 1932-ben Gorkij *Az anya* című művének brechti feldolgozásában a címszereplő Pelageja Vlaszovát alakította.

Brecht pedig *Az anya* színpadra alkalmazásával éppen most kötelezte el magát a kommunizmus híveinek táborához. Tüntetésszerűen, mert a német színpadokon akkor már egyre inkább tért hódított a kultúrfasizmus.

Valakinek arra a kérdésére, hogy mi is a kommunizmus, Gorkij—Brecht hősnője a maga puritán modorában azt válaszolja, hogy „Az az egyszerű dolog, amit nehéz megcsinálni“. Brecht értő kritikussai a mondást elismerőleg Brecht műveire is vonatkoztatták. Maga Brecht 1934-ben *Az igazság megírásának nehézségei* című értékelésében kifejti: ahhoz, hogy az ember az egyszerűt harc közben megvalósítsa, előbb le kell győznie a hazugságot és a tudatlanságot, s ez annál nagyobb bátorságot igényel, minél inkább elnyomják az igazságot. Okosság kell az igazság felismeréséhez, hiszen minden elképzelhető módon elhomályosítják. S igen nagy művészi erő kell ahhoz, hogy kezelni tudjuk az igazság feltárásához szükséges eszközöket; és ítélőképesség az olyan személyek kiválasztásához, akik valóban alkalmasak erre a feladatra.

Lukács sorra vette a baloldali német művészet minden ágát, így jutott el a brechti színháznak nézete szerint hibás ideológiai és gyakorlati koncepciójához. Lukács közvetlenül Brechtet is támadta, de lényegében az expresszionista drámát óvatolta meg a realizmus nevében. Azt állította például, hogy Brecht expresszionista kitörése az arisztotelészi drámák struktúrájából lényegében formai kísérletezés, sok sekélyességet takar, az osztályharcos művészet szempontjából viszszaesést jelent.

Lukács megjegyzi, hogy a kapitalista rendnek vannak elszánt ellenségei, akiknek művészi teljesítményei is figyelemre méltók. Politikai, társadalmi tendenciájuk azonban a jelenségek felületén marad, az elvontság síkján. Brecht bizonyos drámáiban, Ehrenburg egyes regényeiben íróilag elvontan értelmesül a forradalmi hasznosság elve. Emberábrázolásuk az egyént mint absztrakciót az osztályharcban gyakorolt elvont funkcióira korlátozza. Brecht — Lukács szerint — nemegyszer légüres térből indul ki, és úgy véli, hogy a színpad társadalmi funkcióját csak radikálisan új művészi eszközökkel lehet szolgálni. Brecht szellemes és érdekes író, de kritikája mégiscsak elsiklik a szociális tartalom mellett, pusztán formai kísérleteket végez, a kívánatos társadalmi megújulás határozott megidézése nélkül.

Gustav Wangenheim mint színházi szakértő mondott ellent Lukácsnak. Hangoztatta, hogy egyenesen szükséges a színház fejlődésében az a sokszerűség, amely a naturalizmus állandósága ellen védekezik. Ami az izmusok közérthetőségét il-

leti, Lukács félti az egyszerű embereket az expresszionizmus kifejezőmódjától, csak hogy a megoldásukban egyszerű, de igényekben gazdag elemeket a nivótlan-sággal azonosítani egyenesen veszélyes.

Egyes hozzászólások méltatták az expresszionizmus harcát az embertelenség ellen, háborúellenességét, lázadó szellemét és számos nagy teljesítményét. Nemes örökségnek minősítették, amelyből a kísérletező művészek ösztönző ihletet meríthettek a kortárs emberben munkáló heves indulatok kifejezésére. Ilyen szempontból egyenesen hasznos az expresszionizmus értékesítése a szocialista realizmusban. Az a dinamizmus, amellyel a szocializmus kiépíti önmagát, összeegyeztethetetlen a művészetben addig uralkodó, megmerevedett akadémizmussal.

Anna Seghers felfogása szerint a Lukács által az expresszionizmusban felfedezni vélt dekadencia nem érzékelhető különösebben. A realizmus érvényesítéséért folyó vitában egyébként is lehetetlen egyetlen vágányon közlekedni. A művészetek történetében előfordultak már hirtelen stílusterések, a régi kifejezési formák helyett merőben újak keletkeztek, s a kísérletezés mindenkor jogosult. Nem bomlásról van itt szó, hanem az új tartalom adekvát megjelenítésének heves és egészen kikerülhetetlen kísérletéről. Seghers szerint Lukács láthatólag a humanitás nevében és védelmében üzen hadat a zűrzavarnak, a szétesésnek, de aggályai jelen esetben túlzottak.

Brecht szerint a realizmus folyamatosságát nem fenyegeti veszély, nincs szó lemondásról sem a fantázia, sem a hiteles artisztikum tekintetében. A realizmust nem külső, hanem belső jegyek teszik. A valóságot igen sokféle módon lehet megközelíteni, ezért rengeteg mintára van szükség. Talán felesleges is a realizmus fogalmát néhány ismert író nevéhez kapcsolni. Veszélyes lenne valamely formát az egyedül üdvözítő alkotói módszerként felfogni, még ha ez a módszer hasznosnak bizonyult is. Az irodalmi formák felől a valóságot kell kikérdezni, és nem az esztétikát, még a realizmus esztétikáját sem. Az igazságot sokféle módon lehet kimondani. Mi esztétikánkat éppúgy, mint erkölcsiségünket, harcunk szükségleteiből vezetjük le. Nem szabad meghatározott művekből elvonnunk a realizmust, hanem eleven módon igénybe kell vennünk minden eszközt, régieket és újakat, kipróbáltakat, a művészetből származókat és máshonnan eredőket, és pedig azért, hogy az eleven valóságot — állítja Brecht — használhatóan adjuk az emberek kezébe. Tartózkodunk kell attól, hogy csupán egy adott korszak meghatározott regényformáját jelöljük realistának, mondjuk a Balzacét vagy a Tolsztojét, hogy formális és csak irodalmi kritériumokat állítsunk fel... A mi realizmus-felfogásunk tág, egyszerre kell politikusnak és az esztétika terén szabadnak, a konvenciókkal szemben szuverénnek lennie. A realizmus számunkra ezt jelenti: felderíteni a társadalmi viszonylatok okozatiságát, leleplezni a kor uralkodó szempontjait, csakúgy, mint az uralkodók szempontjait, annak az osztálynak az álláspontjából kiindulva kell írunk, amely a legsúlyosabb nehézségekben vergődő emberi társadalom számára a legszeleesebb megoldási lehetőségeket kínálja; a realizmus azt jelenti, hogy a fejlődés tendenciáját hangsúlyozzuk, hogy konkrétan írunk, de lehetővé válik az absztrahálás. Hatalmas jelentőségű irányelvek ezek, és még ki is lehet egészíteni őket. Megengedjük a művésznek, hogy fantáziáját, eredetiségét, humorát, egész egyéniségét latba vesse ennek érdekében.

A vitához Helene Weigel is hozzászólt. Arról akarta meggyőzni Lukácsot, hogy az expresszionizmus érvényesítésében nincsenek olyan tényezők, amelyek a haladás szempontjából aggasztóak lehetnének. Nagy tisztelettel beszélt Lukács addigi érdemeiről, éppen a német forradalmi írók, esztéták, irodalomtörténészek nevelésében. De Lukácsnak be kell látnia, hogy a fejlődés útja nem egyenes vo-

nalú, és ez vonatkozik az izmusok és a baloldal viszonyára, különösen arra, ahogyan a brechti művészi gyakorlat a baloldali szellemiséget beleviszi a köztudatba.

Lukács György azonban megmaradt eredeti álláspontján. Megismételte hitvallását a realizmus szükségessége, illetve folytonossága mellett. A realizmus a hanyatlás idején pusztul — fejegette Lukács —, a reakciós burzsoázia protezsálya, nyíltan apológéta antirealizmus és álrealizmus mellett egész sor irányzat jön létre, melyek roppant „radikálisak“ és „avantgardisták“, s amelyek igyekeznek a realizmust gyökerestül kiirtani; bármi lenne is ez irányok képviselőinek szándéka, objektíve segítséget nyújtanak a burzsoáziának a realizmus elleni harcban. Objektíve ezt a társadalmi funkciót töltötte be a hanyatlás korának egész irodalma a naturalizmustól a szürrealizmusig.

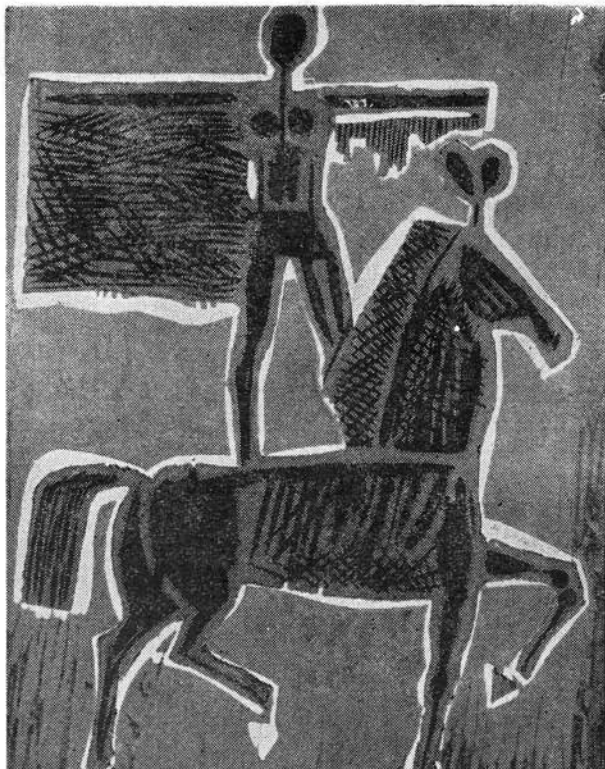
Johannes R. Becher megpróbálta egyeztetni a két álláspontot, de áthidaló javaslatába egyik fél sem tudott belenyugodni.

Így végződött Lukács György egyik nagy összecsapása az ábrázolási módszerek kérdésében Brechtel, Helene Weigellel és társaikkal. A vitát, mint annyi más vitát, egyikük sem tekintette lezártnak. Külön-külön továbbra is hozzájárultak a maguk sajátos eszközeivel a szocialista művészet alakításához. Természetesen, egyik sem mentesen a különböző tévedésektől.

Amikor a Berliner Ensemble-val Budapesten járt, szerettem volna megtudni Helene Weigeltől, emlékszik-e még az 1932-es nagy vitájukra Lukáccsal. A színpadról elősiető művésznő azonban szerény mosollyal elhárította az érdembeli választ. Mindössze ennyit mondott: „Lukács is, mi is ugyanazt a célt követjük, talán külön utakon, de jól megvagyunk egymással...“

Becsky Andor

Aranyossy György: A lovas

Ősnövénykutatás Erdővidéken

Mikós diák koromban, Sepsiszentgyörgyön került először a kezembe az illyefalvi lignitnek egy darabja, ennek a melegénél vészeltük át a Nemere-fúvásos háromszéki teleket. A réteglapok mentén elhasogatott lignitben *ősnövények*, főleg sás és nád lenyomatait, el nem szenesedett fa-törzs maradványait véltem felismerni. A természettudományok iránt élénken érdeklődő ifjú módjára sokszor elnézegettem a lignitdarabokat, új meg új növényi lenyomatokat keresve bennük. Ekkor „fogott meg” sajátos szépségével az a tudományos tény, hogy az öreg érckályhából sugárzó meleg nem más, mint a szenet alkotó szerves világ — egykor élő és asszimiláló növényvilág — elnyelt napenergiája. Mintha az évmilliókkal ezelőtt itt ragyogott Nap süttött volna rám az izzó széndarabokból, s mintha ez sugallta volna a gondolatot, hogy milyen csodálatos lehet az az egykori, rég letűnt élővilág, s milyen boldog lehet az, aki megfejti rejtelmét.

Az akkori Mikó-kollégiumban Harkó József tanárunk vezetett be a földtan még ismeretlen birodalmába. Az alma mater szellemi ihletése és szülőfalum, a közeli Árkos környékének valóságos „földtani múzeuma” jegyzett el a földtudományokkal. Hogy valamikor velük foglalkozhassam, ifjúkori álmom volt — s ez az álmom teljesült akkor, mikor az egyetemen, a kolozsvári Marianum épületének meghitt csendjében Csűrös Margit geobotanikai és Fuchs Hermann paleobotanikai előadásait hallgattam. Közel másfél évtizeddel ezelőtt nyílt aztán lehetőségem behatóbban megismerkedni az elmúlt évmilliók élővilágával, mikor mint bányageológus az ősélettani kutatásoknak országos viszonylatban is olyan klasszikus területére kerültem, mint a Kovászna megyei barót-köpeci szénmedence. A paleobotanika azóta is érdeklődésem központjában áll, korántsem csak „segédtudományi szinten”, és kutatómunkámban egy egész sor, már korábban megfogalmazódott kérdés megfejtése ösztökélt: megismerni, *milyen volt a vidék ősi élővilága*, az az ősnövényzet, amelynek nemzetgazdasági szempontból jelentős széntartalékainkat köszönhetjük? És ezt a gondolatsort folytatva: *milyen volt a pliocén-végi idők éghajlata* ezen a tájon, meg lehet-e rajzolni ennek ismeretében Erdővidék ősföldrajzi képét?

A földtani értelemben vett Baróti medence az *új-harmadkorban*, a hargitai vulkanizmus okozta földkéregmozgások következtében szakadt be, s mint ilyen a Keleti Kárpátok két virgációja, a Persányi és a Baróti hegység vonulatai között helyezkedik el. Ez a beszakadás — a legújabb kutatások szolgáltatta adatok szerint — mintegy hárommillió évvel ezelőtt történt. Ekkor árasztotta el az ún. kárpátközi medencéket, tehát a brassó—háromszéki medencerendszert is az Erdélyi medence új-harmadkori tó-tengere.

A víztükröt környező hegyeket erdő, az alacsonyabb partmenti övezeteket pedig szinte áthatolhatatlanul dús növényzet borította. A mediterrán klímát kedvelő növények rengetegében tapír, orrszarvú és elefánt legelt, s a Dél-Hargita lábánál feltörő gejzirek vizében otthonosan érezte magát a hévizi tündérrózsza. Az éjszakák sötétjében zebra, vadló és szarvas csordái menekültek a hargitai tűzhányók vörös lángokat okádó tűzijátéka elől. Később — sok idő múltán — lehűlt az éghajlat, zordabb lett a táj: az egykori tó-tenger szűk mocsarakká zsugorodott össze, és a havas mezőkön megjelentek a *negyedkori* állatvilág „urai“, a gypjas orrszarvú és a mammut. E csodálatosan gazdag élővilágot, amely a tudományos kutató képzeletét is költői szárnyalásra serkenti, temette el az Erdővidéki medence *újkori* üledékhalma. E csodálatosan gazdag állat- és növényvilág s annak a jégkorszak elején bekövetkezett hirtelen változása megismerését szándékoznak szolgáltni és teljesebbé tenni az itt végzett kutatások.

Hazánk mai növénytakarója évszázmilliók alatt végbement fejlődés „eredménye“. A lepergett földtani korszakok idején számtalan növény-típus tűnt el, és fokozatosan egyre újabbak jelentek meg, melyek mindinkább hasonlítottak a ma élő fajokhoz. Mióta az élőlények változékonyságának a felismerése (és elismerése) bevonult a tudományos gondolkodásba, a kutatók egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak az élővilág és benne növényország fejlődésének kérdése felé. A mai növények ismerete nem elég az egykor élt fajok megismeréséhez, habár a kísérletes evolucionista kutatások¹ értékes eredményeket mutatnak fel ezen a téren — s ezért van szükség a föld rétegeiben talált *növényi kövületek*, *lennyomatok* tanulmányozására és gyűjtésére. Bármennyire természetes jelenség is azonban a hasonló növényi maradványok megőrződése a Föld rétegeiben, nem akárhol bukkanunk gazdag ősnövény-leletekre. Többségük mélyen fekszik, és csak a felfedezett vagy még felfedezésre váró rétegekibúvásokban van lehetőség hozzájuk jutni. Ez az oka annak, hogy ősnövény-tani ismereteink még ma is eléggé hiányosak. De mert az ősnövény-tan hitelesebb adatokat szolgáltat a növényvilág fejlődésére vonatkozóan, mint a ma élő fajok tanulmányozása (mivel a növények *együttélésében* bekövetkezett változásokat is évmilliókon keresztül követni tudja), kutatásai egyre növekvő jelentőségűek. Az ősnövénytan feltárta tények, a kutatómódszerek sokféleségéből következően, *időrendi sorrendben* segítenek megismerni hazánk tájegységeinek egykori növénytakaróját. E hosszú és sok állomású folyamat beható ismerete nélkül a jelenkori flóra fejlődésére vonatkozó ismereteink hiányosak volnának.

A Kovászna megyei Erdővidék, közelebről a Baróti medence és az Olt völgyének Bölön—Apáca vonaláig terjedő szakasza, mint említettem, klasszikus helye az ősnövény-tani kutatásoknak. Ennek az oka az, hogy

a több mint százharminc éves szén- és a sokkal régebbi, de szórványos *vasércbányászat* lehetőséget nyújtott a medence mélyebb régióiba való betekintésre, s így az itteni új-harmadkori (neogén) és negyedkori (pleisztocén) képződmények mélyföldtani helyzete, rétegtana egyfelől a bányaművelés, másfelől a fúrások nyomán egyre ismertebbé vált. Érthető tehát, hogy a közel két évtizedes erdővidéki állandó földtani szolgálat keretében kitűnő alkalmam adódott a fitopaleontológia művelésére. Bányageológus minőségemben bejártam Erdővidék tájait és részletes térképen tüntettem fel az időszakos vízfolyások, patakok, agyag- és homokfejtők által megnyitott ősnövény-lelőhelyeket. Megfigyeltem, hogy a vidék márgás-agyagos rétegei szenesedett, kovásodott és limonitosodott famaradványok, levél- és szárlenyomatok, sőt terméslenyomatok, valamint spórák és virágporszemek (pollen) formájában őrizték meg az egykori növénytakaró sok száz képviselőjét. A szenesedett, kovásodott és limonitosodott fatörzsek szerkezete kitűnően konzerválódott. Hasonló tapasztalatokat gyűjtöttem a fúrásminták vizsgálatából is, amelyek a nagyobb mélységek elpusztult növényi maradványait hozták felszínre, pontosan megjelölve a megőrző réteg mélységét.

Mondanom sem kell, hogy ebben az ősnövénytani gyűjtőmunkában a legszorgalmasabb gyűjtőtársak éppen a földmély munkásai, a *bányászok* voltak, akik — a szakmai továbbképzés keretében tartott megfelelő tudománynépszerűsítő és felvilágosító munka eredményeként — érdeklődéssel kezeltek és nagy gonddal mentettek meg mindennemű felbukkant ősmaradványt. A közel egy évtizedes gyűjtőmunka során sikerült begyűjtenünk és újra meghatározni a vidék ősnövénytani irodalmában addig említett összes növényfajt (főleg levéllenymatok formájában); sikerült azonosítanunk a klasszikus lelőhelyeket, újakkal gazdagítanunk azok számát és új, a vidék ősfloájában eddig ismeretlen fajokat felfedeznünk. A növénylenyomatokkal együtt kivágott vagy kitért kőzet- és széndarabokat parafinba mártva vagy acetonnal oldott műanyagréteggel bevonva tartósítottuk. A gyűjtőmunkával párhuzamosan igyekeztem a lehető legteljesebb paleobotanikai szakirodalmat beszerezni és áttanulmányozni (például Emil Pop akadémikus és Răzvan Givulescu nélkülözhetetlen szakmunkáit); s ez a foglalatosság jó alkalom volt számomra, hogy vidéki kutató létemre is megismerkedjem — levelezés útján vagy személyesen — a hazai ősnövénykutató jeles művelőivel: Iustinian Petrescuval a kolozsvári Babeş—Bolyai Egyetemről és Ştefana Roman kutatónővel a Bukaresti Földtani Intézettől. Az új tudományos kapcsolatok egyben biztatást, ösztönzést jelentettek munkámban a Kovászna megye területén egykor eredményesen végzett, de hosszú időre megszakadt ősnövénytani kutatások folytatására. Az első részleteredmények ígéretesek voltak s főleg iránymutatóak a *hasonló földtani felépítésű* területeken (a brassó—háromszéki medencerendszer többi részein, a Csíki medencékben stb.) is szükségesnek mutató kutatások szempontjából, amint ezt másutt már szóvá tettem.²

*

A századforduló előtti hazai ősnövénykutató munka meglehetősen alkalmoszerű volt; újabb, fejlődésnek indult szakasza pedig alig fél évszázaddal előbb kezdődött. Eredményei azonban jelentősek, módszerei a korszerű-

ség szintjére emelkedtek³. Erdővidéken — az itt közelebről érintett területen — az ősnövénykutatás a múlt század közepére nyúlik vissza. Az első tudósítást az ősnövény-maradványok előfordulásáról már Hauer és Stache *Erdély geológiája* című híres könyvében (1863) megtaláljuk. Ezt követően Herbich Ferenc gyűjt és ismertet különféle ősnövényeket a *Székel-föld földtani és őslénytani leírása* című munkájában (1878). Ezeket a növényeket Unger, korának ismert fitopaleontológusa határozta meg.

A medence ősfloorájának első valóban jelentős kutatója azonban bodosi Budai József geológus volt, aki 316 darab ősnövény-lenyomatot gyűjtött be a bodos—bibarcfalvi, mészdús sárgás márgákból⁴. Ezt az anyagot Staub Móricz határozta meg 1881-ben, és 69 növényfajt sikerült belőle kimutatnia.

„Az itt ismertetett gyűjtemény — írja Staub a Budai-féle anyagról szóló tanulmányában⁴ — Erdély legnagyobb flórájának mondható, mert a thelheimi flóra csak 34, a szakadati 8, a zsilvölgyi 26, a hermányi 15 fajt foglal magában.“ (A Budai—Staub-féle flóralistát egyébként teljes terjedelmében Koch Antal közli 1900-ban, az Erdélyi medence neogénjéről írt szakmunkájában.) Nem érdektelen felvázolnunk a bodosi patak völgyéből feltárt ősnövénytársulás összetételét: ósfenyő, sás, nád, boróka, tiszafa, nyár, éger, mogoró, gyertyán, különböző bükkfélék, szelíd gesztenye, többfajta tölgy, fűz, nyír, fügefélék, zselérkefélék, babér, ósdió, örökzöld mediterrán cserjék, ámbrafa, platán, mandula stb.

A Staub által meghatározott bodosi flórára vonatkozóan csak annyit emelünk ki, hogy habár uralkodó növénye a tölgy, a juhar és a gyertyán, jelen van benne egy ősi babérféle (*Sassafras Ferrentianum* Mass.), amelynek elterjedése a miocénben Grönlandtól a Val d'Arno völgyéig ismert (rokonai ma Észak-Amerikában élnek), továbbá a fahéjat és kámfort szolgáltató *Cinnamomum*-félék, a hárslevelű fügefefa (ma a mediterrán tájakon, Nyugat-Ázsiában és Indiában él), valamint a zselérkefélék, egy örökzöld cserje (*Ilex*), a mandula és az európai ámbrafa.

A Budai-féle lelőhely azonosítása és az ősfloorát szolgáltató rétegek meghatározása fontos feladata volt a mai kutatásnak. Ehhez a leírások és — itt először a felszabadulás után végzett — földtani kutatófúrások alapján fogtunk hozzá. Sikerült megállapítanunk, hogy a bodosi flóra a medence rétegeinek egy *alacsonyabb rétegtani szintjét* képviseli, sok melegkedvelő növény fordul elő benne, s mint ilyen egy késői, *ó-pliocén* flóra benyomását kelti (nem véletlen tehát, hogy Staub egy korábbi földtörténeti emeletbe, a *szarmatába* helyezte). Mint ebből is látható, nem elégedtünk meg tehát a régebben feltárt ősfloora megismerésével, hanem újraértékeljük annak kormeghatározó szerepét — oly mértékben, ahogyan a mai tudományosság szintjén elvégzett őszállattani kutatások eredményei is lehetővé tették számunkra.

A második világháború után állandó földtani szolgálat létesült az erdővidéki szénbányák mellett, s így kerülhetett sor a már említett, e sorok írója által végzett fitopaleontológiai kutatásokra. Ennek során ismertté váltak Erdővidék új ősnövény-lelőhelyei: a vargyasi Vas patak völgye, a székelyszáldobosi Szőlőmáj-oldal, a bardóci Egres patak völgye, a baróti Csordajáró-úti árok, a bibarcfalvi Pat patak völgye, a köpeci Eliz-tárori oldal, a miklósvári Falupataknak a völgye. E lelőhelyek ősnövény-anyagai a szénrétegeket fedő szürke mészmárgákból és agyagokból kerültek elő, a mélyebb régiók anyagait pedig a raktáron lévő fúrásai

magok szolgáltatották. Az újonnan begyűjtött anyagban, amely a köpeci Bányavállalat (Barót) tulajdona, olyan *eddig ismeretlen* ősnövények is előkerültek, mint a ciprus, a platán, egy ősdió-fajta és több fűfélé; minden lelőhelyen uralkodóak azonban a tölgyfélék, a bükk s a fenyő.

E beszámoló iránt esetleg *szakmailag* is érdeklődő olvasók számára engedtessek meg felsorolni, hogy a rendelkezésre álló irodalom alapján meghatározott, itt újonnan felfedezett fajok a következők: *Typha latissima*, *Glyptostrobus europaeus*, *Pinus strobus*, *Pinus leprophilla*, *Pinus cf. excelsa*, *Pseudotsuga sp.*, *Myrica sp.*, *Juglans sp.*, *Carpinus grandis*, *Quercus Kubinyii*, *Fagus silvatica var. fossilis*, *Zelkova ungeri*, *Magnolia sp.*, *Laurus sp.*, *Cinnamomum polymorphum*, *Platanus aceroides*, *Ficus tiliacifolia*, *Acer trilobatum*, *Fraxinus sp.*, *Pinaster-tűk*, *Phragmites oeningensis*, *Salix denticulata*, *Populus cf. lator*, *Pterocarya denticulata* és sok-sok *Quercus*-faj. E flóra kormeghatározó szerepéről csak később lehetett szó, amikor az ősemelőkutatás lendületet kapott ezen a vidéken.

Az említett kutatásokkal párhuzamosan még két, már ismert lelőhely flórája is feldolgozásra került. A Miklósvár melletti Falupataka völgyéből Al. Maxim és I. Petrescu, a Székelyszáldobos melletti Szőlőmáj-oldalából pedig R. Givulescu és Al. Vasilescu közöltek 32, illetve 14 növényfajt magába foglaló flóra-listát.⁵

A Maxim—Petrescu-féle miklósvári flóra összetétele a következő: *Abies sp.*, *Pinus leptophylla*, *Thuja occidentalis**, *Cupressus sempervirens**, *Juniperus sabina*, *Typha latissima*, *Phragmites oeningensis*, *Salix varians**, *Pterocarya denticulata*, *Carpinus grandis*, *Fagus attenuata*, *Fagus orientalis fossilis**, *Fagus feroniae**, *Castanea pumila**, *Castanea sativa**, *Quercus Kubinyii**, *Quercus roburoides**, *Quercus mirbeckii**, *Quercus petraea**, *Quercus prinus**, *Quercus cerris**, *Quercus cf. drymeja*, *Quercus cf. ilex**, *Quercus sp.*, *Ulmus longifolia*, *Zelkova ungeri**, *Acer decipiens*, *Acer trilobatum*, *Acer paleocampestre**, *Acer sp.*, *Sterculia tenuinervis*, *Acer sp. samara**. Ezt egészíti ki a Givulescu—Vasilescu-féle székelyszáldobosi paleoflóra: *Cupressus sempervirens*, *Cercidiphyllum crenatum**, *Carpinus betulus**, *Fagus cf. orientalis**, *Quercus Kubinyii*, *aff. Quercus libanii*, *Quercus pseudosuber*, *Quercus castaneifolia*, *Quercus robur**, *Quercus aff. infectoria**, *Quercus aff. trojana**, *Zelkova crenata*, *Buettneriophyllum tiliacifolium**, *Acer monspessulanum**, *Carpolites sp.**.

Mindkét ősflórában a csillaggal jelölt növények eddig ismeretlenek voltak nemcsak a vidék, de a Kárpát-kanyar ősnövényzetében is, s mint újonnan felfedezettek könyvelhetjük el őket.

Ezekkel a kutatásokkal a levéllenyomatok alapján itt felfedezett ősnövények száma a százat is meghaladta. A miklósvári flóra elemeit olyan melegkedvelő (termofil) egyedek egészítik ki, mint a diófélék, az egzotikus ciprusfa, a szelíd gesztenye és a ma már csak Transzkaukázia, Kína és Japán területein élő *Zelkova*. A székelyszáldobosi flórában is feltűnő egy ciprusfajta, egy ma csak Észak-Perzsiában és a Kaukázusban élő tölgyfaj, egy mediterrán tölgy, valamint a Kelet-Ázsia és Japán területén élő *Cercidiphyllum* és *Buettneriophyllum*. Ennek ellenére a tölgyfajok gyakorisága (28 százalék Miklósváron, 33 Bodosban, 40-nél több Székelyszáldoboson), valamint a többi közép- és nyugat-európai, keletázsiai típusú forma alapján — a pliocén flórák jellegzetes észak-amerikai—atlatni típusainak feltűnő hiányában — a szerzők a vidék flóráját a *negyedkorba* helyezték.

A lelőhelyek rétegtani azonosítása során a terepvizsgálatok alkalmával megállapítottuk, hogy a fent bemutatott flórák kivétel nélkül a széntelep szürke fedőmárgáiból valók. Ezekből az üledékekből, valamint ma-

gukból a szentelepekből az utóbbi tizenhárom év alatt szokatlanul gazdag *emlősvilág* kövült anyaga került elő. Ez az ősemlős-anyag több tanulmányban került feldolgozásra, e sorok írója, valamint a sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum és a bukaresti „E. Racoviță“ Barlangkutató Intézet munkatársai közös igyekezetének eredményeként. A jelen írás szempontjából annyiból fontos ennek a meleg égővi klímát kedvelő állatfajban gazdag ősemlősfaunának az ismerete, amennyiben ez *biztosabb kormeghatározó értékű*, tehát jelentékenyen segít a növényi maradványokat magukba záró rétegösszletek korának meghatározásában.

A kitermelés alatt álló fő szentelep fedőmárgáinak eddig ismertté vált ősemlősei a következők: gumósfogú őselefánt (*Anancus arvernensis* és *Zygodon borsoni*), etruszk orrszarvú (*Dicerorhinus etruscus*), egy fejlettebb elefántféle (*Archidiskodon meridionalis*) és egy ősló (*Equus stenonis*). Magából a főtelepből kerültek elő ugyancsak a két gumósfogú őselefánt, továbbá egy orrszarvú (*Dicerorhinus cf. megarhinus*), egy tapír (*Tapirus arvernensis*), egy ősló (*Equus sp.*), néhány kistermetű szarvas (*Cervus sp.*), a háromszéki ősmedve (*Ursus boeckhi*), az ős macskamedve (*Parailurus anglicus*), egy hód (*Castor sp.*) és sok rágcsláló maradványai.

Az erdővidéki ősfraunára vonatkozó tanulmányok szerzőinek többsége⁶ a szentelepek fauna-társulását még határozottan a *késői új-harmadkor* végén éltnék tartja, a szürke márgákkal egyidős (azokból előkerült) állatvilágot pedig — a legfejlettebb elefántok és az egyiptájú lovak megjelenése alapján — inkább átmenetinek vagy éppen *alsó-negyedkorinak* (villafrankainak). Így érthetővé válik mind az őslóra, mind az őállatvilág számos termofil alakjának jelenléte a medence kihalt őselővilágában; azonban újabb adatokat kellett még találni — és természetesen értelmezni — a két nagy földtani időszak, a harmad- és negyedkor határvonalának biztos meghúzásához.

Az ősnövény- és őállattani kutatások eredményeit a vidék gazdag puhatestű (főleg csigákból és kagylókból álló) faunájának újraértékelése egészítette volna ki, ami azonban a fajok sokkal átfogóbb vizsgáldást igénylő *endemikus*, azaz sajátosan helyi jellege miatt — a jövő feladata. Ígéretesnek mutatkozott magának a szénrétegnek az ősnövénytani elemzése, hiszen ennek faunája is ismeretes; ebből azonban szinte lehetetlen levéllenyomatokat gyűjteni, az el nem szenesedett fatörzsek vizsgálata pedig ez idő szerint még járatlan kutatási terület. Maradt tehát egy utolsó, a paleobotanika egyik — már kialakult — korszerű kutatási körébe vágó módszer: a *spóra- és pollenanalízis*. Ezzel a módszerrel kíséreltük meg tehát a továbbiakban eldönteni az új-harmadkori és negyedkori rétegösszletek és élővilág hirtelen megváltozásának idejét. Ezekről a kutatásokról szólok a továbbiakban.

A pollen- és spóravizsgálat módszere a növényi sejtfalak külső részének (exine) nagy ellenállóságán alapszik. A virágos növények virágporszeméi, akár csak az alacsonyabbrendű növények spórái, úgyszólván érintetlenül vészlik át az évmilliókat, s könnyen kiiszapolhatók a hosszú időn át fekvőagyukul szolgáló finomabb agyagokból és márgákból. A spórák és pollenek rendkívül jellemzők az egyes növénynemzetségekre, a pollenanalízis tehát felbecsülhetetlen segítséget nyújt az egykori növény-

takaró restaurálásában és tanulmányozásában. Arra, hogy e vizsgálati módszer alkalmazására lehetőség nyílhatna itt, az erdővidéki medencében is, először 1965-ben gondoltunk — ugyanis megfigyeltük, hogy a fedőpalákban, de magában a széntelepben is nagyon finom, zsíros tapintású, szenes agyag-közbetelepülések találhatók, amelyek tele vannak szabad szemmel is látható *szerves maradványokkal*. Ezekből mintákat gyűjtöttünk a Vargyas I. bánya és a vargyasi külfejtés szénrétegéből. S hogy a vizsgálatokat kiterjesszük a szürke fedőmárgák felsőbb szintjeire is (ahova a bányamunkálatok ritkán vagy egyáltalán nem jutnak el), megvizsgáltuk a bánya térségében végzett kutatófúrások fúrómagjait, amelyekben szintén találtunk pollenanalízisre alkalmasnak vélt anyagot. A gyűjtés során kb. 100 grammos mintákat szedtünk össze, amelyeket bélelt vázonzacsókban helyeztünk el, a gyűjtési hely (bánya, illetve fúrás) és a gyűjtési idő pontos megjelölésével. A vizsgálatok elvégzéséhez szakszerűen felszerelt laboratóriumra volt szükség — így hát a széntelepből gyűjtött anyagot a kőhalmi középiskola természetrajzi laboratóriumában, a fedőpalák anyagát pedig a Bukaresti Földtani Intézetben határoztuk meg, Alfred Bartmus és Ștefana Roman kutatók segítségével. Már az anyag kiátzatása, derítése, iszapolása és festése folyamán igen gazdag pollen- és spóraanyagot figyelhettünk meg, amit — legnagyobb örömünkre — a mikroszkópos vizsgálatok is igazoltak.

E vizsgálatok nyomán első ízben váltak ismertté az erdővidéki széntelepeket alkotó növényfajok, amelyek — az eddigi eredmények szerint — a következők: fenyőfélék (*Abies*, *Picea*, *Pinus*), *Keteleeria*, *Tsuga*, cédrus, mocsári ciprusok, páfrányfenyő (*Ginkgo*), liljomfa (*Magnolia*), hikkori dió (*Carya*), szárnyasdió (*Pterocarya*), számos bükkféle, tölgyek, szelíd gesztenye, nyár, mogyoró, gyertyán, juhar, éger, hárs, erikafélék, számos fűféle, hévizi tündérróza, tőzegmoha stb. Százalékos összetételüket a vargyasi főtelepben (III. sz.) és a felette lévő szénrétegben (IV. sz.), azok teljes vastagságban, az Alfred Bartmus nyomán összeállított pollen-spóra diagramma szemlélteti.

A széntelepekéhez hasonlóan gazdag növényvilágról tanúskodnak a szürke fedőmárga pollenszemcséi is. Egyik minta anyagának 83 százaléka fás növények, 13 fűféle és cserjék, 4 pedig spórás növények jelenlétére vall. Egy másik minta százalékos összetétele (ugyanabban a sorrendben) a következő: 80,3; 17,4; 2,3. A felszínhez közelebb eső homokos üledékekben már 64,5 százalékra csökken a fás növények, 13,6-ra a füvek és cserjék anyaga, és 19,2-re emelkedik a spórák száma, ami a szénképző medence folyamatos *elmocsarasodását* mutatja.

Az analízisek értékelése alapján megállapítható, hogy a vidék ösflórájában a fás növények közül legelterjedtebbek voltak a fenyőfélék, a tölgy, a szil, a dió és a Zelkova, a felszínhez közel fekvő rétegekben pedig a tölgy és a tiszafa. A cserjék és fűfélék csoportjában legnagyobb arányszámmal szerepelnek a libatopfélék, a kenderfélék és a pisztácia, míg a spórák tömkelegében tőzegmoha, korpafű, különféle úszónövények és páfrányok ismerhetők fel nagyobb számban. A fentiekben vázlatosan ismertetett flóra egészíti ki tehát a levél- és termésmaradványok, lenyomatok alapján meghatározott ősnövénytársulások képét.

Így vált ismertté nagy vonalakban, más területekhez hasonlítva azonban jelentős mértékben a Kárpát-kanyar e vidékének ősnövényzete. Az újonnan felfedezett paleoflóra korviszonyaira vonatkozó vélemények egyelőre különbözőek a pollenvizsgálatok eredményeinek esetében is. Megállapítást nyert, hogy a tipikus pliocén-végi fajok mellett (tiszafa, ámbrafa,

cédrus, *Sciadopitys* stb.) nagy számban elterjedtek az alsó negyedkorra jellemzőek is (*Carya*, *Pterocarya*, *Tsuga*, gesztenye stb.), valamint a már tipikusan negyedkoriak, amelyeknek ma is sok faja él hazánkban. Ștefana Roman mindennek figyelembevételével a medence üledékeit a felső pliocénbe és az alsó pleisztocénbe helyezi⁷, Alfred Bartmus pedig a két időszak közötti határt éppen a főtelep fedőjében húzza meg. Ezt a kor-meghatározást tekinthetjük érvényesnek a bemutatott flóra korviszonyaira vonatkozóan is.

A kutatások alapján megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy az erdővidéki szételepek édesvízi környezetben alakultak ki; ezt bizonyítja az édesvízi mocsári növények (*Myriophyllum*, *Nymphaea*, *Sparganium*, *Salvinia* stb.) meglehetősen nagy számú „képviselése“.

Az erdővidéki ősnövénykutatás ezzel nyilvánvalóan nem ért véget; a munkát tovább folytatjuk. Nemrégén ismét egy sor pollenanalízishez gyűjtöttünk anyagot a legújabb fúrásokból és a közelebről megnyitott baróti szénbányából. Szándékunkban van egy palinológiai vizsgálatokra alkalmas laboratóriumot berendezni, és bevonni a kutatásokba a vidéken működő természetrajz szakos tanárokat is, valamint a paleobotanikát kedvelő középiskolás tanulókat. A jövőbeli kutatásokkal párhuzamosan szükséges még inkább kifejlesztenünk a különböző munkaterületeken dolgozó szakemberek tudományos együttműködését; s el kell végeznünk a paleoflóra, az ősemmlős és puhatestű fauna szintjelző azonosítását, hogy ezek külön-külön ott is hasznosíthatók legyenek kronológiai szempontból, ahol egyik vagy másik hiányzik közülük. Az elmondottakkal remélhetőleg sikerült érzékeltetnem, hogy az erdővidéki ősnövénykutatások egy vidék komplex paleogeográfiai vizsgálatának elengedhetetlen láncszemei, de egymagukban is gazdagítják az általános hazai ősfőrákutatást.

Kisgyörgy Zoltán

JEGYZETEK

- ¹ Márki Alpár: Kísérletes evolucionista kutatások. Korunk, 1972. 3.
- ² Kisgyörgy Zoltán: Ősnövénykutatás megyénkben. Megyei Tükör, 1969. X. 25.
- ³ Kisgyörgy Zoltán: Hol tart a hazai ősnövénykutatás? Előre, 1969. I. 11.
- ⁴ Staub Móric: Adalék a Székelyföld fossil flórájához. Földtani Közlemény. Budapest, 1881.
- ⁵ Al. Maxim, I. Petrescu: Flora pliocenă din Bazinul Baraolt. Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series geologia-geographia, fasc. 2, Cluj, 1966. és Răzvan Givulescu, Al. Vasilescu: Date noi asupra florei pleistocene de la Doboșeni. Dări de seamă ale ședințelor Institutului Geologic, vol. LVI, 3. Paleont. București, 1970.
- ⁶ Costin Radulesco et Z. Kisgyörgy: Contribution à la connaissance de la faune mammifères villafranchiens de Capeni-Virghis. Aluta, Sf. Gheorghe, 1970; P. Samson, C. Radulesco et Z. Kisgyörgy: Nouvelles données sur la faune de Mammifères du Willafranchien inférieur de Căpeni-Virghis. Eiszeitalter und Gegenwart. Band 22. Öhringen/Württ. 1971.
- ⁷ Șt. Roman: Asupra prezenței genului *Azolla* în paleoflora României. Különnyomat a Progrese în palinologia românească c. kötetből. Ed. Academiei R.S.R., București, 1970.

„Szállok a filozófiának”

Uramisten, hová lesz a világ, ha már a filozófusok is verselni kezdenek!

Saszet Géza egyébként nem is filozófus, csak (?) a Kolozsvári Állami Magyar Színház könyvtárosa. Amiért sokan irigylik; többek között én is.

És nem is versel. Ötletei vannak, amelyeket hosszabb-rövidebb sorokban leír.* Ezt némelyek versnek nevezik, s mivelhogy még mindig nem tudjuk, mi a vers, maradjunk mi is e megnevezésnél.

Tudniillik az utóbbi — mondjuk — ötven esztendőben, ha egy kicsit odafigyeltünk, észrevehettük, hogy nem az a vers, amit klasszikus értelemben versnek szoktak hívni. Vers az, amit szerzője vers gyanánt tesz közzé. (Nyilván a szerkesztő hozzájárulásával. Szegény olvasó aztán kapkodhatja a fejét. Aminthogy kapkodja is.) „...a nyelvészeket egyáltalán nem zavarja, ha hülyeségeket beszélünk, hisz a hülyéségnek sincs más nyelvtana” — mondja Saszet. A versnek azonban van. A vers a világ legképtelenebb nyelvtanát is elfogadtatja velünk — ha jó vers. Jó versnek mindent megengedünk és megbocsátunk. Egyrészt. Másrészt meg: ha már mindenki verset ír, miért éppen Saszet ne írjon?

Kérem, ne botránkozzék meg az olvasó, hogy komolytalankodom. Hiszem és vallom — sőt, tudom is —, hogy Saszetnek nem a vers a fontos. Hanem a közlés. „Én nem nevezem szerelemnek, / én nem nevezem semminek” — így Gulyás Pál. Saszetnek — és alighanem nekünk is — nem az a fontos, hogy amit írt, vers-é vagy sem. Hanem: hogy megszólalt.

No de „nézzünk hát szembe”: mit is vár a mai olvasó a verstől? Szórakozást? Okulást? Gondolatokat? Azt hiszem, egyiket sem. A mai olvasó — szűkítsük a kört: versolvasó, — valószínűleg a stressz-hatást. Kezdjük ugyanis megszokni, hogy a versben lennie kell valami meglepőnek. Nos hát: „Szállok a versnek!” — mondhatná Saszet, mint ahogy azt mondja is: „Szállok a filozófiának!”

Az utóbbi egy-két-három évtizedben sok szó — a kelleténél is több — esett az ún. gondolati líráról. Olyan sok, hogy már erről sem tudjuk, micsoda, mi fán terem, eszik-e vagy isszák. Mindenesetre: Saszet költészetét — a szó hagyományos értelmében — nem merném lírának nevezni, s magát Saszetet sem lírikusnak. De hát muszáj mindenkit berekkenteni valamilyen rekeszbe? Én azt hiszem, nem muszáj. Elégedjünk meg annyival, hogy van itt egy ember, aki közli velünk gondolatait, s e gondolatokon érdemes eltöprengeni. És — ami csak javára írható — humornak sincs híján. S ráadásul szerencsés ember, mert mindezt csak mellékfoglalkozásként úzi, ha szabad úgy mondanom: háztájiban — ahogy tennie kellene mindenkinek, aki *komolyan* akar verset írni. Ilyesformán: „szeretem a pacsirtát

* Saszet Géza: *Bizonyosság*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1972.

pedig / füttyül rám / — istenem / de hogy füttyül!“ — Hát erről van szó. Nem a nem éppen briliáns szójátékról, hanem arról, amit közöl. Ajánlom figyelmébe kezdő versfaragóknak.

S még valami. Saszet — ahogy mondani szokás — nem a könnyebb ellenállás vonalán halad. Tudniillik nincs formaérzéke. (Ezt még azelőttről tudom — tessék elhinni nekem becsületszóra.) Ez pedig nagy hátrány. Gondoljunk csak Babits eszme-futtatására a költői mesterségről: a vers a legbadarabb közhelyeket is elbírja. Vörösmartyt idézi („Mindig így volt e világi élet, / Egyszer fázott, más-szor lánggal égett“) meg Adyt („Vagy bolondok vagyunk, s elveszünk egy szálig, / Vagy ez a mi hitünk valóságra válik“), s megjegyzi: olyan ez, mintha a meteorológiai intézet azt jelentené: holnap vagy szép idő lesz, vagy esni fog. — Nos, Saszet ilyesmit nem engedhet meg magának. Nem azt jelenti ez, hogy nála nem fordulnak elő közhelyek. Nincs búza ocsú nélkül. De a pucér közhely inkább szemét szúr, mint az olyan, amely verstani cícomákba van öltöztetve. — No, mindegy. Ezekben a dolgokban kissé konzervatív vagyok. De ez más ügy. Mindennek ellenére szeretem ezt a formás kis kötetet, s ez a legtöbb, amit mondhatok. Hiszen — biztos vagyok benne — szerzője úgysem azért tette közzé, hogy hízelgő kritikákat zsebeljen be. Sokkal nagyobb nyereség számára, ha egy-két berozsdásodott agyat megmozgat. S azt hiszem, ez sikerült.

Szilágyi Domokos

Kopacz Mária: Repülő szőnyeg

Egy könyvről
két közelítésben

B. T. BLAGOJEVIC — W. CZACHORSKI — T. IONASCO — V. KNAPP — M. A. KROUTOGOLOV — I. SZABÓ — V. A. TOUMANOV: Introduction aux droits socialistes. — A Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kar (Faculté internationale pour l'enseignement du droit comparé) 1960-ban alakult Strasbourgban. Tizedik évfordulójára és az egyetem alapítójának, Felipe de Sola Canizaresnek a tiszteletére jelentette meg a budapesti kiadó a művet. A szerzők különböző szocialista országok kiváló jogászai; a kötet előadásai gyűjteménye. A könyv bevezetője három részben ismerteti a szocialista államjogot, a polgári jogot (tulajdon, kötelmek, öröklés) és a családjogot. Befejező részében Blagojevic professzor a szocialista nemzetgazdaság vezetéséről ír. Mindegyik szerző, hazája jogszabályainak ismeretése mellett foglalkozik más szocialista országok jogrendszerével. (Akadémiai Kiadó, 1971.)

ILLYÉS GYULA: Petőfi Sándor. — A legnagyobb élő magyar költő könyve minden idők legnagyobb magyar költőjéről alkalmas pillanatban — az évforduló és a születésnap kettős ünnepén — került az olvasó asztalára. Régi és új ez a műfaji keretbe beilleszthetetlen alkotás: életrajz, társadalomtörténeti tanulmány, lírai vallomás, műelemzés pompás ötvözete: az 1936-os, első kiadáshoz képest ez a párizsi Gallimard kiadó kérésére feldúsított változat a külföldi olvasóknak szánt, Petőfire vonatkozó adatok, kommentárok mellett a mai Illyésről is vall, a beérett írói erő, a kiteljesedett közéleti tapasztalat birtokosáról. (Kriterion, 1972.)

ERICH JANTSCH: Prognóza technológiája. — A Technological Forecasting in Perspective

Jelek a homokon

*Már szinte a kezdetére sem emlékszem
ennek a töprengésnek*

...Bocsásson meg Kenéz Ferenc, de én emlékszem. Akkor még ott lakott egy kis padlásszobában, rozoga ágy, egy-két szék, mosdótál; hosszú létrán lehetett feljutni hozzájuk, s a felesége mindig vidám volt. A kopott tükörben megcsillant a délutáni napsugár, s ha kimentünk a kátránypapírteraszra, szürkén fénylett a város, mint a homok. De lehet, hogy csak nekem tűnt úgy. Lehet, hogy ő egészen mást látott akkor, talán „lélektisztító havazásokat” vagy a kamaszkorból kilógó „vörösfekete barátságokat”, vagy talán az őszi délutánt, a szálló madarakat; bármit, csak a nyomasztó csendet nem. Az is lehet, hogy érezte a sivárságot is, csak nem szólt. Kenézt sohasem hallottam kiabálni. Nem panaszkodott, nem szidott senkit, figyelt és várt.

*Beszédem annyira halk
hogy szinte-szinte már szóltan.*

És ez a halk beszéd most* egyre szaporább lett, mintha egyetlen mondatban el akarna mondani mindent, mondatnyi versekben töpreng:

*Hol vagyunk hát mi
ez az újabb nemzedék*

— kérdi, s a kérdés jogos: ha van nemzedék, akkor hol van? De Kenéz kötetében ez nem éppen így hangzik, hanem: hol volt az a nemzedék, ha most nincs sehol:

*kinek a múltját el nem kobozták
s ki érthetően nyugtalan
hogy azt mégsem találja sehol se már?*

Úgy tűnik, itt nem is a nemzedék a fontos, hanem a „múlt”. A múlt, ami az egyhangúságon túl emlékké színesedett, még ha kamaszos póz is volt, Dávid-kép, de biztonságot nyújtott: legalább az eszményeivel bizonyíthatta létét.

*hiszen éreztem
utam
ha megtámadható is
de meg nem kérdőjelezhető
és fájdalmas is csak annyiban lehet
amennyiben fájdalmas minden
mi a létezésből megkísértett.*

* Kenéz Ferenc: Homok a bóröndben. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

A furcsa éppen az, hogy az utat, amelyet megtett, nem támadja senki, de megkérdőjelezzük: vajon csak ennyi, csak ennyi maradt volna? Háború utáni füstös állomás, vadszólós ház, „nem volt kedvenc hősöm / kedvenc táncdalékesem / kedvenc tanárom / nekem csak kedvenc hangulataim voltak“. Helyes, és még mi volt? Mi az a múlt, amit oly nyugtalanul keres, hol az élmény, a gondolat vagy az az utolsó szó; de a végső gondolat előtt mindig megáll, és csillognak a szavak titokzatosan:

*Mintha már minden betelt
vagy mintha minden ragyogóan üres volna.*

Érdekes jelenséget figyelhetünk meg e kötetben: nem szükséges hosszú élet ahhoz, hogy mítoszvá váljon saját múltunk. Elég egyetlen emlék, egy hangulat, ami túlnó a monoton eseményeken, s szinte csodálkozva tekinthetünk vissza rá: ez volt? Vajon ez a múltam?

*ahol
különbön megbecsült iparos-szülők
lámpabúrából itták a bort.*

Vajon bizonyítja-e léteemet a múltam? Megtalálom-e benne minden vágyamat, kudarcomat, vagy csak elmúlt, mint a zoltárban: „megemésztjük a mi esztendeinket, mint a beszédet.“ Ha távolról hallszik minden példabeszéd, képmutatás, kegyetlenség, s csak nagy üvegburányi áthatolhatatlan hangulat az emlék, vajon rátalálók-e múltamban arra a csendre, ami elválaszt a jövőtől, és felétek nyújthatom: ez vagytok!? Talán ezek Kenéz Ferenc múlt-faggató kérdései, s részben válaszol is rájuk:

*Azt mondtam
a gyermekkor megidézhetetlenül elsüllyed
ha ezzel elkerülhetem a magammal szembeni
hamisságot
de marad a kérdés
hogy vajon nem erősebbek-e mégis
a hulló homok ellen
e hársfás tőklámpás templomos látomások.*

Abban a pillanatban, amikor a mítoszt elhisszük, bizonyára erősebb lesz a látomás a bizonyosságnál. De hiába, múltja önmagában megközelíthetetlen egyhangúság, amin ő is legfeljebb töpreng, tűnődik:

*Csak a homok ami még fölragyog reggel
s a homok harangzúgása délben
s estefelé a homok mi bealkonyul.*

Egy költő, vagy ha úgy tetszik, egy nemzedék keresi a múltját, s még a jelentéktelenné tűnő játékok sincsenek, nincs a kamaszkor, egyszerre érett férfiként gyerekkori látomások gyötrik, szabadulni akar a csendtől, a homoktól, attól a múlttól, amiben nem történt semmi, hogy a látomás

című, 1967-ben megjelent angol eredeti kissé megkésett román fordítása — esemény: a tudományos-műszaki haladás előrejelzése módszereinek alapos összefoglalása időtálló mű, öt év után sem csak kultúr- vagy tudománytörténeti érdekesség. Pedig a technológia rendkívül hamar elévül, az előrejelzésről nem is szólva: az idő pora semmire sem rakódik le olyan gyorsan, mint éppen a prognózisokra, ha nagyképpen tudományos igényűek. Csakhogy Jantsch a technológiai prognózist „még nem tudomány“-nak, hanem egyelőre csak művészetnek tekinti, amelynek az emberi gondolkodást nem helyettesítenie, hanem felerősítenie kell: ez a szerénység gondolatai fiatalosságának őrzője. Művének tanulmányozására nyugodtan vállalkozhat a nem szakember is, bizonyára örömet leli benne. Minthogy éppen az evidenciákról feledkezhetünk meg a legkönnyebben, viszontlátásuk boldogító. S Jantsch könyvében új szempontból igazolódik legalább két evidencia; az első: a jövő alakításának minden reális igyekezete teljességgel összeférhetetlen a voluntarizmussal; a második: a „know-how“-nál, a „miként?“-nél a „know-what“, a „mit?“ ismerete már csak azért is fontosabb, mert az eszköz felülkerekedésének egyik oka a cél tisztázatlansága lehet. (*Ediktura štünfificá, 1972.*)

GABRIEL KOLKO: Hatalom és külpolitika. — A mai amerikai bürokrácia gyökereit a *The Triumph of Conservatism*, a hatalom és gazdagság összefüggéseit a *Wealth and Power in America* című könyvében már vázolta a szerző; legújabb írása a politikai rezsim uraival, a katonai és polgári hatalom képviselőinek kapcsolatával, az Egyesült Államok gazdasági világhatalmának problémáival és a vietnami

háború okaival, céljaival és eredményeivel foglalkozik. „A gazdasági válsággal párosulva Vietnam kezdte döntő módon próbára tenni az amerikai kapitalizmus integráló képességének korlátait, a legsúlyosabb támadást intézte ellene és a legnagyobb megpróbáltatás elé állította az Egyesült Államokat, az ország történetének utolsó évszázadában — állapítja meg a gazdag dokumentációra támaszkodó szakmunka írója. A jelenkori amerikai külpolitikát meghatározó érdekek feltárásával célja megmutatni ama bonyolult gyakorlati és intellektuális feladatokat, amelyek azok előtt állnak, akik mélyreható változást kívánnak a politikában, s ennek érdekében a hatalom gyökereken más megosztására és az alkalmazásáról vallott egészen más felfogásra épülő rendszer kialakítását szorgalmazzák. (Kossuth, 1972.)

Dictionar de estetică generală. — „Első hazai kísérlet — írja a szerkesztőségi előszó — egyetemes kategóriák, fogalmak, áramlatok, eszmék és az esztétika jelentős képviselőit rögzítő repertórium megalkotására, amely egyben mindezek meghatározására, illetve kritikai értékelésére is vállalkozik.“ Négy száz duplahasábos oldalon, több mint 800 címszóban 26 tagú szerkesztő bizottság próbált eleget tenni e sokoldalú követelménynek, és a műfaji, műformai terminusok elhagyásával, valamint a kizárólagosan művészettörténeti adatok mellőzésével viszonylag fontossá is formálták a *Szótár* tulajdonképpeni profilját: áramlatok, stílusok, esztétikák, egyetemes és nemzeti értékek, a jelenkori művészet és tudomány kapcsolatai, az ipari esztétika, művészetszociológia és pszichológia általánosabb érdekű problematikája. Kár azonban, hogy kimaradt belőle a hazai magyar nyelvű irodalom és művészet képviselői-

szintjén megnyugtató, megtartó mítosszá válhasson az emlék:

*Ami marad
az csak a hold a betörött hold
s az üveges vészes kiáldozása
s az érdes szél ami megmarad.*

A hiába keresett múltnál, az indító kézfogásoknál sokkal erősebbek a felnőttkori látomások: „az ismerősök utcáin barangolva / egymás mellett szóltalan estéken / estéről estére egyre lassabban / s egyre szóltanabbul // egyetlen éjszakára befogadó / szálláshely után csatangolva...“ Olyan természetesen meséli mindezt, mintha mi sem lenne egyszerűbb, mint egy hetedik hónapban levő asszonyal éjszaka szállást találni „az ismerősök utcáin“. Ez a nyugodt, természetes, tűró hang, ami mögött ilyen drámaiság feszül, ez az, ami oly rokonszenves Kenéz Ferenc költészetében. Versei a próza és a vers határterületét kísérik, így a kötet végén található vers-töredékek talán tehetséges prózaíró is rejtenek: „Az ember, ha egyedül maradt, akkor nem úgy marad magára, mint az őszi falevél — hanem úgy, mint egy remegő állat, amelyiket megszelídítettek s aztán otthagytak a puszta közepén.“ Ezek a töredékek már túlmutatnak a kötetben. Érett következtetések, vívódásokból fel-felszakadó mondatok. A tulajdonképpeni kötet tartalmilag a *Seregszemle* című verssel már előzőleg lezárult. E vers logikailag és stilisztikailag is a többi írás mögött marad. Logikailag a keresett múltból egyenesen a megtalált jövőbe száguld, de úgy, mintha a jelenről beszélne; stilisztikailag a vizuális, élénk képek helyett deklaratív mondatokat találunk:

*de mit itt vagyunk
élünk
dolgozunk tovább
legnagyobb dologra most készülődve
a hódítás utáni teremtésre.*

A teremtésre készülni helyes, csak éppen az elmesélt múltból nem derül ki a hódítás szuperlatívusza; azt, hogy „él“ és „itt van“, azt mindenki látja, aki e kötetet olvassa, minek ideírni!

*és sorsunk majd
beteljesedő fénnel zárul
ha dolgozunk tovább
és élünk — — —*

Természetesen. Csak a költőnek azt szokták ajánlani még a dogmatikusok is, hogy verset írjon — különben nem dolgozik. A fenti idézet pedig nem vers, még csak nem is buzdítás, nem hozzá illő töprengő következtetés, csak egyszerű elismervény, nyugta, amit bárki bármikor benyújthat anélkül, hogy átérezné: dolgozom, élek, sorsom fénnel zárul, aláírás stb. Valahol megszakadt a szigorú önvizsgálat, lemondott a gondolatról, emlékről, minderről, ami a költészethez kötötte, tovább zuhogtak a szavak, de félreállt a költő. Valamit megunt,

talán éppen azt, amit nem talált meg: a múltat. És valamit elárult; az újabb monotóniát, dolgozik, él, vár. Vár — és miközben töredékekre foszlanak a gondolatok, a megmaradás lesz egyetlen bizonyítéka létének.

*Úgy érzem:
ezutáni verseimet majd úgy mondom el
hogy kitárom az ablakot
és hallgatunk.*

Talán ebből a megérzett hallgatásból születtek legérettebb versei: az „apokrif” versek. Ha ezeket a szétszórt verseket a kötetben külön ciklusként olvassuk, egészen új élményként hatnak. Eltűnik a kamaszkori nosztalgia, és a monoton emlékek helyett ironikus értelmi lírát találunk. Ezt idézni nehéz, hisz minden vers egyetlen gondolat, mondatnyi példa az egyetlen igaz írástudóról, aki: „próbára tétették / nem a Sátán elfogadásában // de bizony önnön lehetőségeinek / elfogadásában.”

Ágoston Vilmos

Csúcsán az elindulásnak

Kezdjük megszokni immár, hogy a mai vers az egyes szám első személyű nézőpont implicit közlésén kívül semmit vagy pedig nagyon keveset mond a lírai megnyilatkozás tér- és időbeli koordinátáiról: a konkrét vershelyzetről. Értékeljük is azt a felelősséget, amelyet a modern líra ezzel a szabadsággal együtt többletként magára vállal, hogy tudniillik növeli a személyes mondanivaló általánosíthatósági fokát, az egyetemesség igényét. De az elszemélytelenedés veszélyére is fölfigyelünk. És arra, hogy a lírai én háttérbe szorítása, elrejtése tulajdonképpen védekezés.

A mi korunkban védtelen az a költő, aki — mint Kenéz Ferenc — olyan nyíltan, őszintén rajzolja ki önnön koordinátáit, akár az éjszakai repülőterek körvonalait a kötelező fényjelek. Nagyobb felelősség és a kockázatok veszélye nehezedik rá így, nagyobb, mint hogyha megmaradna egyszerűen csak én-nek, tértől, időtől, mindenfajta közösségtől látszólag függetlenül. De ő bevallottan, mindannyiszor egy „itt és most”-ban megnevezett szituáció költője, elkötelezettsége nem expressis verbis-vallomásokban, hanem éppen e vershelyzetek kendőzetlenül konkrét megfogalmazásában fejeződik ki.

A *Homok a bőröndben* „kulcs helyzetéül” talán ezt választhatjuk ki: „Összes gazdagságom és szegénységem közepette / itt állok majdnem huszonhat évesen / ennél a túlon túl korai / kereszt- vagy fele-útnál —” ... „Mintha már minden betelt — / vagy mintha minden ragyogóan üres volna” (*Szomorú díszeim*). Olyan pillanata ez a jelennek, amelynek teljességét nem az adja, hogy önmagáért való, hanem az, hogy múlt és jövő felé egyaránt

TÉKA

nek ismertetése; a szótár egyedül Gaál Gábornak szentel címszót, és még Csehi Gyula nevét említi — hibásan. (*Ediktúra politică*, 1972.)

NIEDERHAUSER EMIL: Forrongó félsziget. — A Balkán két évszázadának viharos történetét ismerjük meg a bolgárok, szerbek, görögök, albánok nemzeti ébredésétől és első felkeléseitől kezdve a török uralom lehayatlásáig s a mai szocialista Balkán-államok kialakulásáig. Az alapos forrásismeretre támaszkodó s a társadalmi változások, politikai fordulatok rugóit megvilágító történetirodalmi mű könnyed esszé-stílusával és az olvasmányosságot előmozdító anekdotikus részleteivel például szolgálhat arra, hogyan kell ilyen bonyolult és szétágazó kérdésköteg esetében is, mint amilyen a Balkán-probléma, lekötni a figyelmet és kielégítő választ adni mindenre. A Balkán felszabadulásában nagy szerepet játszó Románia függetlenségi törekvése kap itt magyar történész részéről méltó elismerést, s a vonalvezetés világosan mutat rá a balkáni államok fokozatos kiemelkedésére a török uralom helyébe törekvő nagyhatalmak szorításából. Különösen érdekes a paraszt- és munkásmozgalmak tragikus szakaszainak, majd térhódításának rajza, s a sorok közt tallózva örömmel fedezük fel az összkép peremén az erdélyi MADOSZ kapcsolódását is a román nép sorsának alakulásához. S a fordulópont: „Szinte a szemünk láttára őlt alakot egy új, másfajta Balkán, amelynek népei az emberi haladás élvonalába kerültek.” (*Kossuth*, 1972.)

PÉCSI ANNA: Mit kell tudni a világ szakszervezeteiről? — A világ kommunista pártjait bemutató, 1971-ben megjelent kötet után a *Mit kell tudni*

TEKA

sorozat új könyve azzal a mozgalommal foglalkozik, mely a 250 milliónyi szervezett munkásságot, a bérből és fizetésből élő dolgozókat tömöríti szerte a világon. A politikai irányzatok, formák és működési elvek sokfélesége ellenére a szakszervezeti mozgalom egészében és általában a haladás erőt képviseli, megosztottsága és az egység hiánya ellenére is azonos érdeket szolgál. Bevezetőjében a szerző vázolja a mozgalom rövid történetét és mai helyzetét, majd ismerteti a nemzetközi szervezetek, valamint a szocialista országokban és a világ többi országában működő szakszervezetek főbb adatait, világrészenként csoportosítva. Hasznos melléklet a szakszervezetek taglétszámát feltüntető táblázat. (Kossuth, 1972.)

SÍK CSABA: Bráncusi. — A Művészet Kiskönyvtára 70. kötetként megjelent pályavázlat nemcsak egy sajátos életmű különös művészi alkotásaihoz ad megoldó magyarázatot, hanem kiemeli az Olténia ősi parasztfolklorjából indult s Párizsban a modern európai szobrászat mesterévé emelkedett Constantin Bráncusi benső indítékait, lélekrajzát is. A modern magyar költészet interpretációja után a jeles budapesti kritikus egy kőbeli és fabeli kifejezőmód legegyszerűbb s egyben legértelmesebb líraiságát fedezi fel a román művészet nagyjának bizarr figuráiban, emberi fejek, madarak, szerelmi jelképek, oszlopok és kapufák ma már világhírűvé vált kifaragásában. És nemcsak az 53 műmelléklet csodái világosodnak meg az olvasó előtt, hanem anekdotikus részletekkel fűszerezett, élénk előadásban művészettörténeti összehasonlításokat és betajolásokat is kapunk egy Henry Moore, egy Jacob Epstein vagy

nyitott: egy ablak csupán az áramló időben, amelyből — a folytonosság megszakítása nélkül — mindkét irányban szemlélődni lehet. Nem véletlen, hogy ezt a metaforát használjuk: az *ablak* régi motívum Kenéz Ferenc verseiben. De itt, ebben a kötetben válik egyszerű versindító szituációból, epikus elemből egy lírai alapállás — a meditáció, a „töprengés” — szimbólumává. Az „Ülök az ablak előtt” ismétlődő vershelyzete nem valami külsőleg hely-meghatározás, hanem a gondolati költészet egyik archetipusa: értékében hasonló például József Attila *Eszméletének* utolsó soraihoz: „el-elnézem, hogy szállnak fényes ablakok... s én állok minden fülkefényben, / én könyökölök és hallgatok.” Érdekes végigkísérni például, hogyan válik a „padlásszoba” kezdetben epikus vers-mozzanatból ugyancsak az eszmélkedés, elmélkedés jellegzetes és szükségszerű magaslatává: „Ölbújt kezekkel ülök a lét padlásain...” Ebben az összefüggésben a Kenéznél oly gyakori, jól ismert „padlásszoba” elveszti minden konkrétságát, s egy általánosító igény gesztusa: a dolgokon való fölül-emelkedés szimbóluma lesz. Költői világában így kapnak önmagukon és életrajzi jelentőségükön túlmutató esztétikai értéket a tárgyi valóság különböző verse-épített elemei.

De nemcsak ez a látszólagos — hiszen szimbolikusá váló — helyzetmegjelölés jellemző Kenézzre, hanem ez is: „Hol jársz / merre hurcol mostanában a vér / mikor neked már / tűzhelyed hazád jövőd is itt van? (Mi lesz veled) Gyakori ez a szituáció-megjelölésnél többet mondó, vallomásszerű „itt és most”. Vallomásszerűségének figyelemreméltóságát fokozza az is, hogy feltűnően sokszor többes szám első személyben történik (*Hívás, A megmérő idő, In memoriam I., Homok a bőröndben, In memoriam II., A pillangószárnyú gyermek, Kiülünk kapuink elé, Küszöbök, Sorsunk lassan, Mi lesz veled* stb.). Ami ezt a költői tanúságtételt szépsége mellett kockázatosá teszi, éppen az, hogy Kenéz egy nemzedék nevében is megpróbál szembenézni azokkal az egyénileg mélyen átélt problémákkal, amelyeket jelenünkben közösségformálónak s egy generáció arcélét meghatározónak érez. Ez a többi szervezen kiegészítő vershelyzet, amely a többes szám első személyben és a társakhoz forduló nyílt megszólításokban fejeződik ki, még ritkább és szokatlanabb a modern költészetben, mint az előbbieket. Hiszen a mai lírában szinte már esztétikai kritériummá szigorodott a vers önmagáért-valósága: a költő ne szóljon senkihez, legfeljebb önmagához, sőt a közlés igényéről egyáltalán mondjon le. Ezzel a szkepszissel szemben szinte már naivitásnak tűnhetik a többes számú alany, a szószóló szerepének s ezzel az általánosítás veszélyének vállalása. A gondjait közösségi gondokként megszólaltató költő ily módon kettős kockázatnak néz elébe: mind saját nemzedéke, mind pedig olvasói részéről kiválthatja az ellenérzést a *mi* névmás alá tartozással szemben. De a jelek szerint Kenéz útjának a „bizonyosság felé” tudatosan elfogadott ára az a bizonytalanság, amellyel egy közösség nevében adott válaszában előlegezett jel-

lege, illetőleg a közösség részéről majd csak utólag érkező visszhangja jár.

Ez a tartás, egy egész közösség eddigi szám-láját rendezni vágyó számadás fogja egybe szinte szövegszerűen a *Homok a bőröndben* verseit: „Hol vagyunk hát mi / ez az újabb nemzedék / kinek múltját el nem kobozták / s ki érhetően nyugtalan / hogy azt mégsem találja sehol se már?“ (*Hívás*) „Itt vagyunk / túljutottunk minden lehetséges veszteségen / túl vagyunk már látványos nagy győzelmeinken is / mi is mint minden nemzedék / most leszünk egész.“ (*Seregszemle*) E két keret-vers: a „Hol?“ és az „Itt“, a Múlt és a Jövő között az egymásra rímelő költemények sora lényegében egyetlen poémának is tekinthető egységet alkot, amelyben az illúziókat elfonnyasztó férfi-éres folyamatát az írástudó felelősségéről kibontakozó, apokrif énekekben objektivált vallomás teszi teljessé. „Bolyongásaink elragyogtak / káprázataink megkopottak“ (*Ajándékok hava*); „túljutottunk / minden lehetséges veszteségeken“ (*Seregszemle*); „Csupán valami / fájdalmasan átöröklött optimizmus / ami még a miénk“ (*Kiülünk kapuink elé*) — állapítja meg több versében is egybehangzóan, olyan férfias józansággal, amelyben még mindig több a fájdalom, mint a tárgyilagosság. Az apokrifok nyújtanak igazán alkalmat arra, hogy a vallomásossággal járó kiszolgáltatottságot elkerülje: a bibliai példa epikuma, archaikus nyelvezete biztosítja a tárgytól való szükséges distanciát, sőt az ironizálás lehetőségét is. A költői magatartásformák tekintetében egyébként éppen az ironia az, amely Kenéz előző köteteihez képest teljesen újat hozott.

Lényegesen új a megformálásában az a verset is jellemző és az egész kötetet átfogó rendkívüli megszerkesztettség, amire sem Kenéz eddigi két kötetében, sem nemzedéktársai verseskötvényeiben még nem volt példa. A kötet e legnagyobb erényéből következik, hogy néhány gyengébben sikerült verse (*Arany és rozsdá egymásbajátszik*, *Varázscipő*, *Az autóversenyző*, *A betörött hold*) erősebben kiugrik, viszont annál ragyogóbban érvényesül egy-egy kimagasló költemény (*Emlékmű*, *Küszöbök*, *Mi lesz veled*, *Ajándékok hava*, *A szülőföld átrendezése* stb.) hatása. Külön elemzést igényelnének maguk az *Apokrif énekek*, és nemcsak önmagukban, hanem az egész kötet szerkezetét meghatározó funkciójuk szempontjából is. Mert ez a sorozat nemcsak egy mélyen — mert hétköznapi — megszenvedett és példabeszéddé ünneplésifített küldetés-filozófia, hanem ugyanakkor az egész kötet hangnemét és verseinek tematikai csoportosítását befolyásoló rendezőelv.

Nem csupán a versek alaposan meggondolt elhelyezése, hanem a kötet motívum-egységének céltudatos megvalósítása is szembetűnő. A címben is szereplő kulcsszó — a *homok* — a kötetben szimbolikusan telített, komplex jelentésű motívumként bontakozik ki. Már a legelső versben szuggesztív erejű képet alkot, s funkcionalitását igazolja, hogy a *Homok a bőröndben* ciklus záróversében is viszatér „a homokra szorult vitorlák“ látványa. Ezt

TÉKA

Alvar Aalto szemszögéből. „A kezünk gondolkodik, követi az anyag gondolatait“ — idézi a szerző magát a művészt, aki ismétlődésekben és változatokban tör az anyag sugallta emberség, avagy a dolgok pusztá magvaig hatoló örök emberi értelem kifejezésére. Egy jegyzék a bemutatott művek lelohelyét is felsorolja a francia, amerikai, olasz és román műzeumokban. (*Corvina*, 1972.)

KOCH F. — HEINRICH L.: Hogyan oldjuk meg a fizika-feladatokat? — A probléma-megoldás készsége korunk egyik legfontosabb intellektuális követelménye; e készség kitűnően fejleszthető fizika-feladatok megoldása segítségével — de szükséges, hogy a tanulók elsajátítsák a tudományos „stratégiát“. A román nyelvű kiadás után magyar nyelven is megjelent értékes módszertani munka megfelelő tanácsokat ad ebben a tekintetben mind a tanulóknak, mind a fizikát tanító tanároknak. Az általános módszertani útmutatás mellett a szerzők kitérnek a fizika fontosabb fejezeteinek sajátos problémáira; ismertetik a grafikus megoldás módszerét, a nomogramok használatát, a közelítő számítás kérdéseit. A tárgyalt módszereket kitűnő példanyagon mutatják be, így a könyv feladatgyűjteményként is használható. A fizika történetéből, illetve a modern fizika fejezeteiből vett feladatok a tanulók látókörét is szélesítik, felkeltik érdeklődésüket a tantárgy iránt. (*Editura didactică și pedagogică*, 1972.)

Gondolatok a könyvről. — A nemzetközi könyvvé a kiadók is fokozott tevékenységre ösztönözte. Kriterionunk a Philobiblonnal indította és egy aforizmagyűjteménnyel végezte az évet. A könyvtár nemcsak Vörösmartyban ébresztett gondolatokat. A könyvtáros és bibliográfus számára, amilyen Mészáros József, kézenfekvő,

TÉKA

hogy összegyűjtse a könyvek hasznáról és dicséretéről — más gondolatait. A sokféle gyűjtőszöveg közül az aforizmagyűjtés a nemesek közé tartozik, a könyvekben elfekvő jeles mondások kirakatba helyezése pedig felér egy kis műgyűjtemény összehozásával. Nem kell, nem is szabad az aforizmagyűjteményt elejétől végigolvasni, csak elgondolkozni érdemes egyen-egyen, mint ahogy a múzeumban sem tudunk egyforma érdeklődéssel megszemlélni minden tárgyat. S ki az egyik, ki a másik vitrin előtt áll meg. Kóstolgotó olvasásra szánt munka a *Gondolatok a könyvről*. (Kriterion, 1972.)

AL. TÓTH: Apariția și răspîndirea cifrelor în Țările Române. — Sokat beszélünk a „két kultúráról” — amely tulajdonképpen egy. Ezt bizonyítja a matematikus Tóth Sándor munkája is, aki ezúttal történelmi feladatra vállalkozott: eddig jórészt feldolgozatlan dokumentumok alapján nyomon követi a különböző típusú számjegyek felbukkanását és elterjedését hazánk területén. Forrásanyaga rendkívül változatos: kőbe és fába vésett feliratok, érmék, kézírások középkori naptárszámítások, krónikák, kereskedelmi feljegyzések, kincstári kimutatások, a XVI. századtól kezdve pedig már tankönyvek is. Érdekesen fonódik egybe a számjegyek használata az ország egész történetével, tükrözi kapcsolatait más országokkal és kultúrkörökkel. Ezért a könyv, amelyet 113 fényképfelvétel és reprodukció illusztrál, nemcsak a matematikusokhoz szól, hanem általánosabb érdeklődésre tarthat számot. Mindehhez hozzá kell tennünk: a mű nem teljes, mert a kiadvány terjedelme nem tette lehetővé, hogy Tóth Sándor munkáját teljességében felölje, s mert ezen a nagyrészt még járatlan területen maga a szerző is sok

a keret-motívumot tölti meg aztán további jelentésekkel a többi versben. Hogy a hiábavalóság, a sivárság felnőtt-képzetének és az ellenpólusként felvillanított gyermekkori „hárszás töklámpás látomások” emlékének szembesítésében melyik bizonyul erősebbnek? Így föltenni a kérdést túlságosan egyszerűsítő lenne. A *Seregszemlében* derengő optimizmus nem a gyermekkori eszményekbe vetett naiv hit folytatása, de nem is kompromisszum, hanem teljesen új minőség: az „életre szánt”, sorsához keményedett férfi — egy nemzedék — jövő-vállalása.

Cs. Gyimesi Éva

„... a tartalom összeköt”

„A stílus elválaszt, a tartalom összeköt.” László Gyula remek kiállítású könyvét* a népvándorláskor művészetéről e mottónak is szánható mondat olvasásával fejezzük be. A szerző fogalmazásában különös súlyt kap a humánumot összefogó kapocs: a *tartalom*. Ez a tartalom — a művészet benső lényege — nem korlátozódik egyetlen nép művészetére: közös emberi alapja van, minden közösség alkotásaiban kifejezésre jut, s ha nem mutat is folytonosságot egy-egy földrajzi egység határain belül, szélesebb körben állandóan jelen van, és különféle hatásokat asszimilálva az általános fogantatásból megszüli a sajátost. A kisebb egységekben a sajátos mezében jelentkező tartalom közös ősanya felé mutat, függetlenül attól, hogy a steppén nőtt-e fel az illető nép, amelynek művésze a tartalmat hordozza, vagy a Fekete-erdő hegy-völgyes vadonjában. A humánum mondanivalója mindenütt egy: mi sem domborítja ki jobban ezt, mint László Gyula régészet—művészet összevetése.

Eurázsia az egyik legnagyobb folytonossági egység, ahol mindenütt felbukkan az emberiség érték-tárának egy-egy darabja, láncszemekként egymáshoz illeszkedve s kialakítva a teljesség képét. Ezen a nagy egységen belül László Gyula a népvándorláskor népeinek művészetével foglalkozik a régész és a művész szemléletét ötvöző munkájában; régész létére ismeri, művész létére pedig mintegy „belsőről nézi” választott tárgyát, felismerve egyúttal, hogy a múltat sohasem tudja „a maga egykori teljességében megidézni”, s hogy olyan ellentmondásokkal is találkozhat vizsgálódása során, amelyeket el kell viselni, amelyek létezésébe bele kell nyugodni. Itt kerül a tudós emberközelbe, ezzel a vallyomással, s ezáltal kerül közel az olvasóhoz is az az Európa-formáló dráma, ami a népvándorlás volt. Ebben a teljes joggal műalkotásnak is nevezhető szakkönyvben — túllépve a régészet hagyományos adatközlésén — önmagát valósítja meg a szerző: a tárgyát alaposan ismerő régészt mintegy kiegészíti a mű-

* László Gyula: A népvándorláskor művésze Magyarországon. Corvina. Budapest, 1970.

vész, aki meglátja a tartalmat, a közös alapot, s megláttatja-megszereteti másokkal is: minden olvasójával. Ez annál inkább sikerülhet, mivel a könyv gazdag és elsöndű illusztrációs anyag felvonalatásával teszi követhetővé a nem céhbeli számára is az egyes műveltségek ötvöződését.

Azok a sajátosságok, amelyek esetenként különálló kultúrák jegyeinek tűnhetnek, nem mások, mint Eurázsia, a nagy egység jellegzetes árnyalatai, s mint ilyenek „önmagukban nem is érthetők meg”. László Gyula saját munkáját jellemezve rámutat arra, hogy például ugyan Kárpát-medenceiek, de a problematika, valamint a problematika vizsgálatából leszűrt eredmények érvénye — eurázsiai. Nem nehéz elképzelnünk, hogy a népvándorláskor művészetét temetők, sírok melléklet-anya-ga alapján tanulmányozni egy ilyen régészet—művészet összevetésben mennyire komplex dolog, s mennyire újdonságszámba megy a szakirodalomban. Az, amit a szerző egyszerre helyez a régész „mikroszkópja” s a művész „teleszkópja” elé, és amiből értéktételeit levonja, az túlnyomórészt az ötvösség, a népvándorláskori mikro-művészet. Ezt a választást nemcsak az ötvösmunkák időtállósága teszi szükségessé, de az is indokolja, hogy ha e kor és e tág térség mikro-művészetét — mind az alkalmazott technika, mind a kivitelezés minősége tekintetében — összevetjük a klasszikus világ hasonló alkotásaival, akkor mindjárt lomtárba utalhatjuk a worringeri „lesüllyedt kultúrkinccs” (*gesunkenes Kulturgut*) fogalmát, akárcsak az egykor szintén elterjedt „primitív” jelzőt. S tehetjük ezt annál is inkább, mivel jó lelkiismerettel vallhatjuk a szerzővel együtt, hogy: „minden népnek minden korban megvolt a maga kifejezésre méltó művészete. A mikro-művészetet mikro-művészettel, a monumentumot monumentummal kell összevetni.”

De nem a *különbségek* előzményeinek keresése a célja László Gyulának a hun, a germán, az avar, a magyar vagy a szláv művészet vizsgálatával, hanem — éppen ellenkezőleg — annak a felszínre hozatala, ami a humánus színekének *hasonlóságára* vall e művészetekben. Ha a néphit, a „mindennapi tudományosság” elemeinek előfordulása alapján térképeznök fel Euráziát, hatalmas egybemosódó egységet kapnánk — fedezi fel a szerző. (Például az égigő fa, a „világfa” meséje sajátosan keleti, azonban számos változata élt nyugaton is.) Az „egybemosódó egység” ott lappang az egyes népek, népcsoportok, rétegek szellemi hagyatékában, átítatva az eurázsiai művészet hagyományával, amelynek közös alapjául ezek a közös hiedelmek, monádok szolgáltak, s amely ebből a közös örökségből merítve fejlődött tovább, alakította ki a sokféle sajátos jelentkezési formát.

László Gyula munkájának ugyanakkor eléggé nem méltatható érdeme, hogy benne a tanulmányozott kor eleven művészete nem „laposodik el”, nem válik csatok és szíjvégek, fibulák és tarsolylemezek poros és élettelen gyűjteményévé. A régészeti leletekből mintegy felidéződik az illető társadalom szellemi élete is — hiszen a mesterségek *fejlettsége* csak más *tevékenységi* ágakban,

TÉKA

olyan kérdésre bukkant, melyre a választ csak a további kutatások adhatják meg. (*Éditura tehnică*, 1972.)

MÓRA FERENC: Hiszek az emberben. — Varró János válogatása és előszava Móra kevéssé ismert arcát hozza elének. Az éles szemű, szinte adysan szíporokázó tollú tárcaíró-publicistát, aki a maga jellegzetes mesélő stílusában lélektanilag előkészített pillanatban sújt le a társadalom megbocsáthatatlan bűneire. Ez a Móra: a „kétségbeesett optimizmus” írója: „...muszáj ebben az országban idealistának és optimistának lenni az embernek.” Így, kötetbe gyűjtve, e rövid írások a szerző meg nem írt szociológiai-önéletrajzi regényének fejezetei is lehetnének. A művek három rétegét prezentálja a kötet: legközelebb állnak a hagyományos elbeszéléshez az *Esti dal Hajnal Matyikáról*, a *Szeptemberi emlék*; a mese csak ürügy, kerete az éles mondanivalónak: *Kalcinált szóda*, *En szép tanárkorom*, *Szegedi életem 25. évfordulója*; nyíltan lázító hangú írások: *Vaspata*, a Földhözragadt Jánosékról szóló ciklus. (*Dacia*, 1972.)

Teoria cinetică-moleculară a gazelor. — A kinetikai és molekuláris gázelmélet a fizika új fejezeteihez tartozik, de „gyökerei” az ókori materialista bölcselek természetfilozófiájáig, a leukipposzi-démokritoszi atomelméletig nyúlnak vissza. A bukaresi egyetem molekuláris fizika katedrójának munkaközössége, a jelen összefoglaló tanulmány kidolgozója, a kötet első részében tudománytörténeti megközelítéssel jut el a gáztörvényekig és azok matematikai bizonyításáig, majd felvázolja a kinetikus gázelmélet főbb problémáit a klasszikus fizika és a kvantumfizika szempontjából. Az elméleti fejtegetések után a szerzőgárda azok-

TÉKA

kal a kísérletekkel ismertet meg, amelyek segítségével az elmélet helyessége bizonyítható. A kötet célja minél egyszerűbb formában átfogó, alapos ismereteket nyújtani a vizsgált tárgykörben, s így mintegy kézikönyvvül szolgálni a molekuláris fizika iránt érdeklődők számára. (*Editura stinpijićá, 1972.*)

TEUN A. VAN DIJK: *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics.* — Az irodalom- és nyelvtudomány határterületein a szövegelmélet egészen divatos műfaj lett. Ezt a diszciplínát képviseli, és erről a divatról tanúskodik van Dijk könyve is. Az első részben a szerző kiindulópontja a generatív grammatika mondatana. Azt veszi ugyanis alapul, ahogyan a mondatok alkotását, „generálás”-át magyarázzák. Ezt van Dijk mint analógiát hasznosítja a maga szövegelmélete számára, mert szerinte a szövegeket is úgy hozzák létre, mint a mondatokat. A második részben az addig általános szövegelmélet körét leszűkíti, a vizsgálatot a szépirodalmi szövegekre korlátozza. Itt először azokat a fonológiai, alaktani, mondattani és metaforizáló eljárásokat tárgyalja, amelyeknek nagy jelentőségük van a szépirodalmi szövegek megformálásában. A legérdekesebb az a fejezet, amelyben a szöveg alkotóelemeinek lineáris összetartó erejét, „kohézió”-ját jellemzi. A harmadik részben az irodalmi szöveget pragmatikus megvilágításban mint kommunikációt vizsgálja lélektani, szociológiai és irodalomelméleti szempontból. (*Mouton. The Hague—Paris, 1972.*)

PHILIPPE VAN TIEGHEM: *Marile doctrine literare in Franța. De la Pleiadă la suprarealism.* — Az 1550 és 1930 között, Ronsard-tól a szürrealizmusig a francia irodalom végigvonuló elméletek, rend-

az alkotómunka más területeinek fejlettsége mellett jöhetett létre, s természetesen maga is visszahatott azokra. A régész-szerző, aki otthonosan mozog a népvándorláskor őtvöseinek, kovácsainak stb. műhelyében, az adott kor „műszaki világában”, éppolyan biztonsággal követi a művész értő szemével a formák tér- és vonaljátékát, a díszítőelemek kigyózását, s mindezt áthatja a humánium kitapintására való törekvés.

Kétségtelen, hogy a népvándorlás mint történelmi jelenség a maga komplexitásában még akkor is rendkívül változatos értelmezési lehetőségeket nyújt (és rejtélyeket tartogat), ha a szerző csupán a művészetet teszi vizsgálódása tárgyává. Kevésbé köztudott tény például, hogy a népvándorláskori mikro-művészet alkotásai kimutathatóan az egyes népek *uralkodó rétegeinek*, „fogyasztási cikkei” voltak. Mind a germán, mind a steppei népek vezető rétegei nemzetközi szintű és színvonalú műveltséggel rendelkeztek: mondhatni, más „kultúrszférában” éltek, mint köznépük. Művészetük tárgyi hagyatéka egy olyan magas fokú mesterségbeli tudás terméke, amely nem ismer szűkebb földrajzi, etnikai vagy nyelvi határokat, időben és térben nagy távolságokat hidal át és teremt együteműséget — s ez az, amit sok négyzetkilométert átfogó pillantással vizsgál itt a művész és az archeológus. Ebben a viszonylagos homogenitásban mégis rendkívül gazdag, változatos motívumvilágban csupán ilyen átfogó pillantással lehet meglátni a funkciócseréket, a parányi „sikkasztásokat” és hozzáadásokat, általában a fejlődés irányát — például azt, hogy miképpen válik a kezdetben naturalisztikus ábrázolási mód mindinkább díszítő jellegűvé, dekoratív mintává, amelyet át- meg átjár a vonalfűzés ritmusa.

Az uralkodó rétegek művészetére vonatkozó fenti megállapítás természetesen nem jelenti azt, hogy a köznépnek — mindenütt Eurázsia hatalmas térségein — ne lett volna éppolyan általános-közös tartalmú és sajátos formájú művészete, mint „felső tízezreinek”. Csakhogy ennek az anyaga (fa, bőr, textília stb.) nyilvánvalóan sokkal kevésbé időálló, mint a bronz és az arany, az ezüst és az ékkő, melyeket a föld szinte teljes épségükben őriz meg az utókor tudományos kutatói számára, s amelyek ugyanakkor lehetőséget nyújtanak arra is, hogy a feltételezhető kölcsönhatások alapján visszakövetkeztessünk belőlük a velük egykorú népművészetre.

László Gyula azzal, hogy munkájában tág teret szentel más szakemberek véleményének is, hogy nem ragaszkodik görcsösen egyik-másik megállapításához, számolva a jövőbeli kutatások eredményeivel — csak növeli bizalmunkat régész-tudósi komolysága, felelőssége iránt. Hogy ugyanakkor képzőművész is, az talán nem más, mint szerencsés véletlen, s azzal, hogy ezt a vonatkozást a fentiekben többször is szóba hoztuk, nem a szubjektív tényezőt akartuk kiemelni, hanem csupán azt, hogy mennyire mesterien használja a *régész* e szerencsés véletlent. Ahogyan az eurázsiai oikumené művészetében szétválaszthatatlan őtvözdésben jelentkeznek együtt a humánium közös tartalma és a

sajátos forma, az uralkodó rétegek művészete és a népművészet, az etnikailag jellegzetes és az emberileg általános — úgy jelentkezik együtt a két említett minőség a szerzőben, szép összhangzásban a vizsgált tárgy sokoldalúságával. Bizonyára ez a fő oka annak, hogy a könyv a maga nemében az egészen kiválóak közül való, s hogy éppolyan összetett és sokrétű olvasóközöniséget vonzhat, amilyen összetett és sokrétű mind a tárgy, mind pedig a szerző szemléletmódja.

Pászka Imre

Petőfi első biográfusa és a temesvári Euphrosine

Petőfi Sándor első, élete egészét átfogó, költészetét sajátosságait szervesen magábaépítő biográfiaja, eddigi tudomásunkkal ellentétben, nem magyarul jelent meg, hanem németül. A temesvári *Euphrosine* hetilap közölte indító számában, 1851. január 1-én, fő helyen, *Denkwürdigkeiten des 1. Jänner* cím alatt. Szerzője a lap szerkesztő-tulajdonosa, dr. Gottfried Feldinger volt. Ezt a távolról sem csupán irodalomtörténetileg érdekes adalékot, s ami mögötte van, több mint száz esztendeig feledés borította. Elfelejtődött az *Euphrosine* és Feldinger is. A körülmények arra utalnak: az elfelejtés mögött politika rejtőzött. Annál is inkább, mert Feldinger csakúgy, mint a haladó osztrák kultúrán nevelkedett temesvári, bánáti német intelligencia legjava, meggyőződéses republikánus volt, az 1848-as magyar forradalom balszárnyának határozott híve. (Ugyanezt mondhatjuk a bánáti románság olyan képviselőiről, mint a közismert Eftimie Murgu. De az itteni szerbségben is megindult a differenciálódás; számottevő rétegek vonták ki magukat Rajasics érsek klerikalista-abszolutista befolyása alól, és léptek át a magyar forradalom táborába.)

Carl Göllner, a romániai németiség marxista történésze szerint „A bánáti német — sváb — burzsoázia, amely érdekelve volt az önálló gazdasági fejlődésben, eleinte a magyar forradalommal azonos álláspontra helyezkedett. Amikor a császári ház és a magyar kormány közötti konfliktus kiéleződött, amikor a Habsburgok detronizálása került napirendre, a bánáti német burzsoázia kezdte elhagyni a forradalom frontját.” (*Muncă și năzuințe comune. Din trecutul populației germane din România. Colecția Biblioteca de Istorie. București, 1972.*) Dr. Gottfried Feldingert és társait viszont — az olyanokat, mint Nepomuk Preyer író vagy dr. Wachtel ügyvéd, lapkiadó — a forradalom veresége sem tudta megingatni a 48-as eszmék iránti hűségükben. Feldinger Világos után is következetesen folytatja a harcot; az ő fő fegyvere továbbra is a toll, csatátartó válogatással lehet plasztikusan bemutatni, ezért a szerző a valóban fontosnak tartott, termékenynek bizonyult jelenségekre összpontosítja figyelmét. Bőségesen használ idézeteket, elemezve a bennük rejlő gondolatokat. Főleg a költészet és a dráma művelése kapcsán, a körülötük kialakult vitákban kikristályosodott irodalmi nézetek érdeklik. Azt vallja, hogy a költészet fejlődése a legjobban meg tudja világítani egy nemzet irodalmi érzékének fejlődését. A könyv négy részre (*Spre un umanism clasic, Tradiție și nouitate, Teoriile romantice, Realism, simbolism, suprarrealism*) és 24 fejezetre oszlik, 520 jegyzettel. (*Univers, 1972.*)

TEKA

N. BĂRBULESCU — R. ȚIȚEA — D. BĂRCĂ-GĂLĂȚEANU: Fizică I—II. — Új, bővített kiadásban jelent meg a több szakemberből álló munkaközösség által kidolgozott fizika-kézikönyv második kötete 1971-ben, majd ezt követte az I. kötet új kiadása 1972-ben. Ez utóbbi a mechanikát, molekuláris fizikát, termodinamikát és elektromosságot tartalmazza hatszáz oldal terjedelemben; a II. kötet a fénytani és anyagszerkezeti kérdésekkel foglalkozik közel ötszáz oldalon. A szerzők az egyetemi előadások színvonalán tárgyalják a kérdéseket; rendszeresen, didaktikus kifejtésben nyújtanak általános, de magas színvonalú ismereteket. A szöveget számos ábra teszi szemléletessé. A mű elsősorban az egyetemi hallgatók számára hasznos, de jó szolgálatot tesz a középiskolai tanároknak is a továbbképző tanfolyamokon, a fokozati vizsgákra való felkészüléskor, vagy ha valamely szakmai kérdésnek magasabb fokon akarnak utánanézni. (*Editura didactică și pedagogică, 1971—1972.*)

TÉKA

NORTHROP FRYE: Anatomia critica. — A „kritika anatómiája“ az irodalomelméleti szakirodalomban jól ismert szerző sokat vitatott munkájának, esszé-gyűjteményének román fordítása. Frye-nál az „anatómia“ egyfajta átfogó elméletet jelent. Ennek középpontjában az irodalmi mű értelmezése áll, de behatóan foglalkozik a műnemekkel és műfajokkal is. Elméletének lényeges vonása az, hogy az irodalmi alkotásokat szimbólumokhoz, de főleg egy-egy „archetípus“-hoz (östípushoz, ösmintához), azaz valamilyen motívum-képzethez, egy-egy mítoszhoz köti. Ezért nevezik elméletét „mítosz-kritiká“-nak. Szerinte a mítosz nemcsak forrás az író számára, hanem alkotást kiváltó erő, mert például a „pokolra szállás“ mítosza teremtette az Orpheusz-mondát vagy Shakespeare *Lear királyát*. De a mítoszok nemcsak teremtő erők, hanem egyben magyarázó struktúrák is, az irodalmi mű szerkezetének formateremtő elvei. Éppen ezért az irodalmi mű megközelítése hasonlít a matematikai módszerhez, hiszen a kutató nem a műalkotás tényeiből, hanem egy posztulátumból, egy eleve feltételezett „modell“-ből indul ki. A műnemeket és műfajokat is elsősorban a mítoszokból eredezteti, például az évszakok ciklikus ritmusából, de fikcionális és tematikus módozatuk szerint is elkülöníti őket. (*Univers*, 1972.)

NÉMETH LÁSZLÓ: Kísérleti dramaturgia. — N. L. papírszínházának, drámaírói munkássága harmadik szakaszának összegyűjtött művei. Az író fogalmazásában: „drámai költemények“, gondolati drámák. A drámaíróval szinte azonos értékű szerepet kap e kötetben a tudománytörténész, az esszéíró, a pedagógus-lélekbúvár, a közéleti ember, a szociológus és dramaturg Németh László.

Az *Euphrosine* hetenként kétszer jelenik meg. Persze, az ellenforradalom sajtóviszonyai között a szerkesztésben egyfajta „ezópusi nyelvet“ kénytelen alkalmazni. Már az *Euphrosine* név is erre utal. (*Euphrosine* görögül a három grácia egyike, a vídamság nemtője.) Az alcím is az álcázás jegyében fogalmazódik: *Erheiterungsblätter für Kunst, Literatur und gemeinnützige Unterhaltung* (Mulattató művészeti, irodalmi és közérdekű szórakoztató lapok). Az ártatlan meghatározás mögött a levért forradalom politikai utóvédharcának a támogatása húzódik. Petőfi életrajza, költészetének méltatása a lap legelső számában — mi más ez, mint esztétikai tógába bújtatott politikai programnyilatkozat? Mi más, mint kiállítás a 48-as forradalom jakobinusainak ügye mellett? Amennyire nem lehetett inyére az ilyesmi a Bach-korszaknak, annyira nem „feküdt“ a kiegyezés után döntő szöveg jutott „irodalmi Deák-pártnak“ sem. Így hát a legokosabb volt Feldingert elfelejteni...

Hogy milyen értékek kallódtak így száz esztendőn át, azt csak most látjuk, az *Euphrosine* „újrafelfedezése“ után. A folyamat két, egymástól független pontról indult meg. Az ötvenes évek elején, a hitlerizmus ideológiai hatását mutató csökevények felszámolása során, Romániában is fellendült a szélsőség és svábság demokratikus hagyományainak kutatása. Régi előítéletek cáfolódtak meg, így például igazi meglepetésként hatottak a szélsőségen és svábságon belüli osztályküzdelmekről és a 48-as forradalmi mozgalmakról felszínre hozott tények. Heinz Stănescu, a hazai németiség kultúrtörténésze a meglepetés és öröm hangján számol be kutatásairól. Feldingerről egyebek között ezt írja: „Egyáltalán, ő az első német, aki nagymerészen, már az *Euphrosine* első számában, tüzetes és mélyenszántó tanulmányt közöl Petőfi Sándorról. Feldinger nem hallgatja el Petőfi szerepét az 1848—1849-es harcokban, s a költő verseinek megragadó erejét... a néppel való összeforrottságára és a népdal szeretetére vezeti vissza.“ (*Banater Schriftsteller und Journalisten und die 1848—1849-er Revolution*. Neuer Weg. Bukarest, 1944. IX. 9.)

Az „újrafelfedezés“ másik előmozdítója a hatvanas években felpezsdülő Petőfi-kutatás a Magyar Népköztársaságban. Amit Heinz Stănescu 1955-ben még nem tud: az *Euphrosine* Petőfi-biográfiája nemcsak német nyelven, hanem mindenképpen a legelső. Ezt Kiss József magyarországi Petőfi-kutató nemrég kétséget kizáróan tisztázta. Ő és egyik munkatársa, Fabó Irma, a temesvári municípiumi könyvtár szívessége folytán megismert *Euphrosine*-cikket a segesvári csata 120. évfordulójára alkalmából a budapesti *Népszabadságban* részletesen ismertette.

A nem irodalomtörténész számára azonban elsősorban nem az *Euphrosine* Petőfi-cikkének atmoszférája, sajátos „tálalása“ érdekes. A *Denkwürdigkeiten des 1. Jänner* bevezetője — az akkori osztrák hetilapok szokványos Plauderei-a, „csevegése“ modorában — egész sor január 1-én született híresség életrajzát ígéri. Hamar kiderül, hogy ezzel csak a cenzúrát akarja kicselezni, mert a továbbiakban ki-

zárólag két személlyel foglalkozik. Az első „Bürger... az egyik legnépszerűbb német népköltő”, a második „Petőfi Sándor, Pannónia dicsőség koronázta, halhatatlan ifjú költője”. Bürgert Feldinger inkább a ballada és szonett terén látja nagyinak, a népköltészet vonatkozásában viszont szigorúan elmarasztalja a műfaj lényegének félreértése, lealacsonyítása vétkében. Saját, radikális népköltészet-felfogását így összegezi: „... a lírikus nem magasodhat igazi népköltővé anélkül, hogy a néphez le ne szállna anélkül, hogy igazi népbarátként közel ne férközne hozzá, fájdalmat, örömet meg ne osztana vele, melankolikus dalaiban a szív legtitkosabb vágyait meg ne sejténé, egyszóval anélkül, hogy a nép egyszerű szemlélete egészét közelállóként magáévá ne tenné; mindezek nélkül jogos igény a népköltő megítéslő címére senki sem tarthat.” Ne riasszon el a kacsaringós, bonyolult mondatszerkesztés. Funkciója van ennek is: túl a kor divatján, a cenzúra narkotizálása. A gondolatmenet így folytatódik: „... ha a zeneművészt a népi melódia mélyenbús zengése csak muzsikusi mivoltában érinti fájdalmasan, a történelem kedvelője számára a népdal elégikus tónusa nem kevésbé érdekessé válik azáltal, hogy szomorúságával évszázados szenvedések csalhatatlanul hű dagerrotípiáját nyújtja... Ha így fogjuk fel az igazi népköltőt, senki sem csodálkozhat rajtunk, ha Petőfi Sándorban ilyen dalnokot látunk.”

Szemléltetésként közli saját — ahogy szerényen hozzáteszi: „hevenyészett” — német fordításában Petőfi *Síromját*. Talán itt domborodik ki a legplasztikusabban Feldinger szerkesztői ügyessége, gondolati mélysége. Az 1848-as forradalmak kulcskérdése — a nép, a tömegek. Ez a helyzet Berlin-től és Frankfurttól Bécsig, Pesttől Bukarestig, Prágáig. Ennek megfelelően a kor esztétikájának egyik kulcskérdése a népköltészet. A nagy történelmi konfliktusok nyílt kifejtésében politikum és esztétikum összefüggései nyilvánvalóak. Petőfi költészete sajátosságainak és robbanékony, rapszodikus temperamentumának látszatra minden politikumot mellőző taglalása ebben az összefüggésben nem más, mint az esztétika nyelvén tett utalás Petőfi plebejusi demokratizmusára, forradalmi-politikai lírájára. Petőfi politikai költészetéről pozitív előjellel, nyíltan értekezni 1851-ben, a Habsburg-monarchiában nem lehetett. De már a cikk elején célzott rá Feldinger, amikor Petőfit „*Béranger der Magyaren*”-nak nevezte. Ilyenformán ez a temesvári német 48-as az elsők közt használja Petőfi költészetének, emlékének idézését a császári reakció elleni harc zászlajául. Nem is csoda, ha eleve felkészül a várható támadásokra. Erről vallanak a *Denkwürdigkeiten des 1. Jänner* végsorai: „Mint a művészet barátai, feljogosítva éreztük magunkat e jegyzettel adózni Petőfi emlékének. Mert a kritikának csakis a költőt kell szem előtt tartania, nem szabad az *individuum* erkölcsi vagy politikai jelleme által megvesztegettetnie vagy elkedvetleníttetnie magát.”

TEKA

Ez a sokoldalúság, a fölényesen uralt anyag adja meg az egyes témakörökbe tartozó esszék, drámák és dramaturgiai kérdések alaphangulatát. Alig dönthető el, hogy a Bolyai-témában (*Változatok egy témára*) az Európa szélén rekedt tudós problémája a főszál-e, vagy az apa—fiú, nevelő—nevelt viszonyának a mélylélektani elemzése. A történelmi személyiség és a történelem eszközeinek bonyolult viszonyát göngyölti fel a *Gandhi halála* és a *Négy próféta*. A kelet-európai írórsors (*Csapda*), a gyötrődő alkotás lelki mozzanatainak problematikája (*Az írás örödge*) mellett a legmaibb társadalmi kérdéseket is a tőle megszo-kott felelősségérgézzettel boncolgatja Németh László (*Utazás, Nagy család*). (*Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

PÉNTÉK JÁNOS — SZABÓ ZOLTÁN — TEISZLER PÁL:

A nyelv világa. — Örvendésesen gyarapodnak a nyelvészet különböző kérdéseivel foglalkozó kiadványok. Szerecsésen illik a megkezdett sorba a Péntek—Szabó—Teiszler szerzőhármas kisformátumú könyve, amely a nyelvtudomány néhány fontos kérdését — a nyelv fogalmának a meghatározása, a nyelv és a gondolkodás viszonya, a nyelv és a társadalom összefüggése, a beszéd eredete, a nyelv változása, a nyelv és a stílus — tárgyalja. Bár a könyv terjedelménél fogva nem nyújthat részletes bepillantást ebbe az egyre inkább előtérbe kerülő tudományba, a szerzők mégis bevezetik a nagyközön-séget a nyelvtudomány bonyolult világába. Jó alapul szolgál azoknak az érdeklődőknek, akik a figyelmüket felkeltő kérdéscsoportokban esetleg tovább kívánnak tájékozódni. (*Dacia, 1972.*)

TÉKA

Pszichofiziológia. — „Ép testben ép lélek” — vallja egy régi közmondás, azt bizonyítva, hogy már a régiek is kapcsolatot láttak a lelki jelenségek s a testműködés között. Ezt a kapcsolatot vizsgálja a századforduló óta önálló tudományágként számontartott pszichofiziológia, mely egy itt olvasható megfogalmazás szerint „interdiszciplináris ágazat, mezsgye az idegélettan és a kísérleti lélektan határán”. Fiziológiai alapról indulva pszichológiai célt követ; az ember, az állat viselkedéséből vagy az agy mesterséges ingerlésekor fellépő reakciókból következtet az agyműködés milyenségére; kísérleteket és klinikai megfigyeléseket végez. Ez a tanulmánykötet — tizennégy szakcikkből álló tematikus összeállítás — a pszichofiziológia sajátos kérdéseit, a tanulás és az emlékezés, a motívációs folyamatok, a tudati jelenségek stb. élettani és pszichológiai vonatkozásait boncolgatja. Eligazító, a tárgykörrel a nem szakembert is alaposan megismertető bevezetővel ellátta, válogatta és szerkesztette Ádám György. (*Gondolat*, 1972.)

KOKAS KLÁRA: Képességefejlesztés zenei neveléssel. — Kokas Klára könyve bizonyító erejével érdemel a szakma szűkebb körén túl is figyelmet. Kísérletek számadataival mutatja ki a zenei nevelés fontosságát. Zeneiskolákban (óvodákban) tanuló gyermekek eredményeit hasonlítja össze azonos korú, más iskolákban tanuló gyermekeivel. A mérleg az előbbieknél javára billen. Tényekkel vezet rá Kodály szavainak igazára: „Az ének felszabadít... figyelemre, fegyelemre szoktat... fejleszti a közösségi érzést... a mindennapos kis zenével foglalkozás annyira fölélikíti az elmét, hogy fogékonyabb lesz minden mással szemben is...

Ki volt dr. Gottfried Feldinger? Lexikonokban hiába keressük nevét. Az első világháború előtti bánati krónikában itt-ott szó van róla: irodalmi széplélekként és zenebarátként tartják nyilván. Politikai szereplése iránt csaknem teljes a közöny. Igazi, forradalmári mivoltában csak a felszabadulás utáni években kezd előtűnni a múlt homályából, Heinz Stănescu és Carol Göllner kutatásai nyomán.

A magyarországi Petőfi-kutatók figyelmét Kánya Emiliának, az első magyar újságírónőnek — még kiadatlan — emlékiratai terelték Feldingerre és lapjára. Kánya Emília, Feldinger felesége, aki maga is áldozatkész előmozdítója volt az *Euphrosine* megjelenésének, kiterjedt baráti körrel rendelkezett a pesti irodalmi életben. Személyesen ismerte Petőfit is. Kapcsolatainak köszönhető, hogy Feldinger megbízható adatokat tudott Petőfi életéről, és hogy az *Euphrosine* eredeti — ma forrásértékű — tudósításokat közölhetett a forradalom veresége utáni ájultságból éppen csak eszmélő ország szellemi életéről.

Kánya Emiliától (aki később elvált Feldingertől) tudjuk, hogy Feldinger gazdag temesvári kereskedőcsalád gyermeke volt. 1820-ban született, 1843-ban ügyvéd lett. Apja ahhoz az osztrák kultúrájú patricius réteghez tartozott, amelynek legismertebb képviselője Joseph Klapka, Temesvár polgármestere, Klapka György forradalmi tábornok édesapja. Id. Feldinger a világiosi katasztrófa után sem vált a 48-as eszmék ellenségévé: Kánya Emília szerint az *Euphrosinét* ő pénzelte.

Dr. Gottfried Feldingernek a negyvenes években számos verse, cikke jelent meg a haladó sajtóban. A legnagyobb figyelemmel kísérte a bécsi forrongásokat. 1848 márciusát, a pesti népmegmozdulást lelkes cikkeiben üdvözölte. A Temesváron is felhangolt forradalmi mozgalomról a pesti sajtóban tudósított. 1848 júliusában az egyik pesti német lapban vezércikket publikált. A cikk tiltakozott a terv ellen, hogy a honvéddadsereget az olasz forradalom leverésére a bécsi kormány rendelkezésére bocsássák, és a Jellasicson való győzelem érdekében radikális belpolitikát sürgetett. 1848 augusztusában visszatért Temesvárra, és részt vett dr. Wachtel *Der Südungar* című habsburgellenes lapja szerkesztésében. A lapot az osztrák hatóságok néhány szám után betiltották. Temesvár ostroma alatti tevékenységéről keveset tudunk; ám mielőtt a rémuralmat kissé enyhébb rendszer váltotta fel, nyomban megalapította az *Euphrosinét*.

Heinz Stănescu szerint a hetilap egy esztendőig ért meg. A temesvári municípiumi könyvtár dokumentációs osztályán őrzött, ma ismert egyetlen kollekcióban azonban csak az 1851. január 1.—1851. június 21. között megjelent ötven szám található. Ezek szerint csak fél esztendőig létezett volna? Egyelőre nem tudunk választ adni a kérdésre. Annyi bizonyos: a lapot számos támadás érte a hatóságok és a reakciós körök részéről. Így például amiatt, hogy 1851. március 15-i számában — nem véletlenül éppen ebben a számban! — éles hangon bírálta az *Österreichischer Volksbote* című

reakciós bécsi lapot, amely Bem tábornok erdélyi hadjáratát a vérontás és rémtettek sorozatának állította be; Feldinger szemére vetette az osztrák lapnak, hogy a feledés és megbékélés helyett a gyűlölet ébrentartására törekszik. A „schwarz-gelb“ reakció felhördült. Az ilyen ügyek nem kedveztek az *Euphrosine* huzamos idejű megjelenésének. Feldinger 1861-ben Pestre költözött, felvette a Földényi Frigyes nevet. Az ügyvédi gyakorlat mellett főleg zenével foglalkozott. A kiegyezés felé haladó magyar közéletben az olyanszerű politikai jellemekre, mint ő, nem volt már szükség...

Az *Euphrosine* célkitűzései kapcsán utóvédharcról beszélünk. Az utóvédharc azonban egyidejűleg egy új harci nekilendülés előkészítését jelentette. Feldinger szerkesztői taktikája lényege abban állt: minden számban valamiképpen hírt adni a forradalom hőseinek sorsáról, az emigráció eseményeiről, tudósításokat hozni a magyar és az osztrák kulturális központok ocsúdó demokratikus művészeti, politikai mozgalmairól; minden számban, lehetőleg versben, szatírában, gúnyt űzni az abszolutizmus bürokráciájából és klerikális támaszaiból, nyárspolgári talpnyalóiból. Tréfás versek, melodramatikusan elbeszélések vagy földrajzi értekezések, részvényjegyzési felhívások és bankmérlegek közé ékelve, leveleket közölt a birodalom minden részéből. A lap színvonalát különösen emelték kitűnő zenei, színházi beszámolóí, heti, havi krónikái Pestről, Bécsből, Prágából, Lembergől, sőt Párizsból, Londonból. Számunkra külön érdekesek az *Euphrosine* rendszeres információi Aradról, Nagybányáról, Kolozsvárról, Szebenből, a rövid életű autonóm szerb „Wojwodschafft“ és Bánát nemzeti-ségi és közigazgatási viszonyairól közölt statisztikák, s a lap bírósági tudósításai a forradalom egyszerű közkatonái magyar, román, sváb és rác plebejusok ellen indított perekéről.

Az *Euphrosine* leglényegesebb, ma is nagyértékű anyagát azonban a 48-as forradalom kimagasló személyiségeiről hozott életrajzok és méltatások jelentik. Valószínű, hogy Feldinger a forradalom vezetőinek egész galériájának bemutatását tervezte. Ami ebből a ma fellelhető ötven számban megvalósult, az is egyedülálló kockázatvállalásról tanúskodik. Hogy itt átfogó koncepcióval van dolgunk, kitűnik abból is, hogy az arcképcsarnok megvalósult része Petőfi Sándorral kezdődik, és a nem kevésbé érdekes Klapka György-életrajzzal folytatva (1851. február 2.), eljut a leghatározottabban árulónak minősített Görgey dőbberetesen érdekes magánéleti és politikusi portréjához (1851. március 29. és április 2.). Ennek a nyilván több forrás alapján összeállított cikknek a közlésével Feldinger módját ejti, hogy a forradalom radikális szárnyát igazoló következtetéseket sugalmazzon, és bepillantást nyújtson a forradalom bukásához vezető belső ellentmondások szövevényébe. Olyan időben teszi ezt, amikor másoknak sem lehetőségük, sem bátorságuk nincs, legalábbis a monarchiában, ezekhez az égető kérdésekhez hozzányúlni.

Izsák László

a zene múlhatatlan része az emberi műveltségnek... zene nélkül nincsen teljes ember...“
(*Zeneműkiadó, 1972.*)

KADÁR JÁNOS: Rondó. — Olyan regény, melyben nincs cselekmény; lelkiállapotot rögzít — hangulatokban. Ez teszi a művet zökkenésmentes, áradó lírává. De miközben a szerző körbejárja pillanatnyi állapotát — a reggeli szorongás-érzéstől, az önuralom fojtogatásán át az esti fölélegzésig — kibontakozik egy ember élete, hangulataiban átpoétizálva. Ez teszi regénnyé a lírai vallomást. Befeléfordulása kerekíti egészé a főhős „külső“ életét, hétköznapijait: a fullasztó nagyvárosban is fölleli a természetet, emlékeiben, átérzéseiben. A társkereső férfi vívódásaiból felfogóyoldódik egy elmúlt szerelem története, az új társkeresés vágya, majd a társratalálás öröme. S az időleges boldogság újabb gyöttrődéseket hoz az örökké magába néző emberre. (*Dacia, 1972.*)

BENEY ZSUZSA: Tűzföld. — Későn szólalt meg, a hatvanas évek végének magyarországi költőrajzásában a legértettebben. Hangja: a legtisztább fájdalomé. A lényegéig csupaszított ember tisztasága ez. Azé, akinek makulátlan a fénye, hangja el-elcsukló, s már csak önmaga égi tükreként létezik: versként. Későn szólalt meg, mindentől eloldozottan, olyan szabadon, amilyen szabadabb csak a tökéletes hiány tehet. Sorai a vég árnyékában csillannak föl, versei számadásként íródnak, a „kész a leltár“ tudatában. Csálád és szerelem közösségéről, a megteremthetőnek tudott, de elvesztett édenről beszél, akkor, amikor már csak a csodában hisz: „utolérlek, / csak át kell lépnem sorsom peremén“. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

LÁTÓHATÁR

TÁRGYILAGOSSÁGOT A ROKONÍTÁSBAN

(Igaz Szó, 1972. 10.)

„Az emlék háta mögé“ kerülve, „valami lényegesebbet“ keresve, idézi fel bölcsőhelye parancsait, az együttélés, egymásrautaltság, egymásra találás szép példáit Sütő András, Beke György interjúkérdéseire adott igényes válaszában (*A bölcsőhely parancsai*). Szóba kerülnek természetesen az *Anyám könnyű álmat* ígér lapjairól már ismert helyzetek, Sütő Creangá-fordítói vállalkozása és azok az író-barátságok, ismeretségek, amelyek valóban abécé-rendű kislexikonná terebélyesedtek, s az irodalomtörténész figyelmére is érdemesek. A legérdekesebb, leginkább elgondolkodtató választ azonban Bekének a Creangá magyar rokonosságát kutató kérdésére kapjuk. Íme, néhány részlet Sütő András feleletéből:

„Kétszer is meg kell gondolni, kit kívül rokonít az ember. A provincializmus tapsikoló természete szerint boldog-boldogtalant összerokonítottunk már. Kicsiket nagyokkal persze. [...] Egészséges irodalmi szellem először a colstokot veszi elő, hozzáéri magát az egyetemes értékekhez, majd azután rokonít, ha magánya sorozója. Az atyafiságot — a világba vezető szálként — kezdetben nyilvánvalóan a magunk családi körén belül keresve. Poétánkat, még mielőtt odaültetnők Pindarosz aranykébe, először egy Csokonaival, József Attilával szembeállítjuk. Nemzetiségének hívták irodalom kiváltképpen hajlamos arra, hogy hagyományomlásai esetén — gondolj például az ötvenes évekre —, megüresedett klaszszikus állásait félnormás halhatatlanokkal töltsse be. S hogy kérdéséhez visszakannyarodjam: Creangát a főntebbi aggodalom nélkül, mert hisz régen átesett a vámon, alkati jegyei szerint Tamási Aronhoz érzem közelállónak. [...]

Azt kérdezed továbbá: van-e értelme az efféle összehasonlításnak. Úgy gondolom: van értelme, közelítő haszna tehát, amiként ezt a közelítő hasznat kell keresnünk a közös sorsnak minden más dolgá-

ban. Figyelembe véve, hogy ez a sors nemcsak térben: időben is zajlik. Sőt, abban igazán! Történelemben. Az összehasonlítást, közelítő hasznat nézve pedig — mindenféle rokonítást, mert hiszen a művelet nemcsak irodalmi, elsősorban nem is irodalmi — legfőbb követelményünk a tárgyilagosság és a dialektikus szemlélet. Enélkül, amint gyakorta meg-esik, a közönsben elsikkadnak annak összetevői: a különbözőségek. Számos tollforgatónk és nyelvforgatónk vulgarizálódott buzgalmából születtek a rokonítás számai ikrei. Kötöttségüket nem nehéz elképzelnünk; egyik a másik nélkül, sőt mozdulatlanágban megmaradni is kép-telen, ha teszem azt, valamely nagy-ságunk szobráról lenne szó. »Dózsa és Horea, Petőfi és Bălcescu...« — iramodik neki a vezércikkíró tolla, s ezzel máris fölmentette magát a kötelezett-ség alól, hogy az említettek közül bármelyiket is külön-külön s alaposan meg-ismerje. Adjuk meg természetesen kellő tiszteletünket a mindenkori kivételnek.“

Végül idézzünk még egy fontos kérdést és lényegi feleletet:

„— Mit tartasz egy nemzetiségi író ma-gatartásában negatívumnak?

— A feledékenységet. A memória idő-szaki zavarait.“

POLITIKAI DÖNTÉS ÉS KÖRNYEZETVÉDELLEM

(Revista de filozofie, 1972. 10.)

A Román Kommunista Párt tudomá-nyosan megalapozott vezetés-stratégiájá-nak egyik alapvető vonása, hogy a po-litikai és társadalmi célok megvalósítá-sában figyelembe veszi mindazokat a hosszú távon bekövetkező változásokat, amelyek a jelenkori tudomány, technika és ipari technológia igen felgyorsult fej-lődéséből származnak. Egyszóval a poli-tikai döntések kidolgozásában és gyakor-lati végrehajtásában szigorúan szemmel kell tartanunk népünk biológiai poten-ciját, az egészségét biztosító természeti környezet minőségének, ökológiai egyen-súlyunk megőrzésének követelményét.

Az emberiség természeti környezetének megvédéséért világszerte megindult és egyre erőteljesebben kibontakozó tudományos viták, prognózisok, felmérések országos, regionális és nemzetközi szinten végbemenő, természetes egészségvédelmi akciók szakaszába jutottunk, s ennek a kérdésnek már számottevő irodalma van. Sergiu Tămaş tanulmányában azzal foglalkozik, hogyan lehet és kell a szocialista termelési viszonyokban rejlő lehetőségeket kihasználnunk, és még idejében gyors és hatékony intézkedéseket kidolgoznunk Románia szépséges tájainak, természeti kincseinek, levegőnk, vízünk, földünk tisztaságának, emberi létünk biológiai feltételeinek megőrzése, az ipari szennyeződésnek egészségünk védelmében történő korlátozása, illetve felszámolása irányában. A szerző konkrét, részletes adatokat sorol fel az emberiség természeti környezetének egyre súlyosbodó szennyeződéséről, valamint arról, hogy a közeljövő „prognózisai” milyen aggasztó perspektívát rajzolnak a XX. század emberiségének biológiai jövőjét illetően. Megemlíti a híres Római Klub által közzétett tanulmánykötetet a technikai fejlődés határvonalairól, mely magán viseli J. W. Forrester világszerte ismert ipari szakemberek az ipari fejlődés dinamikájából (*Industrial Dynamics*. Cambridge, MIT Press, 1961), valamint a világejlődés dinamikájából (*World Dynamics*. Cambridge, MIT Press, 1971) lezúrt pesszimista konklúzióit. A kapitalista világ ökológusai a gazdasági és társadalmi fejlődésnek számítógépre kidolgozott „modell”-je, az emberiség jövőjét „szimuláló” modellek és prognózisok alapján követelik a világ gazdasági és társadalmi fejlődése egyes elemeinek azonnali blokádját. Ezzel szemben Sergiu Tămaş rámutat arra, hogy ma, amikor világméretben erőfeszítést teszünk a hiperindusztriális és gyengén fejlett, illetve fejlődő országok közti távolság áthidalására, az „indusztriális sorompó” illuzórikus és káros lenne az emberiség továbbhaladása szempontjából. A megoldást, az ökológiai egyensúly megőrzésének és jövőbeni biztosításának kérdését szoros összefüggésben kell vizsgálnunk az illető ország politikai struktúrájával.

A kapitalizmus—szocializmus alternatívája ma egyben a világ ökológiai egyensúlyának, az emberiség természeti életfeltételeinek, biológiai pusztulásának vagy egészséges fejlődésének az alternatívája is. Sergiu Tămaş éppen arra mutat rá, hogy a nyugati társadalom vészhang-kondító ideológusai nem számolnak

azzal, hogy az emberiség előtt áll a kapitalizmus gazdasági és társadalmi elmentmondásainak a szocializmusban történő feloldása, amely éppen a szocialista termelési viszonyok adta lehetőségek alapján biztosítani tudja nemcsak a haladást szolgáló gyors ipari és társadalmi fejlődést, hanem az emberiség jelenét és jövőjét súlyosan érintő ökológiai problémák optimális megoldását is.

TTF

(Társadalmi Szemle, 1972. 10.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt elméleti és politikai folyóirata *Tudományos-technikai forradalom* című rovatában Rádi Péter ír Valter Román Moszkvában, Bukarestben, majd Budapesten megjelent hasonló című könyvéről (amelynek több részletét a *Korunk* jóval a pesti fordítás előtt közölte.) Rádi a kötetet „hallatlanul izgalmas” olvasmányként méltatja: „Két tényező teszi nagyon izgalmassá. Az egyik a szerző elméleti bátorsága és céltudatossága, a másik pedig témájának rendkívül komplex kezelése.” Ezzel összefüggésben utal a cikk szerzője a könyv — szerinte — mottóul kínáló egy gondolatára: „A marxizmus a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek el nem avuló tudománya, de nem pótolja az önálló gondolkodást... Egy apologetikus marxizmus megszűnne tudomány, marxizmus lenni.” Valter Románnak „mindenről a tudományos-technikai forradalom jut az eszébe, és a tudományos-technikai forradalomról minden az eszébe jut”. Rádi szerint a sokoldalúság túlzásokra is ragadtatja a szerzőt: „Véleményem szerint például túlbecsüli a tudományos-technikai forradalom kérdésének a súlyát a nemzetközi munkásmozgalomban.” Felemlít továbbá néhány tőle „módszertani hiányosság”-nak minősített jellemzőt, amelyeket azonban „a lényeges módszertani jellemzők mellett elhanyagolhatóknak” tart. Rádi úgy véli, hogy „a tudományos-technikai forradalom (TTF) és a második ipari forradalom logikátlan megkülönböztetése helyett sokkal inkább egyet lehet érteni a szerzőnek azokkal a megfogalmazásaival, amelyekben a folyamat két szakaszáról beszél: az első mind a két rendszerben végbemehet, a második csak a szocializmusban.”

Rádi Péter méltatásában kifejti, hogy a könyv problematikája jórészt a tudományos-technikai forradalom és a napjaink alapvető társadalompolitikai folyamatai

között fennálló kapcsolatok felismertetésében csúcsosodik ki; egyben sajnálkozik amiatt, hogy — szerinte — a szerző figyelméből kiesett (a társadalompolitika, gazdaságpolitika és tudománypolitika „helyesen felismert hármasesége mellett”) az oktatás- és művelődéspolitikai.

A cikk utolsó része (*Ipari társadalom, konvergencia, futurológia*) Valter Roman bírálati módszerének ismertetését tartalmazza. Rádi a következőket írja: miközben a tudományos-technikai forradalommal kapcsolatban fellépő divatos polgári elméleteket, az ipari társadalom elméletét, a posztindusztriális társadalom elméletét, a konvergencia-elméletet, a technokrata elméleteket bírálja, s elutasítja hamis ideológiai következtetéseiket, Valter Roman igyekszik reálisan számba venni a bennük tükröződő valós jelenségeket, így például hangoztatja, hogy az ipari társadalom kategóriája reális tartalommal bír kategória. Továbbá „Egyértelműen vitatja azokat a szocialista országokban korábban kialakult álláspontokat, amelyek a jövőkutató, futurológiát, illetve prognosztikát a burzsoá tudományok közé sorolták. Ellenkezőleg, éppen a szocialista társadalom szempontjából alapvető fontosságúnak tekinti a jövőkutatót.”

Rádi Péter hangoztatja — noha véleménye szerint bizonyos esetekben a szerző nem ad kidolgozott válaszokat a tőle felvetett minden problémára — Valter Roman különös érdemét: bátrabban és egyértelműbben fogalmazza meg a kérdéseket, mellőzve a gyakran szokásos, fölösleges óvatoskodást.

LEKOJ ÉS A BOMBA (Newsweek, LXXX, 18.)

Stewart Alsop, a tekintélyes amerikai kommentátorok egyike kórházi tartózkodása idején is ellátta folyóirata állandó rovatát. Gyógykezelése alatt írt cikkében szobatársa, Leko Anjain szomorú esetét ismerteti, a nukleáris fegyverek további előállításának teljes értelmetlenségét sugallva; de ez esetben sem a leszerelés jelszavával száll síkra; a hidrogénbomba „szemérmertlenségének” hangoztatásával tulajdonképpen csak a klasszikus fegyverzet megújult fontosságát igyekszik kidomborítani.

„Soraimat egy kicsiny, az ismert kórterem-zöldre festett szobában vetem papírra a bethesdai közkórház 10-es számú épületének tizenharmadik emeletén” — írja Alsop. Merő véletlen folytán a 13S-229. számú kórteremben egyúttal fekszem a Marshall-szigetekről idekerült tizenkilenc

esztendő Leko Anjainnal. Heveny lebenyi tüdőgyulladás szállították be (úgy tűnik, az orvosok megtalálták a megfelelő gyógymódot). Leko kórházi kezelésének nem is ez az oka, hanem a világ első szállítható hidrogénbombájának a felrobbantása Bikini felett, 1954-ben.

Leko a nap nagyobb részét ágyán kuperogva tölti, pokrócába burkolózik; takarói alól kivilágít fényes, barna bőrre... Angolul nagyon keveset tud, de erős fehér fogait kivillantva visszanevet, valahányszor rámosolyognak. Leko egyéves volt, amikor a bikini kísérleti robbantás nagy tűzgömbje kigyúlt szülőföldje, a Bikinitől 150 km-re fekvő Rongelap-atoll egén.

Ágya fölé aggatott fém szerkezeten nagy palackok lógnak, plasztikcsöveken és egy injekciós tűn keresztül tartalmuk Leko vénáiba csepeg. A palackok erős vegyszereket tartalmaznak. Leko csontvelő eredetű fehérvérűségben szenved; ha minden jól megy, a kemikáliák talán megzabolázzák a kórt, amely megtámadta. Az az orvosi csoport talált rá, amelyet az Atomenergia Bizottság évenként kirendel a Marshall-szigetekre, hogy ellenőrizze a radioaktív szennyeződésnek annak idején kitett maroknyi bennszülöttet. A hidrogénbombának Leko az első, ez ideig egyetlen leukémiás áldozata. Betegségének oka: a hidrogénbomba meghaladta a hozzá fűzött várakozásokat. A bikini kísérleti robbantás előtt az Atomenergia Bizottság meteorológusai bizalmasan közölték, hogy nem fenyeget a távolabbi lakott helyek szennyeződésének veszélye. Leko nagy szerencsétlenségére azonban a meteorológusok súlyosan tévedtek. Tévedésük elsősorban annak tulajdonítható, hogy tévedtek maguk a fizikusok is, akik előállították a bombát, amelynek hatékonysága messze meghaladta a szakemberek számításait, szennyezése nagyon távoli szigetekre, így például Rongelapon is pusztított, s 120 kilométerrel távolabb elért egy japán halászhajót, a Szerencsés Sárkányt. A Bikini típusú bomba bizonyította be első ízben, hogy a radioaktív szennyeződés az emberi életre még magánál a nagy tűzgömbnél is veszélyesebb lehet.

Valójában ez a bomba szabadította ki a nukleáris dzsinnt a palackból. Kiszuperált kacattá tette az atombombát (amely Hirosimában és Nagaszakiban „mindössze” 150 000 vagy alig valamivel több embert pusztított el), s bebizonyította, hogy nagyobb gyilkolási kapacitást sűrít kisebb térfogatban. Az a helyzet,

hogyan manapság a világon felhalmozott több ezer robbanótöltet ugyanolyan típusú, tehát a magfúzió elve alapján működő bomba, amely Leko leukémiáját okozta. Vajon sor kerül-e valaha bevetésükre?

— Hogy érzi magát? — kérdeztem ma reggel Lekojtól. — Nem jól — válaszolta. Az erős gyógyszerek heves hányingert okoznak. Megpróbáltam mondani valamit, amivel felvidíthatnám. Azt mondtam hát, hogy a karjába szűrt tüvel tulajdonképpen őt kapcsolták hozzá egy vért tartalmazó tömlőhöz. — A vértömlesztés után majd jobban érzi magát — fűztem hozzá. Így is van. Egy tömlő jó vér élénkítőbb, mint egy pohár Martini s hatása tartósabb. Értetlenül nézett rám: túl gyorsan beszéltem. — A vér jót tesz — ismételt. — Vér. Jól érezni magam — válaszolta Leko. Arcán előmlött a mosoly, s mindketten neveltünk: büszkék voltunk bennfentességünkre. Később az ágyban fekvé, amikor én kaptam vértömlesztést, azon gondolkoztam: vajon felhasználják-e valaha ezt a bombát? S visszaemlékeztem tíz évvel ez előtti látogatásomra Iowa állam gazdag nyugati mezőgazdasági tájain. Kikutattam a stratégiai főparancsnokságra, hogy lássam, tulajdonképpen milyen is egy rakéta-kilövő támaszpont. A főparancsnokságról helikopteren szállítottak tovább, hogy silőjában láthassak egy — azóta teljességgel elavult — Atlas típusú rakétát. Kísérőm, az órnagy szakadatlanul panaszkodott, hogy milyen nehéz ismét befűvesíteni a silő körül felásott földet. Elérkeztünk a rakétához: fényes fém-bőrbe burkolt, hosszú, phallikus tárgy, krémszínű, kúpszerű orra akkora, mint egy karácsonyfa. Miközben a kúpot bámultam, szinte érzékeltem, amit elméletileg már előzőleg felfogtam: hogy a kilövéstől számított 18 perccel belül ez az obszcn külső dolog a célpontban, egy távoli városban mintegy 500 000 embert megöl, s még többen halnak meg később. „Örület!”, hasított belém a felismerés, miközben az órnagy még mindig a fűvesítés nehézségeit részletezte. S első ízben merült fel bennem a kérdés: vajon ez a szemérmetlen, válogatás nélkül gyilkoló, mérhetetlenül kegyetlen fegyver egyáltalán felhasználható-e bármilyen, még ésszerűnek mondható nemzeti érdekből?

A ROMÁN IRODALOMKRITIKA — TÁVLATBÓL (Tribuna, 1972. 43.)

Adrian Marino, az ismert kolozsvári irodalomkritikus és esztéta a Pro Helve-

tia alapítvány ösztöndíjasaként, majd a genfi egyetem tanársegédjeként több mint egy évig dolgozott Svájcban doktori disszertációján. (A modern „modellje” a címe francia nyelvű doktori értekezésének.) A genfi és a kolozsvári egyetem közötti megállapodás első eredményének tekinthető tanársegédi kinevezés (egy szemeszterre) még inkább lehetővé tette, hogy Marino — a disszertáció előrehaladása mellett — érdekes benyomásokat szerezhesen a román irodalom külföldi fogadtatásáról, egyúttal pedig felmérje, milyen lehetőségek és feladatok állnak a román irodalomkritika és esztétika kutatás előtt, mi az útja annak, hogy a román esztétikai művek behatolhassanak az európai esztétikai kutatás érdeklődési körébe. Természetesen az állandó jelenlét a különféle nemzetközi kongresszusokon és konferenciákon, kollokviumokon (amilyen például a mátrafüredi volt, Közép- és Kelet-Európa felvilágosodási problémáiról, melyen Adrian Marino szintén részt vett), a sűrű kapcsolat a külföldi egyetemekkel, szakemberekkel elengedhetetlen. Ahhoz azonban, hogy a nemzetközi tudományos dialógusban érdemben vehessünk részt, önálló gondolkodás, a személyiség sajátos kifejezése szükséges. Nem lehet célnak tekinteni neves külföldi esztéták munkáinak előszavazását — saját témáinkkal, módszereinkkel, megoldásainkkal hívhatjuk csak fel magunkra a szaktudomány figyelmét. Ehhez nyilván bátorság szükséges, s számítani kell átmeneti kudarcokra is, enélkül viszont előrehaladni lehetetlen. Ezt az elképzelést jól szolgálhatna egy idegen nyelveken megjelenő román irodalomtörténeti és irodalomelméleti folyóirat.

Az interjút készítő N. Preliceanu kérdésre válaszolva, Marino kifejti, hogy bizonyos földrajzi távolságból, távlatból nézve a hazai irodalmi életet, az írószövetségi, szerkesztőségi, kiadói torzalkodások, versenyfutások, „izgalmak” elvesztik jelentőségüket. A személyiséget a művek avatják; aki itthon „jó”, külföldön még inkább az, aki itthon „rossz”, külföldön még rosszabbnak bizonyul.

DIAMOND KONTRA LÉVI-STRAUSS (Zycie Literackie, 1972. 3.)

Az utóbbi évtizedekben észlelhető a humanisztika egyes szakterületeinek fokozatos előtérbe nyomulása. Az emberi létkérdések vizsgálatában, a filozófia mellett mindinkább jelentőséget kapott a közgazdaságtan, a szociológia, a pszi-

chológia (főként a pszichoanalízis), majd a kibernetika, biokémia, heurisztika, praxeológia, antropológia. Ez utóbbinak, valamint segédtudományának, az etnográfának főként John James Frazer, Claude Lévi-Strauss és Malinovszki műve biztosítottak rangos helyet. A primitívség fokán élő népek kultúrája iránti fokozott érdeklődés sokak szerint a civilizációs válság kísérője-, illetve következményeként fogható fel. Mintha egyes komor jóslatok arra készítenék az embert, hogy választ keressen arra a rögeszmeszerű kérdésre, hogy mikor kezdődött „minden rossz”, hogyan kuszálódott össze az ember útja, s tulajdonképpen mikor is történt kiütése a „Paradicsomból”, vagyis az ősi, kezdetlegesen kiegyensúlyozott életformából. A civilizáció „átkaitól” mentes élet tanulmányozásában könnyen felismerhető némi féltudományos érdeklődés, illúziókat kergető szándékolttság, illetve szubjektívizmus. Lévi-Strauss ettől alapvetően eltérő álláspontot képvisel. Az ő strukturális antropológiája mentes a pragmatikus elemektől, módszerében tárgyilagos, és fő ismertető jegye, hogy a jelenségeket szerkezeti törvényszerűségekként értelmezi. *Ember és felsőbbrendű ember* című munkájában éppen ezzel az állásponttal száll vitába Stanley Diamond amerikai antropológus. Alapelve, hogy az említett tárgyilagosság csak látszólagos, minthogy a primitív népeket pusztán vizsgálati tárgynak tekinti, miközben ő maga, a kutató antropológus, szemléletével együtt kora hatásainak tárgya és terméke. Módszertanilag pedig figyelmen kívül hagyja mindazt, amit a vizsgált társadalmak értéknek minősítenek, és ami — felfogása szerint — úgy válik egy művelődési jelrendszer részévé, mint a beszédelemek; a primitív közösségeket egy felsőbbbűség szempontról szemléli. Lévi-Strauss ezen felfogását megkérdőjelezve, Diamond ugyanakkor elismeri annak kutatási eredményeit. „Megkísérelném feltárni, hogy miként megy végbe az emberi gondolkodás... Úgy vélem, hogy az etnológus ugyanúgy tanulmányozza a közösségeket, mint a pszichoanalitikus az egyént... Nem hiszem, hogy ez az önelemzés tökéletesíteni fogja az embert... Az érdekel, hogy miként megy végbe a felfedezés, ez minden.” Két tétel, Diamond támadásainak fő cél-

pontja ezekben a sorokban található. Az egyik az, hogy maga a megfigyelő és magyarázó értelem már megváltoztatja a vizsgált jelenségeket. A másik pedig az indíték tisztá tudományossága, amit a strukturális antropológia mindennemű gyakorlati cél fölött állónak tart. „Nehéz megállapítani — írja Diamond —, hogy Lévi-Strauss elvont determinizmusa az emberi természetből vagy a kultúra elméletéből származik. Hasonlóképpen nehéz eldönteni, hogy Lévi-Strauss természettudósnak avagy a formális esztétika rideg költőjének kell-e tekinteni.” Diamond a mai kritikái beállítódású antropológia híve, amely az emberi szükségletek, lehetőségek és korlátok leírását nyújtja a történelmi tapasztalatok értelmezése alapján. Ez ugyanis szükséges önmagunk megismeréséhez és bíráló szemléletéhez. Ennek a szemléletnek az alapját Diamond Rousseau-nál és Marxnál látja. Mindketten felsőbbrendűségi érzés nélkül vizsgálták a primitív népek művelődését. Előbbi a maga „eredendő jószág” mítoszával, Marx pedig az ösközöségek tanulmányozásával közelítette meg az emberi fejlődés lehetőségeit és távlatait.

Diamond, Lévi-Strausstól eltérően, az antropológia politikai szellemű átalakításának a híve. Elutasítja az öncélú embertant, s az embert csupán vizsgálat tárgyának tekintő szemléletet. Az ő álláspontja is vitatható. Kétségbe vonva a tudományos tárgyilagosság elvét, amely a szenvtelenségre törekvő vizsgálattal jár, és egyfajta elidegenedés vagy egyenesen dehumanizálódás veszélyét rejti magában, kritikáját pusztán a moralista, illetve a moralista és a politikus szemszögéből gyakorolja. Nem veszi figyelembe, hogy az élő társadalomra vonatkozó objektivizmus bírálata szintén erkölcsi természetű buktatót rejti magában: a türelmetlenséget, a tolerancia hiányát. Ezenkívül Diamond ellenvetései a leíró módszert általában is érintik.

Mindezek után nem tűnik talán salomoni bölcsességnek az az állítás, hogy az objektivizmus abszolút érvényessége az antropológiában — s bizonyára az embertudományok minden ágában — szerfölött kétséges. Lehet, hogy csak egyszerű konvencióknak kell tekinteni, az irodalomban uralkodó „alkotói mindenhatóság” analógiájának.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BENEDEK ZOLTÁN tanár (Nagykároly). — Mint Nagykaroly lakója, aki rég foglalkozik e település történetével, földrajzi adottságaival stb., a következőkkel szeretném kiegészíteni Herédi Gusztávnak 1972. 12. számukban megjelent írását. — A nyírségi homokbuckák, az érmelléki vizenyős táj és az Ecsedi láp találkozásaiban kifejlődött településről az első írásos dokumentumok a XIV. század elejéről származnak; a Károlyi család levéltárában viszont több olyan utalás van, mely a honfoglaló Kaplony nemzetség idejéből való javadalomra vonatkozik. Fellendülését a Károlyi család segítette elő. 1346-tól heti vásárok, 1387-től pedig már országos nagyvásárok tartásának jogára, szabad ispánságra tett szert a család. Minthogy a kézművesség csak a nagybirtok szükségletét elégítette ki, Szatmárhoz és Nagybányához képest itt nem fejlődhettek ki jelentős ipari tömörülések; az első céhek csupán az 1740-es években jelentek meg. — A XIV. századi város a mai várkastély és a katolikus templom területén lehetett. Nagyobb lendületet adott a település fejlődésének az 1482-ben megkezdett, majd 1592-ben átépített kővár. A portyázó tatár, török, majd később osztrák csapatok a várat nem tudták megvívni, de a környező falvakat kíméletlenül felperzselték. Az első nagyobb betelepedés a városba a XVII. században történt; a feldúlt Bobáld falu lakói két utcát építettek maguknak a várfalak tövében. A bobáldiak városrégi szolgálatot teljesítő jobbágyok voltak, s hajdani utcáik helyét ma is Hajdúvárosnak hívják. — A kuruc-labanc harcok megtizedelték a lakosságot, a Károlyi család birtoka jobbágykéz nélkül maradt; az uradalom megerősítése végett svábokat telepítettek a városba és környékére. Az 1712-es első bevándorlók földművesek voltak, a következő években azonban már iparosok is jöttek (ezek a ma is Mesterrésznek nevezett városrészen telepedtek le). 1725-ben főgimnázium létesült itt, de a várossá fejlődés legjelentősebb tényezője a megyeszékhelyi rang megszerzése volt. A szatmári béke utáni viszonylag nyugodt időszakban Károlyi József a régi várat lebontatta, és kastélyt építtetett. — Az 1848-as forradalom megszüntette a jobbágyi függőséget; Nagykarolyt rendezett tanácsú várossá nyilvánították. A kézműipar gyors fejlődésnek indult, több mint ötvenféle iparágat űzött a lakosság, 350 mester nevét jegyezték fel. A lakosság száma egyenletesen nő: az 1848-beli 11 956-ról 1900-ban 15 383-ra emelkedik. Időközben megépülnek a hajdusági és szilágysági vasútvonalak, a Szatmár és Tasnád felé vezető kövesút; a barna talaj ontja a gabonát, a lápos föld a krumplit, a kővér mezőkön ezres csordák legelnek. Hetente már két vásárra van szükség, s az országos vásárok napokig eltartanak. 1887 emlékezetes esztendő: a nagy tűzvész éve (Kaffka Margit örökitette meg a *Színec* és *években*). A tűzvész tetemes károkat okozott, de elősegítette az új városrendezést. — Az 1754-től működő nyomda sok jelentős művet adott ki, s ugyanott jelentek meg a város és a megye hivatalos lapjai. A piarista gimnázium évkönyveibe egyre több patinás név kerül: Dugonics András, Vasvári Pál, Simion Bärnuțiu, Ady Endre, Popp Aurel stb. Megalakul a helyi szintársulat, s 1906-ban már saját kőszínházukban játszhatnak. Megjelennek az első ipari létesítmények, az olaj- és szappangyár, az ecetgyár, a papírgyár. De a nagyobb iramú fejlődés a megyésítés óta kezdődött, s elmondhatjuk, hogy az utóbbi évek gazdasági és szociális fellendülése oly méretű, melyhez foghatót a város soha nem ért meg. Három új üzem épül, és két szatmári gyár létesít leányvállalatot; mélykutak fúrásával jó minőségű ivóvízhez jut a lakosság, és elkészült a termálfürdő is. Harmonikusan és esztétikusan illeszkedik bele a régi város volt piacának zöldövezetébe az új városközpont, kellemes benyomást tesz a rendezett park és a sok virág. Károlyban a levegő tiszta: az új ipari létesítmények a peremterületen kaptak helyet. — A jelenleg 21 000 lakosú városban minden negyedik emberre jut televízió és rádió, ami majdnem telítettséget jelent. Az anyagi javak gyarapodásával azonban nem mindenben tart lépést a kulturális igény: a tévé és a rádió az utóbbi időben elvonja a más művelődési lehetőségektől a károlyiak többségét. Még a legjobb színdarabok is csak egy házat töltenek meg, s a nagymúltú műkedvelő színjátszást sem lehetett még újra feltámasztani (a törzsgárda 40—50 év közötti, nagyon elfoglalt tanügyi dolgozókból áll). Nem nagy az érdeklődés a sajtó iránt

sem: az egy főre jutó újságelőfizetés vásárlás alacsony. A *Korunk* 30 példánya a statisztikában vizsgálató tétel, és jobb a helyzet a könyvek „fogyasztása” terén is (a kastélyban működő városi közkönyvtár 40 000 kötetével jó munkát fejt ki). — A város kulturális életének ütőere az iskola. A majdnem 5000 diák nevelését, oktatását 300, főiskolát vagy egyetemet végzett tanügyi dolgozó végzi. Nem véletlen, hogy minden, ami az iskolával kapcsolatos, egyben városi közügy is. Vezető helyet tölt be a nagyműltű elméleti középiskola. Felszerelése és oktatási színvonala az ország élvonalbeli intézetei közé emelte; 50 tantestületi tagból álló munkaközösségnek 22 tagja tett fokozati vizsgát, 6 tanerőnek megvan az első fokozata is; a természettan-, fizika- és földrajztanárok módszertani tevékenysége pedig országosan is ismert.

SZIRMAI ENDRE professzor (Stuttgart). — Folyóiratuk 1972. 9. számában olvastam Szántay János dr. tudományos közleményét, melyben Selye János montreáli professzor mellett az én nevemet is említi. Gratulálok a szerkesztőségnek ehhez a közleményhez, a szerzőnek pedig az orvosi, biokémiai és atomfizikai területen kifejlesztett, világviszonylatban ismert, számos intézetben átvett és alkalmazott kutatási módszereihez. Számomra nagy megtiszteltetés, hogy vele együttműködhettem, és egyúttal meg kell mondanom, amit a közlemény elhallgat: azt, hogy sajnós, a munka orozslánrésze az ő érdeme. Szántay János dr.-t e munkája elismeréseképpen többek között a New York-i tudományos akadémia is tagjai sorába választotta; a metioninnal és a stresszel kapcsolatos dolgozatait számos nyelvre lefordították. Több egyetemen, ahol mint professzor vagy más minőségben megfordultam, s beszéltem róla, azt tapasztaltam, hogy már régebben tudtak a munkáiról. Ezért örvedetesnek tartom, hogy folyóiratuk nem szakma-beli olvasóközönsége is megismerhette tudományos tevékenységét.

Jelenünket, jövőnket szolgáló hagyományaink tudatosítása, értelmezése, továbbépítése jóval súlyosabb, elkötelezőbb feladat, semhogy egyetlen naptári nap-hoz volna köthető. A Petőfi-évforduló különben sem csak január 1-ét jelenti — az ünnepségek nálunk is, akárcsak a nagyvilágban, az UNESCO javaslata szerint, 1973-ra érvényesek. Vissza- és előretekinthetünk tehát: egyszerre szólhatunk egy nagy sikerű ünnepi előadóestről, amely már az Ó alakját idézte, s mindennapi gondjainkat is az Ó életművének szellemében gondolhatjuk újra; központi magyar nyelvű napilapunk irodalmi mellékletének problémái például ugyanúgy nem függetlenek Petőfi eszméitől, mint ahogy a mai költő közéletisége sem választható el költészetének forradalmi-vívódo üzenetétől. A hagyományidézésnek ez a dialektikája mondatja velünk: Petőfiről sosem késő és sosem lehet eleget beszélni, hiszen róla szólva önmagunkat becsüljük meg.

A nagyváradi jogászok kerekasztal-értekezlete után az év végén a szerkesztőségben tartottunk lapелеmzést az októberben megjelent jogi számról; a meghívottak és munkatársak közül Asztalos Sándor, Dáné Tibor, Kapcza Imre, Kéki Zoltán, Kiss András, Laza István, Mikó Imre, Nemes István, Podhradzky László, Szabó Pál Endre, Tunyoghi Cs. Gyula, Újváry Ferenc, a szerkesztőségből Farkas László, Kassay Miklós és Veress Zoltán szólalt fel.

Lapunk 1972. 12. számának 1805. és 1852. lapján Bretter Eliz, 1861. lapján pedig Mohr Lajos ötvösmunkája látható.

Sumar

Szegő Katalin: Despre natura tradițiilor 3 • K. L.: Pentru popor 13 • Fekete Sándor: Despre poetul Petőfi 13 • Nicolae Balotă: Petőfi, poetul militant (trad. de Csordás Elemér) 17 • Aleksander Nawrocki: Romantism sau realism? (trad. de Kapusy Antal) 20 • Balogh Edgár: Eseu despre problematica poemului „Apostolul” de Petőfi Sándor 23 • Kozma Dezső: Cultul lui Petőfi în primii ani ai literaturii maghiare din România 27 • Aleksandr Gerșkovici: Petőfi și Rusia anilor 1860 (prefață și traducere de Gáll Erzsébet) 32 • Lászlóffy Aladár: Rolul poetului în viața publică 40 • Szilágyi Domokos: După revoluție 44 • Sánta Ferenc: Exponentul unui popor 44 • Páll Lajos, Zirkuli Péter, Bogdán László: Poezii 47 • Bajor Andor: Sub arcul depărțării (Un ultim adio lui Földes László) 49 • Toró Tibor: Previțiunea științifică în fizica subnucleară 51 • Bálint Tibor: Nuvelă 57 • Horváth István: Poezii 63 • Heinrich Böll: Fragment de roman (prefață de Ritoók János, traducere de Solt Agoston) 65 • Fábry Zoltán: Montaj din publicistica antifascistă (prefață de Jordáky Lajos) 72

NOTE

Kántor Lajos: Recital Petőfi 83 • Szilágyi Júlia: Jubileu 85

FORUM

Kántor Lajos: Despre suplimentul duminical al ziarului „Előre” 87

OGLINDĂ

Kósa Szánthó Vilma: Integrarea tineretului din Ghidfalău 92

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Mircea Malița: Negocieri contemporane moderne 99 • Farkas László: Despre teoria și practica negocierilor 107 • Syed Hussein Alatas: Consecințele negative ale servilismului intelectual 111

ISTORIE VIE

Becsky Andor: Fragment de memorii 116

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Kisgyörgy Zoltán: Cercetarea florei diluviale în județul Covasna 122

RECENZII

Szilágyi Domokos: Poeziile lui Saszet Géza 130 • Agoston Vilmos—Cs. Gyimesi Eva: Două recenzii despre o carte 132 • Pászka Imre: Despre o monografie de artă 138 • Izsák László: Primul biograf timișorean al lui Petőfi 141

BIBLIOTECA, PANORAMA, REDACTORI—CITITORI

Első évkönyvünk sajtóvisszhangjából

BRASSÓI LAPOK

A Korunk szerkesztősége nagy jelentőségű kísérletet tett: megjelentette a hazai magyar tudományos élet huszonnégy tanulmányát felölelő Évkönyvét. A kísérlet mindenképpen jól sikerült. A kiadvány nemcsak reprezentál, hanem felhívja a figyelmet az anyanyelven művelt tudomány ember-és közösségformáló erejére.

V. S.

FAKLYA

...az Évkönyv valamennyi írása rangos írás, valamennyi szerzője rangos szakember a maga szakterületén. A szerkesztők pedig, amikor ezt a huszonnégy szerzőt egymás mellé helyezték, nemcsak arra törekedtek, hogy retrospektív képet rajzoljanak tudományosságunkról, de számoltak az olvasói szubjektivitás dialektikus ellentétpárjával is, az olvasói érdeklődés sokoldalúságával. Ez utóbbi napjainkban jelenvalóbb, mint eddig bármikor. Amikor a nagyfokú szakosodás jellemzi a termelő munka minden területét — reális, egészséges lelki igénye az olvasónak, hogy minél szélesebb szellemi szférákat fogjon fel szellemi antennájával.

KARPATEN-RUNDSCHAU

Az Évkönyv lényegében azt tartalmazza, amit a Korunk folyóirat mindig is nyújtott olvasóinak: komoly tanulmányokat, amelyek valóságunk tudományos felmérésének egységes összképét adják, s ezzel alapvető összefüggéseket tárnak fel.

Sz. S.